Tematska številka revije
Šolska kronika

Država, vrednostni sistemi in šolstvo

Slovenski
ŠOLSKI
MUZEJ

Šolska kronika

1

Šolska kronika – 35
Revija za zgodovino šolstva in vzgoje – LIX
Ljubljana

School Chronicle – Journal of the
History of Schooling and Education

35/2026

ŠOLSKA KRONIKA – REVIJA ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA IN VZGOJE
GLASILO SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA MUZEJA, LJUBLJANA

UDK/UDC 37(091)
ISSN 1318-6728

SCHOOL CHRONICLE – JOURNAL OF THE HISTORY OF SCHOOLING AND EDUCATION – BULLETIN OF THE SLOVENIAN SCHOOL MUSEUM. LJUBLJANA, SLOVENIA.

Urednik / *Editor:* Anton Arko

Uredniški odbor / *Editorial board:* Anton Arko, mag. Marjetka Balkovec Debevec, dr. Dragica Čeč, dr. Theodor Domej (Avstrija / *Austria*), dr. Darko Friš, Gregor Gartner, dr. Boris Golec, Ksenija Guzej, dr. Milan Hladik, Matic Intihar, dr. Piotr Kopiec (Poljska / *Poland*), Polona Koželj, mag. Marija Lesjak Reichenberg, Marko Ljubič, dr. Simon Malmenvall (namestnik urednika / *Deputy editor*), dr. Zdenko Medveš, mag. Stane Okoliš (odgovorna oseba izdajatelja / *Responsible person for the publisher*), dr. Mojca Peček Čuk, dr. Leopoldina Plut Pregelj (ZDA / *USA*), dr. Edvard Protner, Mateja Pušnik, dr. Vladislav Puzović (Srbija / *Serbia*), Mateja Ribarič.

Članke je recenziral uredniški odbor. Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. / *The articles have been reviewed by the Editorial Board. The authors are solely responsible for the content of their articles. No parts of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and full mention of the source.*

© Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum, Ljubljana*

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 10. 2026.
The editing of this issue was completed on October 20th, 2026.

Prevodi / *Translation:*	Alenka Ropret (angleščina / *English*)
Lektoriranje / *Proofreading:*	Marjeta Žebovec (slovenščina / *Slovene*) Paul Steed (angleščina / *English*)
Uredništvo in uprava / *Editorial and administrative office:*	Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Telefon, fax / *Phone, Fax:*	+3861 2513 024
E-pošta / *E-Mail:*	tajnistvo@solskimuzej.si
Spletna stran / *Website:*	www.solskimuzej.si
Transakcijski račun / *Bank Account No.:*	01100-6030720893
Sofinancira / *Co-financed by:*	Ministrstvo za izobraževanje, znanost in mladino / *Ministry of Education, Science and Youth* Javna agencija Republike Slovenije za raziskovalno in inovacijsko dejavnost - ARIS / *Slovenian Research and Innovation Agency*
Izdajatelja / *Publishers:*	Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum* Zveza zgodovinskih društev Slovenije / *Historical Association of Slovenia*
Oblikovanje in računalniški prelom / *Design and Computer Typesetting:*	Matjaž Kavar, RAORA d.o.o.
Tisk / *Printed by:*	Abo grafika d.o.o.
Naklada / *Number of copies:*	250 izvodov

Revija je vpisana v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije pod zaporedno številko 43, z dne 14. 2. 2002.

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje je vključena v / *School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education is included in:*

SCOPUS, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Index Copernicus, MIAR, ProQuest, EBSCO, COBISS, dLib.

Š O L S K A K R O N I K A
REVIJA ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA IN VZGOJE
Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana

Leto 2026, številka 1
Letnik 35 – LIX
School Chronicle
Journal of the History of Schooling and Education.
Bulletin of the Slovenian School Museum, Ljubljana, Slovenia.

VSEBINA / CONTENTS

Simon Malmenvall: **Država, vrednostni sistemi in šolstvo: poročilo o izpostavljeni temi v Slovenskem šolskem muzeju v letu 2026** ...9–14
The State, Value Systems, and Education: A Report on the Featured Topic at the Slovenian School Museum in 2026

ČLANKI IN PRISPEVKI / ARTICLES AND ANOTHER CONTRIBUTIONS

Simon Malmenvall: **The Cooperation of State and Church in the Emergence of Compulsory Education During the Theresian–Josephinian Period** ...15–29
Sodelovanje države in Cerkve pri nastajanju obveznega šolstva v terezijansko-jožefinskem obdobju

Renato Podbersič: **Rabin Isacco Samuel Reggio iz Gorice: šolske reforme med razsvetljenstvom in izročilom** ...30–46
Rabbi Isacco Samuel Reggio of Gorizia: Educational Reforms Between Enlightenment and Tradition

Aleš Maver, Nataša Maver Šoba: **Cerkev in šola v očeh mariborskega svobodomiselnega meščanstva v zgodnjem obdobju avstrijske ustavne dobe** ...47–58
Church and School in the Eyes of the Free-Thinking Citizenry of Maribor During the Early Phase of the Austrian Constitutional Era

Robert Devetak: **Pogled katoliškega tiska na javno delovanje učiteljic na prehodu iz 19. v 20. stoletje** ...59–75
The View of the Catholic Press on the Public Activities of Female Teachers at the Transition from the 19th to the 20th Century

Barbara Riman: **Kariera na Hrvaškem: poklicne poti izbranih slovenskih profesorjev v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja** ...76–100
Careers in Croatia: The Career Paths of Selected Slovenian Teachers in the Second Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century

Kristina Riman: **Prevladujoči vrednotni sistemi v pripovedih za otroke učitelja Ljudevita Tomšiča** ...101–120
Dominant Value Systems in the Children's Narratives of the Teacher Ljudevit Tomšič

David Hazemali: **Učilnica v vojni: šolstvo in amerikanizacija Slovencev v Clevelandu in Elyju, 1917–1918** ...121–141
The Classroom in Wartime: Education and the Americanisation of Slovenians in Cleveland and Ely, 1917–1918

Matic Intihar: **Vloga Cerkve pri izobraževanju in vzgoji slovenske mladine v Argentini pred drugo svetovno vojno** ...142–161
The Role of the Church in the Education and Upbringing of Slovenian Youth in Argentina Before World War II

Matic Batič: **Med italijanizacijo in antropološko revolucijo: model »novega Italijana« v osnovnošolskih učbenikih na Primorskem** ...162–181
Between Italianization and the anthropological revolution: the model of the "new Italian" in elementary school textbooks in the Slovene Littoral

Nik Trontelj: **Prof. dr. Vilko Fajdiga in njegov odnos do družbene stvarnosti v Sloveniji po drugi svetovni vojni** ...182–200
Prof. Vilko Fajdiga and his stance on social reality in Slovenia after World War II

AVTORJI PRISPEVKOV Šolske kronike št. 1, 35/LIX, 2026 ...201
LIST OF AUTHORS

SODELAVCI Šolske kronike št. 1, 35/LIX, 2026 ...202
LIST OF CONTRIBUTORS

NAVODILA AVTORJEM IN AVTORICAM ...203–204
INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje. Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana (Slovenija) je slovenska znanstvena in strokovna revija za zgodovino šolstva, pedagogike in vzgoje, ki jo od leta 1992 samostojno izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani. Revija ima začetke v skupnem zborniku šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, ki je začel izhajati leta 1964 kot Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete.

School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education. Bulletin of the Slovenian School Museum, Ljubljana (Slovenia), is a Slovenian scientific and professional publication concerned with schooling, pedagogy and education. Since 1992 it has been independently issued by the Slovenian School Museum in Ljubljana. The Miscellany has developed from a joint publication of the school-pedagogical museums in Ljubljana, Zagreb in Belgrade, which began to be published in 1964 under the title of A Miscellany of the History of Schooling and Education.

http://www.ssolski-muzej.si/slo/schoolchronicles.php

Poročilo

Simon Malmenvall*

Država, vrednostni sistemi in šolstvo: poročilo o izpostavljeni temi v Slovenskem šolskem muzeju v letu 2026

Posebna naloga

Slovenski šolski muzej (SŠM), osrednja ustanova, ki se v Sloveniji posveča proučevanju in predstavljanju zgodovine izobraževanja, je v letu 2026 pod vodstvom Simona Malmenvalla izpeljal t. i. posebno nalogo z naslovom Država, vrednostni sistemi in šolstvo. Kot vsebinsko izhodišče naloge je služila ugotovitev, da je ciljno usmerjena skrb moderne države za področje izobraževanja na slovenskem ozemlju od šolskega zakonika Marije Terezije do druge svetovne vojne potekala ob upoštevanju predhodnih duhovno-etičnih vrednot. Tu je imela posebno vlogo Katoliška Cerkev z verskim poukom v šolah in s številnimi duhovniki, ki so opravljali pedagoški poklic. Tako država kot Cerkev sta prepoznavali svoje poslanstvo v vzgoji mladine, pri čemer sta v številnih primerih sodelovali, v drugih pa medsebojno tekmovali ali se izključevali. O tem pričuje zlasti vsebina zakonov, učnih načrtov, učbenikov, pedagoškega tiska in političnih polemik. V ozadju obeh nosilk družbene avtoritete ni bilo zgolj posredovanje znanja, temveč oblikovanje človeka v krepostno in skupnostno naravnano osebo pod vplivom določenih vrednostnih sistemov (katoličtvo, narodnost, liberalizem ...).

Ker delovanje sodobne večkulturne in sekularne družbe zahteva kritičen, a hkrati spoštljiv odnos do verskega izročila, vrednostnih sistemov in preteklih praks v izobraževanju, je SŠM izvedel več dejavnosti za njihovo sodobno

* Dr. Simon Malmenvall, kustos, Slovenski šolski muzej; izr. prof., Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, e-pošta: simon.malmenvall@solskimuzej.si / simon.malmenvall@teof.uni-lj.si

osvetlitev. Na tak način je naprej krepil svoje raziskovalno poslanstvo, nadgradil vsebino stalne razstave *Šola je zakon!* in prispeval k širšemu družbenemu premisleku. 14. maja 2026 je v muzeju potekal znanstveni simpozij o državi, religiji in modernizaciji izobraževanja na slovenskem ozemlju od konca 18. do sredine 20. stoletja. Nastopajoči na simpoziju iz različnih raziskovalnih, izobraževalnih in kulturnih organizacij so svoje prispevke objavili v pričujoči tematski številki revije Šolska kronika za leto 2026. Vsebino znanstvenega simpozija je dopolnjevala razstava na Krakovskem nasipu v Ljubljani, ki je bila na ogled od 27. avgusta do 25. septembra 2026. Razstava je bila javno predstavljena 2. septembra, ob njej pa je izšel tudi razstavni katalog.

Zgodovinski okvir

Marija Terezija (vladala: 1740–1780) in njen sin Jožef II. (vladal: 1780–1790) sta s šolskim zakonikom in z drugimi ukrepi v duhu razsvetljenstva poudarila, da je področje izobraževanja ena od glavnih skrbi države (*politicum*). Pri tem se nista odrekla tradicionalni vlogi katoličtva v habsburških deželah, temveč sta za krepitev monarhije med drugim uporabila duhovno-moralno sporočilo, ustanove in pedagoško osebje, ki je izhajalo iz cerkvenega okvira. Podrejenost Cerkve državi se je dodatno okrepila po letu 1806, ko je šolski zakonik cesarja Franca II. (vladal: 1792–1806) skrb za širjenje izobraževanja pretežno zaupal katoliškim škofijam. Z urejenim sistemom, rednim financiranjem in usposobljenimi laiškimi pedagogi je država (osnovno) šolstvo v celoti nadzorovala šele od reforme leta 1869, vendar je tudi poslej verouk ostajal eden od obveznih predmetov na različnih ravneh izobraževanja.

V drugi polovici 19. stoletja se je prevlada katoliškega svetovnega nazora postopno umikala novim idejam, zlasti empirizmu, liberalizmu in nacionalizmu. Področje izobraževanja je tedaj postalo eno od najbolj opaznih prizorišč t. i. kulturnega boja. Ta se ni odvijal zgolj v idejno-političnem smislu, kjer se je najizraziteje kazala razlika med konservativci in liberalci, temveč tudi v narodnostnem, kjer je prihajalo do ostrih nasprotij med spodbujevalci splošne prevlade nemškega jezika in zagovorniki enakopravne javne prisotnosti drugih ljudskih jezikov, npr. slovenščine. Po letu 1918, ko je s koncem prve svetovne vojne propadla avstro-ogrska monarhija, se je osrednji del slovenskega ozemlja po približno tisočletju znašel v državnem okviru, ki je bil večinsko nekatoliški in je prisegal na vrednoto verske svobode. Toda tudi vse bolj sekularna Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (po letu 1929 imenovana Kraljevina Jugoslavija) je med ustanovnimi članicami prve slovenske univerze priznala teološko fakulteto, ohranjala konfesionalno zasebno šolstvo in poudarjala pomen seznanjenosti z duhovno-moralno

podlago katoličtva, ki je tradicionalno prevladovalo v slovenskem okolju. Globlje spremembe v smeri odstranitve verskih vsebin iz šolstva in širše javnosti, ki so pomenile popolno zmago državne socialistične ideologije, so na slovenskem ozemlju nastopile šele po koncu druge svetovne vojne.

Znanstveni simpozij

V knjižnici SŠM je 14. maja 2026 potekal znanstveni simpozij z naslovom Država, vrednostni sistemi in šolstvo (od konca 18. do sredine 20. stoletja). Na simpoziju je nastopilo enajst govorcev iz različnih raziskovalnih, izobraževalnih in kulturnih organizacij. Simpozij so sestavljali trije vsebinski sklopi z enajstimi prispevki, ki so pretežno obravnavali avstrijsko obdobje od začetkov uvajanja množično dostopnega osnovnega šolstva pod Marijo Terezijo do prve svetovne vojne (1914–1918), segali pa so tudi v obdobje prve in druge Jugoslavije. Na tej podlagi je bil vpliv države, Cerkve in drugih deležnikov na področje šolstva obravnavan v daljšem časovnem loku in širšem idejno-političnem kontekstu.

Prvi tematski sklop, naslovljen Preplet religije in znanja, ki ga je moderiral Anton Arko iz SŠM, so pokrivali Simon Malmenvall iz SŠM in Teološke fakultete Univerze v Ljubljani, Renato Podbersič iz Študijskega centra za narodno spravo in Stane Okoliš iz SŠM. Malmenvall je predstavil prispevek Sodelovanje države in Cerkve pri nastajanju obveznega šolstva v terezijansko-jožefinskem obdobju, naslov Podbersičevega prispevka se je glasil Rabin Izak Reggio iz Gorice, Okoliš pa je svojo temo zaobjel pod naslovom Cerkveni nadzor v državnem šolstvu. Drugi tematski sklop z naslovom Družbeni naboj šolstva, ki ga je moderiral Simon Malmenvall, so oblikovali Aleš Maver s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Robert Devetak z Inštituta za narodnostna vprašanja in Fakultete za humanistiko Univerze v Novi Gorici, Barbara Riman z Inštituta za narodnostna vprašanja ter Kristina Riman s Fakultete za vzgojne in izobraževalne znanosti Univerze Jurija Dobrile v Pulju. Maver je predstavil prispevek z naslovom Cerkev in šola v očeh mariborskega svobodomiselnega meščanstva v zadnji tretjini 19. stoletja, naslov Devetakovega prispevka se je glasil Pogled katoliškega tiska na javno delovanje učiteljic v zadnji tretjini 19. stoletja, Barbara Riman je nastopila s prispevkom Slovenski učitelji v cesarskih in kraljevih gimnazijah na Hrvaškem, Kristina Riman pa je svojo temo zaobjela z naslovom Prevladujoči vrednotni sistemi v pripovedih za otroke učitelja Ljudevita Tomšiča. Tretji tematski sklop, katerega naslov se je glasil Šolstvo znotraj in zunaj političnih omejitev, ki ga je moderiral Renato Podbersič, so napolnjevali David Hazemali s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Matic Intihar iz SŠM, Matic Batič s Študijskega centra za narodno spravo

Simpozij Država, vrednosti sistemi in šolstvo, 14. maja 2026, SŠM (foto Andrej Peunik).

ter Nik Trontelj s Teološke fakultete Univerze v Ljubljani in Fakultete za pravo in ekonomijo. Naslov Hazemalijevega prispevka se je glasil Vojna v učilnici: šolstvo, patriotizem in amerikanizacija slovenskih priseljencev v ZDA med prvo svetovno vojno (1917–1918), Intihar je nastopil s prispevkom Vloga Cerkve pri izobraževanju in vzgoji slovenske mladine v Argentini pred drugo svetovno vojno, Batič je predstavil prispevek z naslovom Fašistično šolstvo na Primorskem: med italijanizacijo in antropološko revolucijo, Trontelj pa je svojo temo zaobjel z naslovom Prof. dr. Vilko Fajdiga in njegov odnos do družbene stvarnosti v Sloveniji po drugi svetovni vojni.

Razstava in katalog

Obravnavano temo je nadgradila vsebinsko in vizualno bogata razstava Država, vrednostni sistemi in šolstvo, sestavljena iz dvaindvajsetih panojev s skupno petdesetimi slikami in pripadajočimi besedili v slovenščini in angleščini. Razstava je bila postavljena za osvetlitev pomena procesov modernizacije v izobraževanju na ozemlju današnje Slovenije in sosedstva, ki vključuje naraščanje vloge države, širjenje šolske mreže, odpravo nepismenosti in uveljavljanje novih

Voden ogled po razstavi Država, vrednostni sistemi in šolstvo, 2. septembra 2026, Krakovski nasip (foto Andrej Peunik).

družbenih vrednot ob soočanju z vztrajnostjo tradicionalnih duhovno-moralnih temeljev kulture. Vsebina razstave je zajela daljši časovni okvir od reform Marije Terezije ob koncu 18. stoletja (začetek množičnega osnovnega šolstva pod vplivom razsvetljenstva) do druge svetovne vojne (izobraževanje v slovenskem jeziku kot celovit sistem na ozadju vrednostnih napetosti med katolištvom, liberalizmom in jugoslovanstvom). Razstavni panoji so prikazali raznolik izbor gradiva, npr. vedute krajev in razglednice šolskih stavb, portrete in fotografije učiteljev in drugih intelektualcev, ilustracije in odlomke iz šolskih čitank, učbenikov in spričeval. Razstavo si je bilo mogoče ogledati od 27. avgusta do 25. septembra 2026 na Krakovskem nasipu v Ljubljani. Razstava je nastala v partnerstvu SŠM in zavoda Turizem Ljubljana s finančno podporo Ministrstva za vzgojo in izobraževanje (od sredine 2026: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in mladino) Republike Slovenije. Avtor razstave je Simon Malmenvall, za oblikovanje pa sta poskrbela Irena Gubanc in Matjaž Kavar. Vsebina razstave je bila dodatno predstavljena s pomočjo kataloga, v katerem so vsa besedila dvojezična (slovensko-angleška). Naslov kataloga se glasi Država, vrednostni sistemi in šolstvo (razstavni katalog). Prvi del kataloga vsebuje zgodovinsko študijo, drugi del pa prikazuje vseh dvaindvajset panojev istoimenske razstave. Katalog je uredil Simon Malmenvall, ki je zanj prispeval tudi zgodovinsko študijo.

V medijih

Vsebine o posebni nalogi Država, vrednostni sistemi in šolstvo so dosegle odmev tudi v medijskem svetu. Nad tem področjem je bdela Andreja Cigale, strokovna sodelavka za odnose z javnostmi v SŠM. Obravnavana tema je bila osvetljena skozi dve oddaji na Radiu Slovenija (Program ARS), s prispevkom na Televiziji Slovenija (oddaja Dobro jutro), tremi objavami na spletni strani Slovenske tiskovne agencije, objavo na spletni strani medijske hiše Siol, objavo na nacionalnem spletnem portalu za kulturo (E-kultura), objavo na spletni strani Turizma Ljubljana, objavo na portalu I Feel Slovenia pod okriljem Slovenske turistične organizacije, strokovni članek v mesečniku za družbo in kulturo Slovenski čas, strokovni članek v reviji za kulturo Razpotja, ki jo izdaja Društvo humanistov Goriške, in štiri strokovne članke v majskih in junijskih številkah tednika Družina. Avtor ali glavni sodelujoči pri omenjenih oddajah in objavah je bil Simon Malmenvall. Za pregledno seznanjanje javnosti z nalogo in promocijo dejavnosti je bila na spletnem portalu SŠM ustvarjena podstran, posvečena posebni nalogi Država, vrednostni sistemi in šolstvo. Prav tako so bile na spletni strani SŠM in na strani SŠM v sklopu družbenega omrežja Facebook redno objavljane zgodovinske zanimivosti, novice o dogodkih in poročila o izvedenih dejavnostih v povezavi z omenjeno nalogo. Na znanstveni simpozij so bili vabljeni nosilci javnih funkcij in različni deležniki s področja izobraževanja, znanosti in kulture.

Članki in prispevki

1.02 pregledni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916001

Simon Malmenvall*

The Cooperation of State and Church in the Emergence of Compulsory Education During the Theresian–Josephinian Period

Sodelovanje države in Cerkve pri nastajanju obveznega šolstva v terezijansko-jožefinskem obdobju

Abstract

State-directed elementary education, which also became compulsory, began to take shape in Austria toward the end of the 18th century. Enlightenment ideas, increasingly centralised state structures, and the organisational capacity of the Catholic Church converged into an interdependent system that enabled the creation of a school network and the gradual expansion of literacy. The Theresian–Josephinian reforms, especially the General School Ordinance of 1774, institutionalised cooperation between the state and the Church in establishing compulsory schooling aimed at forming a rationally minded, industrious, and morally responsible individual. A comparison with developments in Prussia indicates that progress in elementary education was closely linked to efforts to strengthen the economic and military capacities of the state, while reform-oriented expressions of Christianity provided ethical legitimacy to the educational system and state authorities. Within this framework, the conviction that literacy and

Izvleček

Državno vodeno osnovno šolstvo, ki je postalo tudi obvezno, se je v Avstriji začelo oblikovati ob koncu 18. stoletja. Razsvetljenske ideje, vse bolj centralizirane državne strukture in organizacijska moč Katoliške Cerkve so se povezale v prepleten sistem, ki je omogočil nastajanje šolske mreže in postopno rast pismenosti. Terezijansko-jožefinske reforme, zlasti Splošni šolski red iz leta 1774, so institucionalizirale sodelovanje med državo in Cerkvijo pri vzpostavljanju obveznega izobraževanja, namenjenega oblikovanju razumsko mislečega, delavnega in moralno odgovornega posameznika. Primerjava z razmerami v Prusiji kaže, da je bil napredek osnovnega šolstva tesno povezan s prizadevanji za gospodarsko in vojaško krepitev države, medtem ko so reformne oblike krščanstva zagotavljale etično legitimnost izobraževalnega sistema in državnih oblasti. V tem okviru je tudi na slovenskem ozemlju, vključenem v habsburško Avstrijo, ob koncu 18. stoletja začelo prodirati prepričanje, ki je pismenost in izobraževanje

* Dr Simon Malmenvall, curator, Slovenian School Museum; university teacher – associate professor, University of Ljubljana, Faculty of Theology; email: simon.malmenvall@solskimuzej.si / simon.malmenvall@teof.uni-lj.si

education constituted important social values also began to take root in the Slovenian lands, which formed part of Habsburg Austria. In the long term, cooperation between state policy and ecclesiastical institutions created the conditions for broader access to knowledge and social development.

razumelo kot družbeni vrednoti. Dolgoročno je sodelovanje med državno politiko in cerkvenimi ustanovami ustvarilo pogoje za večjo dostopnost znanja in družbeni razvoj.

Keywords: General School Ordinance (1774), Maria Theresa, Joseph II, Habsburg Austria, educational reforms, Enlightenment Catholicism, Pietism

Ključne besede: Splošni šolski red (1774), Marija Terezija, Jožef II., habsburška Avstrija, izobraževalne reforme, razsvetljensko katolištvo, pietizem

Introduction

The process of establishing compulsory elementary education accessible to children from all social strata in the Central European region was embedded in broader developments associated with the formation of modern nations and states. It unfolded in parallel with economic, technological, and intellectual changes, shaped by industrialisation and urbanisation. Models of organising school systems circulated from one state to another and thus exerted a mutual influence. This can be most clearly seen in the far-reaching significance of the Enlightenment-oriented Augustinian canon, Johann Ignaz von Felbiger (1724–1788), abbot of the monastery in Żagań (Sagan) in Silesia, in the southwest of present-day Poland, who, as a minister in the Prussian government, was responsible for school reform. In this context, the Prussian model of elementary education was the oldest and played a formative role in shaping developments in numerous states, most notably in the neighbouring Austrian lands of the Habsburg Monarchy, where Maria Theresa (reigned 1740–1780) invited Felbiger to serve as the guiding figure of school reform.[1]

Maria Theresa and her son Joseph II (reigned 1780–1790), through the General School Ordinance (1774) and other measures inspired by the Enlightenment, emphasised that education was one of the principal concerns of the state (*politicum*). In doing so, they did not renounce the traditional role of Catholicism in the Habsburg lands; rather, in their efforts to strengthen the monarchy, they made

1 Johannes Westberg, Lukas Boser and Ingrid Brühwiller (eds.), *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century*, London: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 5–7; Simon Malmenvall, "Austrian General School Ordinance and the Establishment of Primary School Systems in Europe from the Mid-18th to the Mid-19th Century", *Šolska kronika*, vol. 33, 2024, no. 1, pp. 75–76.

use of the spiritual and moral message, institutions, and pedagogical personnel rooted in the ecclesiastical framework. Enlightenment ideas, increasingly centralised state structures, and the organisational capacity of the Catholic Church, converged into an interconnected system that enabled the establishment of a school network and the gradual growth of literacy. Attention to education was stimulated by efforts to enhance the economic and military strength of the state, while reform-oriented forms of Christianity provided ethical legitimacy for the new educational system and state authority.

The content presented in this article offers a perspective on the Enlightenment as a multilayered cultural phenomenon which, despite its critical stance toward institutional religion, cannot be placed in direct opposition to Christianity or to the Catholic Church.[2] The aim of the article is not to provide a comprehensive account of the characteristics and implementation of school reform during the reigns of Maria Theresa and Joseph II, but rather to offer a clear analysis of several key (ideational) aspects of cooperation between the Austrian state and the Church in the field of education during the period in question.

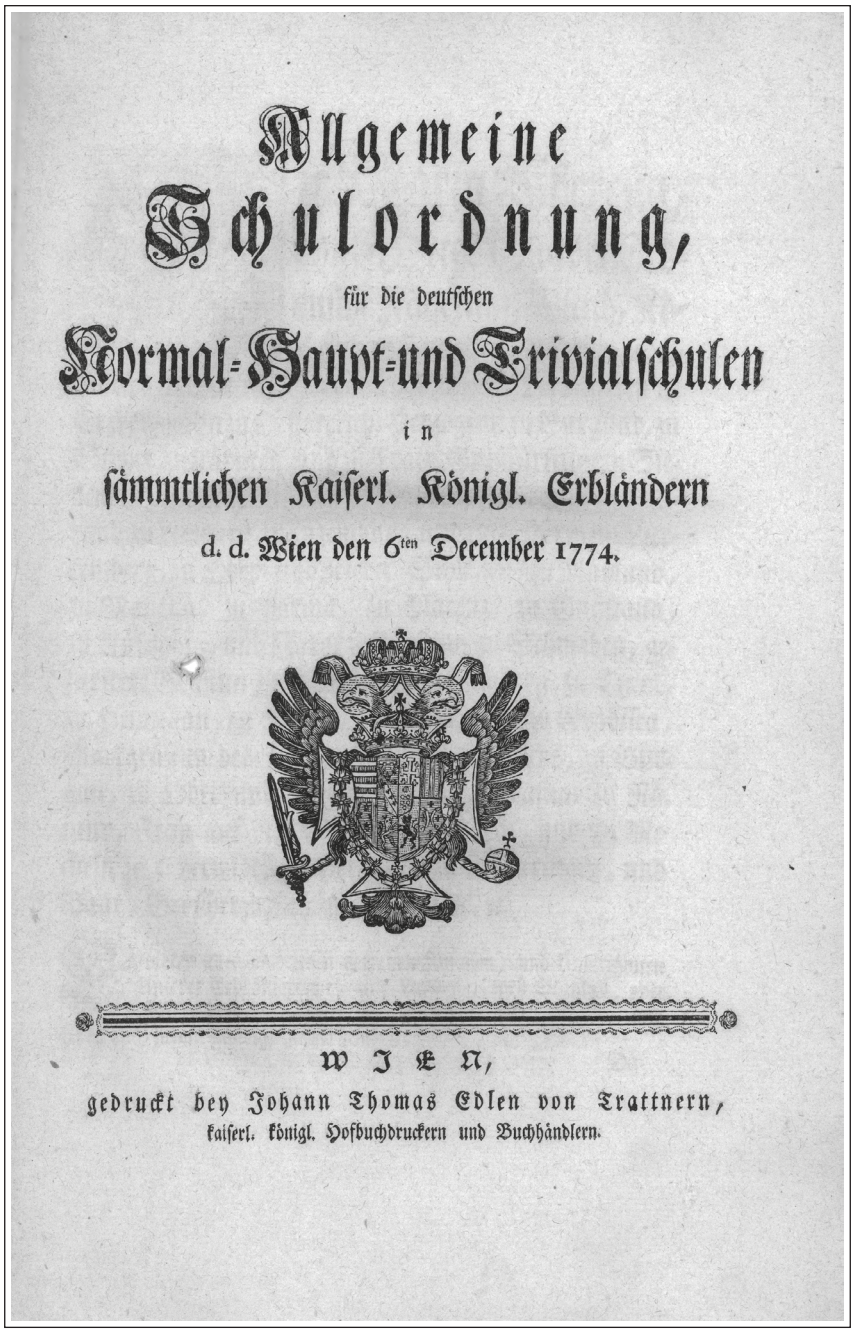
Foundations and limitations of the school reform

On 6 December 1774, Empress Maria Theresa promulgated a statute that introduced compulsory schooling for all children between the ages of 6 and 12 in the hereditary lands of the Austrian part of the Habsburg Monarchy, regardless of gender, social status, or religious affiliation. The General School Ordinance (*Allgemeine Schulordnung*, and hereafter: the Ordinance) in question was largely drafted by the above-mentioned Johann Felbiger. He came from Silesia, a land with a linguistically (Polish–German) and religiously (Catholic–Protestant) mixed population, which neighbouring Prussia had annexed in the mid-18th century following its military victories over Austria. Approximately three years later, the Ordinance was also published in a bilingual German–Slovenian version. The text was most likely translated into Slovenian by Count Janez Nepomuk Edling (1751–1793), a referent of the Provincial School Commission for Carniola. The purpose of the Ordinance was to integrate the empire's diverse territories into a unified state community, while its primary concern was the expansion of literacy among all strata of the population. The subjects to be taught in all elementary schools were reading, writing, arithmetic, and religious instruction.[3]

The Ordinance consists of 24 articles that define the hierarchically structured organisation of the new school system, reflecting the relations of the

2 Simon Malmenvall, "State and Christian Enlightenment: Background of the Mass Elementary Education in Central Europe", *Bogoslovni vestnik*, vol. 84, 2024, no. 4, pp. 808–809.

3 Malmenvall, Austrian General School Ordinance, pp. 77–78.

Allgemeine
Schulordnung,
für die deutschen
Normal-Haupt-und Trivialschulen
in
sämmtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern
d. d. Wien den 6ten December 1774.

WIEN,
gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern,
kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern.

The title page of the original German edition of the General School Ordinance issued in Vienna on 6 December 1774 (Archives of the Republic of Slovenia, Fonds SI AS 7/I: I Land Administration of Carniola, Political Division – Public Issues, 1763–1782, box 75, folder 1).

estate-based society of the time.[4] The highest level consists of normal schools (*Normalschulen*) located in land capitals, which served as models for other schools and functioned as institutions for the training of future teachers. The intermediate level is represented by main schools (*Hauptschulen*) in towns, where the full cycle of elementary education was provided. The lowest level consists of rural or trivial schools (*Trivialschulen*), in which a reduced form of elementary education was offered.[5] Trivial schools were required to teach only reading, writing, arithmetic, and religious instruction. Religious instruction was, in terms of both curricular elaboration and number of teaching hours, the most important subject in elementary schooling. In trivial schools, it accounted for as much as two thirds of instruction. It played a decisive role in shaping the cultural and moral consciousness of pupils. A literate and at the same time pious population was expected, with the assistance of this subject, to distinguish itself through diligence and respect for authority within the family, ecclesiastical, and state spheres.[6] The aim of Theresian–Josephinian elementary schooling was not to form independently thinking individuals, but rather loyal subjects of a state in which the Catholic faith was recognised as the official religion.[7]

Among the more important reasons for the promulgation of the Ordinance were the orientations of the Enlightenment worldview of the time. The ruler believed that traditional adherence to Catholic faith and morality, supplemented by the Enlightenment values of industriousness and intellectual curiosity, would contribute to the material and moral advancement of the state.[8] It is significant that the Ordinance opens with the idea of educating youth of both genders as "the most important foundation of the true happiness of nations".[9] The goal

4 Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, vol. 3: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Vienna: ÖBV, 1984, pp. 103–106; Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, vol. 1, Ljubljana: DZS, 1963, p. 179.

5 Martin Viehhauser, "'Das Schulwesen aber ist und bleibet allezeit ein politicum': The Felbiger General School Ordinance and School Reform in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy", *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century* (eds. Johannes Westberg, Lukas Boser, Ingrid Brühwiller), London: Palgrave Macmillan, 2019, p. 27; Malmenvall, Austrian General School Ordinance, p. 81; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, p. 179.

6 Viehhauser, Das Schulwesen, pp. 27–28; France Ostanek, "Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963", *Šolska kronika*, vol. 8, 1999, no. 1, p. 53; Simon Malmenvall, *250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju: razstavni katalog*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024, p. 9; Malmenvall, Austrian General School Ordinance, pp. 81–82.

7 Barbara Stollberg-Rilinger, *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihre Zeit. Eine Biographie*, München: C. H. Beck, 2017, p. 691; Ostanek, Šolski sistemi, p. 53.

8 Viehhauser, Das Schulwesen, pp. 23–24.

9 *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern d.d. Wien den 6ten Dezember 1774*, Vienna: Johann Thomas Edlen von Trattnern, kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1774, p. 4.

of contemporary reform efforts was to achieve improvements in the economic sphere, increase state budget revenues, strengthen the army both numerically and qualitatively, and foster a sense of allegiance to the state among the population. None of this could have been realised without at least partial literacy among the broader strata of society and at least a basic knowledge of German as the principal means of communication of the majority population and the political elite. In the areas of teaching and textbook production, the Ordinance permitted the use of land or vernacular languages where this ensured the comprehensibility of the material presented and provided a foundation for learning German in subsequent stages of instruction. At the same time, it required uniformity in teaching methods, curricular content, and the organisation of schools. As the reform of the state gradually extended the reach of the army, administration, judiciary, and school system among the broader population, the need likewise grew for the masses to be acquainted with laws and other regulations. The state thus arrived at the conclusion that general literacy – and with it the inclusion of vernacular languages, although still under the dominant role of German – was necessary for economic development and broader societal progress. Through the everyday experience of life in and around the school, the state became "real" for the population: schools, much like military barracks, became tangible outposts of what had previously been an abstract central political authority.[10]

Since the Ordinance did not provide for guaranteed and uniform financing of the educational network, this area constituted the most pressing aspect of the reform under discussion. The funding of rural schools was to be the responsibility of local authorities, such as municipalities or manorial estates. Since the reach of main and normal schools extended beyond local boundaries, their financing was to be entrusted to school funds under the supervision of the land school commission.[11] Families of schoolchildren were also required to contribute to covering teachers' salaries, teaching materials, and building maintenance, but many were unable to do so because of poor material conditions. Disordered financing in particular compelled rural teachers to seek additional sources of income. Alongside their teaching duties, they most often performed the work of church sextons. This situation was also decisively influenced by the fact that instruction in rural areas frequently took place in parish houses, where sextons – alongside priests – were often the only literate inhabitants of many local communities.[12] It was precisely the financial dependence of many teachers on parish income that, at the level of everyday life, further reinforced the intertwining of ecclesiastical and state structures.

10 Stollberg-Rilinger, *Maria Theresia*, pp. 714–715; Andreja Eržen, Jezikovne razmere v Japljevem času, *Japljev zbornik: zbornik prispevkov s simpozija o Juriju Japlju (Kamnik, 3.–4. decembra 2009)* (ed. Marjeta Humar), Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, pp. 32–35; Aleš Gabrič, *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*, Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009, pp. 15–16; Malmenvall, Austrian General School Ordinance, pp. 78–80; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, pp. 165–166.

11 Engelbrecht, *Geschichte*, p. 115; Schmidt, *Zgodovina*, pp. 183–185, 189–191.

12 Malmenvall, "Austrian General School Ordinance", p. 83; Schmidt, *Zgodovina*, pp. 193–194.

Difficulties in implementing the school reform were not limited to inadequately regulated financing but also concerned school attendance, which depended both on the availability of teaching staff and school facilities and on the degree of parental awareness of the value of schooling for children. Moreover, the Ordinance did not set out any penalties for parents who failed to send their children to school. Only rarely did children attend school throughout the entire calendar year, as in the warmer months – especially in hilly, rural areas – they participated in agricultural work. By the end of the 18th century, most pupils attended school for only three to four months per year. The proportion of all school-age children who attended school at any point during this period was also relatively low, amounting to at most one third. In the Slovenian linguistic territory, only about 15% of children attended classes regularly at the beginning of the 19th century. Although elementary schooling was nominally accessible to both genders, trivial schools in Slovenian-speaking areas were attended by three times as many boys as girls. An exception was Bohemia, where by 1790 two thirds of children were attending school. This success could be attributed primarily to the personal commitment of Ferdinand Kindermann (1740–1801), a school inspector based in Prague and the Bishop of Litoměřice (Leitmeritz).[13]

The Church in the service of the state

Although the ruler was personally devout, she sought to strengthen the state by limiting the influence of the Catholic Church on public life. Responsibility for education was to be assumed systematically by the secular authorities, while Catholic religious and moral content in instruction continued to be supported. An opportunity for decisive state intervention in the field of education was provided by the decree *Dominus ac Redemptor Noster* of Pope Clement XIV (in office: 1769–1774), by which he dissolved the Jesuit order throughout the entire Catholic Church in 1773. From the end of the 16th century, the Jesuits had been the principal bearers of educational and scholarly activity in Austria and other Catholic states, particularly at the secondary and higher-education levels. Following the suppression of the Jesuit order, the Austrian state took over its numerous buildings and properties, while many former Jesuits entered state service. This created the basis for education to become primarily a matter of the state (*politicum*), and to a lesser extent an ecclesiastical concern (*ecclesiasticum*).[14]

From an ideational perspective, state intervention in the field of education – which in Austria had for centuries been administered by the Church – rested on a critique of Baroque popular religiosity, characterised by elaborate ritual

13 Viehhauser, "Das Schulwesen:, pp. 31–33; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, pp. 180–181, 251–252, 256–257.

14 Malmenvall, "Austrian General School Ordinance", pp. 78–79.

practices, the veneration of saints, and numerous feast days.[15] The effects of this form of religiosity were increasingly opposed by Catholic intellectuals from both lay and clerical ranks, especially professors of theology. They attributed to this form of religiosity a susceptibility to superstition and idleness, which they believed caused economic and moral harm to the state. Instead, they advocated an "inner" faith focused on the reading of spiritual literature and a highly virtuous mode of life, one that would be intertwined with the expansion of literacy and a sense of obedience to state directives. Such views were advocated, among others, by the Archbishop of Vienna, Christoph Migazzi (in office: 1757–1803), who served as vice-president of the Court Study Commission (*Studienhofkommission*), the principal body responsible for the implementation of school reform in Austria.[16]

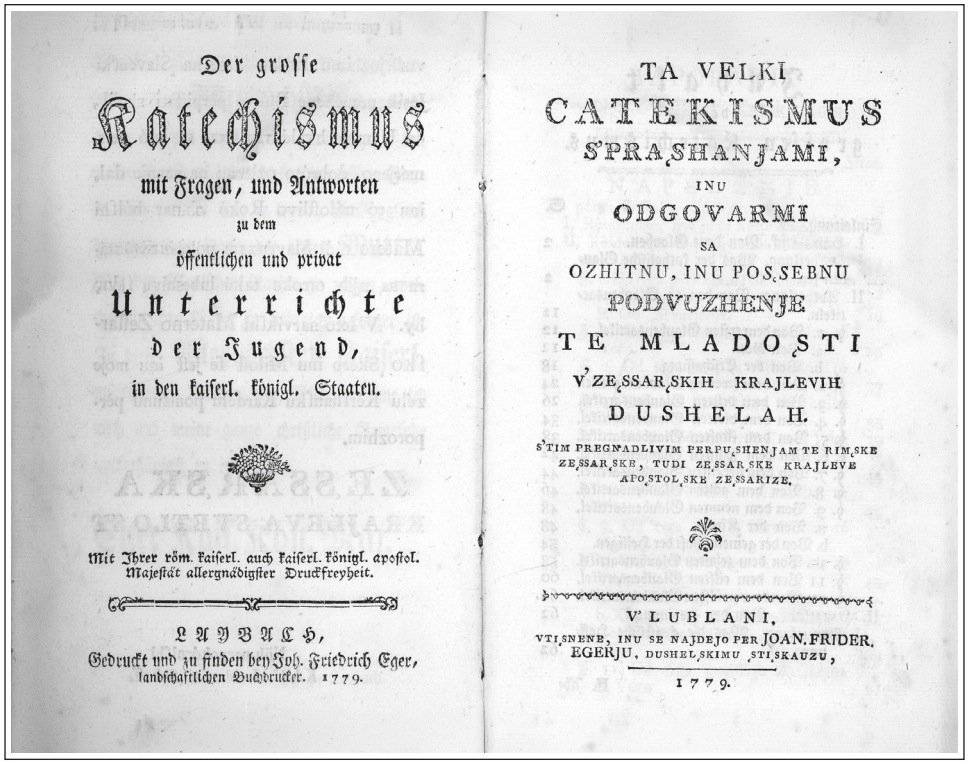
Another, substantively similar current of reform Catholicism at the time drew on Jansenism, an originally Dutch–French spiritual movement that invoked a return to the first centuries of Christianity. Jansenism emphasised humanity's inclination toward sin and the predestination of individuals to salvation, cultivated an ascetic way of life, and promoted a well-ordered structure of daily life. It also advocated modesty in ritual practice, the limitation of ecclesiastical property, the personal reading of Scripture, and the raising of educational levels across all social strata. According to Jansenist views, these were the tasks to which clergy in particular were called, winning the populace through enhanced rhetorical skills and personal example. Although the teachings of its founders were condemned by Pope Clement XI (in office: 1700–1721) in the bull *Unigenitus Dei Filius* (1713), various forms of Jansenism remained popular throughout the 18th century among noble and ecclesiastical circles in the Habsburg lands. They spread with particular persistence among lecturers at higher theological institutions, where they decisively shaped the teaching of moral theology until the mid-19th century. One of the more prominent proponents of Austrian Jansenism sympathetic to state authority was the Bishop of Ljubljana, Johann Karl Herberstein (in office: 1772–1787).[17] In these milieus, Jansenism also functioned as an expression of the prestige of the higher social strata, who were to distinguish themselves from the uneducated and "idle" popular masses. The Church's activity was to be confined to the performance of rites, preaching, the instruction of the populace, and the supervision of clerical morality.[18] The essence of the spirit

15 Harm Klueting, "The Catholic Enlightenment in Austria or the Habsburg Lands", *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* (ed. Ulrich Lehner), Leiden: Brill, 2010, p. 144.

16 Michael Printy, "Catholic Enlightenment and Reform Catholicism in the Holy Roman Empire", *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* (ed. Ulrich Lehner), Leiden: Brill, 2010, pp. 188–189, 195; Malmenvall, "State and Christian Enlightenment", p. 810.

17 On Herberstein's work and his position within the cultural-ecclesiastical currents of Central Europe, see Edo Škulj (ed.), *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 2004.

18 Matjaž Ambrožič, "Cerkvene razmere v Japljevem času", *Japljev zbornik: zbornik prispevkov s simpozija o Juriju Japlju (Kamnik, 3.–4. decembra 2009)* (ed. Marjeta Humar), Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, pp. 810–811; Klueting, "The Catholic Enlightenment", pp. 132–133, 152; Ulrich Lehner, "The Many Faces of the Catholic Enlightenment", *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* (ed. Ulrich Lehner), Leiden: Brill, 2010, pp. 21–22.

Der groſſe
Katechismus
mit Fragen, und Antworten
zu dem
öffentlichen und privat
Unterrichte
der Jugend,
in den kaiſerl. königl. Staaten.

Mit Ihrer röm. kaiſerl. auch kaiſerl. königl. apoſtol. Majeſtät allergnädigſter Druckfreyheit.

LAYBACH,
Gedruckt und zu finden bey Joh. Friedrich Eger, landſchaftlichen Buchdrucker. 1779.

TA VELKI
CATEKISMUS
S'PRAȘHANJAMI,
INU
ODGOVARMI
SA
OZHITNU, INU POSEBNU
PODVUZHENJE
TE MLADOȘTI
V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH
DUSHELAH.

S'TIM PREGNADLIVIM PERPUSHENJAM TE RIMSKE ZESSARSKE, TUDI ZESSARSKE KRAJLEVE APOSTOLSKE ZESSARIZE.

V' LUBLANI,
VTISNENE, INU SE NAJDEJO PER JOAN. FRIDER. EGERJU, DUSHELSKIMU STISKAUZU,
1779.

Jurij Japelj (1744–1807), a canon of the Ljubljana cathedral, served as the editor of the first comprehensive catechism for youth in Slovenian territory (Ta velki catekismus s' praṣhanjami, inu odgovarmi, Ljubljana, 1779). This work was based on a template by Christoph Migazzi (1713–1803), Archbishop of Vienna (in office: 1757–1803). The catechism features parallel German and Slovenian texts. The image shows the first page of Japelj's catechism (Library of the Slovenian School Museum, sig. 7716).

of Enlightenment Catholicism can be captured in the demand for responsibility toward oneself and one's neighbour, with faith serving above all as a pragmatic means to achieve a virtuous life.[19]

The involvement of the Church in strengthening the school network merged in the following decades with the plans of Joseph II. He conceived the position of the Catholic Church in society as an extension of the state. Joseph's outlook was grounded in an Enlightenment interpretation of the ideals of natural law, according to which the ruler was no longer the guardian of the orthodoxy of his subjects, as had been the case in previous centuries, but rather the custodian

19 Ambrožič, "Cerkvene razmere", p. 19.

of the common good within the sphere of worldly affairs. This understanding conferred upon him both the right and duty to intervene in the religious domain as well, which continued to be regarded as part of public life. Rulers of "enlightened absolutism", of whom Joseph was a characteristic representative, were not yet familiar with a separation between Church and state. According to Joseph's understanding, the state was therefore legitimately entitled to assert its authority by administering ecclesiastical property, establishing new dioceses and parishes, dissolving monasteries of contemplative orders (such as the Carthusians or Cistercians), and generally directing the activity of the Church, particularly in the fields of education and charity.[20]

The convergence of ideational and practical reasons for cooperation between the Church and the state was reflected at the end of the 18th century in the introduction of religious instruction into compulsory elementary education, which constituted one of the most significant consequences of the Austrian school reform. In this way, the teaching of Catholic religious and moral doctrine for the broad population was extended from churches to the school environment and, through the accelerated publication of catechisms, contributed to the spread of practical literacy. As a result, religious instruction in the Central European context for more than a century and a half assumed the character of teaching religious content and virtuous living on the basis of rational definitions and causal questions and answers. In this process, its traditional dimension of bearing witness to faith – directed toward a personal relationship with God and participation in the spiritual and sacramental life of the Church – receded into the background. Faith thus became primarily a foundation for shaping an individual's industrious way of life and moral responsibility toward others, society, and the state.[21]

The influence of Prussia and Pietism

Lutheran Prussia was regarded as a model of progress in the field of mass elementary education from the late 18th to the early 20th century.[22] Compulsory attendance at elementary schools in Prussia was first prescribed in 1763, when King Frederick II the Great (reigned 1740–1786) issued the General State School

20 Ambrožič, "Cerkvene razmere", pp. 13, 15; Klueting, "The Catholic Enlightenment", pp. 144–146, 150; Malmenvall, "State and Christian Enlightenment", p. 812.

21 Alojzij Slavko Snoj, *Katehetika: didaktična izhodišča religijskega, verskega in katehetskega pouka*, Ljubljana: Salve, 2003, pp. 42–43, 47, 52–55.

22 Marcelo Caruso and Daniel Töpper, "Schooling and the Administrative State: Explaining the Lack of School Acts in Nineteenth-Century Prussia", *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century* (eds. Johannes Westberg, Lukas Boser, Ingrid Brühwiller), London: Palgrave Macmillan, 2019, p. 41.

Regulation (*Generallandschulreglement*), regarded as one of the most important documents in the history of European education. The initiative for adopting this document stemmed from the observation that the Prussian army – which had shortly before emerged victorious from the Seven Years' War (1756–1763) – contained too few literate officers, to the detriment of its effectiveness. The Ordinance stipulated that pupils could complete their education only once they were proficient in reading and writing and had acquired a basic knowledge of the Christian faith. Despite the state's expressed determination to regulate elementary education, the effects of the Ordinance remained limited. The principal reasons for these difficulties were the small size of the state administration, which was unable to effectively oversee the school reform, and the reliance on Lutheran pastors, who were for the most part not trained educators and who emphasised the religious dimension of education in their work.[23]

Even before the emergence of the Enlightenment, social and cultural development in Prussia was shaped by Pietism, a Lutheran spiritual movement that sought to intensify religious devotion, promote morally exemplary living, and expand literacy for the purposes of studying Scripture and fostering general education. By emphasising personal responsibility and self-reflection in individual and communal life, Pietism approximated Enlightenment ideals and functioned as a catalyst for processes of modernisation. At the same time, the movement distinguished itself from the Enlightenment by affirming the primacy of faith in all spheres, the value of public expressions of religiosity, and the assurance of the Lutheran Church's freedom of action in relation to the state.[24] Pietistically oriented Protestant pastors, university professors, and state officials in Prussia contributed to the initiation of the process of establishing a modern school network at the elementary, secondary, and higher levels.[25]

August Hermann Francke (1663–1727), a theologian and founder of Pietism, transformed the city of Halle in Saxony at the turn of the 17th to the 18th century into a model centre of education. During this period, he established a range of institutions, including a pedagogical institute, a Latin grammar school, and an elementary school for children of both genders. His principal aim was to provide conditions for the intellectual and personal formation of gifted pupils and students from diverse social backgrounds, who would disseminate Pietist ideas among the population, since their solid education would grant them access to influential positions within the state and ecclesiastical apparatus. The essence

23 James V. Horn Melton, *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, pp. 173–175.

24 Martin Gierl, "Pietism, Enlightenment, and Modernity", *An Introduction to German Pietism: Protestant Renewal at the Dawn of Modern Europe* (ed. Douglas H. Schantz), Baltimore: Hopkins Press, 2019, pp. 348–350; Malmenvall, "State and Christian Enlightenment", p. 816.

25 Gierl, Pietism, p. 351.

of Francke's pedagogy lay in the formation of the pupil's will through the regular reading of appropriate literature, a precisely prescribed daily schedule, and personal reflection on actions performed or omitted, as well as through quarterly examinations assessing the entirety of the knowledge acquired. "Corrupted" human nature – which, in accordance with the traditional Lutheran view of the human person, is capable of doing good only by virtue of divine grace – was to become receptive to God and to one's neighbour through external supervision that was at the same time personally internalised. The individual was thus to develop a "piety of the heart", regarded as the fundamental driving force of an earthly society ordered according to God's design.[26]

In general, it can be argued that Catholic priests and Protestant pastors played a key role in disseminating the spirit of the Enlightenment among the predominantly peasant population of Central Europe, especially through preaching in churches, visiting households, teaching in schools, and writing or translating various manuals. In this way, they expanded their position of spiritual authority through education and supported the central postulate of the Enlightenment – the elimination of intellectual ignorance and the enhancement of labour efficiency for personal and societal well-being. One such example is provided by the collection of entertaining and instructive stories entitled *Aid Handbook for Peasants* (*Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute*, 1788), which ranked among the most popular works of the 18th century. Its author was the Prussian writer and educator Rudolph Becker (1752–1822), a representative of the Lutheran strand of the German Enlightenment. It was intended primarily for rural youth and, through narrative and illustrations, conveyed basic knowledge of agriculture and medicine while promoting an industrious, frugal, and pious way of life. It was printed in approximately half a million copies, translated into various languages, and went through 119 editions. It was also available in Slovenian – the translation was prepared by Marko Pohlin (1735–1801), a member of the Discalced Augustinian order, a priest and linguist, and one of the leading representatives of Enlightenment-oriented clergy in Carniola. The mission of instructing the populace not only in spiritual matters but also in practical and economic skills – as encouraged by Enlightenment thought – persisted among the Central European clergy in the following decades, even as the Enlightenment gave way to other intellectual currents, such as the formation of national consciousness.[27]

26 Malmenvall, "State and Christian Enlightenment", pp. 816–817.

27 Andrej Studen, "Z vzgojo do največje možne sreče ljudstva: nekaj poudarkov iz zgodovine »razsvetljevanja ljudstva« na Slovenskem v 18. in v prvi polovici 19. stoletja", *Prispevki za novejšo zgodovino*, vol. 54, 2014, no. 1, pp. 15–17; Lehner, "The Many Faces", pp. 14–15, 27; "Malmenvall, State and Christian Enlightenment", p. 818.

Conclusion

The establishment of compulsory elementary schooling in the Austrian part of the Habsburg Monarchy at the end of the 18th century cannot be explained solely by reference to the cultural changes brought about by the Enlightenment or to the increasing centralisation of the state. The driving force behind the reform process was the interplay of Enlightenment ideas, state intervention, and the organisational capacity of the Catholic Church. The Theresian–Josephinian reforms clearly defined education as a state responsibility, yet in its actual development they relied on existing ecclesiastical structures, pedagogical personnel, and Catholic religious and moral content.

A comparison with Prussia confirms that school reform in both the Austrian and Prussian contexts primarily pursued pragmatic objectives: strengthening the state's economic efficiency, administrative reliability, and military power. Reformist currents of Christianity – Enlightenment Catholicism in the Austrian lands and Pietism in Prussia – provided the ideational framework that endowed education with ethical legitimacy and embedded it in the everyday life of the population. Clergy and pastors functioned as key intermediaries between state objectives and the popular masses. Through teaching, preaching, and the writing of manuals, they implemented Enlightenment demands for literacy and industrious living "on the ground".

In the Austrian lands, including the Slovenian linguistic territory, the process was initially slow due to material constraints, a shortage of qualified teachers, and low school attendance. In the long term, however, it consolidated the school as one of the central institutions of social formation. The school reform contributed to the spread of literacy, the gradual incorporation of vernacular languages into education, and the increased presence of the state in the everyday lives of the population. The Enlightenment in the Central European context cannot be understood as being opposed to Christianity, but rather as a multilayered historical process in which cooperation between state policy and ecclesiastical institutions played a decisive role in the emergence of a modern educational and social order.

As this study is theoretical in nature, no new research data were generated.

References

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern d.d. Wien den 6ten Dezember 1774, Vienna: Johann Thomas Edlen von Trattnern, kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1774.

Ambrožič, Matjaž: "Cerkvene razmere v Japljevem času", *Japljev zbornik: zbornik prispevkov s simpozija o Juriju Japlju (Kamnik, 3.–4. decembra 2009)* (ed. Marjeta Humar), Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, pp. 9–30.

Caruso, Marcelo; Töpper, Daniel: "Schooling and the Administrative State: Explaining the Lack of School Acts in Nineteenth-Century Prussia", *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century* (eds. Johannes Westberg, Lukas Boser, Ingrid Brühwiller), London: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 41–66.

Engelbrecht, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, vol. 3: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Vienna: ÖBV, 1984.

Eržen, Andreja: Jezikovne razmere v Japljevem času, *Japljev zbornik: zbornik prispevkov s simpozija o Juriju Japlju (Kamnik, 3.–4. decembra 2009)* (ed. Marjeta Humar), Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, pp. 31–40.

Gabrič, Aleš: *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*, Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009

Gierl, Martin: "Pietism, Enlightenment, and Modernity", *An Introduction to German Pietism: Protestant Renewal at the Dawn of Modern Europe* (ed. Douglas H. Schantz), Baltimore: Hopkins Press, 2013, pp. 348–392.

Horn Melton, James V.: *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Klueting, Harm: "The Catholic Enlightenment in Austria or the Habsburg Lands", *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* (ed. Ulrich Lehner), Leiden: Brill, 2010, pp. 127–164.

Lehner, Ulrich: "The Many Faces of the Catholic Enlightenment", *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* (ed. Ulrich Lehner), Leiden: Brill, 2010, pp. 1–61.

Malmenvall, Simon: "Austrian General School Ordinance and the Establishment of Primary School Systems in Europe from the Mid-18th to the Mid-19th Century", *Šolska kronika*, vol. 33, 2024, no. 1, pp. 75–103.

Malmenvall, Simon: *250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju: razstavni katalog*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.

Malmenvall, Simon: "State and Christian Enlightenment: Background of the Mass Elementary Education in Central Europe", *Bogoslovni vestnik*, vol. 84, 2024, no. 4, pp. 807–822.

Ostanek, France: "Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963", *Šolska kronika*, vol. 8, 1999, no. 1, pp. 51–72.

Printy, Michael: "Catholic Enlightenment and Reform Catholicism in the Holy Roman Empire", *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe* (ed. Ulrich Lehner), Leiden: Brill, 2010, pp. 165–213.

Schmidt, Vlado: "Vlado Schmidt", *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, vol. 1, Ljubljana: DZS, 1963.

Snoj, Alojzij Slavko: *Katehetika: didaktična izhodišča religijskega, verskega in katehetskega pouka*, Ljubljana: Salve, 2003.

Stollberg-Rilinger, Barbara: *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihre Zeit. Eine Biographie*, München: C.H. Beck, 2017.

Studen, Andrej: "Z vzgojo do največje možne sreče ljudstva: nekaj poudarkov iz zgodovine »razsvetljevanja ljudstva« na Slovenskem v 18. in v prvi polovici 19. Stoletja", *Prispevki za novejšo zgodovino*, vol. 54, 2014, no. 1, pp. 9–22.

Škulj, Edo (ed.): *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 2004.

Viehhauser, Martin: "Das Schulwesen aber ist und bleibet allezeit ein politicum": The Felbiger General School Ordinance and School Reform in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy, *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century* (eds. Johannes Westberg, Lukas Boser, Ingrid Brühwiller), London: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 17–40.

Westberg, Johannes, Lukas Boser, Ingrid Brühwiller (eds.): *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century*, London: Palgrave Macmillan, 2019.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916194

Renato Podbersič*

Rabin Isacco Samuel Reggio iz Gorice: šolske reforme med razsvetljenstvom in izročilom

Rabbi Isacco Samuel Reggio of Gorizia: Educational Reforms Between Enlightenment and Tradition

Izvleček

Prispevek obravnava pedagoško in intelektualno delovanje goriškega rabina Isacca Samuela Reggia (1784–1855), ki je z zagovarjanjem sinteze judovske verske tradicije in modernih sekularnih ved zasedel osrednje mesto v zgodovini šolskih reform habsburškega prostora. Z analizo njegove profesorske izkušnje na Cesarskem liceju v Gorici v času Ilirskih provinc (1810–1813) ter odgovora na habsburški dvorni dekret iz leta 1820 je prikazano, da Reggiev pedagoški prispevek ni bil zgolj idejni, marveč je pomembno prispeval k oblikovanju intelektualnega okolja, v katerem je leta 1829 zrastel Padovanski rabinski kolegij – prvo moderno rabinsko semenišče v Evropi. Prispevek Reggievo dediščino umešča v okvir zgodovine šolstva in medkulturnih reform na stičišču slovenskega in italijanskega prostora.

Abstract

The article examines the pedagogical and intellectual activities of the Gorizian rabbi Isacco Samuel Reggio (1784–1855), who occupies a central place in the history of educational reforms in the Habsburg realm through his advocacy for a synthesis of Jewish religious tradition and modern secular learning. By analysing his professorship at the Imperial Lyceum in Gorizia during the Illyrian Provinces (1810–1813) and his response to the Habsburg imperial decree of 1820, the author demonstrates that Reggio's contribution was not merely ideological, but rather made an important contribution to shaping the intellectual context on which the Rabbinical College of Padua was built in 1829 – the first modern rabbinical seminary in Europe. The article situates Reggio's legacy within the history of education and intercultural reforms at the intersection of Slovenian and Italian cultural spaces.

Ključne besede: Isacco Samuel Reggio, Judje v Gorici, zgodovina šolstva, haskala, rabinski kolegij v Padovi, verski pouk

Keywords: Isacco Samuel Reggio, Jews of Gorizia, history of education, Haskalah, Rabbinical College of Padua, religious education

* dr. Renato Podbersič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, e-pošta: renato.podbersic@scnr.si

Gorica kot stičišče pedagoških paradigem

Judje so bili v Gorici verjetno prisotni že ob nastanku urbane naselbine. Točnih podatkov o tem ni. Prva pisna omemba Judov v Gorici sega v sredo marca 1288, ko je goriško-tirolski grof Albert svojemu vazalu Walchunu iz Gorice podelil hišo pod gradom. Judje so do druge polovice 17. stoletja strnjeno živeli v t. i. spodnjem delu mesta, v predelu Cocevia pod gradom. Naselitev jim je omogočala lažje izvajanje judovskih obredov in zmanjševala izpostavljanje nestrpnosti drugih meščanov. Leta 1697 so jim mestne oblasti odredile nov prostor za naselitev v bližini tedanjega pokopališča zunaj mesta – geta, v današnji ulici Ascoli. Na historičnem Goriškem, to je na ozemlju nekdanje Goriške grofije oz. pozneje (od 1754) poknežene grofije Goriško-Gradiške dežele pod Habsburžani (do leta 1918), sta sicer v preteklosti obstajali dve samostojni judovski skupnosti: Gorica in Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo). Slednja se je postopama manjšala, dokler ni bila leta 1893 ukinjena in priključena judovski skupnosti v Gorici. Habsburška Gorica z gosto mrežo jezikovnih, verskih in kulturnih napetosti je v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju dopuščala veliko intelektualnih prehodov. Na zahodnem robu dežel habsburške krone je bilo to večetnično mesto stičišče Slovencev, Italijanov, Furlanov, Nemcev in Judov, pri čemer se je vsaka skupnost soočala z vprašanjem, ki ga je modernizirajoča se država postavljala vse glasneje: kako ohraniti lastno identiteto in hkrati pridobiti vstop v sistem javnega izobraževanja. Popis iz leta 1853 je v mestu ob Soči naštel 13.800 prebivalcev, od tega 330 Judov (2,4 %).[1]

Judovska skupnost v Gorici ni bila številna, toda ekonomsko in intelektualno je bila globoko zakoreninjana v lokalnem okolju.[2] V 18. stoletju so njeni člani na Goriško vpeljali svilarstvo, v naslednjem pa so dali Evropi enega najpomembnejših reformnih mislecev – rabina I. S. Reggio. Tradicija talmudskega izobraževanja, ki je stoletja potekalo v zaprtih verskih šolah (heder),[3] je ob koncu razsvetljenstva prišla pred izziv brez primere, saj je avstrijska država zahtevala integracijo, del znotraj judovstva pa si je sam prizadeval za premislek o metodah in vsebinah pouka. Kljub sorazmerni majhnosti so bili tudi goriški Judje včasih deležni nasprotovanja, kajti antisemitskih propagandistov nikoli niso

1 Peter Štih, *Gorica v habsburškem prostoru. Razvoj mesta in njegovih inštitucij*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2003, str. 210–215; Giuseppe Floreano Formentini, *Memorie Goriziane fino all'anno 1853*, Gorica: Leonardo Formentini Editore, 1985, str. 91.

2 O judovski skupnosti v Gorici gl.: Orietta Altieri, *La comunita ebraica di Gorizia: caratteristiche demografiche, economiche e sociali (1778–1900)*, Udine: Del Bianco Editore, 1985; Renato Podbersič, *Jeruzalem ob Soči : judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 2017.

3 Hebrejski heder (pogosto zapisan kot *čeder* ali *cheder*, iz hebrejske besede חֶדֶר, kar dobesedno pomeni – soba) je tradicionalna judovska osnovna šola. V njej so se otroci (zgodovinsko predvsem dečki) učili osnov judovske vere, branja verskih besedil in hebrejskega jezika.

zanimala dejstva, saj so vse *vedeli* že vnaprej. Resničnost so preprosto ukrivljali po meri svojih predsodkov, ki so jih nato širili med ljudi z namenom mobilizacije in instrumentalizacije. Za to niso bili prikrajšani niti v mestu ob Soči, saj so izobraženci iz širšega evropskega prostora poleg znanja prinašali tudi strupeno ideologijo sovraštva.[4]

Poseben pečat so goriškim intelektualcem dajali rabini, ki so delovali v tukajšnji judovski skupnosti. Vsaj nekateri so s svojim znanjem močno presegali sicer dokaj skromno judovsko okolje. Tako je Gorici v 18. stoletju dalo pečat več pripadnikov judovske družine Gentilli (hebr. Hefez), ki so se izkazali kot strokovnjaki za talmud. Iz te rodbine izvira več goriških rabinov, med njimi Jacob Hai ben Manasseh Gentilli (umrl 1749), tudi odličen govornik in pesnik, ter Uzriel (ali Azriel) Gentilli, ki je živel v 17. stoletju. Slednji se je ukvarjal tudi s kabalo. Meshullam Zalman ben Abraham Berak (ali Berach), po rodu iz Gorice, je deloval v znani judovski tiskarni Josepha Athiasa v Amsterdamu, kjer so med drugim tiskali kabalistično literaturo. Poleg omenjenih rabinov zaseda posebno mesto Gershon ben Moses Gentilli (1683–1700), ki je kljub zgodnji smrti doživel odobravanje in občudovanje starejših sodobnikov, potem ko je izdal bogat slovar z naslovom Yad Ḥaruzim.[5]

Med vsemi goriškimi intelektualci 19. stoletja je dvojna obremenitev – pritisk od zunaj in reformni impulz od znotraj – zaznamovala zlasti rabina, filozofa in pedagoga Isacca Samuela Reggia (1784–1855), znanega tudi pod hebrejsko kratico YaSHaR. Njegova življenjska pot je paradigmatičen vpogled v to, kako se je v majhnem mestu ob Soči, na obrobju habsburškega imperija, lomila ena osrednjih napetosti moderne dobe – med zvestobo tradiciji judovske skupnosti in zahtevo po sekularni izobraženosti.

Rojstvo in formacija: med rabinsko hišo in katoliško gimnazijo

Prvo polovico 19. stoletja je med goriškimi Judi najbolj zaznamoval prav Isacco (Izak) Samuele Reggio, ki se je v svojih delih vedno znova podpisoval kot Goričan. Družina je izvirala iz mesta Reggio Calabria na skrajnem jugu Apeninskega polotoka. Od tam so jo v 16. stoletju izgnali Španci, zato se je zatekla v Ferraro. V Gorico se je preselil že Izakov oče Abram Vita ben Azriel Reggio (1755–1841). Najprej je od leta 1771 opravljal službo domačega učitelja pri judovski družini Sabbadini v mestu Guastalla v rodni Reggio Emilii, leta 1775 pa ga

4 Renato Podbersič, *Jeruzalem ob Soči*, str. 182–187; Igor Grdina, Judje v Celjskih Slovenskih novinah, v: *Dileme* 5, št. 2, 2022, str. 26.

5 Marco Grusovin, La comuita ebraica di Gorizia, profilo storico e bibliografico, v: *Cultura ebraica nel Goriziano*, ur. Marco Grusovin, Gorica: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 2007, str. 23–24; Renato Podbersič, Judovski intelektualci v Gorici, v: Goriški izobraženci skozi zgodovino (ur. Željko Oset), Nova Gorica: Založba Univerze, 2018, str. 52–59.

najdemo v kraju Fogliano blizu Sredipolja (Redipuglia), kjer je kot mentor osem let izobraževal Rachele Lampronti, sestro svojega učitelja iz Ferrare, in njene tri otroke (Giuda, Salomone, Ester), ki jih je rodila v zakonu z Asherjem Munkom. Pogosto je obiskoval Jude v bližnjem Gradišču ob Soči, zlasti rabina Abrahama (Abrama) Morpurga, ki je postal njegov mentor in kasneje tudi tast. Leta 1783 je Abram Reggio prišel kot učitelj v novoustanovljeno judovsko versko šolo (hebr. Talmud Torah) v Gorico, kjer je prejemal letno plačo dvesto goldinarjev. Njegov mentor je postal priznani goriški rabin Moses (Moise) Gentilli (Hefez), ki ga je Abram kot začasni rabin nasledil po Mosesovi smrti leta 1798. Po pridobitvi rabinske diplome v Ferrari pri tamkajšnjem rabinu Yehudah Hay Hizqiyyah Della Vida je Abram zasedel stalno mesto v Gorici in tam je ostal do smrti. Šele leta 1830, v starosti petinsedemdeset let, je bil imenovan za višjega rabina obeh skupnosti, Gorice in Gradišča ob Soči. Številni rabini in judovski učenjaki tistega časa so se nanj obračali za nasvete in mnenja, kar dokazujejo prejeta pisma, saj je veljal za avtoriteto na področju pravnih in obrednih zadev, hkrati pa ni bil povsem neobčutljiv za vpliv haskale, judovskega razsvetljenstva,[6] ki se je širila v nekaterih judovskih krogih na Dunaju.[7]

Abram se je jeseni 1783 poročil z Regino Malchino, hčerko že omenjenega rabina Abrahama Morpurga iz Gradišča ob Soči. Abramov edini otrok je bil prav Isacco (Izhak) Samuel Reggio, ki se je rodil 15. avgusta 1784 v Gorici. Družina Reggio je živela v nekdanjem getu, danes ulica Via Ascoli.[8] Oče Abraham Vita, goriški rabin, je slovel po naklonjenosti zmernemu razsvetljenstvu in po spoštovanju, ki ga je gojil do berlinskega pedagoškega reformatorja Hartwig Wesselyja.[9] Prav ta

6 Judovsko razsvetljenstvo ali *haskala* (hebr. *Haskalah*), ki je judovstvo soočalo z modernizacijo, je močno vplivalo na razvoj judovstva. Okrog leta 1770 se je začelo širiti med Judi v srednji in vzhodni Evropi, vplivalo pa je tudi na Jude v zahodni Evropi ter v muslimanskih deželah Severne Afrike in Bližnjega vzhoda. Gibanje haskala je dalo pečat tudi judovskemu mišljenju in organiziranosti, poleg tega se je na veliki preizkušnji znašla vloga rabinskega judovstva. Trst je bil okrog leta 1800 označen kot eno najpomembnejših tovrstnih središč v Evropi. Hebrejski jezik je dobil nov pomen v diaspori, prestopil je meje sakralnosti, povečalo se je zanimanje za njegovo učenje in uporabo v vsakdanjem življenju. Pojavil se je proces poskusa stapljanja Judov v (zahodno)evropsko družbo in prestopanja v krščanstvo, predvsem zaradi lažjega napredovanja na družbeni lestvici. Več o tem: Hayim Hillel Ben-Sasson, *A History of the Jewish People*, Cambridge: Harvard University Press, 1976, str. 785–786; Shmuel Feiner, *Haskalah and History: The Emergence of a Modern Jewish Historical Consciousness*, Liverpoo: Liverpool University Press, 2002, str. 9–70.

7 Giuseppe Bolaffio, Abram Vita Reggio, v: *La Rassegna Mensile Di Israel* 23, št. 5, 1957, str. 204–213; David Malkiel, The Reggios of Gorizia: Modernity and Tradition in Nineteenth-Century Jewish Thought, *Jewish History*, 15, 2001, št. 1, str. 68–73.

8 Marco Grusovin, Abram Vita e Isacco Samuele Reggio, v: *Ha-tikva. La speranza. Attraverso l'ebraismo goriziano*, Monfalcone: Edizione della Laguna, 1991, str. 78–85; Malkiel, The Reggios of Gorizia, str. 69–73; Bolaffio, Abram Vita Reggio, str. 210.

9 David Malkiel, New Light on the Life of Isaac Samuel Reggio, v: (ur. Barbara Garvin, Bernard Dov Cooperman) *The Jews of Italy: Memory and Identity*, Bethesda: University Press of Maryland, 2000, št. 2, str. 292–294; O jožefinskih reformah in judovski skupnosti gl. Hans-Christof Kollmann, *Die Josephinischen Schulreformen und die Juden*, Wien: Böhlau, 1988, str. 44–67.

naravnanost je določila formativno pot mladega Isacca: poleg poglobljenega pouka hebrejščine, Tore in Talmuda pri očetu ga je Abraham Vita vpisal na goriški kolegij,[10] ki so ga vodili redovniki piaristi (Collegio Goriziano dei Piaristi), kjer si je mladi Isacco pridobil znanje latinščine, grščine, matematike, naravoslovja in zgodovine.[11]

Sodobniki so zgodaj opazili nenavadnost tega mladeniča, ki je pri štirinajstih letih napisal hebrejsko žalostinko za preminulim goriškim rabinom Mosesom Gentilli Hefezom.[12] Verska intenzivnost in intelektualna radovednost sta se v njem prepletali na način, ki ga ni mogel oblikovati niti ortodoksni heder niti klasična gimnazija sama zase. Reggio se je, kot bi dejali tedaj, oblikoval na dveh izobraževalnih domovih in noben ni bil manj vreden od drugega.

Rezultat te dvojne vzgoje je bila osebnost, ki je znala brati Kanta v nemščini, pisati filozofske razprave v hebrejščini in hkrati razumeti zahteve javnih šolskih ustanov. Ta redka kombinacija ga je ob začetku Ilirskih provinc naredila za naravnega kandidata za vlogo, ki je bila dotlej komaj predstavljiva: rabin, ki poučuje v državnem liceju.

Profesor na Cesarskem liceju v Gorici (1810–1813)

Napoleonova uprava je po razglasitvi Ilirskih provinc leta 1809 v vzdušju reformskega navdušenja prestrukturirala šolski sistem na vzhodnem Jadranskem prostoru. Kljub kratki epizodi – province so obstajale le do leta 1813 – je bil ta čas za šolstvo na Goriškem prelomen.[13] Francoska oblast je vzpostavila mrežo

10 Po jezuitih, katerih red je bil ukinjen leta 1773, sta v Gorici pouk in premoženje nekdanjega kolegija prešla na redovnike piariste (Scolopi), ki so od leta 1780 vodili mestno petletno gimnazijo, znano kot *Gymnasium Goritiense Scholarum Piarum* s sedežem v palači Werdenberg, kjer so poučevali v nemščini. To je bila ključna izobraževalna ustanova za mesto Gorica med letoma 1780 do 1810. Piaristi, privrženci svetega Jožefa Kalasanca (1556–1648), so bili po vsej Evropi znani po svoji predanosti brezplačnemu javnemu izobraževanju za mlade in so uvedli programe, ki so združevali trdne temelje klasičnih humanističnih ved z znanstvenimi in jezikoslovnimi elementi. Pod vodstvom piarističnih redovnikov je gimnazija postala referenčna točka za izobraževanje vladajočih, intelektualnih in meščanskih slojev Gorice na večjezičnem in obmejnem območju habsburškega imperija. Več o tem: Mario Brancati, *L'organizzazione scolastica nella Contea Principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915*. Monfalcone: Edizioni della Laguna, 2004, str. 192–198.

11 Julius Furst, *Reggio Isaac Samuel*, v: *Bibliotheca Judaica*, II, 3, Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1960, str. 139–142; Grusovin, *Abram Vita e Isacco Samuele Reggio*, str. 78–85; David Malkiel, *Nuova luce sulla carriera di Isacco Samuele Reggio*, v: *Cultura ebraica nel Goriziano*, ur. Marco Grusovin. Istituto di Storia Sociale e Religiosa, Gorica 2007, str. 137–140.

12 *Jewish Virtual Library*, Reggio, Isacco Samuel, https://www.jewishvirtuallibrary.org/reggio-isacco-samuel (pridobljeno: 10. 5. 2025).

13 O Ilirskih provincah in reformi šolstva gl. Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2006, str. 38–42.

licejev in gimnazij po francoskem vzorcu, ki so nadomeščale nekdanje jezuitske in cerkvene šole; zahtevale so javno, posvetno izobraževanje in za profesorje uvajale laične strokovnjake.[14]

Leta 1810 je začel delovati Cesarsko-kraljevi licej v Gorici (Imperiale Liceo e Ginnasio di Gorizia) in Reggio je bil imenovan za profesorja. Francoski šolski dokumenti ga navajajo kot »professeur de belles-lettres, géographie et histoire«;[15] kmalu zatem je prevzel še dolžnosti kanclerja oziroma administrativnega tajnika šolske uprave.[16] To je bilo delovno mesto, ki ga je judovska zakonodaja v habsburški Avstriji pred letom 1809 zapirala Judom. Šele francoska administracija je odprla vrata javnih položajev brez verske diskriminacije.

Tri leta poučevanja na liceju so za Reggiov intelektualni razvoj pomenila bistveno več kot zgolj administrativno izkušnjo. Pred seboj je imel heterogeno skupino dijakov – mladeniče iz slovenskega, furlanskega in italijanskega okolja, sinove malomeščanov in uradnikov – in z njimi je moral komunicirati v skupnem jeziku razuma – pri matematiki, geografiji, logiki. Prav to srečanje s pedagoško resničnostjo javnega šolstva mu je utrdilo prepričanje, ki je postalo os njegovega kasnejšega delovanja: da sta verouk in posvetna izobrazba dve komplementarni sferi, ne sovražni sili.[17]

Padec Napoleona in vrnitev habsburške Avstrije leta 1813 sta mu vzela profesorsko mesto. Protijudovski zakoni, ki jih je obnovljena avstrijska oblast znova uveljavila, niso dopuščali, da bi Jud ostal na javnem učiteljskem mestu. Reggio se je vrnil v zasebno šolstvo in judovsko literaturo, toda leta na liceju so se v njem zakoreninila kot nedvomno referenčno izhodišče: pokazala so, da je skupno, enakopravno izobraževanje tako dosegljivo kot koristno.[18]

14 Leto 1809 je zaznamovalo radikalen prehod za šolstvo tudi na Goriškem zaradi Napoleonove okupacije in priključitve mesta Ilirskim provincam. Ta politični pretres je pomenil konec habsburške šolske uprave in skorajšnji prehod na francoski državni model, ki se je uresničil tik pred tem letom. Do leta 1809 je bilo visokošolsko izobraževanje v Gorici vezano na zapuščino starega jezuitskega kolegija (ustanovljenega leta 1619 in ukinjenega leta 1773). Po jezuitih sta pouk in premoženje kolegija prešla na redovnike piariste, ki so vodili mestno gimnazijo. S prihodom francoske vojske leta 1809 so se piaristični profesorji, večinoma avstrijskega rodu in prepričanja, odločili, da po umiku habsburških čet pobegnejo čez Alpe, zaradi česar je bila šola v negotovem položaju. Nova francoska vlada ni tolerirala konfesionalnega upravljanja šol. Leta 1810 so Napoleonove oblasti odredile formalno ukinitev piaristične gimnazije in jo nadomestile z novim posvetnim državnim licejem/kolegijem. Več o tem: Orestis Cuppo, Le scuole nelle Provincie Illiriche. Il Liceo di Gorizia, v: *Annali di storia vicedominale*, Trst, 2017.

15 Archivio di Stato di Gorizia (ASG), Fond Atti del Liceo di Gorizia (1810–1813), fasc. 2, Prospetto personale, I. S. Reggio.

16 Malkiel, New Light, str. 277–279; Cuppo, Le scuole nelle Provincie Illiriche, str. 110–114.

17 ASG, Fond Atti del Liceo di Gorizia (1810–1813), fasc. 2, Rapporti scolastici.

18 Grusovin, Abram Vita e Isacco Samuele Reggio, str. 78–85; David Malkiel, Nuova luce sulla carriera di Isacco Samuele Reggio, str. 137–140.

Judovski učitelj v Gorici

Isacco Samuel Reggio je bil večino svojega življenja naveden kot član judovske skupnosti v Gorici. V mestu ob Soči je tedaj judovstvo doseglo vrhunec, saj je sredi 19. stoletja tukaj prebivalo dobrih tristo Judov. Reggio je veliko prevajal, predvsem biblična besedila, v italijanščino in latinščino. Posvečal se je tudi šolskim knjigam za judovske učence. Pisal je znanstvene in zgodovinske razprave o judovstvu, hkrati se je ukvarjal tudi s kabalo. Njegova besedila so objavljali po Evropi, največ na Dunaju. Veliko si je dopisoval z judovskimi izobraženci po Evropi, večinoma v hebrejščini. Gorici je Giovanni Battista Seitz leta 1849 odprl novo tiskarno Seitz, ki je tiskala tudi judovske knjige, v prvem obdobju predvsem tiste, ki jih je pripravil rabin Reggio. Med letoma 1851 in 1855 je izhajal njegov almanah *Strenna israelitica*, pisan pretežno v italijanščini, delno pa je avtor uporabljal tudi hebrejsko pisavo. Almanah je vključeval razprave o literaturi, religiji, zgodovini in morali, namenjen pa je bil Judom v Italiji, ki so knjigo navdušeno sprejeli. Delo je izhajalo do smrti rabina Reggia leta 1855.[19]

Reggio, Isacco Samuele (15. VIII. 1784, Gorica–29. VIII. 1855, Gorica), portret, risba Castro, litografija C. Kunz, Trst (Biblioteca statale isontina, Gorica).

Judje v Gorici so razvili tudi svoje osnovno šolstvo, prva šola se v goriškem getu sicer omenja leta 1715, verjetno pa je bila namenjena zgolj verskemu pouku (hebr. Beth ha-midrash). Dekret iz leta 1781 je določal, da morajo v judovskih šolah poučevati Judje, verska besedila pa je treba uskladiti z judovsko vero. Glede poučevanja splošnih predmetov (geometrije, zgodovine, zemljepisa) so morali tudi v teh šolah uporabljati iste učbenike kot v drugih šolah. V prvi polovici 19. stoletja so verske skupnosti v tedanji Habsburški monarhiji same vzdrževale svoje osnovnošolske izobraževalne ustanove. Tako je bila tudi judovska šola odvisna predvsem od gospodarskega položaja članov verske skupnosti. Med največje pomanjkljivosti judovskega izobraževalnega sistema je treba umestiti pomanjkanje centralnega upravljanja. Leta 1844 najdemo v

19 Isacco Reggio. *Strenna israelitica per l'anno della creazione del mondo 5615 che corrisponde agli anni dell'era volgare 1854–1855*, Gorica 1854, str. 109; Grusovin, *La comuita ebraica*, str. 19; Altieri, *La comunita ebraica*, str. 62–65; Malkiel, *Nuova luce*, str. 157–159.

mestu ob Soči 27 šoloobveznih otrok (23 fantov in štiri dekleta). Razen dveh fantov so vsi obiskovali judovsko šolo v nekdanjem getu, kjer je poučeval prav rabin Isacco Samuele Reggio, verski pouk pa je izvajal Graziano Luzzatto. Letni honorar za učitelja je znašal dvesto goldinarjev. Šolo je avtonomno upravljala judovska skupnost, vendar so se morali kandidati za učitelja prijaviti na nadškofijski ordinariat. Leta 1849 je bilo v judovski šoli v Gorici sedemnajst učencev, gimnazijo v Gorici pa je leta 1854 obiskovalo šest Judov. Vsi judovski starši so morali, tako kot drugi starši, pošiljati svoje otroke med šestim in dvanajstim letom v šolo. Če pa so za svojega potomca izbrali zasebno izobraževanje, je bil ta dolžan vsak semester opravljati izpite iz pridobljenega znanja, ki jih je nadzoroval glavni rabin. Sta se pa tudi znotraj goriške judovske skupnosti izoblikovala nasprotna tabora glede izobraževanja. Tako imenovani izolacionisti so zahtevali posebno izobraževanje za Jude, ki naj bi bili sicer preveč pod udarom sekularizma in nejudovskih vplivov. Na drugi strani so t. i. integralisti zahtevali pošiljanje svojih otrok v mestne šole, tudi če bi to pomenilo mešanje z večinskimi katoliškimi sošolci. Pri tem so se sklicevali predvsem na previsoke stroške, ki jih je zahtevalo ločeno judovsko šolstvo. Tako se je šolstvo v nekdanjem getu z leti vedno bolj spreminjalo v zgolj verski pouk.[20]

Haskala in Mendelssohnovo izročilo: Reggio kot posrednik berlinske prenove

V desetletjih po izgubi licejskega mesta se je Reggio posvetil intenzivnemu filozofskemu in eksegetskemu delu.[21] V habsburškem prostoru med Alpami in Jadranom je postal eden osrednjih posrednikov berlinske haskale, judovskega razsvetljenstva, ki ga je v nemškem prostoru utemeljil Moses Mendelssohn (1729–1785). Sodobniki so ga imeli za to, kar je Mendelssohn pomenil nemškim Judom – za glasnika, ki je znal spregovoriti obema svetovoma hkrati.[22]

Njegovo temeljno filozofsko delo *Ha-Torah ve-ha-Filosfyah* (Tora in filozofija, Dunaj, 1827) je dokazovalo, da razum in vera nista v protislovju, marveč se

20 Ferruccio Tassin, *L'Istruzione popolare e gli Asburgo. La Contea di Gorizia e Gradisca (1774–1855)*, Gorica: Iniziativa Isontina, 2001, str. 114–115; Brancati, *L'organizzazione scolastica nella Contea*, str. 137; Marco Grusovin, *Gli ebraisti Cattolici a Gorizia nell'Ottocento*, Gorica: Istituto di storia sociale e religiosa 2001, str. 30–34; Podbersič, *Jeruzalem ob Soči*, str. 91–92.

21 Giuliano Tamani, I. S. Reggio e l'Illuminismo ebraico, v: Pietro Ioly Zorattini (ur.), *Gli ebrei a Gorizia e a Trieste tra Ancien Régime ed emancipazione*, Udine: Del Bianco Editore, 1984, str. 87–112.

22 Malkiel, New Light, str. 292–293; Marco Grusovin, La risposta del Giudaismo italiano all'haskalah berlinese: alcune considerazioni su Isacco S. Reggio e Samuel D. Luzzatto, v: *Studi Goriziani* 78, 1993, str. 13–21; Alessandro Grazi, Il pensiero di Isacco Samuele Reggio tra Haskalah e Wissenschaft des Judentums, v: Filosofia Italiana, št. 1, 2020, str. 182–183.

medsebojno osvetljujeta.[23] Ta teza ni bila le teoretična, bila je pedagoška premisa, iz katere je rabin Reggio izpeljal vse poznejše argumente za reformo judovskega šolstva. Brez filozofije ni teologije, brez matematike ni kozmologije, brez hermenevtike ni razumevanja Pisma.

Reggiov pristop do kabale je bil zgovoren za njegovo metodo. Ko je kabalistično izročilo temeljito proučil, ga je zavrnil kot iracionalno in za vzgojo škodljivo. To ga je ločilo od očeta, ki je bil kabali naklonjen, in ga umestilo med racionaliste, ki so na čelo verskega izobraževanja postavljali razumevanje namesto mehanskega ponavljanja. Šlo je za bistvo haskale: pouk hebrejščine skozi filologijo, pouk biblije skozi hermenevtiko, pouk etike skozi filozofijo.[24]

V Gorici je Reggio postal vozlišče korespondence, ki je presegla državne meje. Dopisoval se je s Samuelom Davidom Luzzattom (1800–1865), jezikoslovcem, pesnikom in talmudistom iz Trsta, ter z vrsto krščanskih in judovskih intelektualcev po Evropi.[25] Njegova pisma niso bila le zasebna izmenjava mnenj; bila so premišljeni eseji, v katerih je razpredal vprašanja metode, tradicije in modernizacije. Pozneje so bila izdana v zbirki *Iggerot Yashar* (1834–36), ki je izšla na Dunaju kot pregled njegovega življenja in dela, kjer je natančno popisal in opisal 103 svoje objavljene in neobjavljene spise, ki so dolgo krožili med izobraženimi Judi v severnoitalijanskem prostoru.[26]

Riflessioni 1820: pedagoški odgovor na habsburški dekret

Cesar Franc I. je 4. februarja 1820 izdal dvorni dekret, po katerem so morali vsi bodoči rabini v dednih deželah monarhije opraviti filozofski izpit na državni univerzi in dokazati usposobljenost iz pedagogike.[27] Odlok je v ortodoksnih judovskih krogih sprožil val ogorčenja. Mnogi so v njem prepoznali prikrito politiko asimilacije: država naj bi z zahtevo po posvetni izobrazbi postopoma izpodjedala religijsko avtoriteto rabinata.[28]

23 Reggio, Isacco Samuel, v: *Encyclopedia.com*, https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/reggio-isacco-samuel (pridobljeno: 10. 6. 2025).

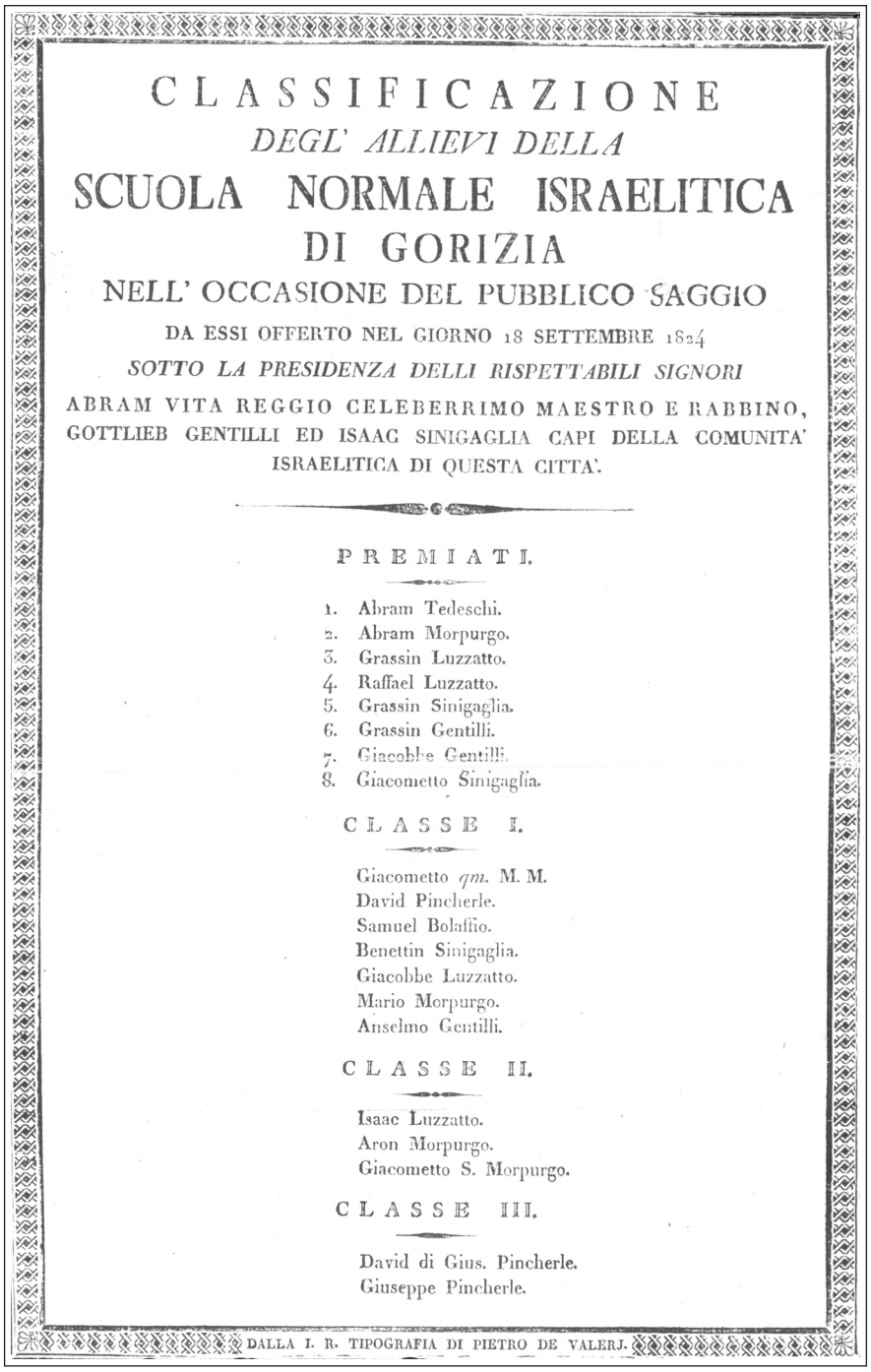
24 Gl. Irene Grusovin, Isacco Samuele Reggio rabbino e filosofo, *Quaderni Giuliani di Storia*, 17, 1996, št. 2, str. 7–29; Malkiel, Nuova luce, str. 156–158.

25 Irene Grusovin, La risposta del Giudaismo italiano all'Haskalah berlinese: alcune considerazioni su Isacco Samuele Reggio e Samuel David Luzzatto, *Studi Goriziani*, 78, 1993, str. 11–23; Grazi, Il pensiero di Isacco Samuele Reggio, str. 185–186; Shmuel Vargon, The Controversy between I.I. S. Reggio and S. D. Luzzatto on the Date of the Writing of the Pentateuch, v: *Hebrew Union College Annual* 72, 2001, str. 143–151.

26 Malkiel, Nuova luce, str. 279–280.

27 [Isacco Samuel Reggio], *Riflessioni d'un Israelita del Regno Illirico sopra un Articolo del Decreto di S.M.I.R.A. in data 4 febbraio 1820, riguardante la nomina de' futuri rabbini*, Gorizia: Tipografia Paternolli, 1820.

28 Irene Kajon, The Jewish Theological Seminary of Breslau and the Rabbinical College of Padua: A Comparison, v: *De Gruyter* 14, 2016, str. 46–47

CLASSIFICAZIONE
DEGL' ALLIEVI DELLA
SCUOLA NORMALE ISRAELITICA
DI GORIZIA
NELL' OCCASIONE DEL PUBBLICO SAGGIO
DA ESSI OFFERTO NEL GIORNO 18 SETTEMBRE 1824
SOTTO LA PRESIDENZA DELLI RISPETTABILI SIGNORI
ABRAM VITA REGGIO CELEBERRIMO MAESTRO E RABBINO,
GOTTLIEB GENTILLI ED ISAAC SINIGAGLIA CAPI DELLA COMUNITA'
ISRAELITICA DI QUESTA CITTA'.

PREMIATI.

1. Abram Tedeschi.
2. Abram Morpurgo.
3. Grassin Luzzatto.
4. Raffael Luzzatto.
5. Grassin Sinigaglia.
6. Grassin Gentilli.
7. Giacobbe Gentilli.
8. Giacometto Sinigaglia.

CLASSE I.

Giacometto *qm.* M. M.
David Pincherle.
Samuel Bolaffio.
Benettin Sinigaglia.
Giacobbe Luzzatto.
Mario Morpurgo.
Anselmo Gentilli.

CLASSE II.

Isaac Luzzatto.
Aron Morpurgo.
Giacometto S. Morpurgo.

CLASSE III.

David di Gius. Pincherle.
Giuseppe Pincherle.

DALLA I. R. TIPOGRAFIA DI PIETRO DE VALERJ.

Razvrstitev učencev judovske normalke (osnovne šole) v Gorici septembra 1824 (hrani Muzej sinagoga v Gorici).

Reggio se je odzval z razpravo, ki jo je istega leta anonimno izdal v goriški tiskarni Paternolli: *Riflessioni d'un Israelita del Regno Illirico sopra un Articolo del Decreto di S.M.I.R.A.* Kljub anonimnosti so ga v judovskih intelektualnih krogih takoj prepoznali.[29] Razprava ni bila obramba vladnega odloka, temveč neodvisna argumentacija za pedagoški program, ki je segel dlje od državnih zahtev.

Reggiov argument se je razvijal na treh ravneh. Prvič je dokazoval, da proučevanje naravoslovja, matematike in filozofije ne ogroža verske identitete, temveč jo poglablja, ker razumevanje božjega stvarstva zahteva razumevanje naravnih zakonov. Drugič je napadel metode mehanskega učenja; pouk, ki od učencev zahteva zgolj ponavljanje besedil brez historičnega in jezikovnega konteksta, ni vzgoja, temveč dresura. In tretjič, kar je bilo morda politično najpomembnejše, je zagovarjal, da morajo rabini kot moralni voditelji skupnosti poznati državne zakone, obvladati javni jezik in biti sposobni nastopiti kot polnopravni sogovorniki v meščanski družbi.[30]

Ti trije stebri – epistemična komplementarnost religije in razuma, metodološka prenova pouka ter civična odgovornost izobraženega rabina – so postali izhodišče za oblikovanje učnega načrta, ki ga je Reggio predložil zainteresiranim judovskim skupnostim v severnoitalijanskih deželah.

Padovanski rabinski kolegij: institucionalni dosežek

Po večletnih pogajanjih med judovskimi skupnostmi v Benetkah, Mantovi, Padovi in Gorici na eni strani ter dunajsko dvorno pisarno na drugi je avstrijska oblast leta 1825 odobrila statut novega izobraževalnega zavoda. Štiri leta pozneje, leta 1829, je v Padovi odprl vrata rabinski kolegij (Istituto Convitto Rabbinico degli Israeliti del Regno Lombardo-Veneto, pozneje znan kot Collegio Rabbinico di Padova),[31] prvi zavod te vrste v Evropi. Ni šlo ne za talmudsko šolo ne za posvetni kolegij, temveč za premišljeno sintezo obeh.[32]

Novi judovski izobraževalni zavod je dobil sedež v Palazzo Cumano, ugledni baročni palači v središču Padove, ki je s svojo arhitekturo sama govorila o ambicijah ustanove. Skupaj s Samuelom Davidom Luzzattom, ki je prevzel profesorsko mesto v Padovi, je Reggio sestavil predmetnik: talmudistika in halaha, hebrejska slovnica in biblična eksegeza po kritični metodi, zgodovina judovskega naroda, pastoralna teologija in homiletika na eni strani; filozofija in etika, splošna zgo-

29 Prav tam, str. 47–50.

30 Prim. Malkiel, The Reggios of Gorizia, str. 73–74.

31 Maddalena Del Bianco Cotrozzi, Il Collegio rabbinico di Padova: la sua istituzione ed il suo influsso sulla cultura ebraica, *La Rassegna Mensile di Israel*, 57, 1991, št. 3, str. 359–380; Maddalena Del Bianco Cotrozzi, *Il Collegio Rabbinico di Padova. Un'istituzione religiosa dell'ebraismo sulla via dell'emancipazione*. Firenze: Olschki, 1995.

32 Liceo Statale Ippolito Nievo Padova, Palazzo Cumano, https://www.liceonievo.edu.it/pagine/palazzo-cumano (pridobljeno: 10. 6. 2025).

dovina in geografija, pedagogika in metodika pouka ter osnove naravoslovja na drugi.[33] Nobena smer ni bila podrejena drugi, program je zahteval enako intenzivno ukvarjanje z obema sklopoma.

Kolegij je deloval v Padovi do zaprtja leta 1871. Nato so ga prenesli v Rim in pozneje v Firence ter znova v Rim, kjer je živel naprej pod imenom Collegio Rabbinico Italiano. A pomen ustanove daleč presega njen formalni obstoj: Padova 1829 je postala model, po katerem so nastala podobna semenišča v Wroclavu/Breslauu (1854), na Dunaju in v Budimpešti. Reggiovo zamišljanje rabina kot intelektualca, ki je enakovredno doma v Talmudu in v Kantovi filozofiji, je spremenilo razumevanje tega poklica v vsem vzhodnoevropskem in sredozemskem judovskem svetu.[34]

Pozna leta: rabin, prevajalec, mislec

Leta 1841 je Isacco Reggio za devet let postal glavni rabin (Rabbino Capo) goriške judovske skupnosti, čeprav brez uradnega imenovanja in brez plačila, na tem položaju je nekaj mesecev pred smrtjo nasledil očeta Abrama Reggia. To obdobje je zaznamovalo globoko notranjo napetost. Mož, ki je bil med najnaprednejšimi glasovi judovske pedagoške prenove, je v življenju goriške skupnosti sprejel vlogo previdnega moderatorja, ki je branil ustaljene navade in zavrnil zahteve po pospešenih reformah bogoslužja. Njegov prehod iz zgodnjega tradicionalizma v bolj radikalno stališče in sprememba v njegovem odnosu z očetom se odražata ob vprašanju t. i. vmesnih dni med prazniki (hebr. *hol ha-mo 'ed*). Isacco je spomladi 1825 zaprosil krajevne judovske voditelje v Gorici, naj v sinagogo spustijo tudi tiste Jude, ki se med tem časom niso odločili nositi tefilina. Njegovo razmišljanje nakazuje, da so se nekateri člani goriške skupnosti strogo držali svoje aškenaške (srednjeevropske) zapuščine, drugi pa so sledili praksi kabalistov. Hkrati Isaccova prošnja nakazuje, da se je sam vzdržal nošenja tefilina, čeprav je takrat morda ravnal iz skrbi za versko svobodo drugih.[35] Zaradi notranjih sporov in razhajanj glede verskih reform, povezanih predvsem z judovskim razsvetljenstvom oziroma gibanjem haskala, ga je skupnost leta 1850 uradno razrešila. Dodaten razlog za to je bilo dejstvo, da je odklonil podpis novega statuta goriške judovske skupnosti, ki je omejeval avtonomijo rabina.[36]

Vzporedno z rabinskimi dolžnostmi je do konca življenja literarno ustvarjal. Leta 1853 je Reggio v Gorici izdal knjigo o verskem izobraževanju judovske mladine (*Guida per l'istruzione religiosa della gioventu israelitica*). Omenjeni tekst

33 Del Bianco Cotrozzi, Il Collegio rabbinico 1991, str. 362–365; Del Bianco Cotrozzi, *Il Collegio Rabbinico di Padova* 1995, str. 200–213.

34 Del Bianco Cotrozzi, *Il Collegio Rabbinico di Padova* 1995, str. 48–53; Malkiel, New Light, str. 290–291.

35 Malkiel, The Reggios of Gorizia, str. 78–79.

36 Malkiel, Nuova luce, str. 145–147; Malkiel, The Reggios of Gorizia, str. 83–84.

je Moses Haim Picciotto leta 1855 prevedel v angleščino in izdal pod naslovom Guide for the Religious Instruction of Jewish Youth.[37]

Reggio je prevedel Toro v italijanščino – dosežek, ki je judovskim skupnostim po italijanskih deželah odprl dostop do svetega besedila v modernem jeziku.[38] Napisal je poetično priredbo Knjige preroka Izaija v italijanščini (Videm, 1831), objavil hebrejski uvod v Esterino knjigo (Dunaj, 1841) ter prevedel Jozuetovo in Rutino knjigo ter Žalostinke. V delu *Behinat ha-Kabbalah* (Gorica, 1852) je podrobno in filozofsko argumentiral zavrnitev kabale.[39] Njegova avtobiografija in seznam publikacij *Mazkeret Yashar* (Dunaj, 1849) ostaja dragocen vir za razumevanje notranjega sveta Juda na meji med tradicijo in moderno.

Reggio je umrl 29. avgusta 1855 v rodnem mestu, v katerem je preživel celotno življenje. Pokopan je poleg očeta Abrama na judovskem pokopališču v Rožni Dolini pri Gorici, ki je največje judovsko pokopališče na tleh Slovenije. Na njunih nagrobnikih pogosto najdemo kamenčke, ki spominjajo na biblijsko štiridesetletno potovanje Judov po puščavi po odhodu iz Egipta, kjer so morali pokopana trupla zaščititi s kamni, da jih niso oskrunile divje živali.[40] Bibliografija rabina Reggia obsega več kot sto del v hebrejščini, italijanščini, latinščini in nemščini, kar je redek dosežek za zasebnega učenjaka brez univerzitetne izobrazbe in brez trdne institucionalne opore.

Štefan Kociančič in medkulturni dialog

Reggiovo delovanje ni ostalo zaprt judovski projekt. V goriškem intelektualnem prostoru je vzdrževal stike s krščanskimi sodobniki, med katerimi je bil najpomembnejši Štefan Kociančič (1818–1883),[41] katoliški duhovnik in profesor biblične eksegeze ter orientalskih jezikov v goriškem bogoslovnem semenišču.[42] Centralno bogoslovno semenišče v Gorici, ustanovljeno leta 1818, je imelo pomembno izobraževalno, versko in kulturno vlogo na Primorskem. Vse do razpada Avstro-Ogrske je predstavljalo edino visokošolsko ustanovo v Avstrijskem primorju (Trst, Gorica, Istra). Kociančič je obvladal hebrejščino na ravni, kakršna je bila med katoliškimi učenjaki v habsburškem prostoru redka. S Samuelom Davidom Luzzattom in goriškim zdravnikom Aronom Luzzattom si je dopisoval v hebrejščini, pisal v tem jeziku pesmi s krščansko tematiko ter sestavil hebrejski

37 Grazi, Il pensiero di Isacco Samuele Reggio, str. 187–188.
38 Tamani, I. S. Reggio, str. 101–107.
39 Jewish Virtual Library, Reggio 2025.
40 Renato Podbersič, »Hiša živečih« v Rožni Dolini : judovsko pokopališče med Gorico in Novo Gorico, v: *Kronika* 65, št. 2, 2017, str. 229.
41 O Kociančiču in Reggiu gl. Malkiel, New Light, str. 279–280.
42 Centralno bogoslovno semenišče v Gorici, ustanovljeno leta 1818, je imelo pomembno izobraževalno, versko in kulturno vlogo na Primorskem. Vse do razpada Avstro-Ogrske je predstavljalo edino visokošolsko ustanovo v Avstrijskem primorju (Trst, Gorica, Istra).

slovar in bralni priročnik.[43]

O osebnem odnosu med prof. Kociančičem in rabinom Reggiom sicer nimamo konkretnih podatkov, vendar je bogoslovni profesor izrazil zanimanje za rabinova dela, med drugim je pripravil latinski prevod *Mazkeret Yashar*,[44] in začel pisati svoj bralni vodnik s citatom iz tega dela.[45]

Med obema Goričanoma – judovskim rabinom in katoliškim bogoslovnim profesorjem – je tekla nit intelektualnega spoštovanja, ki je bila hkrati osebna in programska, saj sta oba zagovarjala prepričanje, da filološka natančnost in historično-kritični pristop do besedil nista nevarnost za vero, temveč njena opora.[46]

Ta goriška razsežnost Reggiovega dela ostaja v historiografiji premalo izpostavljena. Medtem ko so ga italocentrični zgodovinarji vrednotili v okviru italijanske haskale, ga slovenska tradicija skoraj ni opazila. Prav stik z goriškimi intelektualci, kakršen je bil Kociančič, pa kaže, da je Reggiov pedagoški model živel tudi v mrežah, ki niso bile samo judovske.

Zapuščina za zgodovino vzgoje in izobraževanja

Dediščina rabina Isacca Samuela Reggia za zgodovino šolstva se razkriva na treh ravneh, od katerih vsaka presega lokalni pomen goriške judovske skupnosti.[47]

Na ravni pedagoške teorije je Reggio med prvimi v habsburškem prostoru artikuliral model, ki je sekularno in versko izobraževanje razumel kot komplementarni sferi. V času, ko se je večina reformnih glasov odločala med asimilacijo in izolacijo, je zagovarjal tretjo pot, kar pomeni kritično vključevanje v moderne izobraževalne strukture brez odrekanja verski identiteti. Ta model ni bil le judovski, temveč splošno veljaven prispevek k razpravam o verskem šolstvu v pluralni državi.[48]

Na ravni institucionalnega oblikovanja je Padovanski rabinski kolegij dokazal, da je ta model izvedljiv. Zavod, ki sta ga Reggio in Luzzatto zasnovala v zgodnjih dvajsetih letih 19. stoletja, je vzgojil generacijo rabinov, ki so se gibali med sinagogo in univerzo z enako samozavestjo in so postali nosilci judovske meščanske integracije v severnoitalijanskem in osrednjeavstrijskem prostoru.[49]

43 Marco Grusovin, Il carteggio ebraico di Stefano Kociančič e Samuel David Luzzatto, v: *Materia Giudaica* VII, št. 2, 2002, str. 386–394.

44 Delo danes hrani osrednja goriška knjižnica, Biblioteca Statale Isontina di Gorizia.

45 Malkiel, New Light, str. 279.

46 Štefan Kociančič, Nekdaj in zdaj, v: *Goriški spomini – Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*, ur. Branko Marušič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, str. 17–29; Malkiel, Nuova luce, str. 141.

47 Grusovin, Isacco Samuele Reggio rabbino e filosofo 1996, str. 22–26.

48 Kajon, The Jewish Theological Seminary, str. 49–54.

49 Del Bianco Cotrozzi, *Il Collegio Rabbinico di Padova* 1995, str. 65–67.

Na ravni kulturne zgodovine Goriške ostaja goriški rabin Isacco S. Reggio eno redkih imen, ki ga smemo uvrstiti v stoletni prostor mesta ob Soči, kjer se prepletajo slovenska, furlanska, italijanska, nemška in judovska kultura. Ni naključje, da so v Gorici v prvi polovici 19. stoletja hkrati delovali rabin Reggio, jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907) in bogoslovni profesor Štefan Kociančič – vsi trije zagovorniki historično-kritičnega pristopa do besedil ter posredno med seboj povezani. Gorica v tistem času ni bila evropsko obrobje, temveč eno njenih miselnih stičišč.[50]

Isacco Samuel Reggio je celotno življenje preživel med dvema nezdružljivima zahtevama in ju poskušal zbližati. Da mu to ni uspelo povsem – na koncu je izgubil rabinsko funkcijo in se v poznih letih posvetil samotni literarni dejavnosti – je del portreta misleca, ki mu čas ni bil dorasel. Njegov pedagoški program pa je ta čas prerasel.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Viri

ASG – Archivio di Stato di Gorizia, Fond Atti del Liceo di Gorizia (1810–1813), fasc. 2, Prospetto personale I. S. Reggio.

Tiskani viri

[Reggio, Isacco Samuel]: *Riflessioni d'un Israelita del Regno Illirico sopra un Articolo del Decreto di S.M.I.R.A. in data 4 febbraio 1820, riguardante la nomina de' futuri rabbini*. Gorizia: Tipografia Paternolli, 1820.

Reggio, Isacco: *Strenna israelitica per l'anno della creazione del mondo 5615 che corrisponde agli anni dell'era volgare 1854–1855*. Gorica: Tipografia Seitz, 1854.

Reggio, Isacco Samuel: *Ha-Torah ve-ha-Filosfyah*. Wien, 1827.

Reggio, Isacco Samuel: *Mazkeret Yashar* [avtobiografija]. Wien, 1849.

Reggio, Isacco Samuel: *Behinat ha-Kabbalah*. Gorizia, 1852.

Literatura

Altieri, Orietta: *La comunita ebraica di Gorizia: caratteristiche demografiche, economiche e sociali (1778–1900)*, Udine: Del Bianco Editore, 1985.

Ben-Sasson, Hayim Hillel : *A History of the Jewish People*, Cambridge: Harvard University Press, 1976.

50 Marco Grusovin, Il carteggio ebraico di Stefano Kociančič e Samuel David Luzzatto, v: *Materia Giudaica* VII, št. 2, 2002, str. 386–394.

Bolaffio, Giuseppe: Abram Vita Reggio, v: *La Rassegna Mensile Di Israel* 23, št. 5, 1957.
Brancati, Mario. *L'organizzazione scolastica nella Contea Principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1915*. Monfalcone: Edizioni della Laguna.
Cuppo, Orestis: Le scuole nelle Provincie Illiriche. Il Liceo di Gorizia, v: *Annali di storia vicedominale*. Trst, 2017.
Del Bianco Cotrozzi, Maddalena: Il Collegio rabbinico di Padova: la sua istituzione ed il suo influsso sulla cultura ebraica, *La Rassegna Mensile di Israel*, 57, 1991, št. 3.
Del Bianco Cotrozzi, Maddalena: *Il Collegio Rabbinico di Padova. Un'istituzione religiosa dell'ebraismo sulla via dell'emancipazione*. Firenze: Olschki, 1995.
Feiner, Shmuel: *Haskalah and History: The Emergence of a Modern Jewish Historical Consciousness*, Liverpoo: Liverpool University Press, 2002.
Formentini, Giuseppe Floreano: *Memorie Goriziane fino all'anno 1853*, Gorica: Leonardo Formentini Editore, 1985.
Grazi, Alessandro: Il pensiero di Isacco Samuele Reggio tra Haskalah e Wissenschaft des Judentums, v: *Filosofia Italiana*, št. 1, 2020.
Grdina, Igor: Judje v Celjskih Slovenskih novinah, *Dileme* 5, št. 2, 2022, str. 9–28.
Grusovin, Irene: Isacco Samuele Reggio rabbino e filosofo, *Quaderni Giuliani di Storia*, 17, 1996, št. 2.
Grusovin, Irene: La risposta del Giudaismo italiano all'Haskalah berlinese: alcune considerazioni su Isacco Samuele Reggio e Samuel David Luzzatto, *Studi Goriziani*, 78, 1993.
Grusovin, Marco: Abram Vita e Isacco Samuele Reggio, v: *Ha-tikva. La speranza. Attraverso l'ebraismo goriziano*, Monfalcone: Edizione della Laguna, 1991.
Grusovin, Marco: La risposta del Giudaismo italiano all'haskalah berlinese: alcune considerazioni su Isacco S. Reggio e Samuel D. Luzzatto, v: *Studi Goriziani* 78, 1993.
Grusovin, Marco: *Gli ebraisti Cattolici a Gorizia nell'Ottocento*, Gorica: Istituto di storia sociale e religiosa 2001.
Grusovin, Marco: Il carteggio ebraico di Stefano Kociančič e Samuel David Luzzatto, v: *Materia Giudaica* VII, št. 2, 2002.
Grusovin, Marco: La comuita ebraica di Gorizia, profilo storico e bibliografico, v: *Cultura ebraica nel Goriziano*, ur. Marco Grusovin, Gorica: Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 2007.
Furst, Julius: *Reggio Isaac Samuel*, v: *Bibliotheca Judaica*, II, 3, Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1960.
Kajon, Irene: The Jewish Theological Seminary of Breslau and the Rabbinical College of Padua: A Comparison, v: *De Gruyter* 14, 2016.
Kociančič, Štefan: Nekdaj in zdaj, v: *Goriški spomini – Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*, ur. Branko Marušič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
Kollmann, Hans-Christof: *Die Josephinischen Schulreformen und die Juden*, Wien: Böhlau, 1988.
Malkiel, David: The Reggios of Gorizia: Modernity and Tradition in Nineteenth -Century Jewish Thought, *Jewish History*, 15, 2001, št. 1.

Malkiel, David: New Light on the Life of Isaac Samuel Reggio, v: (ur. Barbara Garvin, Bernard Dov Cooperman) *The Jews of Italy: Memory and Identity*, Bethesda: University Press of Maryland, 2000, št. 2.

Malkiel, David: Nuova luce sulla carriera di Isacco Samuele Reggio, v: *Cultura ebraica nel Goriziano*, ur. Marco Grusovin. Istituto di Storia Sociale e Religiosa, Gorica 2007.

Tamani, Giuliano: I. S. Reggio e l'Illuminismo ebraico, v: Pietro Ioly Zorattini (ur.), *Gli ebrei a Gorizia e a Trieste tra Ancien Régime ed emancipazione*. Udine: Del Bianco Editore, 1984.

Podbersič, Renato: »Hiša živečih« v Rožni Dolini : judovsko pokopališče med Gorico in Novo Gorico, v: *Kronika* 65, št. 2, 2017.

Podbersič, Renato: *Jeruzalem ob Soči : judovska skupnost na Goriškem od 1867 do danes*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo; Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 2017.

Podbersič, Renato: Judovski intelektualci v Gorici, v: (ur. Željko Oset), Goriški izobraženci skozi zgodovino, Nova Gorica: Založba Univerze, 2018, str. 50–71.

Štih, Peter: *Gorica v habsburškem prostoru. Razvoj mesta in njegovih inštitucij*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2003.

Tassin, Ferruccio. *L'Istruzione popolare e gli Asburgo. La Contea di Gorizia e Gradisca (1774–1855)*. Gorica 2001: Iniziativa Isontina.

Vargon, Shmuel: The Controversy between I.I. S. Reggio and S. D. Luzzatto on the Date of the Writing of the Pentateuch, v: *Hebrew Union College Annual* 72, 2001.

Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Spletni viri

Encyclopedia.com: Reggio, Isacco Samuel. https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/reggio-isacco-samuel (pridobljeno: 10. 6. 2025).

GoJewishGo: Isaac Samuel Reggio. https://www.gojewishgo.org/en/gojewishgo-en/nova-gorica-stanjel/isaac-samuel-reggio/learn-more/ (pridobljeno: 10. 6. 2025).

Jewish Virtual Library: Reggio, Isacco Samuel. https://www.jewishvirtuallibrary.org/reggio-isacco-samuel (pridobljeno: 10. 6. 2025).

Liceo Statale Ippolito Nievo Padova: Palazzo Cumano. https://www.liceonievo.edu.it/pagine/palazzo-cumano (pridobljeno: 10. 6. 2025).

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916380

Aleš Maver*
Nataša Maver Šoba**

Cerkev in šola v očeh mariborskega svobodomiselnega meščanstva v zgodnjem obdobju avstrijske ustavne dobe

Church and School in the Eyes of the Free-Thinking Citizenry of Maribor During the Early Phase of the Austrian Constitutional Era

Izvleček

Prispevek ob nekaj izbranih odlomkih iz lista Marburger Zeitung obravnava spremembe v odnosu svobodomiselnega mariborskega meščanstva do Cerkve in predvsem njene vloge na področju izobraževanja. Ugotavlja, da je na zaostritev tega odnosa v zgodnji fazi avstrijske ustavne dobe vplival preboj v ospredje generacije, ki je sooblikovala revolucionarno vrenje leta 1848, restavracijo in uveljavitev konkordata, ki sta sledila, pa je dojemala kot velik korak nazaj. Čeprav se je zdel prehod v izrazito odklonilno razmerje do družbene vloge Cerkve sunkovit, je šlo za postopen proces, zlasti kar zadeva odmikanje mariborskih in drugih spodnještajerskih meščanov od udeležbe v rednem cerkvenem življenju. Prav tako so do sredine sedemdesetih let 19. stoletja še potekali posamezni poskusi integracije slovensko usmerjene svobodomiselne elite v mariborski vodilni sloj.

Abstract

Drawing on selected excerpts from the Marburger Zeitung newspaper, the paper examines changes in the attitude of the free-thinking Maribor citizenry towards the Catholic Church and, in particular, its role in the field of education. It concludes that the deterioration of this relationship in the early phase of the Austrian constitutional era was influenced by the rise to prominence of a generation that had helped shape the revolutionary upheaval of 1848, and which viewed the subsequent restoration and the implementation of the Concordat as major steps backwards. Although the transition to a markedly hostile attitude towards the Church's social role appeared abrupt, it was in fact a gradual process, particularly with regard to the slow retreat of the citizens of Maribor and other towns in Lower Styria from participation in regular church life. Similarly, attempts to integrate the Slovenian-oriented, liberal-minded elite into Maribor's ruling class continued until the mid-1870s.

* Dr. Aleš Maver, izr. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, e-pošta: ales.maver@um.si.
** Nataša Maver Šoba, prof. zgodovine in sociologije, Osnovna šola Fram, e-pošta: maver_natasa@yahoo.com.

Ključne besede: svobodomiselno meščanstvo na Štajerskem v 19. stoletju, Cerkev in šola, kulturni boj, avstrijski konkordat, Matthäus Reiser

Keywords: free-thinking citizenry of Styria during the 19th century, Church and school, culture wars, Austrian concordat, Matthäus Reiser

Uvod[1]

V pričujočem prispevku bi želela ob nekaj izbranih odlomkih iz lista *Marburger Zeitung*, ki se je v šestdesetih letih razvil v osrednje glasilo svobodomiselnega mariborskega meščanstva, prikazati odnos te družbene skupine do Cerkve in predvsem njene vloge na področju izobraževanja. To meščanstvo se je v javnem prostoru vedno bolj istovetilo z nemštvom, njegovo pomembno komponento pa so tvorili priseljenci z nemško govorečih območij in njihovi potomci. Zapletenega vprašanja opredelitve narodne pripadnosti omenjenih družbenih skupin se dotikava zgolj obrobno, zato jih označujeva po njihovi kulturnopolitični opredelitvi. Skušava predvsem prikazati, kako je ravno vprašanje razmerja do vloge Katoliške Cerkve v avstrijski družbi in morda še posebej njenega vpliva na šolskem polju pomembno sooblikovalo spreminjajočo se identiteto meščanstva ne le v Mariboru, ampak tudi v drugih mestnih in trških naseljih v tistem delu Štajerske, v katerem je izrazito prevladoval slovenski jezik.

Pri tem kot enega pomembnih motorjev sprememb navajava pridobitev odločilne vloge generacije, ki je v mladosti doživela in sooblikovala revolucijo leta 1848. Nastop avstrijske ustavne dobe in počasna demokratizacija družbenega življenja sta ji končno omogočila, da skuša nadomestiti tisto, kar je bilo po njenem mnenju zamujeno v času restavracije. V navedenem okviru je prišlo tudi do počasne ločitve od vsaj tesne navezave na Katoliško Cerkev na eni strani in od starejših predstav o jezikovnem in narodnem sožitju. V okviru članka sicer poudarjava, da je bilo »prehodno obdobje« kljub skoraj revolucionarnim tonom sorazmerno dolgo. Hkrati je bil »boj za šolo« ravno v prvi fazi avstrijske ustavne dobe ključen poligon za uveljavljanje novih pogledov.[2]

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* (P6-0138) in raziskovalnega projekta *AID-HCH. – Presežek pri razvoju humanistike in kulturne dediščine z umetno inteligenco* (J7-60128), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 Kot za slovenske dežele nasploh odlično pokaže že Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt et al.), Ljubljana 1970, str. 31–63. Ta prispevek je bil ponovno objavljen v zbirki besedil Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*, Maribor: Študentska založba Litera, 2002, str. 378–404.

Kulturnopolitični profil mariborskega meščanstva in njegovo spreminjanje v zgodnji avstrijski ustavni dobi

»V imenu občine izročam učiteljskemu zboru višjo realko za pouk z željo, da bi bila ta hiša odslej prostor znanosti in izobraževanja in da bi mladina, ki bo prihajala s te ustanove, razširjala nravnost, znanost in svetlobo.«[3] S temi precej stereotipno zvenečimi besedami je mariborski župan Matthäus Reiser 2. oktobra 1873 nagovoril zbrane, med njimi avstrijskega ministra za uk in bogočastje Karla viteza Stremayrja, na slovesnem odprtju nove reprezentativne stavbe višje realke v obdravskem mestu, ki še danes velja za enega najpomembnejših zunanjih pomnikov njegovega županovanja.[4] Besedi *Wissenschaft* in zlasti *Licht* v izseku iz njegovega govora sta igrali nadpovprečno veliko vlogo v predstavnem svetu svobodomiselnega mariborskega in sploh spodnještajerskega meščanstva njegovih dni. Z njima je bila izražena samozavest omenjenega stanu, prepričanega, da prav njegova generacija uvaja čas neustavljivega napredka, ta pa bo prej ali slej pometel s stranpotmi polpreteklosti, ki jo je po njegovem mnenju simbolizirala javna premoč Katoliške Cerkve, omogočena zaradi velikodušnega konkordata, podpisanega leta 1855.[5]

Kariera drugega župana[6] obdravskega mesta iz rodbine Reiser dobro ponazarja idejne premike v družbeni eliti spodnještajerskih trgov in mest v zadnji tretjini 19. stoletja. Po eni strani Matthäus Reiser,[7] rojen leta 1830 v Badnu v južni Nemčiji, izpričuje hitro integracijo številnih prišlekov v mariborsko mestno smetano v obravnavanem obdobju. Še kot deček je v večinsko slovenski del Štajerske prišel na pobudo svojega strica Othmarja, ki je leta 1850 postal prvi svobodno izvoljeni mestni poglavar.[8] Seveda je Othmar nečaku olajšal družbeni vzpon, hkrati pa njuni zgodbi ponazarjata pomembno generacijsko razliko. Starejši Reiser je v Maribor zašel v službi benediktinskega samostana v Št. Pavlu na Koroškem,

3 Eröffnung der Ober-Realschule, *Marburger Zeitung*, 3. 10. 1873, str. 3. »Im Namen der Gemeinde übergebe ich dem Lehrkörper die Ober-Realschule zu Unterrichtszwecken mit dem Wunsche, dass dieses Haus fortan eine Stätte der Wissenschaft und der Bildung sein und dass die aus dieser Anstalt hervorgehende Jugend Sittlichkeit, Wissenschaft und Licht verbreiten möge.«

4 O njej zdaj zlasti Aleš Lombergar (ur.), *Knjiga o uri: 150 let zgodovine stavbe današnje Prve gimnazije v Mariboru*, Maribor: Zavod za varstvo arhitekturne dediščine, 2023.

5 Prim. o okoliščinah podpisa konkordata Vlado Schmidt, *Zgodovina pedagogike in šolstva 3: 1848–1870*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988,[2] str. 374 ss.: Melik 2002, str. 185–191, 202 ss. in 378–380, ali Michaela in Karl Vocelka, *Franz Joseph I.: Kaiser von Österreich und König von Ungarn*, München: C. H. Beck, 2015, str. 110–113.

6 Prvi župan iz iste rodbine v Mariboru je bil Matthäusov stric Othmar Reiser (1792–1868). O njem prim. Martin Bele in Tone Ravnikar, Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 741–760.

7 O njem Aleš Maver in Tone Ravnikar, Ein echter Deutscher Biedermann: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 819–836.

8 Prav tam, str. 820–822.

kjer je bil njegov stric opat, najprej pa je nameraval postati celo benediktinec.[9] Kot župan se je zelo izkazal ob boku škofa Antona Martina Slomška pri pripravi prenosa škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor.[10] Njegova konservativna naziranja so vidna tudi iz ogorčenega pisma, ki ga je ob revoluciji leta 1848 pisal nečaku Matthäusu, tedaj študentu v Gradcu. Očital mu je sodelovanje v revolucionarnih podvigih.[11] Izkušnja revolucije z začasno prevlado občutka svobode v javnem življenju je izredno zaznamovala tedanjo mlado generacijo. Ne le mlajši Reiser, tudi številni drugi mestni prvaki iz časa njegovega županovanja so se kalili v revolucionarnih in porevolucionarnih mesecih.[12] Omeniti je treba vsaj še urednika osrednjega glasila mariborskega meščanstva, lista *Marburger Zeitung*, leta 1825 v Mariboru rojenega Franza Wiesthalerja.[13] Ta generacija je restavracijo od začetka petdesetih let naprej dojemala kot velik korak nazaj, že omenjeni konkordat in prevlado Katoliške Cerkve na šolskem področju pa kot ključna dejavnika omenjene stranpoti. Ko so se začele razmere spričo številnih zunanjepolitičnih neuspehov prvih desetletij vlade cesarja Franca Jožefa I. spreminjati in ko je postalo jasno, da konkordat ni imel pričakovanega učinka na južnonemške katoličane,[14] so se številni predstavniki mladine iz leta 1848, sedaj že blizu srednjih let, tudi javno vse bolj vračali k svojim mladostnim idealom.[15] Prepričani so bili, da je prišel čas za poravnavo starih računov. Iz istega testa so bili osrednji predstavniki avstrijskega »meščanskega ministrstva«, ki je uveljavilo decembrsko ustavo leta 1867 in bilo motor verske in šolske zakonodaje, uveljavljene med leti 1868 in 1874, prav tako pa prelomnega zakona o ljudski šoli iz leta 1869.[16]

Počasno premikanje od konservativne, obdobju restavracije primerne usmeritve starejšega Reiserja do uveljavitve razvite avstrijske variante liberalizma v Mariboru v času županovanja njegovega nečaka med letoma 1870 in 1882 sorazmerno jasno kaže razvoj v šestdesetih letih 19. stoletja.[17] Povezan je ravno z uveljavitvijo mladih iz leta 1848. Leta 1810 rojeni podjetnik Andreas Tappeiner je

9 Martin Bele in Tone Ravnikar, Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 743.

10 Anton Ožinger, Sedež slovenske škofije na Štajerskem v Mariboru l. 1859, *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 31, 1983, št. 2–3, zlasti str. 160–163.

11 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/1613, fond Reiser, Matevž, škatla 1, Pismo Othmarja Reiserja nečaku Matthäusu z dne 14. 9. 1848.

12 Prim. Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor: Založba Obzorja, 1997, predvsem str. 12–19.

13 O njem prim. Franc Rozman, Franz Wiesthaler – Marburger Liberaldemokrat, Arbeiterführer und Journalist, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 100, 2009, str. 523–530.

14 Vocelka in Vocelka 2015, str. 112.

15 Prim. Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*, Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2015, str. 188–196.

16 Prim. Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History,* Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016, predvsem str. 275–281, za zakon o ljudski šoli pa Melik 2002, predvsem str. 388–391.

17 Prim. Antoša Leskovec, Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja: Razprave I* (ur. Jože Curk et al.), Maribor 1991, tukaj zlasti str. 272.

sicer že utiral pogled svobodomiselnim pogledom, a je bil še zmeren.[18] List *Marburger Zeitung* je, ko je pod prvotnim naslovom začel izhajati, spočetka še kazal nekatere konservativne poteze, predvsem kar je zadevalo poročanje o verskem življenju. Že sredi desetletja pa je pod Franzem Wiesthalerjem prevzel značilno svobodomiselno geslo *Freiheit, Wohlstand, Bildung für alle* (Svoboda, blaginja, izobrazba za vse).

Pravo prelomnico je pomenilo sprejetje ustave in sprejemanje verske zakonodaje leta 1868.[19] Takrat je mestno občino že vodil kot župan sicer manj izraziti lekarnar Josef Bancalari.[20] Mariborski meščani, ki so slabo desetletje prej še velikodušno podprli projekt prenosa škofijskega sedeža, so si dali 21. marca 1868, ko se je razširila vest, da je nevoljena gosposka zbornica avstrijskega parlamenta potrdila versko zakonodajo s poudarkom na »osvobajanju« šole cerkvenega nadzora, kar je *de facto* odpravilo osrednja določila osovraženega konkordata, dali duška.[21] Očitno so prav temu koraku proč od tesne zveze z rimsko Cerkvijo pripisovali odločilno vlogo tudi, ko je šlo za novo urejanje šolskega področja, ki je sicer najbolj prišlo do izraza v zakonu o ljudski šoli dobro leto pozneje. Za nekaj zadrege je vsaj v delu elite poskrbela okoliščina, da so nekateri navdušeni mladi nasprotniki Cerkve in konkordata razbili šipe izbranih Mariborčanov, ker ob novici niso razsvetlili svojih oken. Skupila so jih tudi okna lavantinskega ordinariata.[22]

Seveda so pri listu *Marburger Zeitung* večino odgovornosti naprtili političnim nasprotnikom: *»Prepričani smo, da ne smemo od nobene stranke zahtevati, da se bo veselila svojega poraza. Zato niti ne moremo prisiliti nasprotnikov, naj se pridružijo našemu zborovanju. [...] Morda bi se še dalo ugotoviti, iz katerega skritega vira izhajajo nedeljske fantovske norčije. Zgodba reakcije, zlasti tiste z Dunaja, iz Berlina in Pariza, dovolj jasno uči, da so nasprotniki [...] spodbudili celo zarote in boje, da bi lahko preganjali drugo stranko. Ali se je podobno zgodilo v Mariboru, ne vemo. [...] Način, na katerega so naši nasprotniki izrabljali to dejanje, bo krmil ali šibil naš sum.«*[23]

18 Prim. Edith Marko-Stöckl, Die Entwicklung der politischen Landschaft in der Steiermark am Fallbeispiel der Liberalen der sechziger und frühen siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark,* 84, 1993, str. 183–190.

19 Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 38 (= 3), 1967, str. 202.

20 O njem prim. Žiga Oman, Josef Dominik Bancalari: lekarnar na čelu Maribora, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 801–817.

21 Prim. Melik 2002, zlasti str. 384–385.

22 Baš 1967, str. 202. Kako je bilo z odnosom do prazničnega razsvetljevanja oken med Slovenci, piše Melik 2002, str. 385.

23 Eine Siegsfeier, *Marburger Zeitung,* 25. 3. 1868, str. 1–2. »Wir haben die Überzeugung, daß keiner Partei zugemuthetwerden darf, sich über ihre Niederlage zu freuen — daß somit auch wir die Gegner nicht zwingen können, sich unserer Kundgebung anzuschließen. [...] Die Geschichte der Reaktion, zumal jener in Wien, Berlin und Paris lehrt deutlich genug, daß [...] sogar Verschwörungen und Kämpfe von den Gegnern heimlich angezettelt worden, um die andere Partei verfolgen zu können. Ob Aehnliches in Marburg geschehen, wissen wir nicht. [...] Die Art, wie unsere Gegner diese That ausbeuten, wird den Verdacht nähren oder schwächen.«

Navdušenje nad odločitvijo gosposke zbornice je dobilo skoraj značaj izkazovanja nove pravovernosti. Dolgoletni mariborski občinski odbornik Michael Marko, ki ni razsvetlil svojih oken, se je čutil dolžnega odstopiti s položaja, čeprav se je izgovarjal, da ga novica z Dunaja ni dosegla.[24] Pozneje se je v občinski odbor sicer vrnil in v njem ostal vse do leta 1885.[25]

Seveda pa njegov primer kaže, da si načeloma svobodomiselne mariborske elite v obravnavanem obdobju ne smemo predstavljati pretirano monolitno. Tudi sicer med dediči revolucije leta 1848 ni bilo soglasja o tem, kako v novih razmerah uresničevati revolucionarne ideale. Večina avstrijskih liberalcev je za svoje vodilo sicer razglašala sorazmerno obsežen katalog osebnih svoboščin, vendar so si hkrati predstavljali, da je prav njihova sorazmerno ozka plast edini pravi porok ohranjanja tega kataloga. Ob misli, da bi k političnemu odločanju pripustili nižje sloje ali ženske, bi večino zabolela glava. Zato se je znani britanski zgodovinar A. J. P. Taylor že pred desetletji posmehoval navdušenju nad avstrijskim liberalizmom predvsem v anglosaškem svetu, kjer naj bi povsem spregledali njegovo oligarhično naravo.[26]

Tudi omenjeni dolgoletni urednik osrednjega nemškega mariborskega glasila Wiesthaler, ki je s svojo osebno politično usmeritvijo sodil bolj na rob svobodomiselnega tabora in pozneje postal pionir socialne demokracije v Mariboru, je opozarjal na pozabljanje revolucionarnih zamisli pri bivših revolucionarjih, zlasti v povezavi z volilno pravico. Ostro je pokritiziral ministra Karla Giskro, enega od nosilnih obrazov meščanskega ministrstva: *»'Splošna volilna pravica ne bo v Avstriji nikoli uvedena'. Tako se glasi izjava, ki jo je dal notranji minister dr. Giskra odposlanstvu petega delavskega zbora. Kako čudno so se nas dotaknile te besede! [...] Ko bi se bil Giskra spomladi leta 1848 izrekel za nasprotnika splošne volilne pravice, ne bi bil nikoli izvoljen za poslanca nemške ustavodajne skupščine v Frankfurtu.«*[27]

24 Erklärung, *Marburger Zeitung*, 25. 3. 1868, str. 4.

25 Prim. Aleš Maver, Die Bildung kleiner Dynastien: Auswirkungen des kommunalen Wahlrechts in Marburg/Maribor im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts, *Wahl- und Verwaltungssysteme im pannonischen Raum vom Ende des 18. Jahrhunderts bis 1914* (ur. Andrea Csapláros), Szombathely 2024, str. 84.

26 Prim. recimo A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1815–1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro*-Ogrske, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956, str. 158 in naslednje strani.

27 Giskra und das allgemeine Stimmrecht, *Marburger Zeitung*, 20. 5. 1868, str. 1. »'Das allgemeine Stimmrecht wird in Oesterreich niemals eingeführt!' -- so lautet die Erklärung. welche der Minister des Inneren, Dr. Giskra, der Abordnung des fünften Arbeitertages gegeben. Wie seltsam haben uns diese Worte berührt. [...] Hätte Giskra im Frühlinge 1848 sich als Gegner des allgemeinen Stimmrechtes bekannt — niemals wäre er als Abgeordneter zur deutschen verfassunggebenden Reichsversammlung in Frankfurt gewählt worden.«

Boj proti vplivu Cerkve na šolskem polju kot vezivo svobodomiselnih meščanov

Pri vprašanju prirezovanja peruti Katoliški Cerkvi, zlasti na šolskem področju, tovrstnih razhajanj v širokem svobodomiselnem taboru ni bilo. Nekaj dni po razposajenem praznovanju odločilnega udarca konkordatu so predstavniki mariborske mestne smetane na gosposko zbornico naslovili adreso, s katero so se ji zahvalili za njeno glasovanje: »*Prebivalci Maribora ne moremo mimo tega, da ne bi izrazili svoje globoko občutene hvaležnosti za srečen in pomemben izid glasovanja 21. marca letos, s katerim se je visoka gosposka zbornica pridružila sklepom poslanske zbornice in nujnim željam ljudstva. [...] S tem so bile zlomljene vezi konkordata, ki so uničevale znanje in moč, blagostanje in resnično nravnost. [...] Zgolj s tem je bila vzpostavljena pravna država, [...] ki bo stopila na pot k napredku, blaginji in zakoniti svobodi.*«[28]

Približno v istem času, v začetku aprila 1868, so lahko bralci lista *Marburger Zeitung* pod programskim naslovom *Boj za šolo* izvedeli, da je ravno (ljudska) šola tisto področje, na katerem se mora zlom konkordatnih spon najbolj poznati.[29] Franz Wiesthaler je bil nedvoumen: »*Med vsemi boji Avstrije proti Rimu in Rimljančkom ni nobeden pomembnejši in ne prinaša večjih posledic kot boj za šolo. Če bomo poraženi na tem bojnem polju, je ljudstvo izgubljeno, izgubljena je država, ki ni nič drugega kot organizirano ljudstvo. [...] Če naj šola nasploh, če naj še posebej ljudska šola doseže svoj cilj, mora biti iztrgana oblasti tiste sile, o kateri v zgodovini beremo, kako so bili na njen ukaz prižgani številni ognjeni stebri proti nebu, da bi trepetajočemu ljudstvu oznanila, da so bila telesa sežgana za rešitev duš, tiste sile, ki ji Španija dolguje inkvizicijo, Francija šentjernejsko noč, Nemčija tridesetletno vojno, Avstrija protireformacijo in konkordat.*«[30]

28 Adresse an das Herrenhaus, *Marburger Zeitung*, 5. 4. 1868, str. 1–2. »Die Bewohner Marburgs können nicht umhin, ihren tiefgefühlten Dank darzubringen für das glückliche und wichtige Resultat der Abstimmung vom 21. März d. J., wodurch das hohe Herrenhaus den Beschlüssen des Abgeordnenhauses und den dringenden Wünschen des Volkes beitrat, [...] wodurch [...] das Wissen und die Macht, Wohlstand und wahre Sittlichkeit vernichtenden Fesseln des Konkordates gebrochen werden, [...] wodurch allein der Rechtstaat hergestellt [...], der Weg zum Fortschritt, zur Wohlfahrt und gesetzlichen Freiheit betreten wird.«

29 O podlagi razmerja med državo in šolo v habsburški monarhiji od poznega 18. stoletja naprej prim. Simon Malmenvall, State and Christian enlightenment : background of the mass elementary education in Central Europe, *Bogoslovni vestnik*, 84, 2024, 4, str. 807–822.

30 Der Kampf um die Schule, *Marburger Zeitung*, 3. 4. 1868, str. 2. »Unter allen Kämpfen Oesterreichs gegen Rom und die Römlinge ist keiner wichtiger und folgenschwerer, als der Kampf um die Schule. Werden wir auf diesem Felde geschlagen, dann ist das Volk verloren – verloren ist der Staat, welcher ja nichts anderes ist, als das organiserte Volk. [...] Soll die Schule überhaupt, soll die Volksschule insbesondere ihren Zweck erreichen, so muß sie entzogen werden der Herrschaft jener Macht, von der wir in der Geschichte lesen, daß auf ihren Befehl unzählige Flammensäulen gegen den Himmel gelodert und der zitternden Welt verkündet, daß man die Leiber verbrannt, um die Seelen zu retten — jener Macht, welcher Spanien die Inquisition, Frankreich die Bartholomäus' Nacht. Deutschland den dreißigjährigen Krieg. Oesterreich die Gegenreformation und das Konkordat verdankt.«

A četudi ni dvoma, da je bila po dveh desetletjih od revolucije in po trinajstih letih od podpisa konkordata nejevolja zoper cerkveno hierarhijo med vodilnimi sloji mariborskega mesta in drugih mestnih naselbin na Spodnjem Štajerskem splošno razširjena, se moramo varovati preveč poenostavljenega slikanja razmerja med mariborskim meščanom, ki si je na zastavo pisal napredek, blaginjo in izobrazbo za vse, in Cerkvijo. Odmikanje navedene skupine prebivalstva od organiziranega katoliškega življenja je bil daljši in večplasten proces. Težava je v tem, da ga težko merljivo spremljamo. Ena od možnosti je opazovanje besedil časopisnih osmrtnic v listu *Marburger Zeitung*. Površen pregled je pokazal, da še v začetku sedemdesetih let 19. stoletja, v zgodnjem obdobju županovanja Matthäusa Reiserja, skoraj vsaka vsebuje celoten nabor izrecno katoliških opredelitev. Navedeno je, da so bili umrli previdени in da so zaspali v Gospodu. V zahvali so opredeljeni kot »tisti, ki sedaj počivajo v Bogu«. Običajno je omenjen blagoslov posmrtnih ostankov in osmrtnici je dodan podatek o maši zadušnici. V letu 1882, ko se mlajši Reiser poslovi od županskega mesta, so omembe bolniškega maziljenja že redkost, večinoma izginejo tudi sklicevanja na umiranje v Gospodu in počivanje v Bogu, mnogim se ne zdi potrebno navajati podatka o zadušnici. Ko leta 1895 umre nekdanji župan sam, je od vseh omenjenih prvin napovedana le maša zadušnica v mariborski frančiškanski cerkvi (oziroma takratnem začasnem bogoslužnem prostoru).[31] Pač pa vse do Reiserjeve smrti še ni postalo modno prestopati v bolj »nemško« in »naprednejše« luteranstvo.[32]

Poleg tega je iz časa vrhunca kulturnega boja v Avstriji razvidno, da svobodomiselni meščani in tržani ne le niso nehali biti katoličani kot pozneje v času pročodrimskega gibanja,[33] temveč so bili mnogi še vedno precej dejavni v verskem življenju svojih občestev. Tako je ob veliki noči leta 1869 časopisne vrstice kar nekaj časa polnil spor med očitno liberalno usmerjenim podeželskim veljakom Mihaelom Sircem iz okolice Slovenske Bistrice in bistriškima kaplanoma. Eden od njiju je bil zgodnji organizator katoliških političnih društev Jožef Šuc.[34] Možakarja s prižnice menda nista hotela oznaniti, da bo blagoslov velikonočnih jedil

31 Gl. osmrtnico Matthäusa Reiserja v *Marburger Zeitung*, 29. 12. 1895, str. 9.

32 Karl-Reinhart Trauner, *Konfessionalität und Nationalität: Die evangelische Pfarrgemeinde Marburg/Maribor im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien (Dunaj), Köln in Weimar: Böhlau, 2019, zlasti str. 69.

33 O tem prim. pregledno Cvirn 1997, str. 237–241. Izraz »pročodrimsko gibanje« je slovenski prevod nemškega »Los-von-Rom-Bewegung«, ki se nanaša na pospešeno prestopanje nemškega in nemško usmerjenega prebivalstva iz Katoliške Cerkve med evangeličane v zadnjih letih 19. in prvih letih 20. stoletja v različnih kronovinah avstrijskega dela dvojne monarhije. Največ prestopov je sicer bilo v sudetskih deželah, a so prestopi sovernikov zelo vznemirili tudi katoličane v slovenskem delu Štajerske, kot dokazuje recimo omenjenemu vprašanju posvečeni razdelek v monografiji Franca Kovačiča *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928, tukaj predvsem str. 418–420.

34 O njegovi dejavnosti prim. Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 42 (=7), 1971, št. 2, zlasti str. 216.

potekal na Sirčevi domačiji kot vsa leta prej. Tako naj bi ravnala zaradi političnih razhajanj z župljanom.[35] Prepir je dosegel lavantinski knezoškofijski ordinariat in škof Stepišnik je popustil. Kaplana sta se svojima mestoma odpovedala.[36] Tovrstne Stepišnikove poteze so že v njegovem času nekateri razumeli kot pretirano uslužnost vladajoči liberalni politiki,[37] vendar je prav tako verjetna razlaga, da je preprosto skušal v svoji čredi obdržati tudi svobodomiselno plast. Dolgoročno prizadevanje ni bilo uspešno.[38]

Primer Mihaela Sirca in Jožefa Šuca odpira še eno pomembno razsežnost oblikovanja istovetnosti mestnih in trških elit v slovenskem delu Štajerske. Kako je bilo z odnosom teh elit do večinskega slovensko govorečega življa v navedenem delu dežele? Zgoraj sva omenila velik pomen in uspešno integracijo sorazmerno svežih priseljencev iz nemškega prostora v mariborsko smetano. Vendar je vsaj starejše slovensko zgodovinopisje rado pretiravalo, ko je poudarjalo »tujstvo« mestnih veljakov. Reiserja sta res prišla iz južne Nemčije, toda Tappeinerji, Bancalariji ali Schmidererji so v mestu ob Dravi v času, ko so njihovi potomci zasedli županski položaj, že močno pognali korenine.[39]

Vrhu tega je bila slovenščina v zadnji tretjini 19. stoletja materni ali vsaj babičin jezik za marsikaterega občinskega svetnika, na primer za zdravnika Lorenza Modrinjaka iz Središča ob Dravi, ki je bil v občinski svet izvoljen leta 1874, in Amanda Raka iz Ljubljane, ki je bil njegov član od leta 1885.[40] A hkrati je znano, da je zadnji politični Slovenec, odvetnik Ferdinand Dominkuš, mariborski občinski odbor zapustil že leta 1867.[41]

V zvezi s tem bi rada opozorila na primer neuspešnega vključevanja politično liberalno usmerjenih Slovencev v mestno oligarhijo. V mislih imava enega od Dominkuševih somišljenikov, odvetnika Janka Sernca, ki se je na vrhuncu razplamtelega se kulturnega boja med Slovenci v začetku sedemdesetih let 19. stoletja približal delu svobodomiselne nemške politike v Mariboru in z njo leta 1872 sodeloval tudi pri ustanovitvi mariborske Eskomptne banke.[42] Vendar je moral kot drugi zgodnji slovenski liberalci spoznati, da paradoksni temelji avstrijskega liberalizma slovenskim sopotnikom ne zagotavljajo samostojnega mesta. Za njegovega (začasnega) političnega sodelavca, mariborskega podžupana pod

35 Gl. zlasti Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 11. 4. 1869, str. 3–4, in Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 18. 4. 1869, str. 3.

36 Šmartin pri Slovenjgradcu, *Slovenski gospodar*, 21. 6. 1900, str. 4.

37 Prim. uničujočo oceno pri Božidar Raič, Zakešnjen predlog, *Slovenski narod*, 24. 11. 1872, str. 1.

38 Prim. Aleš Maver, Časi Margarete Puhar: cerkveno in kulturno ozračje na Štajerskem v 19. stoletju, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 89 (= 54), 2018, št. 3, zlasti str. 25.

39 Prim. Leskovec 1991, predvsem str. 271.

40 O njiju prim. Gregor Pivec, *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne* (doktorska disertacija), Maribor 2011, zlasti str. 18–21.

41 Baš 1967, str. 203.

42 Prav tam, str. 192.

Matthäusom Reiserjem Karla Reuterja, je bila domnevna bližina liberalno usmerjenim Slovencem verjetno celo usodna.[43] Skupaj z njim se je Sernec kot obetaven kandidat pojavil tudi na volitvah v občinski svet leta 1874 v prvem volilnem razredu, a enako kot Reuter na koncu ni bil izvoljen.[44] Hkrati so morali svobodomiselni slovenski politiki ugotoviti, da bodo glede na svojo slovensko volilno bazo težko pridobili večino s pogledi na vlogo Cerkve v javnem življenju, ki bi bili blizu njihovim nemško usmerjenim kolegom.

Sklep

Ne delava si utvar, da je pričujoči prispevek lahko ponudil sistematičen prikaz (pre)oblikovanja istovetnosti spodnještajerskega in zlasti mariborskega meščanstva v zgodnji fazi avstrijske ustavne dobe. Toda po drugi strani sva skušala izrisati sorazmerno vidno ravno črto od revolucije leta 1848, ki je bila za nosilce sprememb v šestdesetih letih 19. stoletja poglavitni mladostni dogodek, do odločnega zavračanja konkordata in vpliva Cerkve na družbeno življenje, posebej na šolskem polju, ob sprejemanju verske in šolske zakonodaje med letoma 1868 in 1874. Ravno tako je postalo razvidno sicer počasno ločevanje od navezanosti na organizirano cerkveno življenje, četudi je moralo preteči še kar nekaj časa do nominalnega odpovedovanja katoličtvu v okviru pročodrimskega gibanja ob koncu stoletja.

Sorazmerno jasno je ravno tako, da je bila v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih 19. stoletja temeljna ločnica med večino meščanov in večino podeželskega prebivalstva v jezikovno izrazito slovenskem delu Štajerske kulturnopolitična. Vsaj nekaj časa je še vztrajalo mnenje, da bi bilo mogoče po eni strani ohraniti navezavo na Katoliško Cerkev (pod vodstvom liberalno usmerjene duhovščine, naklonjene odločilnemu državnemu vplivu na Cerkev in šolo), po drugi strani pa izoblikovati jezikovno pluralni svobodomiselni tabor. Oboje se je zelo kmalu izkazalo za iluzijo, zato ni nenavadno, da prav v sredo sedemdesetih let sodi zadnji vidnejši poskus integracije slovensko usmerjenih meščanov v mestno elito.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

43 Prim. Cvirn 1997, str. 75, predvsem op. 234.
44 Für den I. Wahlkörper, *Marburger Zeitung*, 18. 12. 1874, str. 3.

Viri in literatura

Adresse an das Herrenhaus, *Marburger Zeitung*, 5. 4. 1868.
Baš, Franjo: Maribor v avstrijski ustavni dobi, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 38 (= 3), 1967.
Bele, Martin, in Ravnikar, Tone, Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850-1861, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3.
Cvirn, Janez: *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*, Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2015.
Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
Der Kampf um die Schule, *Marburger Zeitung*, 3. 4. 1868.
Eine Siegsfeier, *Marburger Zeitung,* 25. 3. 1868.
Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 11. 4. 1869.
Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 18. 4. 1869.
Erklärung, *Marburger Zeitung*, 25. 3. 1868.
Eröffnung der Ober-Realschule, *Marburger Zeitung*, 3. 10. 1873.
Für den I. Wahlkörper, *Marburger Zeitung*, 18. 12. 1874.
Giskra und das allgemeine Stimmrecht, *Marburger Zeitung*, 20. 5. 1868.
Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History,* Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press.
Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928).* Maribor: Lavatinski kn. šk. ordinariat, 1928.
Leskovec, Antoša: Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja: Razprave I* (ur. Jože Curk et al.), Maribor: Založba Obzorja, 1991.
Lombergar, Aleš (ur.): *Knjiga o uri: 150 let zgodovine stavbe današnje Prve gimnazije v Mariboru*, Maribor: Zavod za varstvo arhitekturne dediščine, 2023.
Malmenvall, Simon: State and Christian enlightenment: background of the mass elementary education in Central Europe, *Bogoslovni vestnik*, 84, 2024, 4.
Marko-Stöckl, Edith: Die Entwicklung der politischen Landschaft in der Steiermark am Fallbeispiel der Liberalen der sechziger und frühen siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark,* 84, 1993.
Maver, Aleš: Časi Margarete Puhar: cerkveno in kulturno ozračje na Štajerskem v 19. stoletju, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 89 (= 54), 2018, št. 3.
Maver, Aleš: Die Bildung kleiner Dynastien: Auswirkungen des kommunalen Wahlrechts in Marburg/Maribor im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts, *Wahl- und Verwaltungssysteme im pannonischen Raum vom Ende des 18. Jahrhunderts bis 1914* (ur. Andrea Csapláros), Szombathely: Savaria Museum, 2024.
Maver, Aleš, in Ravnikar, Tone: Ein echter Deutscher Biedermann: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017.

Melik, Vasilij: Slovenci in »nova šola«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969 1* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Melik, Vasilij: *Slovenci 1848-1918: Razprave in članki.* Maribor: Študentska založba Litera, 2002.

Oman, Žiga: Josef Dominik Bancalari: lekarnar na čelu Maribora, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3.

Orožen, Janko: Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 42 (= 7), 1971, št. 2.

Osmrtnica Matthäusa Reiserja, *Marburger Zeitung*, 29. 12. 1895.

Ožinger, Anton: Sedež slovenske škofije na Štajerskem v Mariboru l. 1859, *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 31, 1983, št. 2–3.

Pivec, Gregor: *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne* (doktorska disertacija), Maribor 2011.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/1613, fond Reiser, Matevž, škatla 1, Pismo Othmarja Reiserja nečaku Matthäusu z dne 14. 9. 1848.

Raič, Božidar, Zakešnjen predlog, *Slovenski narod*, 24. 11. 1872.

Rozman, Franc: Franz Wiesthaler – Marburger Liberaldemokrat, Arbeiterführer und Journalist, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 100, 2009.

Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 3: 1848–1870.* Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.

Šmartin pri Slovenjgradcu, *Slovenski gospodar*, 21. 6. 1900.

Taylor, A. J. P.: *Habsburška monarhija 1815–1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro*-Ogrske, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

Trauner, Karl-Reinhart: *Konfessionalität und Nationalität: Die evangelische Pfarrgemeinde Marburg/Maribor im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien (Dunaj), Köln in Weimar: Böhlau, 2019.

Vocelka, Michaela in Karl: *Franz Joseph I.: Kaiser von Österreich und König von Ungarn*, München: C. H. Beck, 2015.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916596

Robert Devetak*

Pogled katoliškega tiska na javno delovanje učiteljic na prehodu iz 19. v 20. stoletje[1]

The View of the Catholic Press on the Public Activities of Female Teachers at the Transition from the 19th to the 20th Century

Izvleček

Prispevek obravnava odzive časopisja na javno delovanje učiteljic na Slovenskem na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Posebna pozornost je namenjena katoliškemu tisku in njegovemu odnosu do izobraževanja žensk, njihovih poklicnih in emancipacijskih zahtev ter vprašanja celibata učiteljic. Članek najprej predstavi širši kontekst profesionalizacije in feminizacije učiteljskega poklica, nato pa analizira izbrane časopisne polemike in zapise. V ospredju je sklop člankov Učiteljica in javnost, objavljen v pedagoški reviji Slovenski učitelj leta 1900. Analiza pokaže, da katoliški diskurz ni zavračal vseh oblik javnega delovanja učiteljic, temveč je kot sprejemljive poudarjal predvsem vzgojno, versko, socialno in dobrodelno delo, medtem ko je politično, ekonomsko in osebno emancipacijo pogosto dojemal kot prestop družbeno sprejemljivih meja.

Abstract

This article explores how newspapers responded to the public activities of female teachers in Slovenian territory at the transition from the 19th to the 20th century. Particular focus is given to the Catholic press and its treatment of women's education, their professional and emancipation demands, and the issue of celibacy among female teachers. After presenting the general context of the professionalisation and feminisation of the teacher profession, the article analyses selected newspaper debates and articles. It focuses on a series of articles entitled Female Teacher and the Public [Učiteljica in javnost], published in the education journal Slovenian Teacher [Slovenski učitelj] in 1900. The analysis reveals that not all forms of public engagement by female teachers were dismissed in Catholic discourse. Educational, religious, social, and charitable work was particularly emphasised as acceptable, whereas political, economic and personal emancipation was often considered a transgression of socially accepted boundaries.

* Dr. Robert Devetak, znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja; docent, Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici, e-pošta: robert.devetak@inv.si / robert.devetak@ung.si.

1 Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta J6-60110 *Ženski narodni aktivizem: delovanje ženskih podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda na slovenskih narodnih mejah* in raziskovalnega programa P5-0409, z naslovom *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Ključne besede: časopisje, učiteljice, ženska emancipacija, *Slovenski učitelj*, *Učiteljski tovariš*

Keywords: newspapers, female teachers, female emancipation, Slovenian Teacher, Učiteljski tovariš

Uvod

Druga polovica 19. stoletja je predstavljala eno ključnih obdobij v razvoju modernega vzgojno-izobraževalnega sistema in infrastrukture. Spremembe so med drugim zajele tudi pedagoški kader. Ženske so dobile nove možnosti izobraževanja in zaposlovanja, učiteljski poklic pa je pri tem izjemno pomemben, ker je ustvaril številno skupnost izobraženk z lastnim dohodkom in vidnim položajem v javnem prostoru. Kljub temu pa njihova profesionalizacija ni avtomatično pomenila družbene emancipacije, saj so se znašle v neenakopravnem položaju v primerjavi z moškimi kolegi, predvsem glede možnosti višjega izobraževanja, plačila ter omejitev glede poroke in materinstva. Njihov vstop v javni prostor je tako pogosto sprožal vprašanja in odpor pri temah, vezanih na te zakonske in družbene omejitve. Eden od osrednjih javnih prostorov, kjer se je vzpostavil diskurz o javni vlogi učiteljic, je bilo časopisje.

Prispevek se bo osredotočil na primere poročanja predvsem katoliškega časopisja o ključnih družbenih vprašanjih in dinamiki, ki so zaznamovali učiteljice na Slovenskem v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Na podlagi relevantne literature in časopisnih virov so predstavljeni glavni vidiki pri vstopu žensk v učiteljski poklic, njihove osrednje aktivnosti v javnosti, boj za enakopravno obravnavo in pravice ter odzivu časopisja na njihove aktivnosti. Izpostavljen je predvsem pogled katoliško orientiranega tiska v obdobju na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Poudarek bo namenjen sklopu člankov z naslovom *Učiteljica in javnost*, objavljenih v katoliški pedagoški reviji *Slovenski učitelj*: *glasilo krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev*, kjer neznani avtor podrobno predstavi svoj pogled, kako bi se morale učiteljice družbeno vključevati in angažirati, dodatno pa obravnava tudi eno od osrednjih tem, ki je zaznamovala javni diskurz v pedagoškem okolju – vprašanje celibata učiteljic.

Vstop žensk v učiteljski poklic

Na Slovenskem se je ženskam odprla poklicna pot v šolstvu ob koncu 60. let 19. stoletja, ko je prišlo v cislajtanskem delu države do nekaterih ključnih premikov na področju šolske zakonodaje. Politična oblast, ki je bila po habsburško-pruski vojni leta 1866 in obsežnih reformah, ki so sledile, liberalno politično orientirana, je hotela temeljito poseči v vzgojno-izobraževalni sistem, nad

katerim je imela močan vpliv Katoliška Cerkev. Slednja si je s podpisom konkordata z državno oblastjo leta 1855 zagotovila pomembno mesto v šolstvu, predvsem v smislu uskladitve izobraževanja s cerkvenim naukom. Cerkev je s tem dobila pomembne pristojnosti pri verski vzgoji ter nadzoru vzgoje in izobraževanja.[2]

Oblast je z ustanovitvijo Ministrstva za uk in bogočastje v letu 1867 in sprejetjem novih zakonskih določil: Zakona o splošnih pravicah državljanov (1867), Zakona o razmerju med šolo in Cerkvijo (1868) ter državnega ljudskošolskega zakona (1869), prevzela osrednjo vlogo na področju vzgoje in izobraževanja.[3] Slednji je moderniziral vzgojno-izobraževalni sistem in predstavljal obsežno nadgradnjo v primerjavi s tedanjim stanjem. Dvignil je število šol, ki so morale biti po zakonu ustanovljene povsod, kjer je na razdalji ene ure hoje po petletnem povprečju živelo več kot 40 šoloobveznih otrok. S tem je šolska obveza zajela celoten prostor.[4] Izpostavimo lahko deželi Goriško in Gradiško, kjer se je število slovenskih osnovnih šol med letoma 1880 in 1911 dvignilo s 135 na 224.[5] Eno od osrednjih vprašanj nove šolske reforme je bilo usposabljanje učiteljstva.[6] Učiteljski poklic je postal bolje plačan in ugleden, izboljšalo se je strokovno znanje pedagoškega kadra in njegovo število, s čimer je pouk postal kakovostnejši. Šolska obveznost se je dvignila s šest na osem let, povečal se je tudi nabor šolskih predmetov. Novi zakon, ki se je z manjšimi spremembami in dodatki ohranil vse do razpada monarhije, je pomenil velik napredek na področju šolstva in izobrazbe.[7] Šola je postala eden ključnih dejavnikov, ki so pozitivno vplivali na splošen razvoj območij, poleg na področju izobrazbe tudi na socialnem in gospodarskem.[8] V tem oziru je bil pomemben dvig pismenosti, ki se je na Slovenskem med letoma 1880 in 1910 povečala z 62 na 87 odstotkov.[9] Povečanje števila šol, modernizacija in razširitev kurikuluma so pomenili potrebo po novem, bolj izobraženem učiteljskem

2 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 3: 1848–1870*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 32–35.

3 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009, str. 78–87.

4 Vasilij Melik, Slovenci in "nova šola", *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 50–51.

5 Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 292–293.

6 France Strmičnik, Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 341.

7 Melik 1970, str. 50–51.

8 Robert Devetak, Razvoj osnovnega šolstva in vplivi delovanja učiteljev na gospodarski razvoj sodnega okraja Kanal v obdobju Avstro-Ogrske, *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 2017, št. 41, str. 199–216.

9 Aleš Gabrič, Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 33, št. 1, 2024, str. 190.

kadru. Pred letom 1869 so vlogo učitelja, predvsem na podeželju, pogosto opravljali duhovniki pa tudi mežnarji, nekdanji vojaki ali gostilničarji kot dodatno delo. Novi zakon je omogočil profesionalizacijo poklica, ki je postal državno reguliran in definiran.[10] Pedagoški kader se je za poklic izobrazil na učiteljiščih, ki so bila ločena po spolu, v okviru tri- ali štiriletnega izobraževanja.[11] Število zaposlenih v pedagoški dejavnosti se je med letoma 1871 in 1913 več kot podvojilo, k temu povečanju pa so pomembno prispevale ženske.[12]

Ženske so se lahko vključile v vzgojno-izobraževalni sistem že pred uvedbo zakonodaje in pojavom javnih učiteljišč. Ponekod, npr. v Ljubljani, Celovcu ali Gorici, so pedagoške tečaje izvajale uršulinke z namenom, da bodo gojenke lahko poučevale v samostanskih dekliških šolah.[13] Poleg tega so lahko potrebno znanje pridobile v zasebnih šolah ali s pomočjo domačih učiteljev.[14] Njihovo poučevanje je bilo omejeno na dekliške šole in na predmet ženskih ročnih del, ki se je izvajal tudi v javnih šolah.[15] Množičen in formalni vstop žensk v pedagoški poklic so omogočila javna in zasebna ženska učiteljišča, katerih ustanovitev je predvidel zakon iz leta 1869 – ta so na Slovenskem in v neposredni bližini po letu 1869 odprla vrata v Celovcu, Gorici, Gradcu, Ljubljani in Trstu. Poleg javnih so delovala še zasebna v Celovcu, Gorici, Ljubljani, Mariboru in Škofji Loki, vodile pa so jih redovnice.[16] Šlo je za prvo možnost srednješolskega izobraževanja deklet, njihova izobrazba pa je bila izenačena s tisto, ki so je bili deležni fantje, ki so se usposabljali za učitelje.[17] Ob učiteljiščih so praviloma delovale vadnice, osnovne šole, namenjene praktičnemu usposabljanju bodočih učiteljev in učiteljic. Moška učiteljišča so pogosto vključevala tudi zemljišča za kmetijsko usposabljanje, medtem ko so bila ženska učiteljišča povezana z otroškimi vrtci, kjer so se učenke usposabljale za delo z mlajšimi otroki. Predmetniki moških in ženskih učiteljišč so se razlikovali po vsebini in številu ur ter so odražali družbena pričakovanja glede vloge spolov. Na moških učiteljiščih so imeli med drugim predmete: zgodovino

10 Mirjam Milharčič Hladnik, *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995, str. 20–21.

11 Strmičnik 1970, str. 341–343.

12 Janez Sagadin, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 100.

13 Schmidt 1988, str. 242.

14 Tatjana Hojan, Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem: razstava v Slovenskem šolskem muzeju, *Razstava o ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem* (ur. France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 35–36.

15 Mojca Peček, Feminizacija učiteljevanja: 1869–1941, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, št. 26, 1993, str. 61.

16 Aleksandra Serše, Učiteljice, prve izobraženke, *Učiteljice v šolskih klopeh: zbornik ob 130. obletnici ustanovitve Slovenskega učiteljišča za dekleta v Gorici* (ur. Vlasta Tul), Nova Gorica 2005, str. 48–52; Hojan, 1970, str. 35–39.

17 Schmidt 1988, str. 243.

z ustavoznanstvom, matematiko, geometrijsko risanje, kmetijstvo in druge tehnične vsebine ter pripravo na vodstvene naloge v šoli. Teh predmetov na ženskih učiteljiščih ni bilo, so pa imela dekleta med drugim predmeta ročna dela in gospodinjstvo ter vsebine, ki so bile prilagojene predvsem delu z mlajšimi otroki.[18]

Vstop na gimnazije, opravilo mature in šolanje na univerzitetni ravni so bili ženskam onemogočeni ali vsaj oteženi skoraj do konca 19. stoletja, država pa je bila v evropskem merilu ena zadnjih, ki je sprostila omejitve glede visokošolskega izobraževanja za ženske.[19] Šele po dolgotrajnih prizadevanjih, zahtevah in političnih pritiskih žensk, predvsem v okviru Splošnega avstrijskega ženskega društva, je državna oblast postopoma pričela izvajati spremembe.[20] Leta 1872 je dovolila vpis dekletom na gimnazije, a so bile te ob vpisu podvržene strogi evalvaciji glede moralne ustreznosti, predavanja pa so lahko obiskovale zgolj kot privatistke, torej niso imele enakega statusa kot redno vpisani dijaki. Od leta 1878 dalje so smele opravljati maturitetne izpite, vendar po zaključku šolanja niso prejele maturitetnih spričeval.[21] Leta 1890 je pričela v Pragi delovati prva ženska gimnazija, dve leti kasneje pa še na Dunaju, univerze pa so študentkam pričele odpirati vrata šele po letu 1897. Poleg družbenih stereotipov so pri omejevanju dostopa do izobrazbe nastopali tudi ekonomski razlogi, saj naj bi konkurenca izobraženk povzročila zniževanje zaslužka moških, višja izobrazba pa bi zmanjšala število porok, kar bi vplivalo na družinsko življenje.[22]

Od 70. let 19. stoletja dalje je prišlo do postopne feminizacije učiteljskega poklica. Vanj so se vključevale predvsem dekleta in ženske iz srednjega družbenega sloja, katerih družine so imele dovolj sredstev, da so jim lahko omogočile šolanje.[23] Iz tabele je razvidno, da se je med letoma 1871 in 1913 delež učiteljic v osnovnih šolah povečal v vseh slovenskih deželah – najbolj na Štajerskem in Kranjskem. Leta 1913 so ženske predstavljale več kot polovico učiteljskega kadra v Trstu in na Kranjskem.[24] Skupno se je med letoma 1871 in 1914 na ženskih učiteljiščih izobraževalo več kot 21.700 deklet.[25] Šlo je za enega redkih družbeno sprejemljivih poklicev za ženske, saj so bile učiteljice videne kot nadomestne matere za otroke, njihovo delo pa kot *družbeno materinstvo*.[26] Ženske so se zanj

18 Strmičnik 1970, str. 347–352.
19 O šolanju deklet glej: Hojan, 1970, str. 26–34.
20 Katja Mihurko, *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, Nova Gorica: Univerza, 2009, str. 89–90.
21 Aleš Gabrič, Od moškega do unisex šolstva, *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004* (ur. Aleksander Žižek), Ljubljana 2004, str. 217.
22 Hojan 1970, str. 30.
23 Milharčič Hladnik 1995, str. 29.
24 Sagadin 1970, str. 100–103.
25 Slavica Pavlič, Statistični podatki, *Razstava o ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem* (ur. France Ostanek), Ljubljana 1970, str. 56.
26 Milharčič Hladnik 1995, str. 148–149.

odločale v prvi vrsti, da bi bile finančno preskrbljene in neodvisne ter iz veselja za vzgojno delo.[27] Oblasti so aktivno podpirale njihovo vključevanje, predvsem ker je primanjkovalo ustreznega kadra ob hitrem širjenju šolske mreže, drugi pomemben vidik pa so bili manjši stroški zaradi zaposlitve učiteljic, saj so imele nižje nazive od moških kolegov, pogosteje so poučevale v nižjih razredih in v odročnejših krajih, omejen jim je bil tudi dostop do vodstvenih funkcij v šolah. Poleg tega pa so jim oblasti nalagale še nekatere druge omejitve, ki so postavljale učiteljice v primerjavi s svojimi učitelji v diskriminiran položaj oz. je njihovo delo veljalo za manj ugledno. Kljub izenačeni izobrazbi in delovnim obveznostim so se soočale z nižjimi plačami – po zakonu jim je pripadalo 80 odstotkov plače, ki so jo prejemali učitelji – in poseganjem v zasebno življenje, pri čemer je posebej izstopal celibat, ki je predstavljal obliko nadzora nad njihovim telesom ter obnašanjem.[28] Poroka učiteljice brez privoljenja šolskih oblasti se je ponekod štela za prostovoljno odpoved službe, najpogostejši argument pa je bil, da ženska ne more biti hkrati dobra mati in gospodinja ter samostojna ženska oz. učiteljica. Ravno s samskostjo pa tudi s stereotipi o usposobljenosti, manjših materialnih potrebah, ker jim ni bilo treba vzdrževati družine, in z zmanjševanjem vrednosti njihovega dela so oblasti argumentirale svoje odločitve ter omejitve. Čeprav so ponekod lokalne politične oblasti sprejemale določene spremembe, predvsem v zvezi z dvigom oz. izenačitvijo plač – na Štajerskem so izenačili plače leta 1874, na Kranjskem pa leto kasneje, je do prve svetovne vojne ostajalo še veliko področij, na katerih so se učiteljice borile za spremembe.[29] Štajerska je bila tudi edina slovenska dežela, ki je umaknila prepoved porok učiteljicam, a samo v primerih, če so se poročile z učiteljem ob priporočilu krajevnih šolskih svetov.[30]

Tabela: Delež učiteljic v osnovnošolskem sistemu na Slovenskem v letih 1871 in 1913

Dežela	Leto 1871	Leto 1913
Goriška in Gradiška	13,8	46,5
Istra	26	46,5
Koroška	10	31,9
Kranjska	10	56,2
Štajerska	3,4	44,5
Trst	46,1	50,4

27 Schmidt 1988, str. 245–246.
28 Milharčič Hladnik 1995, str. 36.
29 Prav tam, str. 50–51.
30 Hojan 1970, str. 41.

Družbena vloga učiteljic na polju emancipacije

Učiteljicam je šolanje na učiteljiščih omogočilo dostop do izobraževanja po zaključeni osnovni šoli, služba pa reden dohodek in pot v javni prostor. Šlo je za prve intelektualke, ki so se dejavno vključevale v javno življenje, tako v lastni režiji kot v društvenih okvirjih, njihove aktivnosti pa so pomembno pripomogle k spreminjanju družbene predstave o vlogi žensk.[31] To se je v praksi izkazovalo predvsem pri njihovi aktivni udeležbi na javnih kulturnih prireditvah, pri objavljanju poezije, proznih del ali drugih člankov v medijih – predvsem v časopisih *Slovenka*, *Učiteljski tovariš*, *Vesna*, *Slovanski svet* in *Kres* ali organizacijskem delu v društvih, večinoma v kontekstu narodnoobrambnega delovanja.[32] Med učiteljicami najdemo tudi osrednje predstavnice zgodnjega slovenskega feminizma – npr. Alojzijo Štebi, Minko Govekar, Marico Nadlišek Bartol, Vito Zupančič in številne druge, ki so si aktivno prizadevale za družbeno, ekonomsko in politično emancipacijo na Slovenskem.[33] Vzporedno je potekal tudi njihov boj za izenačenje izobraževalnih in delovnih pravic s stanovskimi kolegi. V prvi vrsti je šlo za enakopravno izobraževanje žensk oz. dostop do gimnazij in univerz, enako plačilo in umik celibata. Pri svojih zahtevah in delu so naletele na odpor oblasti, širše družbe in pogosto tudi stanovskih kolegov.[34]

Učiteljice so se za učinkovitejše delovanje na tem področju povezovale v različnih stanovskih organizacijah in društvih, ki so delovali v urbanih središčih v nekaterih slovenskih deželah. Mreža učiteljskih društev, ki se je pričela na Slovenskem hitro širiti po liberalizaciji zakonodaje leta 1867, ki je olajšala tovrstno povezovanje, je opravljala predvsem tri glavne naloge. Društva so članstvo spodbujala k narodnozavednemu delovanju, predvsem v smislu krepitve šolstva v slovenskem jeziku, in skrbela za izboljšanje gmotnega položaja ter strokovno izobraževanje (predavanja, širjenje literature, izobraževanje).[35] Med pomembnejšimi je bilo Slovensko učiteljsko društvo. Delovanje je bilo do konca 19. stoletja sorazmerno složno, a je prišlo leta 1897 do preloma, ki ga je sprožila peticija za izboljšanje učiteljskih plač. Učitelji iz Slovenskega učiteljskega društva so oktobra 1897 na kranjski deželni zbor naslovili zahtevo, s katero so želeli doseči zvišanje plač na račun znižanja plač za učiteljice. Iz peticije, ki je bila objavljena tudi v *Učiteljskem tovarišu*, je razvidno, da je vodstvo društva predvidelo za učiteljice v ljudskih šolah za 100 do 150 goldinarjev nižjo plačo, v mestnih šolah pa 200 goldinarjev manj, kar je znašalo v večini plačilnih razredov od 20 do 25 odstotkov.[36] To je sprožilo konflikt, ki je pripeljal do ustanovitve samostojnega društva učiteljic, ki se je zavzemalo za njihove pravice.

31 Serše 2005, str. 42.
32 Mihurko 2009, str. 89–116; Hojan 1970, str. 40–41.
33 Aleksandra Serše, Učiteljice, *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* (ur. Nataša Budna Kodrič, Aleksandra Serše), Ljubljana 2003, str. 216–226.
34 Hojan 1970, str. 41–42.
35 Schmidt 1988, str. 241.
36 *Učiteljski tovariš*, 1897, št. 21, str. 349–356.

Ustanovni zbor Jubilejnega podpornega in hranilnega društva učiteljic za Kranjsko, Primorsko, južno Štajersko in Koroško, ustanovljenega v čast 50-letnice Njegovega veličanstva (leta 1901 preimenovano v Društvo slovenskih učiteljic), je potekal konec decembra 1897. Društvo se je zavzemalo za enako plačilo ter za enake dolžnosti in enake pravice. Oblastem je pošiljalo protestne note ali vloge, povezane z diskriminacijo, enakim plačilom, celibatom, vprašanji v zvezi s pokojninami za poročene učiteljice, izobraževanjem žensk in mladih učiteljic, ustanavljanjem novih dekliških šol, prizadevanji za večjo politično moč oz. za volilno pravico žensko in socialno varnost.[37] Na ustanovnem zboru novega društva se je zbralo okoli 70 učiteljic, članstvo pa je 15 let kasneje preseglo 320 oseb.[38]

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje so učiteljice aktivno delovale tudi v nekaterih drugih društvih, kot na primer Splošnem ženskem društvu[39] ali Katoliškem društvu slovenskih učiteljic na Primorskem.[40] Učiteljice so imele vidno vlogo tudi v Družbi sv. Cirila in Metoda (CMD), kjer so zasedale vodilna mesta v številnih podružnicah. CMD je bila ustanovljena leta 1885 in je hitro postala vodilna slovenska organizacija, katere primarni cilj je bilo narodnoobrambno delovanje na narodnostnih mejah slovenskega prostora, hkrati pa je bila tudi neposredno povezana s šolstvom, saj je vzpostavljala zasebno izobraževalno mrežo na območjih, kjer si slovenski skupnosti ni uspelo zagotoviti javnih šolskih zavodov.[41] V tem okviru je bila vloga žensk ključna, saj so številne članice učile na zasebnih šolah in tako aktivno delovale na polju zaščite in krepitve slovenskega jezika, predvsem na narodnostnih mejah, kar je dvignilo njihov družbeni status, saj so postale nepogrešljive za uspešno delovanje Organizacije.[42] Pogosto so vodile podružnice – npr. na Ptuju, v Kobaridu, Podgori pri Gorici, ali pa so v njih delovale kot sekretarke, blagajničarke ali članice odborov.[43] CMD je hkrati predstavljala platformo za številne slovenske feministke, ki so bile obenem tudi učiteljice. V tržaški ženski podružnici Družbe, ki je bila ena najpomembnejših na Slovenskem, so med drugimi delovale tudi Marica Nadlišek Bartol, Pavla Hočevar in Mira Engelman.[44] Prav narodno udejstvovanje, kamor so spadale tudi ženske podružnice CMD, je predstavljalo eno od postaj na poti k emancipaciji.[45]

37 Milharčič Hladnik 1995, str. 46–49.

38 Hojan 1970, str. 44–48; Lena Fidel, *Učiteljice – prve slovenske feministke?: delovanje, združevanje in aktivizem slovenskih učiteljic na začetku 20. stoletja: diplomsko delo*, Ljubljana: L. Fidel, 2022, str. 17–23.

39 Serše 2003, str. 216–226.

40 Barbara Šatej, *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*, Ljubljana: B. Šatej, 2012, str. 42–44.

41 Andrej Vovko, *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

42 Robert Devetak, Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis*, 74, 2020, št. 3/4, str. 373–383.

43 Andrej Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

44 Prav tam, str. 437–438.

45 Mihurko 2009, str. 11.

Odnos tiska do javnega delovanja učiteljic

Zahteve in javno delovanje učiteljic so naleteli na različne odzive, ki so se pogosto pojavljali tudi v časopisju. Tisk je imel predvsem v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja v habsburški monarhiji pomembno družbeno vlogo, saj se je vzpostavil kot osrednji množični medij, ki je vplival na javno mnenje pri političnih, verskih, narodnostnih ter ekonomskih vprašanjih, različne družbene elite pa so z njegovo pomočjo laže podajale svoje ideje in zahteve v javni prostor ter tako vplivale na javno mnenje.[46] Pri dvigu pomena časopisja so imele ključno vlogo ravno reforme, ki jih je predvidela šolska zakonodaja iz leta 1869.[47] Dvig pismenosti je pomembno vplival na širjenje časopisja, predvsem po podeželju, ki je v tem okolju postalo eden od nosilcev idejnih tokov. Poleg številnih političnih časopisov, ki so izhajali tudi po več desetletij in dosegali visoke naklade, se je pojavila tudi bogata specializirana periodika, ki je pokrivala gospodarstvo, kulturo, znanost, pa tudi verske in izobraževalne vsebine. Med časopisi, ki so pisali o izobraževalnih temah, hkrati pa delovali tudi kot platforma za učiteljstvo, lahko nekatere posebej izpostavimo. Za izobraževalno srenjo so imeli velik pomen predvsem časopisi *Učiteljski tovariš*, *Popotnik*, *Slovenski učitelj* in *Šola*.[48]

Časopisje je pogosto obravnavalo vprašanja javnega delovanja učiteljic, pri čemer pa se je diskurz v zadnjih desetletjih 19. in na začetku 20. stoletja spreminjal. Številni pisci in piske so aktivno spremljali družbene spremembe in poročali o tistih, ki so se povezovale z vstopom in delovanjem žensk v pedagoškem poklicu. Teme so vključevale predvsem vprašanja izobraževanja deklet in delovanja ter zahtev učiteljic, predvsem glede celibata in enakopravnega plačila. Pogled (moških) na šolanje žensk je bil na Slovenskem pred prvo svetovno vojno pogosto odklonilen, podcenjujoč pa tudi izrazito nasproten. Ženske bi morale, po pisanju učiteljev v slovenskih pedagoških listih, skrbeti predvsem za nravnost in vernost, če bi jih že šolali, bi morali pri izboru učnih vsebin v prvi vrsti misliti na praktične zadeve, ki jih morajo obvladati matere in gospodinje.[49] Pri tovrstnih pogledih se osrednja politična tabora nista veliko razlikovala – bolj kritičen je bil katoliški, a tudi liberalni pogosto ni zavzel konkretnih stališč do zahtev učiteljic.[50]

Med vidnejšimi primeri lahko izpostavimo članke z naslovom *Pedagogični pogovori*, ki jih je v *Učiteljskem tovarišu* konec 70. let 19. stoletja objavljal učitelj

46 Smilja Amon, Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797–1945, *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev* (ur. Maruša Pušnik), Ljubljana 2008, str. 14–20.

47 Gabrič 2024, str. 188–193.

48 Tatjana Hojan, Učiteljski tovariš kot naslednik Šolskega prijatelja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 11, št. 1, 2002, str. 90–97.

49 Glej: Mihurko 2009, str. 91–111.

50 Gabrič 2004, str. 218; Tanja Dominko, Vzgoja deklet in podoba učiteljice v tisku konec 19. stoletja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 16, št. 2, 2007, str. 203–218; Tatjana Hojan, Slovenske učiteljice ob koncu 19. stoletja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 7, št. 1, 1998, str. 134–142.

Josip Ciperle,[51] ki je imel o ženskem izobraževanju negativno mnenje: *»Besedi: 'učena' in 'ženska' sta si seveda v tolikem nasprotji, da ji človek prav težko zveže v eno celoto. Saj pravi tako dobro slovenski pregovor: Ženska je dozih las, pa kratke pameti. Učenost jako težko prebiva pod toliko množico lasi, mora se stiskati in stiskati v kotec, da pri pervi priložnosti uide iz pod lasi …«*[52] V kasnejših desetletjih se je v časopisu pojavljalo vedno manj objav z negativnimi konotacijami glede ženske izobrazbe ali njihovega javnega delovanja,[53] a sta nerazumevanje in odklonilen odnos do zahtev učiteljic ostajala prisotna, kar nakazuje tudi članek iz leta 1897 z naslovom *Si duo faciunt idem, non est idem.*[54] Članek je obravnaval spor znotraj Slovenskega učiteljskega društva glede enakih plačil in odhoda nekaterih učiteljic v novo stanovsko organizacijo. Med glasnejšimi kritikami peticije, ki je izvzela enakopravno plačilo za učiteljice, je bila Janja Miklavčič, ki jo je nepodpisan avtor članka v *Učiteljskem tovarišu* posebej izpostavil, v zapisu pa argumentiral odločitev vodstva tudi s tem, da so ženske manj sposobne kot moški. *»Koleginja 'Janja' se je z neko posebno slastjo lotila zadnji čas nas učiteljev, dasi za to nima nobenega opravičenega vzroka. Mogoče, da si išče po tej poti popularnosti, mogoče je pa tudi, da postopa tako iz sebičnosti, ker učiteljem za vzrejo in vzgojo otrok ne privošči nobenega novčiča, dasi vsak učitelj njej gotovo toliko dohodkov privošči, kolikor potrebuje on samo za svojo osebo. Gdč. Janja se opira vedno na besede: 'Jednako delo, jednako plačilo.' Stojte, gospica! 'Si duo faciunt idem, non est idem.' Pri našem delu se gre za končni, splošni uspeh, ki ga doseže učitelj med narodom za narod. In ženska kot slabotno bitje ne more pri najboljši volji istega posla tako dobro izvršiti, kakor je izvrši mož.«*[55] Tudi odziv na ustanovitev predhodnika Društva slovenskih učiteljic je bil pri nekaterih učiteljih sprejet negativno in žaljivo: *»Ženska emancipacija še ni prinašala nikomur koristi, ker nima zdrave podlage. Ta prikazen je le nekaka osvetoželjnost nad gotovimi osebami, ali nad kakim stanom, ali tudi nad moškimi sploh. Emancipirana ženska nima mika, nima ljubeznjivosti in ženska, ki ni ljubeznjiva, je zgrešila svoj poklic. Njo razodevajo še zunanji znaki: čmeren obraz, nevolja nad vsem, nagubančeno čelo in - domišljija. One koleginje, ki hočejo biti take, se bi rade ločile od svojih kolegov; v družbi kolegov bodo pa ostale tudi v bodoče vse prijazne, ljubeznive in kolegijalne tovarišice in vsem tem kličemo vsi učitelji: Bog jih živi in vedno dobrodošle v naši družbi.«*[56] Na tem mestu lahko omenimo še obsežno polemiko glede celibata, ki je zaznamovala poročanje v zimskem in pomladnem času leta 1910.[57]

Učiteljice so se na tovrstne zapise pogosto odzivale, svoje poglede in zahteve pa so javnosti sporočale tudi v prvem ženskem časopisu *Slovenka*, ki je izhajal med

51 Dominko 2007, str. 205.
52 *Učiteljski tovariš*, 1878, št. 2, str. 19.
53 Dominko 2007, str. 205–207.
54 Če dva delata isto, ni isto.
55 *Učiteljski tovariš*, 1897, št. 24, str. 411–412.
56 *Učiteljski tovariš*, 1898, št. 1, str. 8.
57 *Učiteljski tovariš*, 1910, št. 5, str. 1.

letoma 1897 in 1902 v Trstu.[58] Na straneh lahko tako najdemo članke o vzgoji deklet, pomenu izobrazbe za ženske, socialnih razmerah med učiteljicami in celibatu.[59]

Vprašanja, vezana na izobrazbo žensk in javno delovanje učiteljic, je večkrat obravnaval tudi katoliški tisk. Med bolj izpostavljenimi primeri so bili zapisi vodilnega katoliškega ideologa konca 19. stoletja – duhovnika in kasnejšega škofa na Krku Antona Mahniča, ki je svoje poglede in razmišljanja objavljal v reviji *Rimski katolik*, katere glavni urednik je tudi bil. Revija je izhajala v Gorici med letoma 1888 in 1896 ter se je uveljavila kot osrednja katoliška publikacija konca 19. stoletja. Obravnavala je filozofska, kulturna, sociološka in politična vprašanja, ostro pa je napadala predvsem liberalizem in sekularizacijo.[60] Na njenih straneh lahko najdemo tudi posebne razdelke z naslovom *Žensko poglavje,* namenjene kritiki javnega ženskega delovanja, izobraževanja in zahtev po emancipaciji.[61] Glede izobraževanja žensk je Mahnič podal mnenje, da bi morali ženskam omejiti dostop do izobraževanja oz. ga prilagoditi tako, da bodo lahko dobro opravljale svojo materinsko vlogo in vzgojo otrok v skladu s katoliškimi moralnimi normami: »*Ne delajmo pač žensk vsegavednih! Vže tako so podedovale od matere Eve prevelik kos radovednosti: vse hočejo videti, vse ovohati, ob vsem jezik obrusiti! Marveč brzdajmo njih lahkomislenost in zvedčavost, podstrižimo krila njih oholosti, krotimo jim jezičnost, pa učimo jih strahu in pokornosti, vcepljajmo jim v mehko srce ljubezen do boga in bližnega, vsmiljenje do trpečega človeštva – in žena bo dika, bo blagoslov našemu društvu.*«[62] Glede ženskih učiteljišč je izpostavil: »*Po vsem tem, kar smo rekli o ženski naravi in njenem poklici, poglejmo malo v javne šole in učiteljišča, katera se jim dandanes vstanovljajo in vzdržujejo s toliki stroški. Kaker pri vzgoji mladine sploh, tako se posebno pri ženski vzgoji v javnih šolah veliko greši. /…/ Po mojem mnenji bi našim ženskam zadostovala polovica tistih vednosti in predmetov, s katerimi jih pitamo po pripravnicah in drugih višjih učiliščih. Mladeniči si morajo pridobiti vednosti za možko dobo, ko bodo morali v državi, v družini, v cerkvi opravljati javne posle. Za te posle, za javnost ni ženska! Polje, na katerem žena deluje, je družina, je domača hiša. Ženska bodi dobra in vbogljiva hči, zvesta, sramežljiva nevesta, pobožna, vestna mati. V to ji je dal Stvarnik blago, rahlo srce. Srce torej se mora izobraževati in žlahniti v ženskih šolah pred razumom! Ne učenih, ampak blagih, pobožnih, sramežljivih žensk nam je treba.*«[63] Negativno se je odzval tudi do vprašanja vstopa deklet na gimnazije: »*Na tak kraj staviti ženske!? In kdo bo, kar se tiče gimnazija, zaviral srečavanje, poulično gnetenje, mejsebojno*

58 Mihurko 2009, str. 98–116.

59 Ana Cergol Paradiž, Feministični nazori v Slovenki, *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)* (ur. Marta Verginella), Ljubljana 2017, str. 88–91.

60 Bogdan Kolar, Mahničev list Rimski katolik, *Slovenska kronika XIX. stoletja. Knj. 3: 1884–1899* (ur. Janez Cvirn), Ljubljana 2003, str. 76–77.

61 Nadja Furlan Štante, Žensko vprašanje v času ločitve duhov – »trn v peti« Antona Mahniča, *Bogoslovni vestnik*, 82, 2022, št. 4, str. 996–999.

62 *Rimski katolik*, 1891, št. 1, str. 26.

63 Prav tam, str. 24–25.

spoznavanje itd. itd. mej obojim spolom?... In vedeti se mora, da ljudske učiteljice morajo pri nas ostati samice. Na ta način pa jih vabimo sami, da dokončavši šole stopijo v stan, v katerem ne morejo služiti več smotru, za kateri jih tako drago šolamo. Izobraževališče bo potem takem nekak zavod, kjer bomo preskrbovali slovenskim hčerkam dote! Te dote bo plačavala vboga Goriška dežela!«[64] Na nekatere njegove zapise se je v letih 1892 in 1893 kritično odzvala takrat 25-letna učiteljica in feministka Marica Nadlišek, s katero se je Mahnič spustil v daljšo polemiko, predvsem glede odnosa do umetnosti in ženskega vprašanja. Njegovi zapisi so še dodatno izpostavili izrazito negativen in mizogin odnos do žensk ter njihove emancipacije in vstopa v javni prostor.[65]

Kot izpostavljen primer lahko navedemo serijo enajstih časopisnih člankov s skupnim naslovom *Učiteljica in javnost*, ki so izhajali v katoliški pedagoški reviji *Slovenski učitelj*: *glasilo krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev*, celotno leto 1900. Nepodpisani avtor je v posameznih prispevkih obravnaval specifične teme – *Žensko vprašanje*, *Na višini kulture*, *Liberalke*, *Časopisje*, *Žensko gibanje*, *Idealni poklic*, *Tihi boji*, *Nravno dostojanstvo*, *Močnejši del*, *Poklic in socialno delo* ter *Pri socialnem delu*. Avtor je želel z objavami izpostaviti, kako naj bi se učiteljice vključevale v javno življenje, pri čemer ga je v prvi vrsti vodila skrb za njihovo versko in moralno integriteto. Avtor je poudarek namenil predvsem trem vidikom: moralni drži in delu z učenkami, odnosu do političnega udejstvovanja in emancipacije ter vprašanju celibata. Šlo je za vsebine, ki so bile v tem obdobju v ospredju družbenega diskurza o učiteljicah.

Pri prvem vidiku bi morale biti po piščevem mnenju učiteljice zgled učenkam v moralnem in verskem oziru tako v šolskih prostorih kot tudi pri družinah otrok, ki jih poučujejo, predvsem v smislu spodbujanja k udejstvovanju pri cerkvenih obredih. *»Razmerje med učiteljico in mladino /.../ mora imeti značaj idealnega materinstva. /.../ Drugo, kar sledi iz našega izvajanja, je naravni poklic učiteljice za socijalno delo. Isti čut materinske ljubezni, ki veže učiteljico s šolsko mladino, se ima raztegniti na vse, ki so pomoči in tolažbe potrebni.«*[66] Učiteljice je imenoval *apostolice za ljudstvo*.[67] Hkrati pa naj bi mladino nadzorovale glede dostopa in branja liberalnega in socialdemokratskega časopisja, ki ga je avtor označil za *»brezverskega«*.[68] *Kot pomemben socialni vidik javnega delovanja učiteljic je videl tudi njihovo udejstvovanje na dobrodelnem področju.*[69]

Drugi izpostavljen vidik se je navezoval na politično emancipacijo in opozorila pred vplivi socialne demokracije in liberalizma na delovanje učiteljic. Ta element se je vključeval v kulturni boj med političnimi tabori na Slovenskem

64 *Rimski katolik*, 1890, št. 4, str. 473.
65 Furlan Štante 2022, str. 997.
66 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 21, str. 325.
67 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 3, str. 39.
68 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 6, str. 87.
69 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 21, str. 326.

– v prvi vrsti med katoliškim in liberalnim.[70] Pestre politične dinamike, ki so na prehodu iz 19. v 20. stoletje zaznamovale družbeni vsakdan, so vplivale tudi na izobraževalno področje. Učiteljstvo je pogosto podpiralo liberalno politično strujo, se vključevalo v politično agitacijo ali prispevalo svoje glasove na volitvah.[71] Avtor je v članku izpostavil liberalizem kot glavnega sovražnika moralnosti. Liberalno orientirane ženske je označil za *»lahkožive, predrzne damice, katere s svojimi moškimi kolegi na univerzi pridno čas ubijajo. Z dijaki se vlačijo po kavarnah in ob kadečih se smotkah prerešetavajo politična in nepolitična vprašanja.«*[72] Posebej problematično je bilo po njegovem branje časopisja, ki je podpiralo liberalni politični tabor: *»Liberalke so napojene z onimi vodenimi frazami, katere dan na dan liberalno časopisje daje svojim narazsodnim bravcem. Naglaša se le vedno izobraženost in omika, a kakšna naj bo ta izobraženost, o tem se premalo premišljuje. /.../ Neobhodno potrebno se nam zdi, da imajo učiteljice jasne pojme o časopisju, ker one lahko mnogo koristijo in mnogo slabega zabranijo, ako imajo glavo in srce na pravem mestu.«*[73] Kritičen je bil tudi do feminizma: *»'Emancipirana' ženska nam pomeni žensko bitje, kateremu manjka ravno onih čednostij, ki delajo žensko prikupno in časti vredno.«*[74]

Avtor zapisov je poleg omenjenih dveh vidikov poseben pomen namenil še vprašanju celibata. Izrazil mu je podporo in izpostavil njegov pomen v moralnem smislu. *»S tem idealnim delovanjem, h kateremu so poklicane učiteljice, se da najlepše združiti najčistejši cvet ženskega bitja, namreč dostojanstvo devištva. Da, to oboje je celo združeno med seboj, se podpira, se veže in izpopolnjuje v najlepšo celoto. Le deviško srce, le čista duša je zmožna, da goji ona sveta čutila, ono nesebično in blago ljubezen, ki je zmožna, da se povzdigne do idealnega poklica, do idealnega materinstva.«*[75] Idealno materinstvo je bilo mišljeno predvsem v smislu odnosa učiteljic do šolajoče se mladine, ki bi tako simbolno predstavljala nadomestek lastnih otrok, ki jih zaradi omejitve poklica niso mogle imeti. V primerih stiske, ki so jih omejitve predstavljale, jim je avtor predlagal: *»Zato pa, slovenske učiteljice, iščite utehe svojemu srcu v verskem življenju. Vi ne smete soditi moških po opisih iz romanov, ampak po resnici. Če se hoče katera srečno omožiti, živi naj kot krščanska devica, zvesto izpolnujoč dolžnosti svojega stanu.«*[76]

Njegovi pogledi, predvsem pa zapisi o celibatu so sprožili kritičen odziv v časopisu *Slovenka*. Novinarka in urednica *Slovenke* Ivanka Anžič je v članku

70 Peter Vodopivec, Kulturni boj, *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992* (ur. Jasna Fischer et al.), Ljubljana 2005, str. 66–68.

71 Peter Vodopivec, O narodnem in političnem organiziranju (1848–1918), *Društvena in klubska kultura v Sloveniji* (ur. Alja Brglez, Barbara Vogrinec), Ljubljana 2004, str. 57.

72 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 5, str. 73.

73 Prav tam, str. 72.

74 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 7, str. 104.

75 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 12, str. 183.

76 *Slovenski učitelj*, 1900, št. 16, str. 247.

Idealno materinstvo obsodila argumente iz *Slovenskega učitelja* in jih spodbijala. Med drugim je izpostavila: »*Človek bi ne verjel, da bi se v resnem strokovnem listu moglo pisati take gorostasne neresničnosti, s katerimi hoče pisec očividno prepričati učiteljice, da so razmere, v katerih živijo, popolnoma v redu, ali bolje, da o teh razmerah niti ne smejo razmišljati ter da sploh ne smejo imeti nikakih osebnih želja, marveč morajo pozabiti na sebe same in živeti le 'idealnemu' poklicu. Učiteljica nima nikakih pravic kot človek z dušo in telesom, nikakih pravic kot ženska v popolnem smislu besede; ona ima samo svoje učiteljske dolžnosti, ki pa po nazoru pisca nimajo na sebi nič človeškega in naravnega, nego so nekako angeljske, toraj nadnaravne. /.../ Zakaj naj bi ravno učiteljica morala popolnoma pozabiti nase ter se popolnoma žrtvovati svojemu poklicu, kateremu pa ta način žrtvovanja niti ne prinaša posebnih koristi? Zakaj se jednake žrtve ne zahteva tudi od moškega učiteljstva in druzih stanov? Mar je učiteljski poklic za moške manj svet in manj vzvišen, da se jim ne predpisuje tiste vzvišene, 'idealne', 'nesebične', 'duševne' očetovske ljubavi do dece?*«[77]

Sklep

Analiza izbranih časopisnih objav iz druge polovice 19. in z začetka 20. stoletja nam daje vpogled v dinamiko, ki je zaznamovala žensko vlogo v pedagoškem procesu. Zakonodajne spremembe na področju vzgoje in izobraževanja v drugi polovici 60. let 19. stoletja so med drugim ključno vplivale na spremembe v poklicni strukturi pedagoškega kadra. Omogočile so vstop žensk v šolske učilnice, pedagoški poklic na ravni osnovnega šolstva pa se je pričel hitro feminizirati. Kljub vse večji vlogi žensk v šolstvu pa njihovo delo ni bilo enakovredno ovrednoteno, videno je bilo skozi stereotipne predstave takratne družbe in prepleteno s številnimi ovirami (npr. nižje plačilo, celibat, težave pri napredovanju). Učiteljice so na različne načine zahtevale spremembe zakonodaje in pravil, ki so njihovo delo postavljale v neenakopraven položaj v primerjavi s kolegi. Za izboljšanje svojega položaja in dosego pravic so se angažirale samostojno, v okviru društev, pa tudi s številnimi zapisi v takratnem tisku, kjer so v javnem prostoru opozarjale na probleme. Njihove zahteve za spremembe so naletele na različne odzive. Iz analiziranih virov je bilo razvidno, da so bila vprašanja izobrazbe žensk, delovanja učiteljic, njihovih zahtev za boljše plačilo in ukinitev celibata pogosto predmet zapisov in polemik v časopisju, pri čemer so bili številni negativni ali kritični do sprememb ali zahtev učiteljic. Kritični zapisi so bili prisotni tako v liberalno kot v katoliško orientiranem tisku. Prispevek se je osredotočil na nekatere vidnejše primere, posebno pozornost pa je namenil sklopu člankov z naslovom *Učiteljica in javnost*, ki so izhajali v letu 1900 v katoliški pedagoški reviji *Slovenski učitelj*:

77 *Slovenka*, 1900, št. 7, str. 156–158.

glasilo krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev. V njih je neimenovani avtor podrobno razgrnil svoje poglede na javno delovanje učiteljic, pri čemer članke lahko razumemo tudi kot navodila oz. pozive, da naj se ženske, posebej pa pedagoške delavke, vključujejo v javni prostor, predvsem na področju vzgoje in izobraževanja, političnega udejstvovanja in odnosa do celibata. Iz analiziranega besedila je razvidno, da (katoliški) diskurz ni bil usmerjen v zavračanje vseh oblik javnega delovanja žensk, a je kot sprejemljivo izpostavljal predvsem socialno, dobrodelno, versko in vzgojno delo, ki ga lahko razumemo predvsem kot podaljšek tradicionalne materinske vloge. Na drugi strani so bile zahteve po politični, ekonomski in osebni avtonomiji razumljene kot prestop teh meja.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Časopisni viri

Rimski katolik 1890, 1891
Slovenka 1900
Slovenski učitelj 1900
Učiteljski tovariš 1878, 1897, 1898, 1910

Literatura

Amon, Smilja: Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797–1945, *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev* (ur. Maruša Pušnik), Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2008.

Cergol Paradiž, Ana: Feministični nazori v Slovenki, *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)* (ur. Marta Verginella), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017.

Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 74, 2020, št. 3/4.

Devetak, Robert: Razvoj osnovnega šolstva in vplivi delovanja učiteljev na gospodarski razvoj sodnega okraja Kanal v obdobju Avstro-Ogrske, *Goriški letnik; zbornik Goriškega muzeja*, 41, 2017.

Dominko, Tanja: Vzgoja deklet in podoba učiteljice v tisku konec 19. stoletja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 16, št. 2, 2007.

Fidel, Lena: *Učiteljice – prve slovenske feministke?: delovanje, združevanje in aktivizem slovenskih učiteljic na začetku 20. stoletja: diplomsko delo*, Ljubljana: [L. Fidel], 2022.

Furlan Štante, Nadja: Žensko vprašanje v času ločitve duhov – "trn v peti" Antona Mahniča, *Bogoslovni vestnik*, 82, 2022, št. 4.

Gabrič, Aleš: Od moškega do unisex šolstva, *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004* (ur. Aleksander Žižek), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Gabrič, Aleš: Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 33, št. 1, 2024.

Hojan, Tatjana: Slovenske učiteljice ob koncu 19. stoletja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 7, št. 1, 1998.

Hojan, Tatjana: Učiteljski tovariš kot naslednik Šolskega prijatelja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 11, št. 1, 2002.

Hojan, Tatjana: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem: razstava v Slovenskem šolskem muzeju, *Razstava o ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem* (ur. France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Kolar, Bogdan: Mahničev list Rimski katolik, *Slovenska kronika XIX. stoletja. Knj. 3: 1884–1899* (ur. Janez Cvirn), Ljubljana: Nova revija, 2003.

Melik, Vasilij: Slovenci in "nova šola", *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Mihurko, Katja: *Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*, Nova Gorica: Univerza, 2009.

Milharčič Hladnik, Mirjam: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.

Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.

Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Pavlič, Slavica: Statistični podatki, *Razstava o ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem* (ur. France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Peček, Mojca: Feminizacija učiteljevanja: 1869–1941, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, št. 26, 1993.

Sagadin, Janez: Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Schmidt, Vlado: Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 3: 1848–1870*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.

Serše, Aleksandra: Učiteljice, *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* (ur. Nataša Budna Kodrič, Aleksandra Serše), Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije 2003.

Serše, Aleksandra: Učiteljice, prve izobraženke, *Učiteljice v šolskih klopeh: zbornik ob 130. obletnici ustanovitve Slovenskega učiteljišča za dekleta v Gorici* (ur. Vlasta Tul), Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2005.

Strmičnik, France: Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Šatej, Barbara: *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*, Ljubljana: [B. Šatej], 2012.

Vodopivec, Peter: Kulturni boj, *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992* (ur. Jasna Fischer et al.), Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Vodopivec, Peter: O narodnem in političnem organiziranju (1848–1918), *Društvena in klubska kultura v Sloveniji* (ur. Alja Brglez, Barbara Vogrinec), Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004.

Vovko, Andrej. *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

Vovko, Andrej: *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

1.01. Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916791

Barbara Riman*

Kariera na Hrvaškem: poklicne poti izbranih slovenskih profesorjev v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja[1]

Careers in Croatia: The Career Paths of Selected Slovenian Teachers in the Second Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century

Izvleček

Prispevek obravnava poklicno mobilnost slovenskih gimnazijskih profesorjev, ki so v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja delovali na Hrvaškem. V ospredju niso zgolj razlogi za njihov prihod, temveč predvsem nadaljnji razvoj njihovih poklicnih poti, vključevanje v novo okolje ter ohranjanje povezav s slovenskim prostorom. Na podlagi izbranih življenjskih poti Antona Mazeka, Ivana Stožirja, Mihaela Zavadlala, Andrije Kodriča in Josipa Križana prispevek pokaže različne oblike poklicnega napredovanja in delovanja zunaj gimnazijske učilnice. Profesorji so prevzemali vodstvene in nadzorne naloge v šolstvu ter sodelovali pri razvoju znanstvenih, kulturnih in društvenih ustanov. Njihova mobilnost zato ni pomenila le premikanja učiteljskega kadra med posameznimi šolami, temveč tudi prenos znanja, strokovnih praks in kulturnih pobud med slovenskim in hrvaškim prostorom. Hkrati raziskava opozarja, da dolgotrajna vključitev v hrvaško okolje ni nujno pomenila prekinitve vezi s slovenskim prostorom. Primerjava njihove poznejše vidnosti kaže tudi na neenakomerno ohranjenost zgodovinskega spomina:

Abstract

The article examines the professional mobility of Slovenian secondary-school teachers who worked in Croatia in the second half of the 19th and the early 20th centuries. Rather than focusing solely on the reasons for their arrival, it explores the subsequent development of their careers, their integration into their new environment, and the ways in which they maintained ties with the Slovenian cultural sphere. Through selected case studies of Anton Mazek, Ivan Stožir, Mihael Zavadlal, Andrija Kodrič, and Josip Križan, the article identifies different forms of professional advancement and activities extending beyond classroom teaching. These teachers assumed administrative and supervisory positions within the educational system and contributed to the development of scientific, cultural, and civic institutions. Their mobility therefore involved not only the movement of teaching staff between schools, but also the transfer of knowledge, professional practices, and cultural initiatives between the Slovenian and Croatian lands. At the same time, the study demonstrates that long-term integration into Croatian society did not necessarily entail the severing of ties with the

* Dr. Barbara Riman, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za narodnostna vprašanja, e-pošta: barbara.riman@guest.arnes.si

1 Prispevek je nastal v okviru rednega delovanja Enote Reka Inštituta za narodnostna vprašanja, ki ga financira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

posamezniki, ki so v slovenskem prostoru danes manj poznani, so lahko ostali pomemben del lokalnega oziroma institucionalnega spomina na Hrvaškem.

Slovenian cultural sphere. A comparison of their subsequent historical visibility also reveals an uneven preservation of memory: individuals who are now less well known in Slovenia may have remained important figures in local or institutional memory in Croatia.

Ključne besede: slovenski profesorji, Hrvaška, gimnazije, poklicna mobilnost, izobraženci, kulturni prenos, zgodovinski spomin

Keywords: Slovenian teachers, Croatia, secondary schools, professional mobility, intellectuals, cultural transfer, historical memory

Uvod

Prisotnost slovenskih učiteljev in profesorjev na Hrvaškem v 19. in na začetku 20. stoletja ni bila neobičajen pojav. Slovenski izobraženci so službovali na gimnazijah in drugih srednjih šolah v številnih hrvaških mestih, njihove poklicne poti pa so bile del širše mobilnosti izobraženstva znotraj habsburške monarhije. Dosedanje raziskave so pokazale, da so se nekateri med njimi v hrvaško okolje vključili tudi zunaj neposrednega šolskega dela.[2]

Slovenski šolniki, ki so službovali zunaj slovenskega prostora, so pozornost raziskovalcev pritegnili že razmeroma zgodaj. Med prvimi jih je sistematičneje evidentiral Emilijan Lilek v delu *Slovenski v tujini službujoči šolniki*.[3] Njegov pregled je še danes pomembno izhodišče za ugotavljanje prisotnosti slovenskih učiteljev in profesorjev zunaj slovenskega prostora, vendar ne zajema vseh posameznikov, ki so delovali na območju današnje Hrvaške. Podobno velja za monumentalno *Građo za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* Antuna Cuvaja,[4] ki vsebuje veliko podatkov o slovenskih profesorjih, vendar njen namen ni bil njihova sistematična obravnava.

2 Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini službujoči šolniki*, Celje: samozaložba, 1933; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860, *Dve domovini/Two Homelands*, 20, 2004, str. 77–94; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 22, 2005a, str. 197–218; Barbara Riman, Slovenski profesori u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu, *Acta Histriae*, 24, št. 2, 2016, str. 357–380; Barbara Riman in Kristina Riman, Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine, *Zgodovinski časopis*, št. 3–4, 2016, str. 338–363; Barbara Riman in Julija Jančec, Slovenski profesori u Varaždinskoj gimnaziji s posebnim osvrtom na razdoblje Austro-Ugarske monarhije, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, št. 31, 2020, str. 105–127; Barbara Riman in Kristina Riman, Slovenski profesori u hrvatskim kraljevskim i carskim gimnazijama, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, št. 34, 2023, str. 1-20.

3 Lilek 1933.

4 Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, zv. 1–11, Zagreb, 1910–1913.

Tudi novejše raziskave opozarjajo, da niti Lilek niti Cuvaj nista zabeležila vseh slovenskih šolnikov, medtem ko se podatki o drugih pojavljajo predvsem obrobno v raziskavah posameznih kulturnih, znanstvenih in izobraževalnih ustanov.

Pomemben premik od evidentiranja posameznikov k raziskovanju migracij slovenskih izobražencev na Hrvaško predstavljajo dela Irene Gantar Godina.[5] V prispevkih je obravnavala različna obdobja in posamezne primere slovenskega intelektualnega izseljevanja na Hrvaško. Njene raziskave so pomembne tudi zato, ker poklicnih migracij ne obravnavajo zgolj kot administrativnega premeščanja učiteljskega kadra. Širši okvir raziskovanja Slovencev na Hrvaškem predstavljajo tudi dela Vere Kržišnik-Bukić,[6] zlasti raziskave o zgodovini slovenske skupnosti ter znamenitih Slovencih na Hrvaškem. Njeno delo je pomembno predvsem zaradi umeščanja posameznih življenjskih poti v daljšo zgodovino slovenske prisotnosti na Hrvaškem.

V novejših raziskavah se je pozornost vse bolj usmerjala tudi na posamezne gimnazije in lokalna okolja. Daniela Jurčić Čargo je obravnavala delovanje Slovencev na hrvaški gimnaziji v Pazinu med letoma 1899 in 1918,[7] Barbara Riman pa je raziskavo pazinske gimnazije razširila s podrobnejšo obravnavo tamkajšnjih profesorjev, rojenih v slovenskih deželah. Raziskovanje se je nato razširilo tudi na druga gimnazijska središča.[8] Za posamezna lokalna okolja so pomembne tudi raziskave, ki niso bile prvenstveno namenjene slovenskim profesorjem.[9]

Dosedanje raziskave so tako precej dobro odgovorile na vprašanja kdo so bili slovenski profesorji, kje so služboval in zakaj so prihajali na Hrvaško, vendar

5 Irena Gantar Godina, Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 18, 2003, str. 123–134; Irena Gantar Godina, Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889), *Dve domovini/Two Homelands*, št. 19, 2004a, str. 165–183; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 20, 2004b, str. 77–94; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 22, 2005a, str. 197–218; Irena Gantar Godina, Janez Trdina: izseljenec in »Slavjan«, *Zastavil sem svoje življenje. Monografija o življenju in delu Janeza* Trdine (ur. Aleksander Bjelčevič), Mengeš 2005b, str. 13–22; Irena Gantar Godina, Slovenski izobraženci na Hrvaškem po letu 1868: Ivan Steklasa (1846–1921), *Dve domovini/Two Homelands*, št. 24, 2006, str. 153–166.

6 Vera Kržišnik-Bukić, Okvirni pregled poteka, vzrokov in pomena izseljevanja Slovencev na Hrvaško, *Razprave in gradivo*, št. 29–30, 1994/95, str. 85–93; Vera Kržišnik-Bukić, O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes, *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost* (ur. Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik), Ljubljana 2006, str. 15–87; Vera Kržišnik-Bukić, Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino, *Migracijske i etničke teme*, 22, št. 4, 2006, str. 421–445.

7 Daniela Jurčić Čargo, Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine, v: *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899–1999: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u povodu prve Hrvatske gimnazije u Istri* (ur. Josip Šiklić), Pazin 1999, str. 367–382.

8 Riman 2016, str. 357–380; Riman (idr.) 2016, str. 338–363; Riman (idr.) 2020, str. 105–127; Riman (idr.) 2023, str. 1–20.

9 Stjepan Sršan, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2009.

ostaja več vprašanj odprtih. Podatki o posameznikih so pogosto razpršeni med biografske leksikone, šolska poročila, lokalne zgodovine, strokovno literaturo in časopisje. Poleg tega so dosedanje raziskave posamezne profesorje pogosto obravnavale v okviru določene gimnazije, obdobja ali migracijskega procesa. Manj pozornosti je bilo namenjene primerjalnemu vprašanju, kaj se je z njihovo poklicno in družbeno vlogo zgodilo po prihodu v hrvaško okolje in v kolikšni meri je njihovo delovanje preraslo okvir neposrednega gimnazijskega pouka.

Izhodiščno vprašanje tega prispevka zato ni več samo, kdo je prišel na Hrvaško in kje je poučeval, temveč kaj se je s temi profesorji zgodilo po prihodu oziroma zaposlitvi na Hrvaškem. Ali so ostali predvsem gimnazijski učitelji ali pa so svoje strokovno znanje prenesli na druga področja? Kako so se vključevali v znanstvene in kulturne ustanove, šolsko upravo, društva in lokalno javno življenje? Kakšne možnosti poklicnega napredovanja jim je ponujalo novo okolje? In ali je dolgotrajno življenje na Hrvaškem pomenilo tudi prekinjanje oziroma slabljenje povezav s slovenskim prostorom?

Ob tem se odpira še vprašanje njihove poznejše vidnosti in zgodovinskega spomina. Že med zbiranjem gradiva se je pokazalo, da obstajajo razlike med njihovo prisotnostjo v slovenski in hrvaški literaturi. Nekateri so ohranjeni v slovenskih biografskih leksikonih, njihova imenovanja in delovanje pa je spremljalo tudi slovensko časopisje. Drugi so danes bistveno bolje dokumentirani v hrvaški lokalni historiografiji. Takšne razlike zastavljajo dodatno vprašanje: kako in zakaj posameznik ostane del zgodovinskega spomina okolja, v katerem je deloval, medtem ko lahko iz spomina okolja, iz katerega je izšel, postopoma skoraj izgine?

Prispevek zato odgovarja na tri medsebojno povezana vprašanja: kako so izbrani slovenski profesorji po prihodu na Hrvaško razvijali svoje poklicne poti zunaj neposrednega gimnazijskega pouka; v kolikšni meri so ob vključevanju v hrvaško okolje ohranjali povezave s slovenskim prostorom; ter kako se njihovo delovanje odraža v slovenskem in hrvaškem zgodovinskem spominu.

Namen prispevka ni izdelati seznam slovenskih profesorjev na Hrvaškem niti predstaviti najznamenitejših posameznikov. Za podrobnejšo obravnavo je bilo zato izbranih pet profesorjev in sicer: Anton Mazek, Ivan Stožir, Mihael Zavadlal, Andrija Kodrič in Josip Križan. Gre za namenski izbor. Posamezniki so bili izbrani zato, ker njihove poklicne poti omogočajo primerjavo različnih oblik delovanja zunaj neposredne profesorske službe: od ravnateljstva in šolske uprave prek razvoja znanstvene in muzejske infrastrukture do popularizacije znanosti in sodelovanja v lokalnem kulturnem življenju.

Raziskava temelji na primerjalnem biografskem pristopu oziroma študijah primerov. Pri vseh petih so spremljani primerljivi elementi: izvor in izobrazba, prihod oziroma začetek službovanja na Hrvaškem, profesorska kariera in poklicno napredovanje, dejavnosti zunaj neposrednega šolskega dela, vključevanje v lokalne ustanove in društva, povezave s slovenskim prostorom ter njihova prisotnost v slovenskem in hrvaškem zgodovinskem spominu.

Pri rekonstrukciji življenjskih poti so bile uporabljene različne skupine virov. Osnovni biografski in kronološki podatki so bili preverjeni v slovenskih in hrvaških leksikonih. Za posamezne poklicne poti je bila uporabljena tudi specializirana literatura o ustanovah in dejavnostih, v katerih so profesorji sodelovali.

Kot dopolnilni vir je bilo uporabljeno tudi časopisje, predvsem digitalizirani slovenski časopisi in revije. Časopisje ni bilo pregledano sistematično, temveč predvsem ob posameznih biografskih primerih. Novice o imenovanjih, društvenem delovanju, dobrodelnosti, javnih nastopih ali smrti dopolnjujejo podatke iz biografske in strokovne literature ter ponekod pokažejo tudi, kako so obravnavane profesorje predstavljali njihovi sodobniki. Pri uporabi časopisja je nujna kritična analiza konteksta. Izrazi, kot so »naš rojak«, »Slovenec«, »dober Slovenec« ali formulacije o slovensko-hrvaškem bratstvu, niso obravnavani kot neposreden in nespremenljiv dokaz posameznikove identitete, temveč kot način, kako ga je v določenem trenutku predstavljal posamezen časopis. Enako velja za politične in osebnostne ocene. Nekrologi so lahko dragocen biografski vir, vendar njihove pohvalne formulacije izhajajo tudi iz značilnosti nekrološkega žanra, medtem ko so politično obarvane časopisne ocene povezane z usmeritvijo posameznega lista.

Primerjalno preverjanje različnih vrst virov je pomembno tudi zaradi neskladja v sekundarni literaturi. Pri posameznikih se razlikujejo zapisi imen, letnice in interpretacije njihovega delovanja. Kjer je bilo mogoče, so bili zato podatki preverjeni v več neodvisnih virih, v primerih neskladja pa je bila prednost dana časovno bližjim in primarnim virom. Takšni primeri neskladja niso zgolj tehničen problem, temveč dodatno opozarjajo na fragmentarnost biografskega spomina na nekatere obravnavane posameznike.

Metodološko članek torej združuje biografsko rekonstrukcijo, primerjalno analizo in analizo časopisne recepcije. Pri tem ni namen ugotavljati, ali so bili posamezniki »bolj slovenski« ali »bolj hrvaški«, niti njihovega delovanja naknadno razvrščati v izključujoče nacionalne kategorije. Zanima nas predvsem, kako so posamezniki, ki so izšli iz slovenskega prostora, svojo poklicno pot razvijali v hrvaških izobraževalnih, znanstvenih in kulturnih ustanovah, katere nove vloge so tam prevzemali ter katere povezave s slovenskim prostorom so ohranjali. Primerjava njihove poznejše prisotnosti v slovenski in hrvaški literaturi pa omogoča tudi premislek o tem, kako nastaja zgodovinski spomin za posameznike, katerih življenjske poti so potekale med več kulturnimi okolji.

Od slovenskih dežel do hrvaških gimnazij

Prisotnost slovenskih profesorjev na hrvaških gimnazijah v drugi polovici 19. stoletja je bila del širše poklicne mobilnosti izobražencev znotraj habsburške monarhije. Gimnazijski profesor je bil vpet v šolski sistem, ki ni bil omejen na deželo njegovega rojstva. Po končanem študiju je lahko prvo službo dobil drugje, pozneje pa bil premeščen na drugo šolo ali v drugo deželo. Zato poklicne poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem pogosto niso potekale neposredno od

domačega kraja do enega hrvaškega mesta, temveč med več izobraževalnimi in službenimi središči. Nekateri so na Hrvaškem ostali le krajši čas, drugi so služboval na več gimnazijah, tretji pa so se tam trajno ustalili in preživeli večino svojega poklicnega in zasebnega življenja.[10]

Pomembno ozadje teh prihodov je bila preobrazba srednjega šolstva sredi 19. stoletja. Šolske reforme so povečale potrebo po ustrezno izobraženih učiteljih, izvajanje reform in ustanavljanje novih šol pa je oteževalo pomanjkanje usposobljenega kadra. V Varaždinu so bili tako sredi stoletja med posvetnimi profesorji številni prišleki iz drugih dežel, med njimi Slovenci Sebastijan Žepič, Janez Trdina, Matija Valjavec, Alojz Kanc, Matija Lazar, Ivan Grdešič in Mijo Wurner ter več čeških profesorjev.[11] Podoben vzorec se je ohranil tudi pozneje. Na cesarsko-kraljevski veliki državni gimnaziji v Pazinu je med letoma 1899 in 1918 poučevalo 46 profesorjev, od katerih jih je bilo kar 19 rojenih v slovenskih krajih. V Istri je bilo zaradi posebnih družbenih in političnih razmer težko pridobiti ustrezen učiteljski kader, profesorsko delo pa je bilo razmeroma slabo plačano.[12]

Prihod profesorjev na Hrvaško je bil tesno povezan tudi z njihovimi študijskimi potmi. Mnogi so visokošolsko izobrazbo pridobili na Dunaju ali v Gradcu, nekateri pa tudi v Pragi. Mobilnost se torej pogosto ni začela s prvo profesorsko službo. Že študij je pomenil odhod iz domačega kraja in vključevanje v širše akademsko okolje. Večina slovenskih študentov se je po končanem študiju vrnila domov, del pa jih je poklicno pot nadaljeval drugje, med drugim na Hrvaškem. Pri nekaterih je hrvaška gimnazija tako predstavljala nadaljnjo postajo v že prej začeti izobraževalni in poklicni mobilnosti.[13]

Razlogi za nadaljevanje kariere na Hrvaškem niso bili enotni. Pomembni so bili iskanje zaposlitve, možnost poklicnega napredovanja, potrebe posameznih šol in odločitve šolskih oblasti, pri izbiri Hrvaške pa tudi geografska bližina in manjša jezikovna razdalja.[14] Pri delu izobražencev so se pragmatičnim razlogom pridružile idejne spodbude. Zlasti v generaciji petdesetih in šestdesetih let 19. stoletja so bile lahko pomembne ideje slovanske oziroma južnoslovanske vzajemnosti. Luka Zima, Lovro Mahnič in Fran Marn so denimo študirali v Pragi, ki jih je privlačila tudi kot slovansko kulturno okolje, pozneje pa so svojo profesorsko pot nadaljevali na Hrvaškem. Pri njih poklicne odločitve zato ni mogoče povsem ločiti od njihovega zanimanja za slovansko kulturno sodelovanje.[15]

Vendar bi bilo napačno takšno motivacijo prenesti na vse slovenske profesorje. Za številne je bila odločilnejša struktura samega šolskega sistema. Profesorji so bili državni uslužbenci in niso vedno sami izbirali kraja službovanja.

10 Gantar Godina 2005a, str. 197–198; Riman, Riman 2023, str. 1–4.
11 Gantar Godina 2004a, str. 173–174.
12 Riman 2016, str. 362–365.
13 Gantar Godina 2005a, str. 197–198.
14 Kržišnik-Bukić 1994/95, str. 92; Riman, Riman 2023, str. 3–4.
15 Gantar Godina 2005a, str. 197–198.

Premestitev je lahko sledila potrebam šole, odločitvi nadrejenih oblasti ali možnosti napredovanja. V življenjepisih posameznikov zato ni vedno mogoče ugotoviti, ali je bil prihod na Hrvaško rezultat osebne želje, sprejetja razpoložljive službe ali premestitve, ki je profesor sam ni želel. Če o tem ni ohranjenega osebnega pričevanja ali drugega neposrednega vira, je razlikovanje med prostovoljno migracijo in službeno premestitvijo pogosto nezanesljivo.[16]

Prav ta okoliščina je pomembna za razumevanje izrazito razgibanih karier. Profesor je lahko študiral na Dunaju ali v Gradcu, začel kot suplent na eni gimnaziji, bil imenovan za pravega učitelja na drugi in pozneje napredoval ali bil premeščen še drugam. Hrvaška pri tem ni bila nujno končni cilj. Nekateri so si prizadevali za vrnitev v slovenske dežele, nekateri so Hrvaško zapustili zaradi nove službe, drugi pa so v mestu, kamor so sprva prišli zaradi zaposlitve, ostali do upokojitve ali smrti. Razlika med prihodom zaradi službe in poznejšo odločitvijo ostati je zato ena pomembnejših značilnosti teh poklicnih migracij.[17]

Tudi pomen jezikovne bližine se je skozi 19. stoletje spreminjal. V obdobju Bachovega absolutizma, ko je imela nemščina pomembno mesto kot učni jezik, prihod profesorjev iz drugih delov monarhije ni predstavljal enakega problema kot pozneje. Po letu 1860 je ob krepitvi hrvaškega nacionalnega gibanja in zahtevah po večji veljavi hrvaškega jezika postajalo vse pomembnejše tudi vprašanje, ali priseljeni profesor obvlada jezik okolja, v katerem poučuje. V hrvaški javnosti so se pojavljale kritike profesorjev, ki hrvaščine niso znali dovolj dobro, hkrati pa tudi zavest, da bi lahko odpuščanje nehrvaških profesorjev zaradi pomanjkanja usposobljenega kadra povzročilo nove težave.[18] Mobilnost profesorjev torej ni potekala v politično in nacionalno nevtralnem prostoru: službena premestitev je lahko v različnih obdobjih dobila tudi drugačen jezikovni in politični pomen.

Prihod na Hrvaško prav tako ni nujno pomenil prekinitve vezi s slovenskim prostorom. Nekateri profesorji so se želeli vrniti, drugi so ostajali povezani s slovenskimi znanci in kulturnimi ustanovami, objavljali v slovenskem časopisju ali sodelovali pri slovenskih kulturnih pobudah. Lovro Mahnič je na primer iz Osijeka pisal Franu Levstiku o svojem delu, položaju in načrtovani razpravi o južnoslovanskih jezikih; iz njegove korespondence je razvidna tudi želja po ohranjanju strokovnih stikov z domovino.[19] Dolgotrajna služba na Hrvaškem zato sama na sebi še ne pove, kako je posameznik razumel svojo pripadnost ali kako intenzivne so ostale njegove povezave z okoljem, iz katerega je izšel.

Po drugi strani pa začasna služba ni bila edini mogoči izid. Del profesorjev se je v hrvaškem okolju poklicno in družbeno ustalil. Nekateri so napredovali v ravnatelje ali šolske nadzornike, drugi pa so ob šolskem delu prevzemali vloge v znanstvenih, kulturnih in društvenih ustanovah. Tako se je lahko prvotna

16 Riman, Riman 2023, str. 10.
17 Gantar Godina 2005a, str. 198; Riman, Riman 2023, str. 1–2, 10.
18 Gantar Godina 2005a, str. 214–216.
19 Gantar Godina 2005a, str. 209–210.

službena mobilnost sčasoma spremenila v trajnejšo vključitev v lokalno okolje. Raziskave hkrati kažejo, da odzivi niso bili enaki: del profesorjev se je v novo okolje uspešno vključil, nekateri so si ves čas želeli vrnitve, pri drugih pa je mogoče zaznati odkrito nezadovoljstvo s krajem službovanja.[20]

Poti od slovenskih dežel do hrvaških gimnazij zato ni mogoče razložiti z enim samim modelom. Prepletali so se potrebe razvijajočega se šolskega sistema, pomanjkanje usposobljenega kadra, študijska mobilnost, iskanje zaposlitve, službene premestitve, možnosti napredovanja, geografska in jezikovna bližina ter pri delu izobražencev tudi slovanske in južnoslovanske ideje. Prav tako ni bilo enotnega izida: nekateri so Hrvaško razumeli predvsem kot začasno službeno postajo, drugim pa je postala trajno poklicno in življenjsko okolje. Ta razlika med prihodom, prilagajanjem in trajnejšo vključitvijo je pomembna tudi za pet življenjskih poti, obravnavanih v nadaljevanju.

Več kot profesorsko delo: izbrane življenjske poti

Poklicne poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem se niso končale v gimnazijskih učilnicah. Dolgotrajnejše službovanje v posameznem mestu je nekaterim odprlo možnost za prevzemanje novih strokovnih, upravnih in družbenih vlog, pri čemer so znanje, pridobljeno z izobrazbo in profesorskim delom, prenašali tudi na druga področja. Med njimi najdemo ravnatelje in šolske nadzornike, sodelavce znanstvenih in kulturnih ustanov, organizatorje društvenega življenja ter popularizatorje znanosti. Njihova vključitev v hrvaško okolje pa ni bila enaka in tudi ni nujno pomenila prekinitve povezave s slovenskim prostorom.

V nadaljevanju je zato predstavljenih pet življenjskih poti, ki kažejo različne možnosti takšnega razvoja profesorske kariere. Anton Mazek predstavlja primer dolgoletnega ravnatelja, ki se je vključil v požeško prosvetno in družbeno elito, Ivan Stožir povezovanje profesorskega dela z nastajajočo meteorološko dejavnostjo, Mihael Zavadlal napredovanje znotraj šolske uprave, Andrija Kodrič prehod od profesorskega dela k oblikovanju muzejske dejavnosti, Josip Križan pa širjenje znanja zunaj gimnazije s publicističnim, predavateljskim in društvenim delovanjem. Primeri niso izbrani kot najpomembnejši ali reprezentativni predstavniki slovenskih profesorjev na Hrvaškem, temveč zato, ker omogočajo primerjavo različnih načinov poklicne in družbene integracije ter ohranjanja oziroma izgubljanja vidnosti v slovenskem prostoru.

Anton (Antun) Mazek: od profesorja do požeške prosvetne elite

Življenjska pot Antona Mazeka (1836–1920), ki se v hrvaških virih in literaturi praviloma pojavlja kot Antun Mazek, je primer dolgotrajne poklicne in

20 Riman, Riman 2023, str. 1–2.

družbene vključitve slovenskega profesorja v hrvaško lokalno okolje. Na Hrvaško je prišel leta 1864 kot mlad gimnazijski učitelj, glavnino svoje nadaljnje kariere pa je povezal s Požego, kjer je več kot tri desetletja vodil gimnazijo in postopoma postal tudi del širšega javnega življenja mesta.[21]

Mazek se je rodil 14. junija 1836 v Radovljici. Gimnazijo je leta 1856 z odliko končal v Ljubljani, nato pa študiral v Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1862 opravil strokovni izpit. Poklicno pot je začel leta 1860 kot suplent na gimnaziji v Ljubljani, krajši čas služboval v Brnu, leta 1864 pa je bil imenovan za učitelja na gimnaziji v Požegi. Leta 1867 je bil premeščen na Reko, leta 1873 pa se je v Požego vrnil kot ravnatelj gimnazije. Na njenem čelu je ostal do upokojitve leta 1905, nato se je preselil v Zagreb, kjer je 8. decembra 1920 umrl.[22]

Več kot tri desetletja dolgo ravnateljevanje predstavlja osrednji del njegove poklicne poti. V tem obdobju je požeška gimnazija doživela pomembne spremembe, med katerimi je bila posebej vidna selitev v novo, moderno opremljeno šolsko poslopje leta 1877. Sodobnejše raziskave požeške družbe Mazeka uvrščajo med ugledne predstavnike tamkajšnjega izobraženstva; njegovo ravnateljevanje naj bi uživalo zaupanje učencev, staršev in širšega požeškega okolja.[23]

Njegovo delo ni bilo omejeno na vodenje šole. Pomemben del njegove dejavnosti je bil povezan tudi z gimnazijsko knjižnico. Kot knjižničar je omenjen že leta 1866, ko je bilo izvedeno prvo podrobnejše urejanje knjižnice. Po vrnitvi v Požego leta 1874 je sledilo ponovno urejanje fonda, pri katerem so izločili knjige brez znanstvene vrednosti. Zaradi tega je Mazek v zgodovini profesorske knjižnice požeške gimnazije prepoznan kot eden njenih pomembnejših knjižničarjev.[24] Njegovo delo pri urejanju fonda je zanimivo tudi širše, saj kaže, kako so lahko gimnazijski profesorji in ravnatelji poleg poučevanja prevzemali skrb za razvoj šolske strokovne infrastrukture.

Mazekov položaj je postopoma presegel tudi neposredni okvir gimnazije. V drugi polovici 19. stoletja so ravnatelji, profesorji, učitelji in šolski nadzorniki v Požegi sodili v izobraženi del mestne elite, tako tudi Mazek. Bil je eden od predsednikov požeškega šolskega odbora, njegovo ime pa se pojavlja tudi v drugih strukturah lokalnega javnega in gospodarskega življenja.[25] Ob upokojitvi je gimnazijsko poročilo posebej poudarilo njegovo sodelovanje v mestnih društvih. Bil

21 Jože Glonar, Mazek, Anton (1836–1920). *Slovenska biografija.* Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi355351/#slovenski-biografski-leksikon (3. september 2026); Marija Šercer, Antun Mazek (1836.–1920.): profesor klasične filologije i dugogodišnji ravnatelj požeške gimnazije, *Encyclopaedia moderna*, 17, 1997, št. 47, str. 28–32.

22 Glonar 2013.

23 Ana Komarić *Društvena elita u Požeškoj županiji u drugoj polovini 19. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2018, str. 42–43.

24 Nikolina Maljković, *Zavičajna zbirka Possegana u knjižnici Gimnazije Požega*, završni rad, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2020, str. 13; Filip Potrebica, *Povijest knjižnica Požeške kotline*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995.

25 Komarić 2018, str. 12, 41–42.

je častni član več požeških združenj, med drugim Narodne čitalnice, prostovoljnega gasilskega društva, društva za olepševanje mesta in Hrvatskega pevskega društva Vijenac.[26]

Na njegovo vpetost v hrvaško kulturno okolje kaže tudi sodelovanje z Matico hrvatsko. Med letoma 1880 in 1891 je bil njen poverjenik za Požego, leta 1902 pa je bil imenovan za častnega člana. Novico je zabeležil tudi ljubljanski *Slovenec*, ki ga je predstavil kot »ravnatelja Antona Mazeka v Požegi«.[27] Slovensko časopisje je sicer njegovo delo spremljalo le občasno. Leta 1895 je isti časnik denimo zabeležil njegov denarni prispevek za pomoč Ljubljani po potresu.[28] Takšni drobni zapisi kažejo, da vezi s slovenskim prostorom ni povsem prekinil, vendar iz pregledanega časopisja ni mogoče sklepati, da bi slovenska javnost njegovo večdesetletno delo v Požegi spremljala podrobneje.

Prav zato je zanimiva neenakomerna ohranjenost spomina nanj. Slovenska biografska literatura ga beleži kot Antona Mazeka, klasičnega filologa iz Radovljice, ter navaja njegovo izobrazbo, službene postaje in strokovno delo. Njegovo dolgoletno delovanje v Požegi pa je precej podrobneje dokumentirano v hrvaški lokalni in strokovni literaturi. Marija Šercer mu je leta 1997 namenila samostojen članek, njegovo delo pa obravnavajo tudi raziskave zgodovine požeške gimnazije, njene knjižnice in požeške družbene elite.[29]

Mazeka zato ni mogoče preprosto označiti za »pozabljenega« slovenskega profesorja. V okolju, v katerem je preživel glavnino svoje poklicne poti, je ostal prepoznaven kot Antun Mazek, dolgoletni ravnatelj gimnazije in pripadnik lokalne prosvetne elite, medtem ko je spomin na njegovo delovanje v slovenskem prostoru bolj fragmentaren. Njegov primer tako dobro ponazarja eno od možnih poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem: prihod zaradi profesorske službe se je razvil v dolgotrajno poklicno in družbeno vključitev v novo okolje, ne da bi bile vezi s slovenskim prostorom nujno povsem prekinjene.

Ivan Stožir: od gimnazijskega profesorja do pionirja hrvaške meteorologije

Življenjska pot Ivana Stožirja (1834–1908) predstavlja drugačen način, kako je lahko profesorsko delo slovenskega izobraženca na Hrvaškem preraslo prvotni okvir gimnazijske učilnice. Njegova služba profesorja fizike, matematike in kemije na zagrebški realki je postala izhodišče za večdesetletno meteorološko dejavnost, povezano z začetkom sistematičnih meteoroloških meritev in poznejšega institucionalnega razvoja geofizike na Hrvaškem.[30]

26 Ravnatelj Antun Mazek: povodom njegova umirovljenja, *Izvješće Kr. vel. gimnazije u Požegi za školsku godinu 1905.–1906.*, Požega, 1906, str. 45–46.

27 Matica Hrvatska, *Slovenec*, 17. 7. 1902, str. 2.

28 Darila vsled potresa, *Slovenec*, 3. 12. 1895, str. 3.

29 Šercer 1997; Potrebica 1995; Komarić 2018.

30 Smolej, Viktor: Stožir, Ivan (1834–1908). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi616218/#slovenski-biografski-leksikon (9. september 2026); Vladimir Muljević, Tehničar, fizičar i meteorolog Ivan Stožir, *Hrvatski patentni glasnik*, 6, 1996, št. 3, str. 285–288.

Stožir se je rodil 12. aprila 1834 v Šmartnem v Rožni dolini pri Celju. Od leta 1851 se je izobraževal na Politehničnem inštitutu na Dunaju, kjer je poslušal matematiko, fiziko, tehnologijo in opisno geometrijo. Leta 1857 je postal suplent na zagrebški realki ter tam poučeval matematiko, fiziko in kemijo.[31] Njegova poklicna pot je bila odtlej skoraj v celoti povezana z Zagrebom.

Osrednji del njegovega strokovnega delovanja se je razvil neposredno iz profesorske službe. Redna meteorološka opazovanja na Griču so se začela 1. decembra 1861 v fizikalnem kabinetu Kraljevske velike realke. Stožir je prevzel izvajanje meritev in postajo vodil trideset let, do upokojitve leta 1891. Meritve je opravljal trikrat dnevno: ob 7., 14. in 21. uri, pri delu pa so mu pomagali tudi dijaki zaključnega razreda. Skrbel je za instrumente, obdelavo in objavljanje podatkov, od leta 1865 pa so rezultate opazovanj pošiljali osrednjemu meteorološkemu uradu na Dunaju.[32]

Prav povezava med šolskim fizikalnim kabinetom, profesorjem, dijaki in sistematičnim zbiranjem podatkov je za Stožirjev primer posebej pomembna. Meteorološka dejavnost sprva ni nastajala v samostojni raziskovalni ustanovi, temveč znotraj šole in ob njegovem rednem profesorskem delu. Postaja na Griču se je pod njegovim vodstvom postopoma razvila v meteorološki observatorij, iz katerega se je pozneje razvil zagrebški Geofizikalni zavod. Stožirjeve vloge zato ni treba razumeti toliko v smislu znanstvenika v današnjem institucionalnem pomenu besede, temveč predvsem kot vzpostavljanje kontinuitete meritev, strokovne prakse in infrastrukture, na kateri se je lahko pozneje razvilo sistematično geofizikalno raziskovanje.[33]

Njegovo delo je segalo tudi zunaj observatorija. Sodeloval je pri širjenju meteorološke dejavnosti in ustanavljanju novih postaj, med drugim na Medvednici ter v Petrinji in Glini, leta 1889 pa je uvedel redna merjenja prizemnega ozona.[34] Ukvarjal se je tudi z opazovanjem potresov, službo točnega časa in astronomskimi opazovanji ter sodeloval pri oblikovanju hrvaškega meteorološkega izrazja. Objavljal je strokovne prispevke ter pripravljal in prirejal srednješolske učbenike.[35] Profesorska in strokovna dejavnost sta se pri njem zato ves čas prepletali: naravoslovnega znanja ni le posredoval dijakom, ampak je sodeloval tudi pri oblikovanju strokovne terminologije in prakse, potrebne za njegov razvoj v hrvaškem okolju.

Pomen njegovega opazovalnega dela je posebej prišel do izraza po velikem zagrebškem potresu 9. novembra 1880. Decembra istega leta se je dopisnik

31 Smolej 2013; Gantar Godina 2004b, str. 88–89.

32 Muljević 1996, str. 285–288; Branka Penzar, Ivan Penzar, Mirko Orlić, Geofizički zavod u Zagrebu i meteorološki opservatorij na Griču od 1861. do 1986, *Geofizika*, 3, 1986, str. 10–12; DRŽAVNI HIDROMETEOROLOŠKI ZAVOD, 2016. Ivan Stožir – prvi grički motritelj. Zagreb: DHMZ. https://meteo.hr/objave_najave_natjecaji.php?section=onn&param=objave&el=zanimljivosti&daj=zn12042016 (9.9.2026).

33 Penzar, Penzar, Orlić 1986, str. 10–12.

34 Prav tam, str. 99.

35 Muljević 1996, str. 285–288; Smolej 2013.

Slovenskega naroda pri poročanju o nadaljnjih sunkih izrecno skliceval na »dnevnik potresa«, ki ga je na zagrebškem meteorološkem observatoriju vodil Stožir. Po časopisnem poročilu je bilo med 9. novembrom in 16. decembrom zabeleženih 59 potresov, podatke pa naj bi objavili tudi zagrebški dnevniki.[36] Stožirjeva opazovanja tako niso imela le strokovne vrednosti, temveč so v obdobju izrazite zaskrbljenosti prebivalstva postala tudi javno relevanten vir informacij.

Stožirjeva vpetost v Zagreb ni bila omejena na šolo in meteorologijo. Sodeloval je tudi v mestnem društvenem življenju. Ob začetkih Hrvatskega sokola je bil leta 1874 izvoljen za preglednika oziroma likvidatorja računov, pozneje pa je deloval tudi v Hrvatskem planinarskem društvu. *Planinski vestnik* ga leta 1900 skupaj z Milanom Lenucijem navaja kot enega od dveh podpredsednikov društva.[37] Takšne dejavnosti kažejo, da se je po desetletjih življenja v Zagrebu vključil tudi v širše meščanske, kulturne in društvene mreže mesta.

Vendar dolgotrajna profesionalna in družbena integracija v Zagreb pri Stožirju ni pomenila prekinitve povezave s slovenskim prostorom. Slovensko časopisje ga večkrat beleži kot darovalca pobudam, povezanim z izobraževanjem in dobrodelnostjo na Celjskem. Leta 1886 je prispeval Katoliškemu podpornemu društvu v Celju za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, naslednje leto Dijaški kuhinji v Celju, med njenimi darovalci pa se spet pojavi leta 1889.[38] Ker ne gre za en sam osamljen prispevek, temveč za več zapisov v različnih letih, je mogoče v njih prepoznati trajnejšo vez z okoljem, iz katerega je izšel.

Njegova povezanost z rojstnim okoljem se ni kazala le v podpori izobraževalnim in dobrodelnim pobudam. Bralnemu in pevskemu društvu pri Sv. Martinu v Rožni dolini je podaril 10 kron, društveni odbor pa se mu je javno zahvalil z željo, da bi ga »hrepenenje po slovenski pesmi, kojo tako iskreno ljubi«, kmalu znova pripeljalo v domačo Rožno dolino. Zapis je posebej poveden, ker Stožirjeve povezave z domačim krajem ne predstavlja le kot dobrodelnost, temveč jih neposredno povezuje tudi z njegovim odnosom do slovenskega kulturnega okolja.[39]

Kako ga je slovenska javnost dojemala po desetletjih življenja na Hrvaškem, posebej nazorno kaže kratka družinska novica iz leta 1903. Ob napovedi poroke njegovega sina Ivana v zagrebški cerkvi sv. Marka je *Slovenec* ženina predstavil kot sina »dobro znanega Slovenca« Ivana Stožirja, upokojenega profesorja.[40] Skoraj pol stoletja po njegovem prihodu v Zagreb ga je slovenski časnik torej še vedno izrecno umeščal v slovenski prostor.

36 Iz Zagreba, 19. dec., *Slovenski narod*, 22. 12. 1880, str. 3.

37 Eduard Hemar, Ivan Stožir: utemeljitelj i pionir hrvatske meteorologije, HPD-a i Hrvatskog sokola, *Hrvatski planinar*, 112, 2020, št. 6, str. 297–300.; Hrvatsko planinarsko društvo, *Planinski vestnik*, 1900, str. 97–98.

38 Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, 19. 6. 1886, str. 4; Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, 30. 7. 1886, str. 4; Dijaška kuhinja v Celji, *Slovenec*, 30. 3. 1887, str. 3.

39 Društveno gibanje, *Domovina*, 30. 6. 1905, str. 6.

40 Poroka, *Slovenec*, 3. 10. 1903, str. 3.

Njegova redna služba na zagrebški realki se je končala leta 1891 s predčasno upokojitvijo. S tem pa se njegova pedagoška dejavnost ni zaključila: med letoma 1892 in 1900 je matematiko in fiziko poučeval še na ženskem liceju, nadaljeval pa je tudi pisanje učbenikov in delo na področju meteorologije. Vodenje observatorija je leta 1892 prevzel Andrija Mohorovičić, pod vodstvom katerega se je njegova znanstvena dejavnost bistveno razširila.[41]

Ob Stožirjevi smrti februarja 1908 so slovenski časopisi njegovo povezanost s slovenskim prostorom izrazili še neposredneje. *Domovina* ga je predstavila kot »našega rojaka« iz Šmartna v Rožni dolini ter poudarila, da je rad prihajal v rojstni kraj in da je še leto pred smrtjo več mesecev prebival v Celju pri hčerki in zetu. Časnik ga je označil za »vrlega rodoljuba«, ki se je »s ponosom zavedal svojega slovenskega pokolenja«, čeprav mu je bilo dolgoletno službovanje namenjeno v »bratskej Hrvaški«.[42] Hkrati isti zapis kaže na njegovo močno vpetost v zagrebško okolje: ob njegovi smrti je na poslopju realne gimnazije visela črna zastava, pogreba se je udeležila množica ljudi, krsto pa so nosili člani Hrvatskega sokola, katerega častni član je bil. Ob odprtem grobu se je od njega poslovil starosta društva Franjo Bučar.[43]

Stožirjev primer se zato pomembno razlikuje od Mazekovega. Medtem ko je Mazekova kariera vodila predvsem proti ravnateljstvu in vključitvi v lokalno požeško elito, je Stožirjevo profesorsko delo postalo izhodišče za razvoj nove strokovne dejavnosti. Njegov pomen je predvsem v vzpostavljanju merilne prakse, kontinuitete in infrastrukture, ki je presegla njegovo prvotno profesorsko službo. Hkrati pa ponavljajoči se časopisni zapisi o njegovih stikih s slovenskim prostorom kažejo, da močna profesionalna in družbena vključitev v hrvaško okolje ni nujno zahtevala prekinitve prejšnjih povezav. V njegovem primeru sta obe pripadnosti oziroma obe mreži več desetletij obstajali vzporedno.

Mihael Zavadlal: od gimnazijskega profesorja do deželnega šolskega nadzornika

Življenjska pot Mihaela Zavadlala (1856–1916) predstavlja izrazit primer vertikalne poklicne mobilnosti znotraj šolskega sistema. V svoji karieri je deloval v več deželah in mestih habsburške monarhije: od profesorskih mest na Dunaju, v Trstu, Pazinu in Celju do ravnateljstva v Dubrovniku in nazadnje skoraj dve desetletji dolgega delovanja na mestu deželnega srednješolskega nadzornika za Dalmacijo. Hrvaška oziroma Dalmacija zanj tako ni bila le eno od službenih okolij, temveč prostor njegove najizrazitejše poklicne afirmacije.[44]

41 Gantar Godina 2004a, str. 88–89.

42 Profesor Ivan Stožir, *Domovina*, 19. 2. 1908, str. 2.

43 Prav tam.

44 Ljubomir Andrej Lisac, Zavadlal, Mihael (1856–1916). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi858578/#slovenski-biografski-leksikon (6. september 2026); Josip Barač, C. k. dvorski savjetnik i pokrajinski školski nadzornik Mihovio Zavadlal, *XV. program c. k. velike državne gimnazije u Zadru za školsku godinu 1915./1916.*, Zadar, 1916, str. 9–14.

Rodil se je 23. septembra 1856 v Gorjanskem na Krasu. Gimnazijo je med letoma 1868 in 1876 obiskoval v Gorici, nato pa na Dunaju študiral klasično filologijo in slavistiko ter leta 1883 opravil državni izpit za gimnazijskega profesorja. Med letoma 1880 in 1882 je poučeval na gimnaziji Franca Jožefa na Dunaju, nato kot suplent na državni gimnaziji v Trstu. Leta 1885 je bil imenovan za profesorja državne gimnazije v Pazinu, kjer je ostal do premestitve v Celje leta 1890.[45]

Njegove službene premike je že zgodaj spremljal slovenski tisk. *Slovenec* je julija 1885 poročal, da je bil »[S]uplent na c. k. državni gimnaziji v Trstu g. Mihael Zavadlal« imenovan za profesorja v Pazinu, *Edinost* pa je dan pozneje ob istem imenovanju čestitala »našemu rojaku«.[46] Takšni kratki zapisi so zanimivi predvsem zato, ker kažejo, da je slovensko časopisje Zavadlala še med službovanjem zunaj slovenskih dežel umeščalo v slovenski prostor.

Zavadlal je bil z njim tesno povezan tudi pred poklicnim odhodom na Hrvaško. Kot dijak je sodeloval v goriškem dijaškem društvu Lipa, med študijem na Dunaju pa je bil dejaven v akademskem društvu Slovenija, ki mu je v letih 1878/79 in 1880/81 tudi predsedoval. Njegovi strokovni interesi so segali na področje klasične filologije, slavistike in jezikoslovja. V Pazinu je objavil razpravo o Sofoklejevem *Filoktetu*, med službovanjem v Celju pa je v gimnazijskem izvestju objavil jezikoslovno študijo o jeziku Kastelčevega dela *Bratovske bukvice sv. roženkranca*, ki je bila deležna tudi strokovnih odzivov sodobnikov.[47]

Prav v Celju se je njegova profesorska pot začela povezovati s šolsko upravo. V šolskem letu 1894/95 je poleg profesorskega dela opravljal funkcijo okrajnega šolskega nadzornika. Po njegovem odhodu ga je Brežiško in sevniško učiteljsko društvo imenovalo za častnega člana.[48] Ta prva nadzorniška izkušnja je napovedovala nadaljnji razvoj njegove kariere, ki je nato potekala predvsem v Dalmaciji.

Leta 1895 je postal ravnatelj gimnazije v Dubrovniku, tri leta pozneje pa je bil imenovan za deželnega srednješolskega nadzornika za Dalmacijo in se preselil v Zadar. To funkcijo je opravljal skoraj do smrti. Njegov položaj je pomenil prehod iz neposrednega pedagoškega dela v vodstvene in nadzorne strukture šolskega sistema ter mu omogočal sodelovanje pri kadrovskih in organizacijskih vprašanjih dalmatinskih srednjih šol. Med drugim je bil povezan tudi s slovenskim profesorjem Emilijanom Lilekom; poznala sta se že iz Sarajeva, kamor je Zavadlal kot nadzornik prihajal na mature. Za svoje delo je bil odlikovan z redom železne krone III. razreda, leta 1913 pa imenovan za dvornega svetnika.[49][50]

Njegovo imenovanje za dalmatinskega šolskega nadzornika je leta 1898 odmevalo tudi v slovenskem prostoru. *Učiteljski tovariš* ga je predstavil kot »našega

45 Lisac 2013; Barač 1916, str. 9–14.
46 Imenovanje, *Slovenec*, XIII, 1885, št. 160, str. 4; Imenovanje, *Edinost*, 10, 1885, št. 57, str. 3.
47 Lisac 2013.
48 Lisac 2013; Častni ud, *Slovenski gospodar*, 9. 1. 1896, str. 16.
49 Riman, Riman 2016, str. 352.
50 Lisac 2013; Riman, Riman 2016, str. 354–355; Barač 1916, str. 9–14.

rojaka« ter posebej poudaril njegovo poznavanje slovenskega, hrvaškega, italijanskega in nemškega jezika. Spomnil je tudi na njegovo delo v Celju, kjer naj bi med učiteljstvom ostal »v blagem spominu«.[51] Takšno poročanje je njegovo napredovanje očitno predstavljalo kot poklicni uspeh slovenskega izobraženca zunaj slovenskega prostora.

Toda visoka funkcija v dalmatinskem šolskem sistemu je imela tudi politično razsežnost. V času, ko so bila vprašanja učnega jezika, ponarodovanja šolstva in razmerja med lokalnimi političnimi zahtevami ter državno upravo pomemben del političnih sporov v Dalmaciji, šolski nadzornik ni mogel nastopati zgolj kot nevtralen strokovni uradnik. Zavadlal je bil zato deležen tudi kritik. Že leta 1898 ga je zadrski *Narodni list* označil za režimskega in protinarodnega človeka, leta 1911 pa ga je *Slovenski narod* ob napovedi imenovanja za dvornega svetnika predstavil kot »vladinovca« in izrazitega klerikalca.[52] Njegov poklicni uspeh je bil torej tesno povezan tudi s političnim položajem, ki ga je kot predstavnik državne šolske oblasti zasedal.

Posebej zanimiva je zato podoba Zavadlala ob njegovi smrti. Umrl je 12. junija 1916 v Zadru. *Slovenski narod* ga je nekaj dni pozneje spet označil za slovenskega rojaka in poudaril njegove zasluge za razvoj šolstva v Dalmaciji. Še izrazitejši je zapis *Učiteljskega tovariša*, po katerem naj bi bil »dober Slovenec«, ki je »v Hrvatih videl brate« in Dalmacijo razumel kot del svoje ožje domovine.[53] Takšen nekrološki zapis je seveda treba brati v kontekstu tedanjih predstav o slovensko-hrvaški oziroma južnoslovanski bližini, vendar je za vprašanje njegove recepcije zelo poveden: dolgotrajno delovanje v Dalmaciji v slovenskem časopisju ni bilo nujno razumljeno kot odpoved slovenskemu izvoru.

O njegovem položaju v zadrskem okolju priča tudi pogreb. *Edinost* je poročala, da so se ga udeležili šolska mladina, številni meščani ter predstavniki državnih, vojaških in avtonomnih oblasti. V imenu profesorjev in dijakov se je od njega poslovil profesor Josip Barač, časnik pa je pogreb označil za »sijajno manifestacijo spoštovanja« do pokojnika.[54] Barač mu je nato namenil tudi daljši biografski zapis v programu zadrske gimnazije za šolsko leto 1915/16.

Zavadlalov primer se tako razlikuje tako od Mazekovega kot od Stožirjevega. Njegovo profesorsko delo ni preraslo predvsem v lokalno družbeno delovanje ali novo znanstveno dejavnost, temveč je vodilo navzgor po hierarhiji samega izobraževalnega sistema: od suplenta in profesorja prek ravnatelja do deželnega srednješolskega nadzornika in dvornega svetnika. Obenem pa različne

51 S Krasa. (Deželni šolski nadzornik dalmatinski g. Mihael Zavadlal.), *Učiteljski tovariš*, 20. 11. 1898, str. 225.

52 Lisac 2013; Ivo Perić, *Borba za ponarodjenje dalmatinskog školstva 1860–1918*, Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1974, str. 137, 171; Nadzornik Zavadlal, dvorni svetnik, *Slovenski narod*, 26. 10. 1911, str. 6.

53 Mihael Zavadlal, *Slovenski narod*, 15. 6. 1916, str. 3; Srednješolske vesti, *Učiteljski tovariš*, 30. 6. 1916, str. 3.

54 Domače vesti, *Edinost*, 22. 6. 1916, str. 2; Barač 1916, str. 9–14.

časopisne oznake: od »našega rojaka« do »vladinovca«, kažejo, da poklicne afirmacije slovenskega profesorja na Hrvaškem ni mogoče ločiti od političnega in nacionalnega konteksta, v katerem je opravljal svojo funkcijo. Prav zaradi tega je Zavadlal eden od primerov, kako je lahko poklicna mobilnost slovenskega profesorja vodila ne le v trajno vključitev v novo okolje, temveč tudi v prevzem pomembne vloge pri upravljanju njegovega šolskega sistema.

Andrija Kodrič (Kodrić): od gimnazijskega profesorja do prvega kustosa osiješkega muzeja

Andrija Kodrič[55] (1835–1884)[56] predstavlja nekoliko drugačen primer poklicne poti slovenskega profesorja na Hrvaškem. Večino svojega poklicnega življenja je preživel kot profesor klasične filologije v Osijeku, vendar je njegovo zanimanje za starine, arheologijo in numizmatiko postopoma preraslo okvir gimnazijskega dela. Leta 1878 je postal prvi kustos osiješkega mestnega muzeja in tako sodeloval pri začetkih ustanove, iz katere se je pozneje razvil današnji Muzej Slavonije.[57]

Rodil se je 3. decembra 1835 v Rihemberku, današnjem Braniku na Goriškem. Gimnazijo in bogoslovni tečaj je obiskoval v Gorici, klasično filologijo pa je študiral na Dunaju. Leta 1861 je začel poučevati na osiješki gimnaziji, kjer je z izjemo krajšega službovanja v Požegi ostal do smrti. Poučeval je predvsem latinščino in grščino, občasno pa tudi druge predmete.[58]

Kratko požeško obdobje je zanimivo tudi z vidika njegovega poznejšega kulturnega dela. V šolskem letu 1867/68 je poučeval na tamkajšnji gimnaziji, leta 1868 pa je naveden tudi kot vodja oziroma knjižničar profesorske knjižnice.[59] Čeprav iz tega ni mogoče neposredno izpeljati njegovega poznejšega zanimanja za muzejske zbirke, podatek kaže, da se je že kot profesor srečeval s skrbjo za urejanje institucionalnega knjižnega fonda.

Po vrnitvi v Osijek je ob profesorskem delu vse več pozornosti namenjal lokalnim starinam, arheologiji in numizmatiki. Bil je povezan z zagrebškim Narodnim muzejem in Hrvatskim arheološkim društvom ter kot njun poverjenik

55 V hrvaški strokovni literaturi se priimek pojavlja v oblikah *Kodrić* in *Kordić*. Obliko *Kodrić* uporabljata Marija Malbaša, Stručno osoblje zaposleno u Muzeju od osnutka do danas, *Osječki zbornik*, 16, 1977, str. 351–352, ter Lada Šojat, Kodrić, Andrija, *Hrvatski biografski leksikon*, zv. 7, Zagreb, 2009, zato jo uporabljamo tudi v tem prispevku. V delu poznejše muzejske literature se pojavlja oblika *Kordić*; prim. Vesna Burić, Andrija Kordić, Ferdo Ž. Miler i Vjekoslav Celestin, prvi kustosi osječkog muzeja. *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj* (ur. Mladen Radić), Osijek 1999, str. 80–90. Glede na prevladujočo rabo v biografskih in starejših virih, gre pri obliki *Kordić* najverjetneje za napako, ki se je prenesla v del poznejše literature.

56 Glede letnice rojstva se v literaturi pojavlja neskladje. Šojat 2009, navaja, da se je rodil 3. decembra 1835 v Rihemberku in umrl 16. aprila 1884 v Osijeku. Nasprotno Marina Kovač (140 godina poslije, *Tvrđa u Osijeku: katalog izložbe*, Osijek: Muzej Slavonije, 2017, str. 26.), navaja letnico 1850, ki je glede na kronologijo njegovega službovanja očitno napačna. V prispevku zato uporabljamo letnico 1835.

57 Šojat 2009; Burić 1999, str. 81–82.

58 Šojat 2009.

59 Prav tam.

sodeloval pri zbiranju in posredovanju starin. Hrvaška muzejska literatura ga zato že pred formalnim imenovanjem za kustosa predstavlja kot poznavalca in ljubitelja osijeških starin.[60]

Odločilen korak je bil povezan z nastankom osiješkega mestnega muzeja. Osnovo zanj je predstavljala zbirka osiješkega trgovca in zbiratelja Franja Sedlakovića, ki je leta 1877 mestu podaril približno 2200 kovancev in medalj, numizmatično literaturo ter zbirko starega orožja. Dar je bil povezan z zahtevo, da mesto zagotovi ustrezno hrambo zbirke in njeno dostopnost javnosti. Mestno zastopstvo je 1. decembra 1877 za prvega čuvarja oziroma kustosa predlagalo Kodriča, funkcijo pa je formalno prevzel 23. aprila 1878.[61]

Pomembno je, da s tem ni opustil profesorske službe. Delo v muzeju je opravljal vzporedno s poučevanjem na osiješki gimnaziji. Prav ta povezava je za njegovo življenjsko pot posebej povedna: klasična filološka izobrazba, poznavanje antičnih jezikov in zanimanje za starine so mu omogočili, da je strokovno znanje iz šolskega okolja prenesel na področje zbiranja, urejanja in interpretiranja kulturne dediščine. Profesorska in muzejska dejavnost pri njem zato nista bili dve povsem ločeni poklicni poti, temveč sta se medsebojno dopolnjevali.

Kodrič se ni omejil le na urejanje zbirke. Leta 1880 je v letnem poročilu osiješke gimnazije objavil obsežno, 37 strani dolgo razpravo *Nješto o osječkom muzeju*, v kateri je muzejsko gradivo predstavil tudi širši javnosti.[62] Njegovo delo tako kaže še eno pomembno vlogo gimnazijskih profesorjev 19. stoletja: šolska poročila niso bila namenjena zgolj administrativnemu beleženju dela šole, temveč so lahko služila tudi kot prostor strokovnega objavljanja in predstavljanja lokalne kulturne dediščine.

Kodričeva povezava med gimnazijo in muzejem se je po njegovi smrti nadaljevala tudi pri njegovih naslednikih. Kodriča je zato mogoče razumeti tudi kot začetnika lokalnega vzorca, v katerem so osiješki gimnazijski profesorji pomembno sodelovali pri oblikovanju mestne muzejske infrastrukture.[63]

Njegovo delo je bilo prepoznano že ob smrti. *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva* je leta 1884 ob njegovi smrti poudaril njegovo sodelovanje z Narodnim muzejem in arheološkim društvom, osiješka gimnazija pa mu je namenila nekrolog v letnem poročilu za šolsko leto 1883/84.[64] Kljub razmeroma skromno ohranjeni dokumentaciji hrvaška muzejska historiografija njegovo ime dosledno ohranja kot ime prvega kustosa osiješkega muzeja.[65]

Povsem drugačna je njegova vidnost v slovenskem prostoru. Kljub rojstvu na Goriškem, šolanju v Gorici in študiju na Dunaju ga v doslej pregledanih slovenskih

60 Šojat 2009; Burić 1999, str. 82.
61 Burić 1999, str. 81–82.
62 Prav tam, str. 82.
63 Prav tam, str. 83, 85–86.
64 Andrija Kodrić, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva*, 6, 1884, št. 3, str. 96.
65 Malbaša 1977, str. 351; Burić 1999, str. 81–82.

biografskih bazah in digitaliziranem časopisju skoraj ni mogoče zaslediti. Zato ga ni smiselno označiti za povsem pozabljenega: v hrvaški, zlasti osiješki muzejski historiografiji njegovo ime nikakor ni neznano. Bolj ustrezno je govoriti o neenakomerni ohranjenosti zgodovinskega spomina. V Osijeku je postal del institucionalnega spomina muzeja, medtem ko je v slovenskem biografskem prostoru ostal skoraj povsem na obrobju.

Kodričev primer se tako razlikuje od prej omenjenih šolnikov. Pri njem je profesorsko delo postalo izhodišče za vključevanje v nastajajočo kulturno infrastrukturo mesta. Iz profesorja klasične filologije je postal zbiralec in poznavalec starin ter prvi kustos mestnega muzeja. Njegova življenjska pot tako kaže, da so slovenski profesorji na Hrvaškem svoje znanje lahko prenašali daleč zunaj gimnazijske učilnice ter postajali pomembni akterji lokalnega kulturnega in institucionalnega razvoja.

Josip Križan (1841–1921): profesor, popularizator znanosti in kulturni posrednik

Josip Križan (1841–1921) predstavlja primer profesorja, pri katerem je gimnazijsko delo postalo izhodišče za izrazito javno prosvetno in kulturno dejavnost. Večino poklicnega življenja je preživel v Varaždinu, kjer ni deloval le kot profesor matematike, fizike in filozofskih predmetov, temveč tudi kot organizator javnih predavanj, pisec poljudnoznanstvenih besedil in dejaven član mestnih kulturnih društev. Hkrati je vse življenje objavljal tudi v slovenščini, zato njegova življenjska pot posebej jasno kaže prepletanje slovenskega in hrvaškega kulturnega prostora.[66]

Rodil se je 31. decembra 1841 v Kokoričih pri Ljutomeru. Po šolanju v Radgoni je leta 1855 začel obiskovati varaždinsko gimnazijo in jo leta 1863 zaključil z maturitetnim izpitom. Po želji staršev je za kratek čas vstopil v bogoslovje v Mariboru, vendar ga je po dveh mesecih zapustil ter na univerzi v Gradcu začel študirati matematiko, fiziko in filozofijo. Leta 1867 je opravil profesorski izpit, leta 1869 pa je bil promoviran za doktorja filozofije.[67]

Njegova povezanost s slovenskim jezikom je bila opazna že med gimnazijskim šolanjem v Varaždinu. Profesor Sebastijan Žepič je na željo dijakov ob nedeljah organiziral pouk slovenščine, ki se ga je udeleževal tudi Križan.[68] Ta droben podatek je zanimiv tudi v luči njegovega poznejšega obsežnega pisanja v slovenskem jeziku.

66 Fran S. Lekše, Dr. Jožef Križan, *Dom in svet*, 7, št. 4, 1894, str. 97–99; Avgust Pirjevec, Križan, Josip (1841–1921). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi306125/#slovenski-biografski-leksikon (8. september 2026); Siniša Horvat, Prosvjetni i kulturni rad profesora Josipa Križana, *Časopis za suvremenu povijest*, 35, 2003, št. 1, str. 249–258.

67 Lekše 1894, str. 97–98.

68 Božidar Flegerič, Valentin Mandelc, *Dom in svet*, 13, 1900, št. 19, str. 581–582.

Poklicno pot je začel v šolskem letu 1867/68 na gimnaziji v Požegi kot pripravnik za gimnazijsko učiteljstvo. Poučeval je matematiko, fiziko, prirodopis, zgodovino in nemščino ter v naslednjih letih napredoval najprej v namestnega in nato v pravega učitelja. Septembra 1869 je bil premeščen na gimnazijo v Varaždinu, kjer je ostal do upokojitve leta 1903.[69] Poleg rednega poučevanja je skrbel za šolsko fizikalno zbirko, leta 1899 pa je ob bolezni ravnatelja Franja Pongračića kot najstarejši član učiteljskega zbora začasno prevzel tudi ravnateljske naloge. Po Pongračićevi smrti se je tej funkciji na lastno željo odpovedal.[70]

Najizrazitejši del Križanovega delovanja zunaj učilnice je bila popularizacija znanosti. V sodelovanju z varaždinsko Narodno čitalnico »Dvorana« je sodeloval pri organiziranju javnih poučnih predavanj. Prvo je imel 18. marca 1870, jeseni istega leta pa so varaždinski profesorji in učitelji ustanovili posebno društvo za prirejanje takšnih predavanj. Njegovo dejavnost je 4. novembra znova odprl Križan s predavanjem *O uzdušnoj munjini*, pozneje pa je predaval tudi o zgradbi očesa in vidu. Zanimanje meščanstva je bilo tako veliko, da je bilo treba nekatera predavanja preseliti v veliko gimnazijsko dvorano.[71] O pomenu takšnega javnega delovanja priča tudi dejstvo, da je bilo izpostavljeno že v Križanovih življenjepisih za časa njegovega življenja.

Da je bila ta dejavnost pomemben del njegove javne podobe že med njegovim življenjem, kaže življenjepis Frana S. Lekšeta, ki je posebej poudaril Križanovo književno delo v slovenskem in hrvaškem jeziku ter njegovo delovanje z »govorom in petjem«.[72] Križan je tako znanje, ki ga je posredoval dijakom, sistematično prenašal tudi v širšo mestno javnost.

Njegova vpetost v varaždinsko okolje je bila širša od javnih predavanj. Več let je bil blagajnik čitalnice »Dvorana«, leta 1875 pa je sodeloval v ustanovnem odboru Hrvatskega pevskega društva »Vila«. Na prvi glavni skupščini marca 1876 je bil izvoljen za prvega blagajnika društva, pozneje pa je opravljal tudi tajniške naloge. Izvoljen je bil celo za zastopnika mestne občine Varaždin, vendar opravljanja te funkcije ni nadaljeval. Hkrati je bil povezan tako s hrvaškimi kot slovenskimi kulturnimi ustanovami, med drugim z Matico hrvatsko, Matico slovensko in Družbo sv. Mohorja.[73]

Drugi pomemben del njegovega delovanja je bilo strokovno in poljudnoznanstveno pisanje. Objavljal je v gimnazijskih poročilih ter v hrvaških časopisih in revijah, med drugim v *Viencu*, *Napredku* in *Hrvatskem učitelju*. Pisal je o matematiki, fiziki, astronomiji, meteorologiji, psihologiji in drugih naravoslovnih vprašanjih.[74] Njegovo razumevanje profesorskega dela dobro ponazarja razprava

69 Lekše 1894, str. 98; Horvat 2003, str. 250–251.
70 Horvat 2003, str. 251–252.
71 Prav tam.
72 Lekše 1894, str. 99.
73 Horvat 2003, str. 253–254; Marko Razpet, *Josip Križan in Logika*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, 2024, str. 7.
74 Pirjevec 2013; Lekše 1894, str. 98–99.

Da li je fizika za više naobraženje na gimnazijah potrebita i kako da se ista prema tome predaje. Fiziko je razumel kot predmet, ki dijake usmerja k izkustvenemu spoznavanju, opazovanju narave in logičnemu mišljenju. Razlikoval je eksperimentalni, matematično-dokazovalni in zgodovinsko-razvojni način poučevanja, profesor pa po njegovem ni smel zgolj predavati, temveč učence spodbujati k dejavnemu sodelovanju.[75]

Križanovo pisanje ni bilo omejeno na hrvaški prostor. Kot rojeni Slovenec je, kakor poudarja tudi sodobnejša literatura, vztrajno objavljal v maternem jeziku. Njegovi prispevki so izhajali v *Zori*, *Vestniku*, *Kresu*, *Popotniku*, *Letopisu Matice slovenske* in *Domu in svetu*. Pisal je o polarnem siju, Zemlji, planetih in kometih, elektriki, zvoku, svetlobi, vremenskih pojavih in psihologiji.[76]

Posebno mesto v tem delu zavzema *Logika*. Najprej je leta 1886 izhajala v *Popotniku*, naslednje leto pa kot samostojna knjiga. Križan je v predgovoru pojasnil, da je delo nastalo iz zapiskov, ki jih je pripravljal za svoje dijake in jih skozi leta dopolnjeval. Pri pripravi slovenskega besedila se je srečeval tudi s težavami pri oblikovanju ustreznega strokovnega izrazja. Lekše pa je *Logiko* označil za njegovo obsežnejše delo in navedel, da so knjižno izdajo ocenjevali različni časopisi.[77]

Dolgoletno življenje v Varaždinu tako pri Križanu ni povzročilo prekinitve vezi s slovenskim kulturnim prostorom. Nasprotno, njegovo vzporedno pisanje v slovenskem in hrvaškem jeziku kaže, da je deloval v obeh okoljih. Prav *Logika* je posebej zanimiva za vprašanje kulturnega prenosa, saj novejše raziskave opozarjajo tudi na sledove hrvaškega jezikovnega okolja v njegovem slovenskem strokovnem izrazju.[78]

Po šestintridesetih letih profesorskega dela je bil oktobra 1903 upokojen »uz izraz potpunoga priznanja za dugotrajno, revno i uspješno služenje«. Po upokojitvi se je večinoma umaknil iz javnega in znanstvenega življenja ter se posvetil družini. Umrl je 16. julija 1921 v Varaždinu.[79]

Križanov primer se od drugih obravnavanih profesorjev razlikuje predvsem po načinu, kako je profesorsko delo razširil v javno prosvetno in kulturno dejavnost. Medtem ko je Stožir iz gimnazijskega fizikalnega kabineta prešel k sistematičnemu meteorološkemu delu, Kodrič pa od klasične filologije k muzejski dejavnosti, je Križan svoje znanje prenašal predvsem iz šole v širšo mestno javnost. Z javnimi predavanji, poljudnoznanstvenimi članki in društvenim delovanjem je postal del varaždinskega meščanskega kulturnega življenja, z vztrajnim pisanjem v slovenščini pa je ostal povezan tudi s slovenskim kulturnim prostorom. Njegova življenjska pot ga zato kaže kot profesorja, popularizatorja znanosti in kulturnega posrednika med slovenskim in hrvaškim prostorom.

75 Horvat 2003, str. 255.
76 Lekše 1894, str. 98–99.
77 Josip Križan, *Logika*, Maribor, 1887; Razpet 2024, str. 8–10.
78 Razpet 2024, str. 20.
79 Horvat 2003, str. 256; prim. tudi Razpet 2024, str. 8.

Poklicna mobilnost, vključevanje in zgodovinski spomin

Poklicnih poti slovenskih profesorjev na Hrvaškem v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja ni mogoče razumeti zgolj kot zgodovino zaposlovanja učiteljskega kadra zunaj slovenskega prostora. Njihova mobilnost je bila del širšega izobraževalnega in upravnega prostora, v katerem so študij, prva zaposlitev, premestitve in poklicno napredovanje pogosto potekali med različnimi deželami in mesti. Prihod na Hrvaško zato ni nujno pomenil zavestne in dokončne odločitve za izselitev, prav tako pa prvotni razlog za prihod ni določal nadaljnjega poteka posameznikove kariere. Začasna služba se je lahko razvila v večdesetletno poklicno in življenjsko vpetost v novo okolje.

Obravnavani primeri kažejo, da je bila gimnazijska profesura lahko izhodišče za precej širše delovanje. Strokovno znanje in družbeni položaj profesorjev sta jim omogočala prevzemanje vodstvenih in nadzornih funkcij v šolstvu, sodelovanje pri razvoju znanstvenih in kulturnih ustanov, vključevanje v društveno življenje ter posredovanje strokovnega znanja širši javnosti. Ravnateljstvo, šolski nadzor, meteorološka in muzejska dejavnost ter javna predavanja in publicistika, ki jih srečujemo v obravnavanih življenjskih poteh, so različni izrazi istega širšega pojava: profesorji niso bili samo izvajalci pouka, temveč del izobražene družbene skupine, ki je sodelovala pri oblikovanju institucionalnega in kulturnega življenja okolja, v katerem je delovala. Njihov pomen je zato smiselno raziskovati tudi zunaj zgodovine posamezne gimnazije.

S tega vidika je pomembno tudi vprašanje prenosa znanja. Mobilnost profesorjev ni pomenila samo premikanja ljudi med šolami, temveč tudi prenos strokovnega znanja, pedagoških praks, kulturnih pobud in osebnih mrež. Znanje, pridobljeno med študijem in v prejšnjih službenih okoljih, so uporabljali v novih ustanovah, hkrati pa je dolgotrajno življenje na Hrvaškem vplivalo tudi na njihovo nadaljnje strokovno in kulturno delovanje. Poklicno mobilnost je zato mogoče razumeti kot enega od kanalov, po katerih so v 19. stoletju med slovenskim in hrvaškim prostorom krožili ljudje, znanje in kulturne prakse.

Primerjava obenem pokaže, da vključevanja v hrvaško okolje ni mogoče enačiti s prekinitvijo povezav s slovenskim prostorom. Pri delu profesorjev so se te vezi ohranjale prek publicističnega dela, kulturnih ustanov, dobrodelnosti, osebnih stikov ali obiskovanja rojstnega okolja, pri drugih pa jih je v ohranjenih virih mogoče zaznati bistveno manj. Tudi intenzivnost lokalne integracije in intenzivnost povezav s slovenskim prostorom nista bili nujno v obratnem sorazmerju. Posameznik je lahko postal pomemben član hrvaške lokalne skupnosti in njenih ustanov ter hkrati ohranjal slovenske kulturne in osebne povezave. Namesto enosmernega prehoda iz enega nacionalnega okolja v drugega se zato kažejo različne oblike sočasne vpetosti v več družbenih in kulturnih prostorov.

Prav zato je potrebna previdnost tudi pri razlagi nacionalnih oznak v sočasnih virih. Izrazi, kot so »naš rojak«, »Slovenec« ali sklicevanje na slovensko-hrvaško bratstvo, pričajo o načinu, kako je slovenska javnost posameznike umeščala v svoj simbolni prostor, ne morejo pa sami na sebi pojasniti njihove osebne identifikacije. Enako velja za njihovo vključevanje v hrvaške ustanove

in društva: članstvo, funkcije in dolgoletno življenje v hrvaškem okolju kažejo stopnjo družbene in institucionalne integracije, ne omogočajo pa preprostega sklepanja o spremembi nacionalne pripadnosti. Prav preplet obeh vrst virov opozarja na omejitve naknadnega razvrščanja mobilnih izobražencev v izključujoče nacionalne kategorije.

Drugi pomemben rezultat raziskave je povezan z zgodovinskim spominom. Vidnost posameznikov v slovenskem in hrvaškem prostoru je danes zelo neenakomerna. Nekateri so ostali vključeni v slovensko biografsko tradicijo, drugi pa so bistveno izraziteje navzoči v hrvaških lokalnih in institucionalnih zgodovinah. Zato pojem »pozabljeni« ni vedno ustrezen. Pogosto ne gre za popolno odsotnost zgodovinskega spomina, temveč za njegovo prostorsko in institucionalno neenakomernost. Posameznik je lahko postal obroben v historiografiji prostora, iz katerega je izšel, hkrati pa je ostal pomemben v zgodovinskem spominu mesta, šole, muzeja, znanstvene ustanove ali društva, v katerem je deloval.

Takšna neenakomerna vidnost opozarja tudi na širši metodološki problem raziskovanja mobilnih izobražencev. Njihove življenjske poti so v virih pogosto razdeljene med več današnjih nacionalnih, lokalnih in institucionalnih historiografij. Če jih raziskujemo samo znotraj enega prostora ali ene vrste ustanove, lahko velik del njihovega delovanja ostane neviden. Povezovanje biografskih leksikonov, šolskih poročil, institucionalne zgodovine, strokovne literature in časopisja zato ne dopolnjuje le posameznih življenjepisov, temveč omogoča rekonstrukcijo mrež, po katerih so se izobraženci gibali in v katerih so delovali.

Pet v prispevku obravnavanih življenjskih poti ne omogoča posploševanja za vse slovenske profesorje na Hrvaškem. Kažejo pa na vprašanja, ki bi jih bilo smiselno preveriti na širšem korpusu: koliko profesorjev je na Hrvaškem ostalo le začasno in koliko trajno, kakšne možnosti napredovanja so jim ponujale posamezne šole in mesta, v kolikšni meri so se vključevali v lokalne znanstvene, kulturne in društvene ustanove ter kako dolgo in na kakšne načine so ohranjali povezave s slovenskim prostorom. Bolj sistematična primerjava večjega števila poklicnih poti bi omogočila tudi natančnejše razlikovanje med individualnimi posebnostmi in širšimi vzorci profesorske mobilnosti.

Osrednji rezultat prispevka zato ni ugotovitev, da je nekaj slovenskih profesorjev na Hrvaškem doseglo pomembne položaje, temveč spoznanje, da je treba njihovo mobilnost razumeti kot proces: od prihoda in službene prilagoditve prek poklicnega napredovanja in vključevanja v lokalne mreže do ohranjanja, preoblikovanja ali slabljenja prejšnjih povezav. Poklicne poti profesorjev tako razkrivajo enega od načinov, kako so se med slovenskim in hrvaškim prostorom prenašali znanje, strokovne prakse in kulturne pobude. Hkrati pa njihova poznejša, pogosto neenakomerna zgodovinska vidnost opozarja, da mobilnost ni oblikovala le njihovega življenja, temveč tudi način, kako je bilo to življenje pozneje vključeno v različne zgodovinske pripovedi.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Viri

Andrija Kodrić, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva*, 6 (1884), št. 3.
Častni ud, *Slovenski gospodar*, 30 (9. januar 1896), št. 2.
Darila vsled potresa, *Slovenec*, XXIII (3. december 1895), št. 278.
Dijaška kuhinja v Celji, *Slovenec*, XX (30. marec 1887), št. 71.
Domače vesti, *Edinost*, 41 (22. junij 1916), št. 172.
Društveno gibanje, *Domovina*, 15 (30. junij 1905), št. 51.
Hrvatsko planinarsko društvo, *Planinski vestnik*, 6 (1900), št. 6.
Imenovanje, *Edinost*, 10 (18. julij 1885), št. 57.
Imenovanje, *Slovenec*, XIII (17. julij 1885), št. 160.
Iz Zagreba, 19. dec., *Slovenski narod*, 13 (22. december 1880), št. 293.
Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, XIV (19. junij 1886), št. 138.
Katoliškemu podpornemu društvu v Celji za vzdrževanje dekliške šole šolskih sester, *Slovenec*, XIV (30. julij 1886), št. 171.
Matica Hrvatska, *Slovenec*, XXX (17. julij 1902), št. 162.
Mihael Zavadlal, *Slovenski narod*, 49 (15. junij 1916), št. 136.
Nadzornik Zavadlal, dvorni svetnik, *Slovenski narod*, 44 (26. oktober 1911), št. 247.
Poroka, *Slovenec*, 31 (3. oktober 1903), št. 228.
Prof. Ivan Stožir iz Šmartna v Rožni dolini, *Naš list*, IV (26. februar 1908), št. 9.
Profesor Ivan Stožir, *Domovina*, 18 (19. februar 1908), št. 20.
S Krasa. (Deželni šolski nadzornik dalmatinski g. Mihael Zavadlal), *Učiteljski tovariš*, 38 (20. november 1898), št. 33.
Srednješolske vesti, *Učiteljski tovariš*, 56 (30. junij 1916), št. 13.
Šmartin v Rožni dolini, *Slovenski gospodar*, 42 (20. februar 1908), št. 8.

Literatura

Burić, Vesna: Andrija Kordić, Ferdo Ž. Miler i Vjekoslav Celestin, prvi kustosi osječkog muzeja, *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj* (ur. Mladen Radić), Osijek 1999.
Cuvaj, Antun: *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. ispravljeno i popunjeno izd., zv. 1–11, Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1910–1913.
Flegerič, Božidar: Valentin Mandelc, *Dom in svet*, 13, 1900, št. 19.
Gantar Godina, Irena: Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848, *Dve domovini/Two Homelands*, 18, 2003.
Gantar Godina, Irena: Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889), *Dve domovini/Two Homelands*, 19, 2004a.
Gantar Godina, Irena: Slovenski izobraženci na Hrvaškem od 1850 do 1860, *Dve domovini/Two Homelands*, 20, 2004b.

Gantar Godina, Irena: Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško, *Dve domovini/ Two Homelands*, 22, 2005a.

Gantar Godina, Irena: Janez Trdina: izseljenec in »Slavjan«, *Zastavil sem svoje življenje. Monografija o življenju in delu Janeza Trdine* (ur. Aleksander Bjelčevič), Mengeš 2005b.

Gantar Godina, Irena: Slovenski izobraženci na Hrvaškem po letu 1868: Ivan Steklasa (1846–1921), *Dve domovini/Two Homelands*, 24, 2006.

Glonar, Jože: Mazek, Anton (1836–1920), *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv., *Maas–Mrkun*, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933.

Hemar, Eduard: Ivan Stožir: utemeljitelj i pionir hrvatske meteorologije, HPD-a i Hrvatskog sokola, *Hrvatski planinar*, 112, 2020, št. 6.

Horvat, Siniša: Prosvjetni i kulturni rad profesora Josipa Križana, *Časopis za suvremenu povijest*, 35, 2003, št. 1.

Jurčić Čargo, Daniela: Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899–1999: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa u povodu prve Hrvatske gimnazije u Istri* (ur. Josip Šiklić), Pazin 1999.

Komarić, Ana: *Društvena elita u Požeškoj županiji u drugoj polovini 19. stoljeća*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.

Kovač, Marina: 140 godina poslije, *Tvrđa u Osijeku: katalog izložbe*, Osijek: Muzej Slavonije, 2017.

Kržišnik-Bukić, Vera: Okvirni pregled poteka, vzrokov in pomena izseljevanja Slovencev na Hrvaško, *Razprave in gradivo*, 29–30, 1994/95.

Kržišnik-Bukić, Vera: O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes, *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost* (ur. Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik), Ljubljana 2006.

Kržišnik-Bukić, Vera: Znameniti Slovenci na Hrvaškem skozi zgodovino, *Migracijske i etničke teme*, 22, 2006, št. 4.

Lekše, Fran S.: Dr. Jožef Križan, *Dom in svet*, 7, 1894, št. 4.

Lilek, Emilijan: *Slovenski v tujini službujoči šolniki*, Celje: samozaložba, 1933.

Lisac, Ljubomir Andrej: Zavadlal, Mihael (1856–1916), *Slovenski biografski leksikon*, 14. zv., Ljubljana 1986.

Malbaša, Marija: Stručno osoblje zaposleno u Muzeju od osnutka do danas, *Osječki zbornik*, 16, 1977.

Maljković, Nikolina: *Zavičajna zbirka Possegana u knjižnici Gimnazije Požega*, završni rad, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2020.

Muljević, Vladimir: Tehničar, fizičar i meteorolog Ivan Stožir, *Hrvatski patentni glasnik*, 6, 1996, št. 3.

Penzar, Branka in sodelavci: Geofizički zavod u Zagrebu i meteorološki observatorij na Griču od 1861. do 1986., *Geofizika*, 3, 1986, suppl.

Perić, Ivo: *Borba za ponarodjenje dalmatinskog školstva 1860–1918*, Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1974.

Pirjevec, Avgust: Križan, Josip (1841–1921), *Slovenski biografski leksikon*, 4. zv., *Kocen–Lužar*, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1932.

Potrebica, Filip: *Povijest knjižnica Požeške kotline*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 1995.

Razpet, Marko: *Josip Križan in Logika*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za matematiko in računalništvo, 2024.

Riman, Barbara: Slovenski profesori u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu, *Acta Histriae*, 24, 2016, št. 2.

Riman, Barbara in Julija Jančec: Slovenski profesori u Varaždinskoj gimnaziji s posebnim osvrtom na razdoblje Austro-Ugarske monarhije, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 31, 2020.

Riman, Barbara in Kristina Riman: Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine, *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 3–4.

Riman, Barbara in Kristina Riman: Slovenski profesori u hrvatskim kraljevskim i carskim gimnazijama s posebnim osvrtom na razdoblje Austro-Ugarske Monarhije, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 34, 2023.

Smolej, Viktor: Stožir, Ivan (1834–1908), *Slovenski biografski leksikon*, 11. zv., Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.

Sršan, Stjepan: *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2009.

Šercer, Marija: Antun Mazek (1836.–1920.): profesor klasične filologije i dugogodišnji ravnatelj požeške gimnazije, *Encyclopaedia moderna*, 17, 1997, št. 47.

Šojat, Lada: Kodrić, Andrija, *Hrvatski biografski leksikon*, 7. zv., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23917073

Kristina Riman*

Prevladujoči vrednotni sistemi v pripovedih za otroke učitelja Ljudevita Tomšiča[1]

Dominant Value Systems in the Children's Narratives of the Teacher Ljudevit Tomšič

Izvleček

V prispevku analiziramo književno-pedagoški opus Ljudevita Tomšiča (1843–1902), uglednega učitelja in pisatelja slovenskega rodu, ki je svoje poklicno življenje posvetil razvoju hrvaškega šolstva in mladinske književnosti. Tomšičevo ustvarjanje obravnavamo kot reprezentativen primer kanona mladinske književnosti druge polovice 19. stoletja, v katerem je estetska funkcija besedila neločljivo povezana z njegovo razsvetljensko in vzgojno vlogo znotraj takratnega institucionalnega okvira. S tematsko analizo Tomšičevih proznih del razkrivamo prevladujoče vrednotne sisteme, ki so delovali kot moralne smernice za mlade rodove. Izvedena analiza kaže, da so njegove pripovedi kljub strogim didaktičnim okvirom svojega časa uspešno integrirale državne izobraževalne cilje s plemenitimi ideali meščanske humanosti.

Abstract

This paper analyses the literary-pedagogical opus of Ljudevit Tomšič (1843–1902), a distinguished teacher and writer of Slovenian descent, who dedicated his professional life to the development of the Croatian school system and children's literature. Tomšič's creative work is treated as a representative example of the children's literature canon from the second half of the 19th century, in which the aesthetic function of the text is inextricably linked to its educational and Enlightenment role within the institutional framework of the time. Through a thematic analysis of Tomšič's prose works, we reveal the dominant value systems that served as moral guidelines for younger generations. The analysis demonstrates that, despite the strict didactic frameworks of his era, his narratives successfully integrated state educational goals with the noble ideals of bourgeois humanity.

Ključne besede: Ljudevit Tomšič, mladinska pripoved, vrednotni sistemi, književni kanon, slovensko-hrvaške vezi, didaktičnost

Keywords: Ljudevit Tomšič, children's narrative, value systems, literary canon, Slovenian-Croatian relations, didacticism

* Dr. Kristina Riman, red. prof., Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, e-pošta: kristina.riman@unipu.hr

1 Prispevek je nastal v okviru projekta Redno delovanje reške enote Inštituta za narodnostna vprašanja 2026, ki ga finančno podpira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Uvod

Šolstvo na Hrvaškem in Slovenskem se je v drugi polovici 19. stoletja razvijalo v skupnem habsburškem političnem in kulturnem okviru, vendar ob različnih upravnih ter družbenih okoliščinah. Temelj vzgojnega in izobraževalnega sistema je bila versko-moralna vzgoja, saj je šola morala vzgojiti poštenega, pobožnega, poslušnega, skromnega in odgovornega posameznika. Pomembno vrednotenje je predstavljala tudi zvestoba politični skupnosti s ciljem oblikovanja lojalnih podanikov, medtem ko so pismenost, znanje in profesionalizacija učiteljstva postali temelj družbenega in gospodarskega napredka. Kljub specifičnostim in razlikam v institucionalnem položaju jezika in šolstva med hrvaškim in slovenskim prostorom sta si obe okolji delili jedro verskih, moralnih, delovnih in državljanskih vrednot. V tem procesu je imela otroška pripoved ključno vlogo kot instrument vsajanja dominantnih vrednot, ki je prek poučnih narativov, nagrad in kazni služila kot podaljšana roka družine, šole in Cerkve pri moralnem oblikovanju mladih. Ob navezovanju na ta širši zgodovinsko-pedagoški kontekst je cilj tega dela analizirati dominantne vrednotne vzorce v proznem ustvarjanju hrvaškega učitelja slovenskega rodu Ljudevita Tomšiča ter ugotoviti, na kakšen način so se ti vzorci prenašali in prilagajali v okviru slovenske in hrvaške književnosti za otroke v drugi polovici 19. stoletja. V delu se raziskuje, kako so se skozi otroške povesti, ki so služile kot vzgojni instrument družine, šole in Cerkve, spodbujale temeljne družbene vrednote, kot so poslušnost, delo, pobožnost, moralnost in domoljubje. Za uresničitev teh ciljev temelji metodologija pričujočega prispevka na primerjalni in besedilni analizi trinajstih Tomšičevih povesti, ki imajo slovenske in hrvaške različice. Z analizo vsebine se primerjajo pripovedni postopki, sistemi nagrad in kazni ter jezikovne in kulturne specifičnosti posameznih različic glede na recepcijsko občinstvo, s čimer se ugotavljajo podobnosti in razlike pri oblikovanju zaželenega otroškega vedenja znotraj dveh sorodnih kulturnozgodovinskih kontekstov.

Dominantne vrednote v izobraževanju ob koncu 19. stoletja

V drugi polovici 19. stoletja sta se šolstvo na Hrvaškem in Slovenskem prostoru razvijala znotraj skupnega habsburškega političnega in kulturnega okvira, vendar v različnih upravnih in družbenih okoliščinah. Zato ni mogoče govoriti o popolnoma enotnem hrvaškem ali slovenskem izobraževalnem sistemu. Hrvaške dežele so bile administrativno razdeljene, pri čemer je Banska Hrvaška po hrvaško-ogrski nagodbi imela določeno avtonomijo pri urejanju šolstva.[2]

2 Sonja Gaćina Škalamera, Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju, *Anali za povijest odgoja,* 13, 2014, str. 99.

Dalmacija je spadala k avstrijskemu delu monarhije, njeno šolstvo pa se je razvijalo v drugačnem zakonodajnem, političnem in jezikovnem okolju.[3] Po drugi strani pa je bilo slovensko prebivalstvo razporejeno v več avstrijskih deželah brez enotne slovenske politične in šolske uprave.[4] Kljub tem razlikam so se na obeh območjih oblikovali sorodni vrednotni vzorci, izhajajoči iz katoliške tradicije, državne modernizacije, razvoja civilne družbe in krepitve narodnih gibanj.

Pomembno zgodovinsko izhodišče poznejšega razvoja šolstva je bila šolska reforma Marije Terezije iz leta 1774. S *Splošnim šolskim redom za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih in kraljevih dednih deželah* je bil sprejet prvi državni zakon na področju osnovnega šolstva v habsburških dednih deželah. Reforma je vzpostavila pravne in organizacijske temelje javnega osnovnošolskega sistema ter utrdila načela šolstva kot državne skrbi, dostopnosti temeljnega znanja širšim slojem otrok, skupinskega poučevanja in moralnega oblikovanja učencev. Čeprav so se njena določila uresničevala postopoma in neenakomerno, je reforma pomenila pomembno izhodišče procesov, ki so se nadaljevali v 19. stoletju.[5]

Skupno osnovo izobraževalnega vrednotnega sistema v 19. stoletju je predstavljala versko-moralna vzgoja. Od šole se je pričakovalo, da poleg prenašanja znanja oblikuje pošteno, pobožno, poslušno, skromno in odgovorno osebo. Moralnost se je povezovala z odnosom do družine, dela, avtoritete in skupnosti, verske vsebine pa niso bile omejene le na pouk vere. Prežemale so splošno razumevanje namena vzgoje in zaželenega vedenja. V hrvaški šolski zakonodaji v drugi polovici 19. stoletja je država prevzela upravljanje in strokovni nadzor nad šolami, medtem ko je Cerkev ohranila pristojnost na področju verske vzgoje.[6] V avstrijskem delu monarhije, kateremu so pripadale slovenske dežele, so reforme iz let 1867, 1868 in 1869 omejile dotedanji neposreden cerkveni nadzor in šolstvo preobrazile v področje močnejše državne odgovornosti.[7] Institucionalna modernizacija zato ni pomenila izbrisa vere iz izobraževanja, temveč postopno pogajanje o mejah med državnimi, cerkvenimi in strokovnimi pedagoškimi pristojnostmi.

Pomembno skupno vrednotenje je predstavljala zvestoba politični skupnosti. Šolanje naj bi oblikovalo lojalne podanike, razvijalo spoštovanje zakonov in spodbujalo občutek pripadnosti monarhiji. Državna lojalnost pri tem ni nujno izključevala domovinske ali narodne pripadnosti. Habsburški izobraževalni

3 Željko Karaula, Školstvo u Dalmaciji 1814.–1918. Iz rukopisa Šime Urlića, *Napredak*, 165, 2024, št. 3–4, str. 321–353.

4 Karin Almasy, An unintended consequence: How the modern Austrian school system helped set up the Slovene nation, *Austrian History Yearbook*, 55, 2024, str. 122.

5 Simon Malmenvall, Ozadje, pomen in počastitev 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1, str. 23–28.

6 Gaćina Škalamera 2014, str. 102–103.

7 Almasy 2024, str. 125–126.

sistem si je prizadeval povezati naklonjenost lokalnemu okolju, jezikovni skupnosti, zgodovinski pokrajini in dinastiji ter s tem oblikovati plastovito identiteto učenca. Učenec je lahko hkrati pripadal lastnemu narodu in širši državni skupnosti. Napetosti so se pojavljale, ko so narodna gibanja zahtevala, da so v šoli močneje zastopani lastni jezik, zgodovina in kultura ali ko se je uradna jezikovna politika doživljala kot sredstvo politične in kulturne premoči.[8]

Pismenost, znanje in kulturna izobraženost so prav tako postali skupne družbene vrednote. S širitvijo obveznega šolanja branje, pisanje in računanje niso bili več izključni privilegiji omejenih družbenih skupin, temveč so postali razumljeni kot predpogoj za družbeni in gospodarski napredek. V hrvaškem šolstvu je reforma iz leta 1874 povezala splošno opismenjevanje prebivalstva z načeli enakosti v izobraževanju, obveznim šolanjem in javno odgovornostjo države.[9] V slovenskih deželah je avstrijska reforma iz leta 1869 razširila obvezno šolanje in profesionalizirala delo učiteljev, s čimer je prispevala k večji pismenosti in splošni izobraženosti prebivalstva.[10]

Pomembna skupna sprememba je bila profesionalizacija učiteljstva. Učitelj je postopoma prenehal biti le pomočnik krajevnih in cerkvenih oblasti ter je vse bolj postajal izobražen strokovnjak in javni uslužbenec. Od njega so pričakovali metodično usposobljenost, poznavanje pedagogike, odgovornost za napredek učencev in trajno strokovno izpopolnjevanje.[11] Vendar pa je ostala poklicna avtonomija učiteljev omejena s političnimi, cerkvenimi in lokalnimi pritiski. Od učitelja so hkrati zahtevali zvestobo državi, sodelovanje z lokalno skupnostjo in sodelovanje pri uresničevanju moralnih ter narodnih ciljev izobraževanja. Učiteljstvo je zato bilo pomemben posrednik med uradnimi šolskimi predpisi in vrednotami, ki so se dejansko prenašale na učence. V šolskih odborih in pri postopkih izbire učnih vsebin so sodelovali predstavniki oblasti, Cerkve in učiteljstva, zaradi česar so bile šole prostor srečevanj in spopadov različnih družbenih interesov.[12]

Skupne značilnosti so obstajale tudi na področju spolnih vrednot. Izobraževanje deklet se je postopoma širilo, zlasti prek učiteljišč, vendar je ostalo močno povezano s tradicionalnimi predstavami o ženski kot materi, vzgojiteljici in varuhinji družinske morale. Izobraževalne vsebine, namenjene dekletom, so pogosteje poudarjale moralnost, gospodinjstvo, ročna dela in pripravo na družinsko življenje. Vrednote družinske povezanosti, poslušnosti, starševske ljubezni

8 Scott O. Moore, *Teaching the Empire: Education and State Loyalty in Late Habsburg Austria*, West Lafayette: Purdue University Press, 2020.

9 Gaćina Škalamera 2014, str. 100.

10 Almasy 2024, str. 121.

11 Tatjana Hojan, Teachers' Continuing Professional Education in Slovenia, *Anali za povijest odgoja*, 2(2), 2003, str. 343–346.

12 Oliver Pejić, Beyond (ethno)linguistic determinism: Diverse approaches to nationalism in Habsburg-Austrian schools, *Nationalities Papers*, 2024, str. 1–13.

in odgovornosti so bile močno zastopane v hrvaški vzgojni literaturi, namenjeni otrokom in mladini.[13]

Najpomembnejša razlika med hrvaškim in slovenskim prostorom se je nanašala na institucionalni položaj narodnega jezika in šolstva. V Banski Hrvaški je reforma iz leta 1874 omogočila zakonsko povezovanje obveznega izobraževanja, hrvaškega učnega jezika, izobraževanja učiteljev in avtonomne šolske uprave.[14] S tem je hrvaški narodni izobraževalni program dobil razmeroma trdno institucionalno oporo. Njegova uporaba pa kljub temu ni bila enaka v vseh hrvaških deželah. Regionalna razdeljenost, gospodarske razlike in različni upravni sistemi so omejevali nastanek popolnoma enotnega hrvaškega šolstva.[15]

Razliko je mogoče opaziti tudi v odnosu med verskimi, liberalnimi in narodnimi vrednotami. Na Hrvaškem sta se verska in narodna vzgoja pogosto povezovali z idejo kulturnega in izobraževalnega napredka. Izobraževanje se je razumelo kot sredstvo za moralni razvoj posameznika pa tudi za kulturni vzpon naroda.[16] V slovenskih deželah je bilo razmerje med katoliškimi, liberalnimi in narodnimi tokovi izraziteje zaznamovano z bojem za vpliv nad šolo, učnimi vsebinami, učbeniki in učiteljstvom. Spremembe v avstrijski šolski zakonodaji so odražale izmenjavanje liberalnih in konservativnih izobraževalnih politik, zlasti na področju lokalnega nadzora in izbire učbenikov.[17]

Iz vsega navedenega izhaja, da sta imela hrvaški in slovenski izobraževalni prostor enako temeljno jedro verskih, moralnih, delovnih, državnih in državljanskih vrednot. Šola naj bi oblikovala moralno, disciplinirano, delavno, izobraženo in družbeno koristno osebo. V drugi polovici 19. stoletja so se temu jedru vse močneje pridruževale vrednote splošne pismenosti, strokovnosti, znanstvenega napredka, profesionalnosti učiteljev in narodne kulture. Najpomembnejše razlike niso izvirale iz povsem nasprotnih vrednostnih sistemov, temveč iz različnih institucionalnih pogojev, v katerih so se sorodne vrednote uresničevale.

Pripoved za otroke kot instrument vcepljanja dominantnih vrednot

Pripoved za otroke v drugi polovici 19. stoletja ni bila razumljena le kot oblika zabave ali kot avtonomno književno delo, temveč tudi kot pomembno sredstvo vzgoje. Njena funkcija se je oblikovala v povezavi s širjenjem osnovnega šolstva

13 Ivan Lenard i Mirko Lukaš, Obiteljski odgoj promatran u Bosiljku, Smilju i Bršljanu: časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Nova prisutnost*, 21(1), 2023, št. 1, str. 163–176.

14 Gaćina Škalamera 2014, str. 104.

15 Karaula, 2024, str. 321–353.

16 Vesnica Mlinarević, Tihomir Živić i Antonija Vranješ, Odgojne vrijednosti u odabranim govorima Josipa Jurja Strossmayera, promicatelja prosvjete i kulture, *Mostariensia : časopis za humanističke znanosti*, 20, 2016, št. 1–2, str. 117–131.

17 Pejić 2024, str. 1–13.

in pismenosti, razvojem otroške periodike in profesionalizacijo učiteljstva. Književnost, namenjena otrokom, je nastajala znotraj mreže šole, družine, Cerkve, založništva in različnih kulturnih združenj, zaradi česar je prenašala vrednote, ki so jih te ustanove imele za zaželene. Meje med šolskim poukom, poljudnim čtivom in otroško književnostjo pri tem še niso bile natančno določene, zato se je od pripovedi pričakovalo, da bralca hkrati pouči, moralno oblikuje in zabava.[18]

Vzgojna funkcija pripovedi za otroke je izvirala iz takratnega razumevanja otroštva kot prehodnega in pripravljalnega obdobja, usmerjenega k odraslosti. Književnost za otroke tako ni le odražala obstoječih predstav o otroku, temveč je sodelovala pri njihovem ustvarjanju in uravnavanju. Poučne zgodbe, pravljice in pripovedi naj bi z zgledi zaželenega in nezaželenega vedenja pripravile otroka na prihodnjo vlogo moralne in družbeno odgovorne odrasle osebe. Pripoved je tako postala primeren instrument za prevajanje abstraktnih moralnih načel v otrokom razumljive like, ravnanja in njihove posledice.[19]

Med vrednotami, ki so jih širile pripovedi za otroke, so posebno izstopale pobožnost, poslušnost staršem in učiteljem, marljivost, skromnost in samodisciplina. Dober otrok se je prikazoval kot umirjeno in bistro bitje, ki sprejema avtoriteto odraslih in izpolnjuje svoje obveznosti. Takšni *otroci vzorniki* so se vedli kot majhni odrasli ljudje: nadzorovali so lastne želje in čustva ter s svojimi besedami in ravnanji potrjevali moralne nauke pripovedovalca.[20]

Osnovni pripovedni postopek moralistične pripovedi za otroke je bila vzpostavitev jasne vzročno-posledične zveze med vedenjem in nagrado ali kaznijo zanj. Poslušnost, delo in pobožnost so vodili k srečnemu koncu, sprejetju v družini ali družbenemu priznanju, medtem ko so se neposlušnost, lenoba, laž, ošabnost in nepazljivost končale s ponižanjem, boleznijo, nesrečo ali smrtjo. V hrvaških otroških revijah druge polovice 19. stoletja je mogoče najti vrsto pripovedi, v katerih se celo otroška igrivost, radovednost ali nepazljivost kaznuje s skrajno težkimi posledicami. Tragedija v takšnih pripovedih ni bila prikazana kot naključen dogodek, temveč kot potrditev moralnega reda: trpljenje neposlušnega otroka naj bi bralca opozorilo, da odstopanje od predpisanih pravil neizogibno prinaša kazen.[21]

Znani srednjeevropski vzorec takšne opozarjajoče književnosti predstavlja delo Heinricha Hoffmanna, prvič objavljeno leta 1845 pod naslovom *Lustige Geschichten und drollige Bilder*, pozneje pa znano kot *Der Struwwelpeter*. V njem neposlušni, nepazljivi ali neurejeni otroci doživljajo groteskno pretirane posledice lastnega vedenja. Čeprav Hoffmannovo delo spada v specifično mešanico

18 Marijana Hameršak i Dubravka Zima, *Uvod u dječju književnost*, Zagreb: Leykam International, 2015.

19 Marijana Hameršak, *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam. 2011.

20 Štefka Batinić, Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, 4, 2005, št. 4, str. 37–49.

21 Ibidem, str. 37–49.

humorja, karikature in moralnega opozorila, je njegova mednarodna priljubljenost pokazala, kako razširjen je bil v evropski otroški kulturi model pripovedi, ki s strašljivim zaključkom poskuša vplivati na bralčevo vedenje.[22] V hrvaški in slovenski književnosti za otroke se takšni vzorci niso le prevzemali, temveč so se s prevajanjem in prirejanjem prilagajali domačim verskim, družbenim in narodnim okoliščinam.

Nasprotje kazni je bila nagrada, ki je bila prav tako lahko izrazito pretirana. Poslušen in pobožen otrok je v moralističnih pripovedih po različnih preizkušnjah lahko dosegel varnost, priznanje ali znova vzpostavil družinsko srečo. Nagrada in kazen sta tako tvorili dve plati istega vzgojnega mehanizma: obe sta bralcu sporočali, da je osebno usodo mogoče razumeti kot posledico moralnega ravnanja.[23] Takšen pripovedni vzorec je bil prisoten v delih in priredbah, nastalih pod vplivom nemškega katoliškega pisatelja Christopha von Schmida. Njegove povesti so povezovale pustolovske in sentimentalne vsebine s krščanskimi moralnimi nauki, vera, dobrota in vztrajnost likov pa so se potrjevale z ugodnim razpletom.[24]

Verske vrednote so zasedale pomembno mesto v pripovedih za otroke in drugih prispevkih, objavljenih v revijah za otroke in mladino. Pobožnost ni bila prikazana le kot oseben odnos do vere, temveč se je povezovala s poslušnostjo, spoštovanjem staršev, sprejemanjem dolžnosti in skrbjo za druge. Družinska vzgoja se je predstavljala kot od Boga določena naloga, s čimer je starševska avtoriteta dobila dodatno versko upravičenje. Poleg verskih in moralnih vrednot so se širile praktične in družbeno zaželene vrline, med katerimi so izstopale urejenost, čistoča, marljivost, resnicoljubnost, ponižnost in ustrežljivost. Na ta način je pripoved za otroke povezovala krščansko moralo z oblikovanjem discipliniranega in družbeno koristnega posameznika. [25]

Družina je v takih pripovedih predstavljala prvo in najpomembnejše mesto vzgoje. Mati je bila najpogosteje prikazana kot ogrodje družinske vzgoje, varuhinja doma in neposreden moralni zgled otroku, medtem ko je oče predstavljal avtoriteto, strogost, usmerjanje in zaščito družine.[26] Takšna razdelitev vlog ni bila le opis družinskega življenja, temveč tudi način prenašanja spolno opredeljenih vrednot. Od deklic se je pričakovala priprava na vloge dobre gospodinje, žene in

22 Heinrich Hoffmann, *Lustige Geschichten und drollige Bilder mit 15 schön kolorirten Tafeln für Kinder von 3–6 Jahren*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845.

23 Batinić 2005, str. 37–49.

24 Andrejka Žejn, Računalniško podprta stilometrična analiza pripovedne literature Janeza Ciglerja in Christopha Schmida v slovenščini. *Fluminensia* 32, 2020, št. 2, str. 137–158.

25 Ivan Lenard i Mirko Lukaš, Obiteljski odgoj promatran u Bosiljku, Smilju i Bršljanu: časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Nova prisutnost*, 21(1), 2023, št. 1, str. 163–176.

26 Ibidem, str. 166–168.

skrbne matere, medtem ko so se izobraževanje ter opravljanje javnih in družbenih funkcij v večji meri povezovali z dečki in moškimi. Vzgoja otrok obeh spolov je bila usmerjena k sprejemanju predpisanih družinskih dolžnosti in družbenih pričakovanj.[27]

V nastajanju in razvoju takšne književnosti so znatno sodelovali učitelji in pedagoški delavci. Zanje pisanje pripovedi za otroke ni bilo ločeno od učiteljskega poklica, temveč je predstavljalo njegovo razširitev zunaj učilnice. Učitelji so ustanavljali in urejali revije, sestavljali berila, prevajali tuja dela ter pisali poučne in zabavne pripovedi za mladino. Njihov pomen pri prenosu evropskih pedagoških idej in ustvarjanju strokovne literature je bil eden od temeljev oblikovanja hrvaške pedagogike v 19. stoletju.[28] Pripoved za otroke je v njihovih rokah postajala svojevrstna podaljšana učna metoda: tam, kjer neposredna zapoved ali abstraktni pouk morda ne bi bila dovolj prepričljiva, naj bi čustveno oblikovana pripoved spodbudila istovetenje z zaželenim likom ali strah pred usodo prestopnika.[29]

V slovenskem prostoru se je razvoj posvetne književnosti za mladino prav tako odvijal s sprejemanjem in prilagajanjem evropskih literarnih in vzgojnih modelov. Moralni pouk, praktično znanje in oblikovanje bralca so bili pomembni že v zgodnjih oblikah slovenskega mladinskega slovstva, medtem ko je raba slovenskega jezika postopoma dobivala dodaten kulturni in narodni pomen.[30]

V drugi polovici 19. stoletja je pripoved zato lahko hkrati širila krščansko moralo, lojalnost družbenemu redu, praktične vrline in pripadnost lastni jezikovni skupnosti. Te vrednote niso bile nujno doživljane kot medsebojno nasprotujoče si: pobožen in poslušen otrok je lahko bil hkrati zamišljen kot bodoči koristen pripadnik hrvaške ali slovenske narodne skupnosti. Vendar pa vzgojne namere avtorjev ni mogoče samodejno enačiti z dejanskim učinkom pripovedi. Otroci niso bili le pasivni prejemniki vnaprej oblikovanih sporočil. Ista pripoved se je lahko brala kot moralni pouk, razburljiva prigoda, strašljiva zgodba ali predmet skupne družinske zabave. Zgodovina otroškega branja kaže, da odnosi med knjigo, možnim bralcem in dejansko bralno prakso niso bili preprosti niti povsem predvidljivi.[31] Zato je upravičeno pripoved za otroke opazovati kot instrument, s katerim so odrasli poskušali vcepljati prevladujoče vrednote, ne pa tudi predpostavljati, da so otroci te vrednote vedno sprejemali natanko tako, kot so avtorji in pedagogi pričakovali.

27 Emerik Munjiza, Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. stoljeća, *Napredak* 153, 2012, št. 2, str. 279–292.

28 Štefka Batinić, Croatian pedagogy in the 19th century: The transfer of European pedagogical ideas, *Review of Croatian History*, 19 (1), 2023, št. 1, str. 161–177.

29 Batinić 2005, št. 4, str. 37–49.

30 Marjana Kobe, *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem: 1778–1850*, Maribor: Mariborska knjižnica, revija Otrok in knjiga, 2004.

31 Marijana Hameršak, Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2009, št. 3, str. 783–804.

Življenje in književno ustvarjanje Ljudevita Tomšiča

Ljudevit Tomšič, izjemen učitelj, književnik in urednik, se je rodil 24. oktobra 1843 v Vinici v Beli krajini v družini učitelja Bernarda Tomšiča. Osnovno šolo je najprej obiskoval pri očetu, po njegovi smrti pa se je preselil k sorodnikom v Karlovac, kjer je končal tretji in četrti razred. Od leta 1858 do 1862 je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, iz katere je bil maja 1862 kot četrtošolec izključen. Šolanje je nato nadaljeval v Zagrebu: opravil je izpit za četrti razred gimnazije, v petem razredu pa je prestopil na učiteljišče, ki ga je končal leta 1865.[32]

Na zgodnje književno in pedagoško oblikovanje Ljudevita Tomšiča je pomembno vplivalo tudi družinsko okolje. Njegov oče Bernard Tomšič ni bil le učitelj, temveč tudi pesnik, pisatelj in zbiralec ljudskega blaga. V časopisih je objavljal pesmi, povesti in poučne sestavke, posebno pomembni pa so njegovi zapisi o Vinici in Viničanih ter opisi ljudskih običajev ob kresovanju, ženitovanju in pogrebih. Pod njegovim vodstvom sta se s pisanjem že zgodaj začela ukvarjati oba sinova.[33] Ljudevitov starejši brat Ivan Tomšič je postal priznan slovenski učitelj, vzgojitelj in pisatelj. Leta 1871 je ustanovil mladinski časopis *Vrtec* ter ga večinoma sam urejal in vanj pisal vse do svoje smrti leta 1894.[34] Podatek je pomemben tudi za razumevanje objavljanja Ljudevitovih slovenskih pripovedi v Vrtcu.[35] Delovanje očeta Bernarda ter poklicna in uredniška pot obeh bratov tako kažejo na družinsko kontinuiteto učiteljskega, književnega in vzgojnega dela.

Tomšičeva pedagoška kariera se je začela leta 1865 v Karlovcu, kjer je delal do leta 1870, nato pa je poučeval na različnih zagrebških osnovnih šolah. Od leta 1886 do 1893 je bil ravnatelj zagrebške spodnjestodenske ljudske šole, od leta 1893 do smrti leta 1902 pa je vodil šolo v Krajiški ulici. Znanje je dodatno pridobival kot izredni poslušalec univerzitetnih predavanj iz pedagogike, estetike in zgodovine književnosti v letih 1876 in 1877.[36] Aktivno je sodeloval v delu učiteljskih strokovnih organizacij, leta 1891 pa je bil eden od ustanoviteljev zagrebškega Društva za prehrano revne mladine. Poleg prosvetnega dela je tudi član in stalni stenograf urada Hrvaškega sabora od leta 1879 do leta 1902.[37]

Tomšičevo književno, uredniško in publicistično delo je bilo tesno povezano z njegovim učiteljskim poklicem. Pisal je v hrvaškem in slovenskem jeziku ter s

32 France Koblar, Tomšič, Ljudevit (1843–1902). *Slovenski biografski leksikon*, sv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980. *Slovenska biografija*, SAZU i ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi711854/ (1.9.2026).

33 Mateja Kambič, Ljudevit Tomšič. *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. Dostopno na: https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ljudevit-tomsic/ (8. 9. 2026).

34 France Koblar, Tomšič, Ivan (1838–1894). *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1980; digitalna izdaja: *Slovenska biografija*, SAZU in ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi710964/ (6. 10. 2026).

35 Koblar 2013.

36 Ibidem.

37 Kambič 2020.

svojim delovanjem povezoval slovensko in hrvaško kulturno okolje. Njegove publicistične dejavnosti je treba obravnavati v širšem krogu slovenskih avtorjev, ki so živeli in se strokovno uveljavili na Hrvaškem ter s svojimi besedili hrvaško in slovensko občinstvo seznanjali s kulturnimi, književnimi in družbenimi dogajanji v sosednjem okolju.[38]

Tomšičevo prozno ustvarjanje

V proznem ustvarjanju se je Tomšič pretežno posvečal poučnim povestim, moralnim pripovedim, domoljubni prozi in poljudno oblikovanemu izobraževalnemu čtivu. Med njegovimi pomembnejšimi deli je trodelna zbirka *Djetinji vrtić: zabavne pripovijesti dobroj djeci*, katere deli so bili objavljeni v letih 1875, 1877 in 1887. V poljudni knjižici *Naša zemlja ili dvanaest razgovora s djedom*, ki je bila prvič objavljena leta 1873, je v dialogu mladim bralcem prenašal znanje o domovini. Leta 1883 je objavil zbirko *Izbrane izvorne pripovjesti hrvatskoj mladeži*, k izobraževalni književnosti pa sodita tudi njegova *Početnica hrvatske povijesti* in knjiga *Sv. braća Ciril i Metod* iz leta 1885.[39]

Ker je Ljudevit Tomšič ustvarjal v hrvaškem in slovenskem jeziku, se je v literarni historiografiji pozicioniral kot avtor z dvema literarnima identitetama. Ne samo, da je pisal v dveh jezikih, ampak je posamezne povesti objavljal v obeh jezikih, za hrvaško in slovensko občinstvo, in sicer ne izključno kot prevodno književnost, temveč kot priredbo, ki upošteva recepcijske značilnosti občinstva. Pri analizi pripovedi za otroke Ljudevita Tomšiča, objavljenih v slovenski reviji *Vrtec* in ločeni zbirki *Izvorne pripovijesti hrvatskoj mladeži*, je bilo zabeleženih dvanajst povesti, ki imajo svojo hrvaško in slovensko različico: *Prvi list / Pervi list; Kolibica na brežuljku / Hišica na holmcu; Biserni grad / Biser-grad; Djeca na putu iz škole / Otroci iz šole gredé; Majčin glas / Materin glas; Nevina radost / Nedolžno veselje; Križ / Križ; Ranjeni vojnik / Ranjeni vojak; Svakomu svoje / Vsakemu svoje; Djeco, slušajte svoje roditelje / Otroci, ubogajte svoje starše; Ružica za uspomenu / Cvetlica na spomin; Božićnica / Božičnica.* Navedene povesti so bile obravnavane v skladu s prevladujočo izobraževalno vlogo, ki so jo imele v času svoje objave. Ker je bil eden primarnih ciljev te vrste književnosti otroške bralce vzgojiti in jih poučiti o takrat temeljnih življenjskih vrednotah, je analiza Tomšičevih pripovedi usmerjena na prevladujoče vrednote, ki se v njih tematizirajo. Na ta način se želi ugotoviti, katere zaželene lastnosti so si prizadevali razviti in utrditi v okviru vzgojno-izobraževalnega sistema, oziroma preveriti, ali obstajajo odstopanja v njihovi vsebini ali slogovnih posebnostih, glede na pripadnost slovenskim ali hrvaškim bralcem.

38 Kristina Riman, Slovenski pisci u Hrvatskoj kao graditelji slovensko-hrvatskih odnosa, *Razprave in gradivo: Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies*, 2018, št. 80, str. 45.

39 Koblar, 2013.

Pri analizi Tomšičevih povesti je treba razlikovati tisto, kar je mogoče neposredno ugotoviti iz njihove vsebine, od širših trditev o hrvaškem in slovenskem šolstvu ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Analizirana besedila ne morejo sama predstaviti celotnega vrednostnega sistema takratnih šolskih sistemov, vendar pa prikazujejo, kakšen model zaželenega otroškega vedenja se je oblikoval v književnosti, namenjeni mladim bralcem. V njih še posebej izstopajo izobraževanje, poslušnost staršem, spoštovanje učiteljske avtoritete, marljivost, skromnost, poštenje, religioznost, družinska solidarnost, domoljubje in družbena koristnost. Te vrednote niso podane le z neposrednimi pripovedovalčevimi nauki, temveč se potrjujejo z ravnanji likov, njihovimi življenjskimi usodami ter sistemom nagrad in kazni.

Izobraževanje je v analiziranih povestih predstavljeno kot ena najpomembnejših poti osebnega in družbenega napredovanja. V pripovedi *Prvi list*/*Pervi list* sprejem prvega pisma označuje dečkovo postopno vključevanje v svet pismenosti in širše družbene komunikacije. Prijatelj, ki se šola v glavnem mestu, slavljencu želi, da napreduje „v modrosti in rodoljubnosti" in da naslednje leto pride v Ljubljano.[40] V hrvaški različici se isto hrepenenje nanaša na napredovanje »v znanostih, modrosti in domoljublju« ter na prihodnji prihod v Zagreb.[41] V obeh različicah se znanje povezuje z modrostjo in rodoljubjem, zato šolanje ni prikazano le kot osebna korist, temveč tudi kot priprava na pripadnost narodni in družbeni skupnosti. Ljubljana v slovenski oziroma Zagreb v hrvaški različici predstavljata izobraževalni središči, proti katerima bi se moral otrok usmeriti. Poučno funkcijo v isti pripovedi ima tudi očetova razlaga razvoja poštne komunikacije. Oče se pojavi kot avtoriteta, ki znanje prenaša na sina in njegove prijatelje, s čimer se družinski prostor spremeni v kraj neformalnega izobraževanja. Pismenost tako ni omejena na šolsko učilnico, temveč vstopa v vsakdanje življenje in omogoča otroku povezovanje z ljudmi zunaj njegove neposredne okolice. Prvo pismo je hkrati darilo, spodbuda za učenje in znak družbenega priznanja.

Povezanost znanja, zaželenega vedenja in šolske nagrade je še posebej vidna v povesti *Otroci iz šole gredé*/*Djeca na putu iz škole*. Nežka v slovenski oziroma Anka v hrvaški različici prejme knjigo kot nagrado za uspeh pri verouku. Knjiga ima dvojni pomen: je sredstvo nadaljnjega izobraževanja pa tudi materialna potrditev predhodno izkazanega znanja. Ker se nagrajuje uspeh pri verouku, se šolsko znanje neposredno povezuje z versko vzgojo. Pripoved hkrati postavlja dekličino resnično znanje ob bok oholosti in bahanju dečkov. Dečki so prepričani, da vedo več, vendar jim tega ne uspe dokazati, medtem ko nagrajena učenka svojo vrednost potrjuje z umirjenostjo in znanjem. Slovenska različica se konča s pregovorom Kdor se zadnji smeje, se najslaje smeje, s katerim se posamezni dogodek

40 Ljudevit Tomšič, Pervi list, *Vertec*, let. 2, št. 4, 1. 4. 1872, str. 57.

41 Ljudevit Tomšič, *Izabrane izvorne pripovjesti hrvatskoj mladeži*, Prvi svezak, Zagreb: Naklada knjižare Mučnjaka i Senftlebena, 1883, str. 32.

spremeni v splošni nauk.[42] V hrvaški različici Anka sklene, da dečki kljub vsemu ne vedo vsega bolje od nje in da knjiga, ki jo je dobila za nagrado, z vso pravico ostane njena.[43] Slovenska verzija sporočilo oblikuje s pomočjo ljudskega pregovora, medtem ko hrvaška neposredneje poudarja upravičenost zaslužene nagrade. Skupno sporočilo je, da bi moralo šolsko priznanje temeljiti na resničnem znanju, ne pa na samovšečnosti ter praznih besedah.

Javno vrednotenje šolskega uspeha je podrobno prikazano v povesti *Materin glas*/*Majčin glas.* Učenci, ki so se med letom marljivo učili in lepo obnašali, se vpišejo v *zlato knjigo* ter pred ravnateljem, šolskim nadzornikom, starši in zbranimi gosti prejmejo nagrade.[44] Šola tako ne ocenjuje le količine usvojenega znanja, temveč tudi vedenje učencev. Izobraževanje je predstavljeno kot hkrati intelektualno in moralno oblikovanje, šolska slovesnost pa javno potrjuje vrednosti, ki so v skupnosti zaželene. V hrvaški različici je Lovrovo prejemanje nagrade pospremljeno z bobni in trobentami, zaradi česar je prizor bolj slovesen kot v slovenskem besedilu.[45] Vendar pa iz te razlike ni mogoče zanesljivo sklepati na različne značilnosti hrvaškega in slovenskega šolskega sistema. Lahko se zgolj ugotovi, da hrvaška različica močneje dramatizira javno priznanje učenčevega uspeha. V obeh različicah je prisotna ista temeljna vrednost: marljivo učenje in primerno vedenje si zaslužita priznanje šole in širše skupnosti.

Podobna povezava med izobraževanjem in družino se pojavi v pripovedi *Ružica na uspomenu*/*Cvetlica za spomin*. Barica je prikazana kot pridna in poslušna deklica, ki očetu naglas bere knjigo o Krištofu Kolumbu in odkritju Amerike. Oče posluša in ji občasno zastavlja vprašanja, s čimer sodeluje pri njenem učenju. Branje poteka doma, zato izobraževanje spet ni omejeno na šolo. Družina podpira pridobivanje znanja in razvijanje bralnih navad, medtem ko se Baričina izobraženost povezuje z ljubeznijo in hvaležnostjo do starša. Vrtnica, ki jo podari očetu, postane trajen spomin na njuno povezanost. Pripoved tako ne oblikuje vzornega otroka samo kot dobrega učenca, temveč tudi kot čutečo in hvaležno osebo.[46]

Družina je v večini analiziranih povesti prikazana kot prvi in najpomembnejši prostor moralne vzgoje. Starševska avtoriteta pri tem večinoma ni predmet preverjanja. Njeno sprejemanje prinaša varnost in napredovanje, medtem ko neposlušnost otroka izpostavlja nevarnosti. To je najizraziteje umerjeno v naslovu pripovedi *Djeco, slušajte svoje roditelje!*/*Otroci, ubogajte svoje starše*. Dogajanje pokaže, da otrok zaradi mladosti in neizkušenosti ni sposoben predvideti vseh posledic svojih ravnanj. Zapuščanje varnosti doma in zanemarjanje starševske prepovedi vodita v lakoto, utrujenost, strah in smrtno nevarnost. Povest razlikuje

42 Ljudevit Tomšič, Otroci iz šole gredé, *Vertec*, let. 1, št. 7, 1. 7. 1871, str. 102.
43 Tomšič 1883, str. 59.
44 Ljudevit Tomšič, Materin glas, *Vertec*, let. 5, št. 9, 1. 9. 1875, str. 134–135.
45 Tomšič 1883, str. 40.
46 Ibidem, str. 88–90; Ljudevit Tomšič, Cvetlica na spomin, *Vertec*, let. 4, št. 11, 1. 11. 1874, str. 171–172.

otroka, ki je sposoben prepoznati napako in se pokesati, od tistega, ki vztraja v neposlušnosti. Željko oziroma Jurče po vrnitvi sprejme starševsko avtoriteto in postane zgled drugim vaškim otrokom. Joško oziroma Matevž ostaja neposlušen, zavrača šolo in postopa, na koncu pa umre. Njuni usodi sta oblikovani po načelu nagrade in kazni: priznanje napake omogoča popravek, medtem ko vztrajanje v slabem ravnanju vodi v propad. Pomemben del te pripovedi predstavlja tudi opozorilo na poguben vpliv slabe družbe. Hrvaški in slovenski pregovori sporočajo, da je mogoče človekov značaj prepoznati po ljudeh, s katerimi se druži. Otrok je predstavljen kot bitje, podvrženo vplivom okolice, zaradi česar ga morajo starši in šola pravočasno usmerjati. V besedilu se mlado srce primerja z voskom, ki se zlahka oblikuje, medtem ko se človeška narava opisuje kot bolj nagnjena k slabosti kot k dobremu. Takšne formulacije kažejo, da se vzgoja dojema kot oblikovanje značaja, preden se škodljive navade utrdijo. Poslušnost, marljivost in izbira dobre družbe zato postanejo pogoji moralno pravilnega odraščanja.[47]

Starševska avtoriteta določa tudi življenjsko pot protagonista povesti *Materin glas*/*Majčin glas*. Lovro je uspešen učenec, ki mu družinske gmotne razmere omogočajo nadaljevanje šolanja in izbiro družbeno uglednejšega poklica. Kljub temu se odloči za mizarstvo, ker želi slediti glasu pokojne mame. Poslušnost materini želji je predstavljena kot moralno pravilna odločitev, ki mu prinaša notranji mir in kasnejši družbeni uspeh. Materina avtoriteta deluje še naprej tudi po njeni smrti, kar njegovo odločitev dodatno povezuje z vrednotami družinske zvestobe in spoštovanja starševskega nasveta.[48]

Tomšičeve povesti kljub temu ne prikazujejo družine izključno kot kraja prepovedi in podrejanja avtoriteti. V povesti *Nevina radost*/*Nedolžno veselje* starši z odobravanjem opazujejo otroško igro in iznajdljivost. Otroci se veselijo rož, živali, skupnega obroka in prihoda pomladi, njihovo veselje pa je pozitivno ovrednoteno zato, ker je *nevino* oziroma *nedolžno in lepo*. Otroška igrivost ni obsojena, če poteka znotraj družinske skupnosti in sprejemljivih moralnih meja. Slovenska različica izpostavlja očetovo pohvalo Mihčevi pameti, medtem ko hrvaška prenaša učiteljevo oceno, da ima Jožek bistro glavico. V obeh primerih otroške sposobnosti potrjuje avtoriteta odrasle osebe.[49]

Družbena solidarnost je še posebej poudarjena v *Božićnici*/*Božičnici*. Po očetovi smrti in med materino boleznijo otroci aktivno sodelujejo pri skrbi za družino. Odhod po drva kaže, da se vzorni otrok ne določa samo s poslušnostjo, ampak tudi s pripravljenostjo, da z lastnim delom pomaga staršu, bratom in sestram. Mama, čeprav bolna in izčrpana, še naprej skrbi za varnost in vzgojo otrok. Družina se tako prikazuje kot skupnost vzajemnih obveznosti, v kateri se osebne potrebe podrejajo obstoju in dobrobiti vseh članov.

47 Ibidem, str. 1–11; Ljudevit Tomšič, Otroci, ubogajte svoje starše, *Vertec*, let. 2, št. 11, 1. 11. 1872, str. 170–175.

48 Ibidem, str. 39–47; Tomšič, Materin glas, 1875, str. 133–139.

49 Ibidem, str. 67–69; Ljudevit Tomšič, Nedolžno veselje, *Vrtec*, let. 13, št. 5, 1. 5. 1883, str. 70–71.

Delo je v analiziranih povestih hkrati praktična potreba in moralna vrednost. Najpopolneje je takšno dojemanje razvito v *Materinem glasu*/*Majčinu glasu*. Lovrova izbira mizarstva ne predstavlja opuščanja izobraževanja. Nasprotno, pripoved povezuje znanje in obrtno spretnost. Lovro postane uspešen, ker je hkrati izobražen, marljiv, sposoben gospodar in spreten obrtnik. S tem se praktično delo prikazuje kot dostojen življenjski poklic, družbena vrednost posameznika pa se ne določa zgolj s titulami ali pripadnostjo višjemu sloju.

Slovenska različica izpostavlja Lovrov ugled izobraženega mizarja in njegovo izvolitev za poslanca v deželnem zboru. Hrvaška različica njegovo javno vlogo opisuje odločneje: Lovro je »čvrst narodnjak«, ki v Saboru zastopa pravice kmetov in obrtnikov kot »svoboden in neodvisen človek«.[50] V obeh različicah delo omogoča družbeni ugled in sodelovanje v javnem življenju, vendar hrvaško besedilo močneje poudarja narodno in socialno odgovornost uspešnega obrtnika. Izobražen človek ne sme služiti le osebnemu napredovanju, temveč tudi interesom družbene skupine, ki ji pripada. [51]

Delovna etika se pojavi tudi v *Božićnici*/*Božičnici*, v kateri otroci ne pričakujejo pasivne pomoči, temveč si z lastnim trudom prizadevajo olajšati družinsko stisko. V *Kolibici na briežuljku*/*Hišici na holmcu* sta skromnost in potrpežljivost revne Ljubice postavljeni ob bok gmotni revščini. Njena vrednost ni odvisna od premoženja in družbenega položaja, temveč od načina, kako prenaša življenjske težave. Ponovna združitev z brati in izhod iz revščine potrjujeta pripovedni vzorec, po katerem se ohranitev dobrote in potrpežljivosti navsezadnje nagradi.[52]

Vprašanje poštenosti, hvaležnosti in odnosa med osebno koristjo ter splošnim dobrim je v središču pripovedi *Svakomu svoje*/*Vsakemu svoje*. Matić oziroma Janezek noče izpolniti obljube, dane najditelju izgubljenega denarja, medtem ko Joško oziroma Jožek za svoj trud zahteva pretirano nagrado. Noben deček ni prikazan kot povsem pozitiven: eden kaže nehvaležnost in nespoštovanje dane besede, drugi pa pohlep in pomanjkanje skromnosti. Očetova odločitev, da se najdeni denar preda učitelju in nameni šolski knjižnici, povezuje moralno pravičnost z izobraževanjem. Predmet, o katerem se dečki prepirajo, se odvzame posamičnemu interesu in nameni celotni šolski skupnosti. Starševska avtoriteta pri tem ne ščiti samodejno lastnega otroka, temveč ravna v skladu z načelom pravičnosti. Pripoved tako spodbuja resnicoljubnost, hvaležnost, držanje dane besede in pripravljenost, da se gmotna korist podredi skupnemu izobraževalnemu namenu.[53]

Vrednostni sistem v teh pripovedih se pogosto izraža z jasnim povezovanjem vedenja in njegovih posledic. Poslušen, marljiv in pobožen lik prejme priznanje, gmotno varnost ali možnost napredovanja v družbi. Neposlušen, ohol ali sebičen

50 Ibidem, str. 46.
51 Ibidem, str. 39–47; Tomšič, Materin glas, 1875, str. 133–139.
52 Ljudevit Tomšič, Hišica na holmcu, *Vertec*, let. 1, št. 10, 1. 10. 1871.
53 Tomšič 1883, str. 12–13; Ljudevit Tomšič, Vsakemu svoje, *Vertec*, let. 1, št. 5, 1. 5. 1871, str. 69–70.

lik je osramočen, ostane brez želene koristi ali konča tragično. Nagrada in kazen zato nista le elementa dogajanja, temveč načina, s katerima se mlademu bralcu pokaže, katero vedenje ima skupnost za sprejemljivo.

Verske vrednote zavzemajo pomembno mesto v tem vzgojnem modelu. V povesti *Križ*/*Križ* krščanski simbol spremlja človeka od rojstva do smrti ter se pojavlja v cerkvi, domu, pri delu, bolezni in v vojaškem življenju. S trditvijo, da križ zatira »grešne misli«, se religioznost povezuje z notranjim moralnim nadzorom. Vera ni prikazana le kot izvajanje obredov, temveč kot sredstvo obvladovanja misli in dejanj. Povezovanje križa z vojaki in ljudmi, ki delujejo v dobro naroda, dodatno prepleta krščansko vero s pogumom, častjo in družbeno koristnostjo.[54]

V Božićnici/*Božičnici* je molitev vir upanja v trenutku skrajne gmotne in telesne izčrpanosti. Religioznost družine ni ločena od praktičnega delovanja: otroci molijo, hkrati pa delajo in skrbijo za mater. Na koncu zapuščina pokojne tete znotraj pripovedi deluje kot nagrada za trpljenje, poštenje in vztrajnost. Vera v Božjo previdnost se tako povezuje s prepričanjem, da mora biti moralna dobrota navsezadnje potrjena.[55]

Verska vsebina je prisotna tudi v *Biser-gradu*. V slovenski različici so kosti, ki jih zbirajo vdove, razložene kot ostanki obrokov pobožnih romarjev, ki so hodili k bližnji cerkvici Matere Božje. Njihovo delo se s tem uvršča v neposredneje oblikovan verski prostor. Hrvaška različica se osredotoča na število kosti in začudenje nad njihovo najdbo. V obeh besedilih je poudarjeno vztrajno delo revnih vdov, medtem ko se njun končni uspeh povezuje z usmiljenjem in pomočjo ogroženim. Pripovedovanje o nastanku *Biser-grada* kaže tudi na pomembnost prenašanja izkušenj med generacijami. Starejši pripovedovalec mlajšemu poslušalcu prenaša znanje o preteklosti. V hrvaški različici se Smokvar podrobno pozanima o sosedih, pridelku, živini in drugih podrobnostih iz življenja vasi, s čimer se poudarja njegova povezanost z lokalno skupnostjo. Slovenski Figovec dečku pripoveduje o svojih šolskih dneh. V obeh primerih pogovor s starejšo osebo povezuje vsakdanje izkustvo, skupni spomin in poučevanje otroka.[56]

Poleg verskih, družinskih in šolskih vrednot se v pripovedih pojavlja tudi domoljubje. V *Prvem listu*/*Pervom listu* se to navaja skupaj z znanjem in modrostjo, zato je izobraževanje povezano s pripadnostjo domovini. V *Nevini radosti*/*Nedolžnem veselju* hrvaško besedilo navaja pesem o majalisu, ki se poje na melodijo Rado ide Hrvat u vojnike, medtem ko slovenska različica s pesmijo slavi prebujanje narave in omenja maj kot mesec, posvečen Mariji. Hrvaška različica ima tako v tem delu izrazitejšo domoljubno, slovenska pa versko vsebino. Skupen jima ostaja ideal skladnega otroškega veselja, povezanega z družino, naravo in skupnim praznovanjem.[57]

54 Ibidem, str. 48–50; Ljudevit Tomšič, Križ, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872, str. 106–107
55 Ibidem, str. 17–25; Ljudevit Tomšič, Božičnica, *Vertec*, let. 6, št. 12, 1. 12. 1876, str. 178–182.
56 Ibidem, str. 74–80; Ljudevit Tomšič, Biserni grad, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872, str. 102–104.
57 Ibidem, str. 69; Tomšič, Nedolžno veselje, 1883, str. 71.

Domoljubje in javna dolžnost sta še posebej poudarjena v povesti *Ranjeni vojnik i njegova oporuka/Ranjeni vojak in njegova oporoka*. Protagonist je predstavljen kot vzoren vojak, ki sprejema možnost smrti za domovino, tolaži prestrašene tovariše in osebno varnost podreja skupni dolžnosti. Očetova slika, ki jo dobi od matere, povezuje vojaško dolžnost z družinskim spominom. Celo na pragu morebitne smrti vojak misli na mater in želi, da se ji vrne družinski spomin. Sinovska ljubezen in vojaška vdanost zato nista nasprotujoči si, temveč skupaj potrjujeta njegovo moralno trdnost.

Srečanje z nadvojvodo prinaša priznanje za pogum in plemenitost. Predstavnik visoke družbene avtoritete vojaku zagotavlja gmotno nagrado in stalno službo, s čimer se znova vzpostavi povezanost zaželenega vedenja in srečnega razpleta. V hrvaški različici je vojaška dolžnost povezana z obrambo naroda in kralja ter s spominom na Nikolo Šubića Zrinskega. Slovenska različica izraziteje izpostavlja obrambo krščanske vere in habsburške hiše ter nasprotovanje sovražniku, ki želi potujčiti narod. Skupne vrednote so pogum, požrtvovalnost in vdanost, medtem ko se njihov predmet delno razlikuje: hrvaško besedilo močneje izpostavlja narodnozgodovinski okvir, slovenski pa povezuje vero, dinastično vdanost in ohranitev narodne identitete.[58]

Dominantne vrednosti v obravnavanih povestih

Analiza vsebine je izluščila štiri temeljne skupine vrednosti, ki jih avtor sistematično spodbuja z jasnim vzgojnim, moralnim in družbenim ciljem.

Družina

Družina je postavljena kot primarna in najvarnejša skupnost, v kateri se oblikuje otroški moralni značaj, pri čemer se brezpogojna poslušnost staršem izpostavlja kot temeljni aksiom otroške varnosti ter zaščite pred nevarnostmi in slabo družbo. Starševska avtoriteta ni prikazana kot zatiranje, temveč kot nujno in modro vodilo, kar je zlasti vidno v delih *Otroci, ubogajte svoje starše!* in *Materin glas*. V trenutkih največjega pomanjkanja ali krize, kot sta revščina pred prazniki v *Božičnici* ali boj s težavami v *Hišici na holmcu*, postaneta družbena sloga in pripravljenost otrok, da prevzameta pobudo, ključ do preživetja, medtem ko pripovedi, kot je *Cvetlica za spomin*, poudarjajo globoko vzajemno ljubezen staršev in otrok, izraženo z majhnimi znaki pozornosti, ki preživijo tudi same tragedije.

Delovna etika

Poleg družinskih osnov Tomšič močno zagovarja delovno etiko kot temelj osebnega in družbenega vzpona ter jasno obsoja postopaštvo, oholost in površnost.

58 Ibidem, str. 60–65; Ljudevit Tomšič, Ranjeni vojak in njegova oporoka. *Vrtec*, let. 12, št. 10, 1. 10. 1882, str. 145–148.

Marljivost, urejenost in izpolnjevanje vsakdanjih šolskih ter delovnih dolžnosti so predpogoj za vsak uspeh in moralno čistost, kar se zrcali v besedilih *Prvi list* in *Otroci iz šole gredé*, medtem ko se pismenost in izobraževanje obravnavata kot močna pogona napredka skozi motive prejemanja pisem, branja in nagrajevanja s knjigami. Zavračanje omlednih in nerealnih pričakovanj v korist poštenega ročnega ali obrtniškega dela, kot v *Materinem glasu*, dodatno spodbuja delo kot izpolnitev moralne dolžnosti in temelj služenja skupnosti.

Vera

Verska dimenzija se prepleta skozi celoten korpus besedil, s čimer daje posvetnim tegobam višji smisel, saj trpljenje v revščini in stiski ni nesmiselno, temveč je nagrajeno z Božjo previdnostjo, ki prepoznava poštenost in krepost, kot v *Hišici na holmcu*. Molitev, opiranje na Boga in krščanski simboli, kot je križ, kot univerzalni ščit od rojstva do smrti varujejo človeka pred grešnimi mislimi ter povezujejo zemeljski trud z večnim odrešenjem, kar potrjujeta deli *Križ* in *Božičnica*.

Družbena odgovornost

Navsezadnje Tomšičeve povesti presegajo raven izključno družinske vzgoje in uče mlade bralce širše družbene odgovornosti. Z obsojanjem sebičnosti, laži in pohlepa, kar je izraženo v povesti *Vsakemu svoje*, se spodbuja neomajno poštenost in zavzemanje za splošno dobro. V posameznih različicah, zlasti hrvaških, se zasebni uspeh in otroško veselje subtilno nadgrajujeta z domoljubnim nabojem, pozivanjem na zgodovinske velikane ter idejo, da posameznik s svojim delom, poštenostjo in prizadevanjem v ustanovah, kot je Sabor, aktivno prispeva k napredku in blaginji svoje domovine, kar je jasno razvidno iz del *Materin glas*, *Nedolžno veselje* in *Ranjeni vojak*.

Zaključek

Analiza proznega ustvarjanja Ljudevita Tomšiča in širšega zgodovinsko-pedagoškega konteksta hrvaškega in slovenskega šolstva v drugi polovici 19. stoletja kaže, da sta si otroška književnost in izobraževalni sistem delila enotno nalogo oblikovanja moralnega, delavnega, poslušnega in družbeno koristnega posameznika. Kljub upravnim in institucionalnim razlikam med hrvaškim in slovenskim prostorom sta obe okolji vzgojni sistem utemeljili na trdni povezavi verskih, moralnih, delovnih in državljanskih vrednot. Šola, družina in Cerkev so delovale usklajeno, pripoved za otroke pa je služila kot ključni vzgojni instrument, ki je abstraktna načela prevajal v otrokom razumljive pripovedi, opremljene z jasnim sistemom nagrad in kazni.

Primerjalna analiza Tomšičevih povesti v slovenskih in hrvaških različicah je potrdila, da avtor v središče postavlja temeljne vrline: brezpogojno poslušnost staršem in učiteljem, spoštovanje avtoritete, marljivost, skromnost, poštenost in pobožnost. Skozi prepoznavne vzročno-posledične odnose, v katerih se marljivost in poslušnost nagradita, neposlušnost in oholost pa strogo sankcionirata, Tomšičeva proza poučuje mlade bralce sprejemanju danega družbenega in moralnega reda.

Čeprav sta si hrvaška in slovenska različica delili isto vzgojno jedro in temeljne pripovedne vzorce, je opaziti subtilne prilagoditve ciljnemu občinstvu. Slovenske različice so se pogosteje opirale na ljudske pregovore, lokalni cerkveni prostor in univerzalne krščanske motive, medtem ko so hrvaške različice mestoma močneje poudarjale domoljubni naboj, javni spektakel in širši narodnozgodovinski kontekst. Te razlike niso spreminjale temeljnega sporočila, temveč so pokazale, kako se je isti književni in pedagoški predlog uspešno prilagajal specifičnim kulturno-zgodovinskim potrebam dveh sorodnih narodov. Tomšičevo ustvarjanje tako ostaja dragocen primer prepletanja književnosti, pedagogike in narodnega prosvetiteljstva ter potrjuje, da je bila pripoved za otroke v 19. stoletju veliko več kot le zabavno čtivo – bila je temeljni kamen pri gradnji zavesti prihodnjih generacij.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in Literatura

Viri

Tomšič, Ljudevit, Vsakemu svoje, *Vertec*, let. 1, št. 5, 1. 5. 1871.
Tomšič, Ljudevit, Otroci iz šole gredé, *Vertec*, let. 1, št. 7, 1. 7. 1871.
Tomšič, Ljudevit, Hišica na holmcu, *Vertec*, let. 1, št. 10, 1. 10. 1871.
Tomšič, Ljudevit, Pervi list, *Vertec*, let. 2, št. 4, 1. 4. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Biserni grad, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Križ, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Otroci, ubogajte svoje starše, *Vertec*, let. 2, št. 11, 1. 11. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Cvetlica na spomin, *Vertec*, let. 4, št. 11, 1. 11. 1874.
Tomšič, Ljudevit, Materin glas, *Vertec*, let. 5, št. 9, 1. 9. 1875.
Tomšič, Ljudevit, Božičnica, *Vertec*, let. 6, št. 12, 1.12.1876.
Tomšič, Ljudevit, Ranjeni vojak in njegova oporoka. *Vrtec*, let. 12, št. 10, 1. 10. 1882.
Tomšič, Ljudevit, Nedolžno veselje. *Vrtec*, let. 13, št. 5, 1. 5. 1883.
Tomšič, Ljudevit, *Izabrane izvorne pripovijetke hrvatskoj mladeži,* Naklada knjižare Mučnjaka i Senftlebena, Zagreb, 1883.

Literatura

Almasy, Karin, An unintended consequence: How the modern Austrian school system helped set up the Slovene nation, *Austrian History Yearbook*, 55, 2024.

Batinić, Štefka, Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, 4, 2005, št. 4.

Batinić, Štefka, Croatian pedagogy in the 19th century: The transfer of European pedagogical ideas, *Review of Croatian History*, 19(1), 2023, št. 1.

Gaćina Škalamera, Sonja, Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju, *Anali za povijest odgoja*, 13, 2014.

Hameršak, Marijana, Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2009, št. 3.

Hameršak, Marijana, *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*, Zagreb: Algoritam. 2011.

Hameršak, Marijana i Zima, Dubravka, *Uvod u dječju književnost*, Zagreb: Leykam International, 2015.

Hoffmann, Heinrich, *Lustige Geschichten und drollige Bilder mit 15 schön kolorirten Tafeln für Kinder von 3–6 Jahren*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845.

Hojan, Tatjana, Teachers' Continuing Professional Education in Slovenia, *Anali za povijest odgoja*, 2(2), 2003.

Kambič, Mateja, Ljudevit Tomšič, *Obrazi slovenskih pokrajin* (ur. Mestna knjižnica Kranj), Kranj 2020. Dostopno na: https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ljudevit-tomsic/ (8. 9. 2026).

Karaula, Željko, Školstvo u Dalmaciji 1814.–1918. Iz rukopisa Šime Urlića, *Napredak*, 165 (3–4), 2024.

Kobe, Marjana, *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem: 1778–1850*, Maribor: Mariborska knjižnica, revija Otrok in knjiga, 2004.

Koblar, France, Tomšič, Ljudevit (1843–1902). *Slovenski biografski leksikon*, sv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980. *Slovenska biografija, SAZU i ZRC SAZU, 2013*. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi711854/ (1. 9. 2026).

Koblar, France, Tomšič, Ivan (1838–1894), *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1980; digitalna izdaja: *Slovenska biografija*, SAZU in ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi710964/ (6. 10. 2026).

Lenard, Ivan i Lukaš, Mirko, Obiteljski odgoj promatran u Bosiljku, Smilju i Bršljanu: časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Nova prisutnost*, 21(1), 2023, št. 1.

Malmenvall, Simon, Ozadje, pomen in počastitev 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1.

Mlinarević Vesnica, Živić Tihomir i Vranješ Antonija, Odgojne vrijednosti u odabranim govorima Josipa Jurja Strossmayera, promicatelja prosvjete i kulture, *Mostariensia : časopis za humanističke znanosti*, 20, 2016, št. 1–2.

Moore, Scott O., *Teaching the Empire: Education and State Loyalty in Late Habsburg Austria*, West Lafayette: Purdue University Press, 2020.

Munjiza, Emerik. Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. stoljeća, *Napredak* 153, 2012, št. 2.

Pejić, Oliver, Beyond (ethno)linguistic determinism: Diverse approaches to nationalism in Habsburg-Austrian schools, *Nationalities Papers*, 2024.

Riman, Kristina, Slovenski pisci u Hrvatskoj kao graditelji slovensko-hrvatskih odnosa, *Razprave in gradivo: Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies*, 2018, št. 80.

Žejn, Andrejka, Računalniško podprta stilometrična analiza pripovedne literature Janeza Ciglerja in Christopha Schmida v slovenščini. *Fluminensia* 32, 2020, št. 2.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23917173

David Hazemali*

Učilnica v vojni: šolstvo in amerikanizacija Slovencev v Clevelandu in Elyju, 1917–1918

The Classroom in Wartime: Education and the Americanisation of Slovenians in Cleveland and Ely, 1917–1918

Izvleček

Aprila 1917 so Združene države vstopile v prvo svetovno vojno, s čimer so javne šole in širša izobraževalna infrastruktura v nekaj mesecih postale osrednja prizorišča t. i. domače fronte. V ospredje so stopili patriotizem, lojalnost državi in mobilizacija učencev, učiteljev ter odraslih priseljencev v podporo ameriškemu vojnemu naporu. Prispevek analizira, kako je vojna pospešila amerikanizacijo, ki se je razvijala že pred letom 1917, ter jo povezala z državljansko vzgojo, učenjem angleščine, naturalizacijo in zahtevami po lojalnosti. V središču je slovenskoameriška skupnost v dveh različnih okoljih: industrijskem Clevelandu (Ohio) in rudarskem Elyju (Minnesota). Primerjava dveh komplementarnih, vendar neenakomerno dokumentiranih lokalnih primerov na podlagi zveznih izobraževalnih publikacij, mestnih vojnih zapisnikov, poročil amerikanizacijskih odborov, slovenskega in lokalnega tiska ter ustnih pričevanj pokaže dve povezani poti vojne amerikanizacije. Pri otrocih je proces potekal predvsem skozi vsakodnevno šolsko socializacijo, patriotske slovesnosti in dejavnosti domače fronte; pri odraslih prek večernih in tovarniških tečajev, župnijskih prostorov, državljanskega izobraževanja in etničnega tiska. Primerjava pokaže, da se je med vojno zaostrilo razmerje med ohranjanjem slovenskega jezika in skupnostnih vezi ter zahtevami po jezikovni

Abstract

In April 1917 the United States entered the First World War, and within months public schools and the broader educational infrastructure became central arenas of the so-called home front. Patriotism, loyalty to the state, and the mobilisation of pupils, teachers, and adult immigrants in support of the American war effort came to the fore. The article analyses how the war accelerated the process of Americanisation that had been developing even before 1917 and linked it to civic education, English-language instruction, naturalisation, and demands for loyalty. At its centre is the Slovenian American community in two different settings: industrial Cleveland (Ohio) and the mining town of Ely (Minnesota). The comparison of two complementary but unevenly documented local cases, drawing on federal educational publications, municipal war records, the reports of Americanisation committees, the Slovene and local press, and oral testimonies, reveals two connected paths of wartime Americanisation. For children, the process ran above all through everyday school socialisation, patriotic ceremonies, and home-front activities; for adults, through evening and factory classes, parish premises, citizenship education, and the ethnic press. The comparison shows that the war intensified tensions between the preservation of the Slovenian language and community ties and

* Dr. David Hazemali, docent in znanstveni sodelavec, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, e-pošta: david.hazemali@um.si

in politični prilagoditvi. Šola je pri tem ponujala možnosti vključevanja v ameriško družbo, obenem pa je bila eno od prizorišč pritiska po prilagajanju.

the demands for linguistic and political adaptation. Schools offered opportunities for inclusion in American society while also serving as arenas of pressure to conform.

Ključne besede: prva svetovna vojna, šolstvo v ZDA, slovenskoameriška skupnost, amerikanizacija, patriotizem in propaganda, Cleveland in Ely

Keywords: First World War, schooling in the United States, Slovenian American community, Americanisation, patriotism and propaganda, Cleveland and Ely

Uvod[1]

Ameriški vstop v prvo svetovno vojno 6. aprila 1917 je sprožil obsežno mobilizacijo oboroženih sil, industrije in financ ter hitro zajel tudi ustanove vsakdanjega življenja, med njimi šole. V monografiji *Uncle Sam's Little Soldiers* (2026) Emmanuel Destenay pokaže, da so zvezne pobude učence vključevale v humanitarno delo, privzgajanje lojalnosti in prek programa Šolska vrtnarska armada ZDA (United States School Garden Army) tudi v prehransko mobilizacijo. Šole so med vojno postale eno osrednjih prizorišč politične socializacije ameriških otrok.[2] To vprašanje ima v ameriškem zgodovinopisju sicer daljšo, a skromno tradicijo. Stephan F. Brumberg je na primeru zvezne države New York pokazal, kako so mestne šolske oblasti zvezne vojne cilje prevajale v lokalne programe patriotizma in amerikanizacije ter šole uporabljale kot komunikacijski kanal do družin in širše javnosti.[3] Izsledki raziskav izobraževanja odraslih opozarjajo, da se je državljanska pedagogika razvijala že pred ameriškim vstopom v vojno. Adam Goodman je analiziral kampanjo zveznega Urada za naturalizacijo (Bureau of Naturalization), ki je od leta 1914 skušala standardizirati vsebino državljanskega

1 Prispevek je nastal v okviru podoktorskega temeljnega raziskovalnega projekta Prilagoditev v stiski: južnoslovanski »sovražni tujci« iz Avstro-Ogrske v ZDA med prvo svetovno vojno (Z5-60179), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Avtor se zahvaljuje Slovenskemu šolskemu muzeju za povabilo na znanstveni simpozij *Država, vrednostni sistemi in šolstvo (od konca 18. do sredine 20. stoletja)*, ki je potekal 14. maja 2026 v Ljubljani, na katerem je predstavil izhodišča in nekaj izsledkov, ki so bili ključni za nastanek tega prispevka.

2 Emmanuel Destenay, *Uncle Sam's Little Soldiers: Patriotism, Mobilization, and the Americanization of Children, 1914–1918*, Cambridge: Cambridge University Press, 2026, pogl. 3, »Schooling Children: Altruism«, str. 84–117, in pogl. 4, »Soldiers of the Soil: Subsistence«, str. 118–167.

3 Stephan F. Brumberg, New York City Schools March Off to War: The Nature and Extent of Participation of the City Schools in the Great War, April 1917–June 1918, *Urban Education*, 24, 1990, št. 4, str. 440–475.

pouka in določiti zaželene značilnosti ameriškega državljana.[4] Širše študije vojne mobilizacije te pobude umeščajo v spreminjanje državljanskih dolžnosti in nativistični pritisk, torej v razpoloženje, ki je v Združenih državah rojenemu prebivalstvu pripisovalo prednost pred priseljenci in v tujem izvoru videlo grožnjo ameriškim ustanovam. Christopher Capozzola je prvo svetovno vojno interpretiral kot obdobje, ko je mobilizacija potekala tudi skozi šole, cerkve, klube in delovna mesta, pri čemer so dolžnost, obveznost in odgovornost pogosto prevladale nad individualnimi pravicami. John Higham je vojna leta umestil v daljši vzpon nativizma in v prehod k intenzivnejši povojni kampanji amerikanizacije. Destenay je pred nedavnim tej razpravi dodal otroško perspektivo ter pokazal, kako je vojna asimilacijskim pobudam dala večjo politično težo in jih povezala z vprašanjem lojalnosti priseljenskega prebivalstva.[5] Zgodovinopisje o slovenski skupnosti v ZDA je vojna leta doslej obravnavalo predvsem prek pravnega statusa sovražnega tujca (enemy alien) in odziva skupnosti na ameriško vojno napoved. Ta oznaka je zajela nenaturalizirane podanike držav, s katerimi so bile Združene države v vojni, in je zanje pomenila poostren nadzor ter omejitve, določene s predsedniškimi razglasitvami. Hazemali in Matjašič Friš sta opozorila, da je gradivo razpršeno in dopušča predvsem zbiranje posameznih drobcev. Šolanje oziroma izobraževanje slovenske skupnosti v ZDA v tej razpravi ni bilo obravnavano ločeno.[6] Matjaž Klemenčič je poleg tega obravnaval prizadevanja slovenske skupnosti v ZDA za politično prihodnost stare domovine, zlasti razhajanja glede povojne ureditve bodoče južnoslovanske države.[7]

Prav to vrzel je mogoče osvetliti ob primerjalnem gradivu, ki kaže, da vključevanje otrok in šol v vojno mobilizacijo ni bilo ameriška posebnost. Rosie Kennedy je za Veliko Britanijo pokazala, kako je vojna prežela šolsko izkušnjo otrok,[8] zbornik Lisse Paul, Rosemary R. Johnston in Emme Short pa je otroško participacijo, literaturo, šole in mladinske organizacije umestil v transnacionalni

4 Adam Goodman, Defining American: The Bureau of Naturalization's Attempt to Standardize Citizenship Education and Inculcate 'the Soul of America' in Immigrants during World War I, *Journal of American History*, 109, 2022, št. 2, str. 324–335, zlasti str. 324.

5 Christopher Capozzola, *Uncle Sam Wants You: World War I and the Making of the Modern American Citizen*, New York: Oxford University Press, 2008, uvod, str. 3–20; John Higham, *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860–1925*, 2. izd., New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1988, pogl. 8–9, str. 194–263; Destenay 2026, pogl. 5, »Americanization as a War Measure: Assimilation«, str. 168–208.

6 David Hazemali, Mateja Matjašič Friš, »Naši simpatizerji Avstrije so bili utišani kot z nabojem«, Položaj slovenske skupnosti v Združenih državah Amerike v času prve svetovne vojne, *Acta Histriae*, 26, 2018, št. 3, str. 899–922.

7 Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*, Maribor: Obzorja, 1987.

8 Rosie Kennedy, *The Children's War: Britain, 1914–1918*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, zlasti pogl. »War in the Classroom«, str. 120–154.

okvir prve svetovne vojne.[9] Za slovenski prostor je Tatjana Hojan pokazala, kako je vojna vstopala v pedagoško časopisje,[10] Simon Malmenvall pa je opozoril na vlogo šolskega pouka pri posredovanju kolektivnih identitet in državljanskih vrednot ob političnih prelomih prve polovice 20. stoletja.[11] Robert Devetak je za Goriško pokazal, da je šola v večnacionalnem okolju presegala izobraževalno funkcijo in bila eno glavnih okolij oblikovanja narodne identitete; po prvi svetovni vojni se je ob spremembi državne oblasti ideologizacija šolstva še okrepila.[12]

Prispevek proučuje, kako so vojna mobilizacija in programi amerikanizacije posegali v šolske, delovne, župnijske in medijske prostore vsakdanjega življenja Slovencev in njihovih v ZDA rojenih potomcev v Clevelandu in Elyju. Pri tem razlikuje tri povezane procese. *Patriotska mobilizacija* je zajemala celotno šolsko populacijo in jo vključevala v dejavnosti domače fronte. *Amerikanizacija* je bila izraziteje usmerjena v priseljence in njihove otroke ter je obsegala učenje angleščine, državljansko vzgojo, naturalizacijo in privzemanje norm javne ameriške pripadnosti. *Lojalnostni pritisk* je tem procesom v vojnih razmerah dodal varnostni pomen: neznanje angleščine, položaj priseljenca, ki še ni pridobil ameriškega državljanstva, ali politična dvoumnost so lahko postali znaki problematične pripadnosti. Zato vseh domoljubnih šolskih dejavnosti ni mogoče enačiti z amerikanizacijo. Pri Slovencih in njihovih v ZDA rojenih otrocih je bilo to razmerje časovno razplasteno. Do ameriške vojne napovedi Avstro-Ogrski 7. decembra 1917 so bili njeni podaniki priseljenci iz države, s katero ZDA še niso bile formalno v vojni; pravni položaj sovražnih tujcev za nenaturalizirane avstro-ogrske moške je nato konkretizirala predsedniška razglasitev 11. decembra. Že pred tem se je javno izkazovanje ameriške lojalnosti lahko prekrivalo s slovenskimi političnimi pričakovanji. Takšno prekrivanje ni bilo novo, saj so številni slovenski priseljenci ameriško lojalnost javno izkazovali že pred vojno; izrazito pa je postalo spomladi 1917, po vojni napovedi Nemškemu cesarstvu: *Clevelandska Amerika* je 20. aprila objavila izjavo Slovenskega političnega kluba predsedniku Woodrowu Wilsonu, v kateri je po poročanju lista približno 2500 zbranih Slovencev izrazilo lojalnost ZDA ter ameriško vojno prizadevanje povezalo s »svobodo in narodno srečo malih narodov«.[13]

Cleveland in Ely sta bila izbrana zaradi izrazito različnih lokalnih razmer, v katerih je slovenska naselitev v Združenih državah dosegla svoji skrajnosti.

9 Lissa Paul, Rosemary R. Johnston, Emma Short (ur.), *Children's Literature and Culture of the First World War*, New York: Routledge, 2016.

10 Tatjana Hojan, Izbor člankov o prvi svetovni vojni v pedagoškem časopisju od leta 1914 do leta 1918, *Šolska kronika*, 25 (49), 2016, št. 3, str. 303–349.

11 Simon Malmenvall, Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja, *Šolska kronika*, 33 (57), 2024, št. 2/3, str. 381–411.

12 Robert Devetak, Goriško slovensko šolstvo na prehodu iz Avstro-Ogrske v Italijo, *Šolska kronika*, 34 (58), 2025, št. 1, str. 162–185, zlasti str. 164.

13 Uredništvo, »Predsednik Wilson pozdravlja lojalne Slovence v Clevelandu«, *Clevelandska Amerika*, 20. april 1917, let. 10, št. 47, str. 1.

Cleveland je v tem obdobju veljal za največje »slovensko« mesto v Združenih državah in je po številu prebivalcev slovenskega rodu zaostajal le za Trstom in Ljubljano.[14] Hkrati je šlo za veliko industrijsko metropolo z razvito mrežo mestnih ustanov, podjetij, knjižnic, župnij in etničnega tiska, v kateri so bili Slovenci ena med desetinami priseljenskih skupin. Raziskava iz leta 1916 je ugotovila, da je skoraj polovica otrok v clevelandskih javnih osnovnih šolah prihajala iz gospodinjstev, kjer angleščina ni bila pogovorni jezik; med jeziki, ki jih je navajal več kot odstotek otrok iz tujejezičnih gospodinjstev, je bila tudi slovenščina.[15] Ely na Železnem pogorju (Iron Range) je bil manjše rudarsko mesto, ki velja za ameriško mestece z najvišjim dokazanim deležem slovensko govorečega prebivalstva. To potrjuje tudi najbližji razpoložljivi popis iz leta 1920.[16]

Raziskava sloni na več skupinah virov. Zvezni okvir osvetljujejo publikacije Urada za izobraževanje (Bureau of Education) in glasilo *National School Service*; Cleveland zapisniki Županovega posvetovalnega vojnega odbora (Mayor's Advisory War Committee, ŽPVO), poročila Odbora za amerikanizacijo v Clevelandu (Cleveland Americanization Committee), delo Eleanor Edwards Ledbetter (1870–1954) in *Clevelandska Amerika*; Ely pa *The Ely Miner*, zgodovina javnih šol Louisa J. Karakasa ter poznejša ustna pričevanja. Intervju z Angelo Merhar Miklaucic (1900–1981), rojeno v Elyju leta 1900, posnet več desetletij po dogodkih, je dragocen za rekonstrukcijo izkušnje jezika, šole in skupnosti, za natančno institucionalno kronologijo pa ga je treba uporabljati previdno.[17] Kritično branje zahteva tudi poročilo Ledbetterjeve. Avtorica je bila clevelandska knjižničarka in članica Odbora za amerikanizacijo; poročilo je nastalo pod neposrednim okriljem tega odbora. Gradivo je razpršeno in neenakomerno ohranjeno, za Cleveland gostejše na strani izobraževanja odraslih, za Ely na strani otrok in šolskih prireditev. Ohranjeni drobci zato dopuščajo rekonstrukcijo institucionalnih namenov in posameznih dokumentiranih praks; merjenje njihovih učinkov presega domet gradiva, zato so sklepi v nadaljevanju omejeni na razmerja med ustanovami.

Osrednje vprašanje prispevka je, kako je vojna spremenila razmerje med šolo, jezikom, državljanstvom in skupnostno pripadnostjo slovenske skupnosti v ZDA. Zaradi te neenakomernosti gradiva Cleveland in Ely nastopata kot komplementarna lokalna primera. Teza je, da skupaj razkrivata dve generacijsko in institucionalno različni poti vojne amerikanizacije: pri otrocih predvsem skozi

14 David Hazemali, Safeguarding Liberty? Repressive Measures Against Enemy Aliens and Ethnic Community Resilience in WWI United States: The Slovenian-American Experience, *Annales: Series Historia et Sociologia*, 33, 2023, št. 3, str. 496.

15 Herbert Adolphus Miller, *The School and the Immigrant*, Cleveland Education Survey, Cleveland: The Survey Committee of the Cleveland Foundation, 1916, str. 23–24.

16 Matjaž Klemenčič, Tadej Šeruga, *Pregled zgodovine slovenske skupnosti v Elyju, Minnesota*, ZORA 132, Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, 2019, str. 153.

17 Peggy Perushek, Interview with Angela Miklaucic, Ely, Minnesota, Ely-Winton Historical Society, digitalni zvočni posnetek, Minnesota Digital Library, zbirka p16022coll68, item 47, brez paginacije, https://collection.mndigital.org/catalog/p16022coll68:47 (pridobljeno: 30. 5. 2018).

vsakodnevno, večinoma obvezno šolsko socializacijo, pri odraslih skozi večerne in tovarniške tečaje, župnijske prostore, naturalizacijske programe in etnični tisk.

Šola in »domača fronta«

Brošura Urada za izobraževanje *Government Policies Involving the Schools in War Time*, objavljena kot *Teachers' Leaflet No. 3*, je aprila 1918, leto dni po vstopu ZDA v vojno, določala, naj se izobraževalni procesi nadaljujejo s čim manj prekinitvami, običajno delo šol pa naj se prilagodi potrebam vseameriškega služenja.[18] Vojne potrebe so tako vstopile v obstoječo pedagoško prakso: šole so ohranile svojo izobraževalno funkcijo, njihove dejavnosti pa so dobile izrazitejšo državljansko in mobilizacijsko vsebino. Urad za izobraževanje je to usmeritev aprila 1918 povzel v brošuri *Education in Patriotism*. Na prvi strani je kot namen publikacije navedel pomoč pedagogom pri širjenju naukov »pravega amerikanizma« (»true Americanism«) v vojni krizi. Iz obsega brošure je pri tem izrecno izvzel državljansko vzgojo in šolanje tujcev, kar kaže, da je zvezni urad domoljubno vzgojo in amerikanizacijo priseljencev tedaj obravnaval kot ločeni področji.[19]

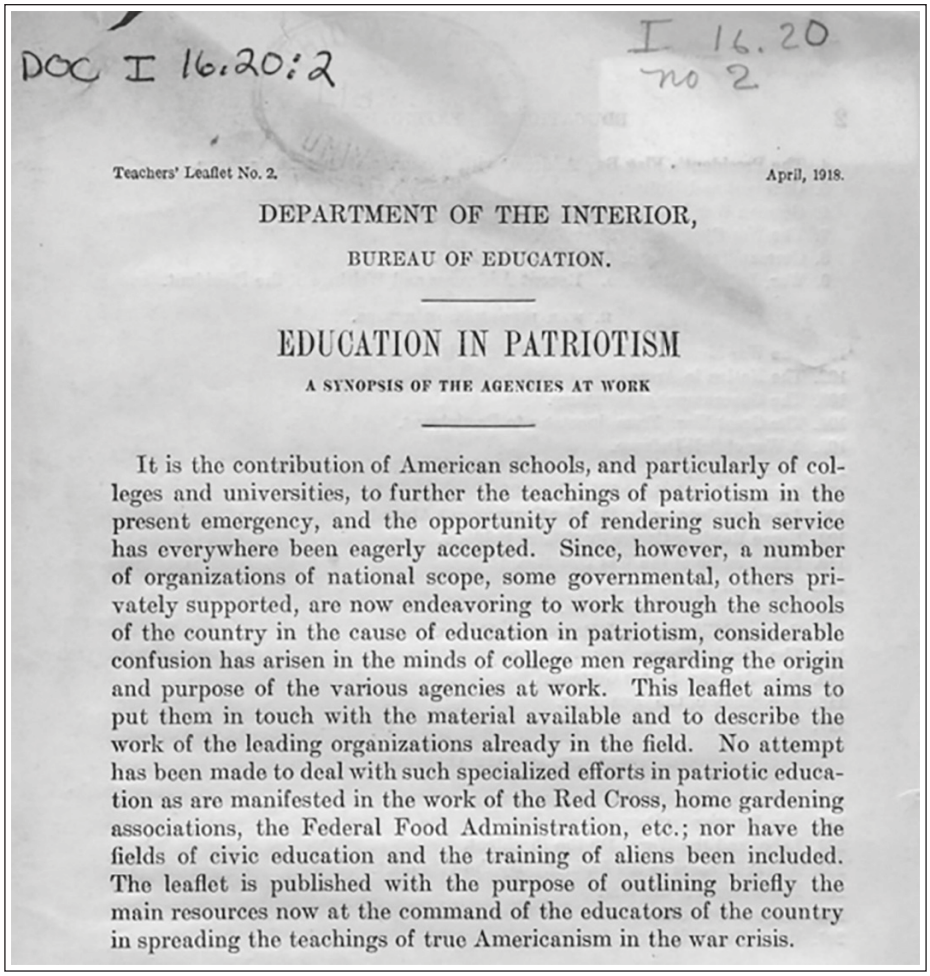
Našteti so bili različni državni in zasebni organi, ki so skušali delovati prek šol. Zvezni obrambni svet (Council of National Defense) je denimo priporočal ustanavljanje krajevnih odborov (community councils), o obliki in obsegu katerih so odločali obrambni sveti posameznih zveznih držav. Ti odbori so prirejali shode v podporo vojnim ciljem ZDA, razdeljevali brošure in plakate ter izvajali »poučevanje prek šol« (»instruction through the schools«), torej so redni pouk uporabljali za posredovanje vojnih vsebin.[20] S tem so šole postale del širše komunikacijske mreže domače fronte.

Septembra 1918 je povezovanje šol z vojnimi programi dobilo še bolj neposredno obliko z glasilom *National School Service*. Izdajala sta ga Oddelek za razširjanje izobraževanja (Division of Educational Extension) pri Uradu za izobraževanje in Odbor za javno obveščanje (Committee on Public Information, CPI), ki je usklajeval zvezno vojno propagando. Prispevek *The Teacher and Americanization* je učiteljem dnevnih in večernih šol priporočal tesen stik z domovi učencev iz priseljenskih družin ter sodelovanje z lokalnimi amerikanizacijskimi odbori; ob vsaki priložnosti naj bi utrjevali »ameriške ideale in državljanske norme« (»American ideals and citizenship standards«). Navodila so učitelju pripisovala vlogo posrednika med učilnico, družino in lokalnim programom

18 U.S. Department of the Interior, Bureau of Education, *Government Policies Involving the Schools in War Time*, Teachers' Leaflet No. 3, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918, str. 1–2.

19 U.S. Department of the Interior, Bureau of Education, *Education in Patriotism: A Synopsis of the Agencies at Work*, Teachers' Leaflet No. 2, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918, str. 1.

20 Prav tam, str. 4.

DOC I 16.20:2

I 16.20
no 2

Teachers' Leaflet No. 2. April, 1918.

DEPARTMENT OF THE INTERIOR,

BUREAU OF EDUCATION.

EDUCATION IN PATRIOTISM

A SYNOPSIS OF THE AGENCIES AT WORK

It is the contribution of American schools, and particularly of colleges and universities, to further the teachings of patriotism in the present emergency, and the opportunity of rendering such service has everywhere been eagerly accepted. Since, however, a number of organizations of national scope, some governmental, others privately supported, are now endeavoring to work through the schools of the country in the cause of education in patriotism, considerable confusion has arisen in the minds of college men regarding the origin and purpose of the various agencies at work. This leaflet aims to put them in touch with the material available and to describe the work of the leading organizations already in the field. No attempt has been made to deal with such specialized efforts in patriotic education as are manifested in the work of the Red Cross, home gardening associations, the Federal Food Administration, etc.; nor have the fields of civic education and the training of aliens been included. The leaflet is published with the purpose of outlining briefly the main resources now at the command of the educators of the country in spreading the teachings of true Americanism in the war crisis.

Naslovna stran brošure, s katero je zvezni Urad za izobraževanje aprila 1918 pedagogom predstavil ustanove, ki so delovale prek šol, in obseg domoljubne vzgoje začrtal tako, da je iz nje izvzel državljansko vzgojo in šolanje tujcev (U.S. Bureau of Education: Education in Patriotism: A Synopsis of the Agencies at Work, 1918, str. 1).

amerikanizacije.[21] Učenci so v propagandnih kampanjah tudi dejavno sodelovali. Program mladinskih štiriminutnih govornikov (Junior Four Minute Men), šolska različica mreže štiriminutnih govornikov (Four Minute Men) pod okriljem CPI, jih je spodbujal k pripravi kratkih, praviloma štiriminutnih govorov v podporo

21 United States Office of Education, Division of Educational Extension, in United States Committee on Public Information, The Teacher and Americanization, *National School Service*, 1, 1918, št. 2 (15. september), str. 5.

t. i. Posojilom svobode (Liberty Loan), ameriški kampanji za prodajo vojnih obveznic. Govore so izvajali pred šolsko skupnostjo, starši in prijatelji. Navodila so poudarjala, da so šolarji z nastopi slušatelje spodbujali k patriotskim dejanjem in pokazali razumevanje tega, »za kaj se borimo« (»what we are fighting for«). Šolsko delo se je tu neposredno povezalo z javnim nastopanjem in propagandno mobilizacijo.[22]

Pri odraslih je amerikanizacija potekala po drugačnih institucionalnih poteh. Konferenca *Americanization as a War Measure* aprila 1918 je izobraževanje priseljencev izrecno povezala z vojnim stanjem. Organizatorji so državne svete za obrambo pozvali k ustanavljanju že omenjenih amerikanizacijskih odborov in informacijskih služb, ki bi priseljencem razlagale ameriške vojne cilje ter omejevale vpliv protiameriške propagande.[23] Sklepna resolucija je zahtevala vodilno vlogo zvezne oblasti pri poučevanju angleščine in sistematično poučevanje ameriških idealov, standardov in državljanstva prek javnih šol.[24] V razpravi je neznanje angleščine dobilo tudi vojaško razsežnost, saj so bili omenjeni možje v uniformi, ki so ukaze razumeli le s težavo.[25]

Za slovenske priseljence je vojni okvir postal posebej občutljiv po ameriški vojni napovedi Avstro-Ogrski 7. decembra 1917.[26] Predsedniška razglasitev z dne 11. decembra je določila pravni okvir za ravnanje z nenaturaliziranimi moškimi podaniki Avstro-Ogrske, starimi štirinajst let ali več, na ameriških tleh. Učenje angleščine se je v teh razmerah vse tesneje povezovalo z vprašanjem politične pripadnosti. Ukrepi proti nenaturaliziranim podanikom Avstro-Ogrske so bili sicer formalno blažji od tistih, ki so veljali za državljane Nemškega cesarstva, kar je za slovenske priseljence pomenilo manjšo izpostavljenost, pravna negotovost pa je ostala.[27] V praksi je bila meja med pravom in ravnanjem oblasti zabrisana: pripadniki slovenskoameriške skupnosti so bili kljub blažjemu formalnemu okviru izpostavljeni registraciji, hišnim in pisarniškim preiskavam, zaporu ob odklonitvi vojaškega vpisa, javnemu sramotenju in internaciji ter tudi nasilju.[28] Obravnavani viri za Cleveland in Ely kažejo okrepljen pritisk za rabo angleščine in javno izkazovanje ameriške pripadnosti; dokumentirani jezikovni ukrepi pa so

22 United States Office of Education, Division of Educational Extension, in United States Committee on Public Information, Junior Four Minute Men Liberty Loan Contest, *National School Service*, 1, 1918, št. 2 (15. september), str. 6.

23 U.S. Department of the Interior, Bureau of Education, *Americanization as a War Measure: Report of a Conference Called by the Secretary of the Interior, and Held in Washington, April 3, 1918*, Bulletin 1918, No. 18, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918, str. 22–23.

24 U.S. Department of the Interior, Bureau of Education, *Americanization as a War Measure* 1918, str. 43.

25 Prav tam, str. 18.

26 Proclamation of the Existence of War Between the United States and the Austro-Hungarian Empire, December 11, 1917, *The American Journal of International Law*, 12, 1918, št. 1, Supplement, str. 9–12.

27 Hazemali, Matjašič Friš 2018, str. 910–913.

28 Hazemali 2023, str. 493–495.

bili usmerjeni zoper nemščino. Številni minnesotski šolski okraji so jo med vojno umaknili iz pouka, kar je podrobneje prikazano v poglavju o Elyju.[29] Za slovenščino gradivo primerljivih prepovedi ne izpričuje, pri čemer je treba upoštevati, da neformalni pritiski redko puščajo pisno sled.

Šola, župnija in tovarna v Clevelandu

Cleveland je imel že pred vojno razvito infrastrukturo za izobraževanje priseljencev. Ameriški sociolog in raziskovalec priseljevanja Herbert Adolphus Miller (1875–1951) je leta 1916 ocenil, da okoli 70.000 prebivalcev mesta – približno desetina takratnega prebivalstva – ni govorilo angleško.[30] V prvih mesecih istega leta je bilo po njegovi oceni najmanj 50.000 odraslih moških priseljencev volilne starosti, ki še niso vložili namere postati ameriški državljan.[31] Jezik in državljanstvo sta bila zato v Clevelandu vprašanji mestne politike že pred ameriškim vstopom v vojno. Osrednja izobraževalna ustanova za odraslega priseljenca je bila javna nočna oziroma večerna šola. Cleveland jo je vzdrževal že desetletja; do sredine drugega desetletja 20. stoletja so se ti programi skoraj v celoti osredotočali na poučevanje tujcev angleščine in na državljanske razrede. Miller je opozarjal na velik razkorak med vpisom in dejansko prisotnostjo ter na pedagoške slabosti, zaradi katerih odrasli učenci niso vztrajali. Vojna je obstoječemu sistemu dodala politično nujnost ter mu prinesla nove vire financiranja in nove prostore za pouk.[32]

Po aprilu 1917 je koordinacijo mestnih vojnih dejavnosti prevzel ŽPVO. Njegov Pododbor za domoljubje je že 25. aprila razpravljal o pridobivanju priseljenskih organizacij za sodelovanje in o nagovorih, namenjenih priseljenskemu prebivalstvu.[33] Teden dni pozneje se je njegovo delo povezalo z mrežo štiriminutnih govornikov.[34] Januarja 1918 je podobno delo opravljala še mreža žensk govornic.[35] Do julija je odbor poročal o najmanj 10.000 nagovorih s skupnim občinstvom približno treh milijonov poslušalcev, pri čemer je šlo za večkratno

29 O jezikovnih ukrepih v minnesotskih šolah gl. La Vern J. Rippley, Conflict in the Classroom: Anti-Germanism in Minnesota Schools, 1917–1919, *Minnesota History*, 47, 1981, št. 5, str. 170–183; širši okvir delovanja Minnesotske komisije za javno varnost obravnava Carl H. Chrislock, *Watchdog of Loyalty: The Minnesota Commission of Public Safety during World War I*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 1991.

30 Miller 1916, str. 100.

31 Prav tam, str. 89–90.

32 Prav tam, str. 85–90, 96–102.

33 Archives of the Western Reserve Historical Society (AWRHS), fond MSS 3374: Mayor's Advisory War Committee, Cleveland in the War, Proceedings, April 9, 1917, to October 1, 1917, str. 26, Meeting of the Executive Committee, 25. april 1917.

34 Prav tam, str. 28, Meeting of the Executive Committee, 2. maj 1917.

35 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, January 1, 1918, to March 31, 1918, str. 237, Meeting of the Executive Committee, 25. januar 1918.

štetje istega prebivalstva.[36] Odbor za amerikanizacijo je ustanovil Informacijski urad za amerikanizacijo (Americanization Information Bureau), namenjen pomoči neangleško govorečim prebivalcem pri razumevanju nabornih vprašalnikov, mestnih razglasov in drugih vojnih ukrepov.[37] Odbor je poročal, da je urad pri izpolnjevanju nabornih vprašalnikov pomagal več kot 11.000 osebam.[38] Urad je imel dvojno funkcijo: priseljencem je pomagal pri orientaciji v hitro spreminjajočem se pravnem okolju in jih hkrati vključil v sistem vojne administracije ter lojalnostnih pričakovanj. Poleti 1917 je odbor organiziral kampanjo pod geslom Amerika na prvem mestu (»America First«), s katero je prek delodajalcev promoviral učenje angleščine in pridobitev državljanstva.[39] Petsto največjim industrijskim podjetjem je razdelil brošuro *Industrial Americanization: What It Is* in jih pozval k organizaciji tečajev v obratih.[40] Za prostovoljce in nabornike z nezadostnim znanjem angleščine je pripravil tudi pospešene tečaje; zapisnik navaja 116 udeležencev.[41]

Do poletja 1918 je Cleveland razvil obsežen sistem pouka za priseljence. ŽPVO je poročal, da 105 učiteljev poučuje 5921 oseb, od katerih jih 5842 ni bilo rojenih v ZDA.[42] Poročilo amerikanizacijskega odbora iz julija je med udeleženci naštelo 27 etničnih skupin in izrecno tudi Slovence.[43] Drugi mestni pregled je navajal 33 večernih šol, 25 tovarniških šol, najmanj osem župnijskih šol, tri javne dvorane in pet knjižnic.[44] Objavljeno poročilo *Americanization of Cleveland* podrobneje pojasnjuje organizacijo te mreže. Frank Ellsworth Spaulding (1866–1960), superintendent clevelandskih javnih šol med letoma 1917 in 1920, je ob nastopu septembra 1917 napovedal, da želi javne šole spremeniti v čim učinkovitejši instrument amerikanizacije. Odbor je izhajal iz načela, da priseljencu ni treba iskati razreda, temveč mora razred priti k njemu; javno je oglašal, da bo povsod, kjer se lahko zbere

36 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, July 5, 1918, to September 25, 1918, str. 394, General Meeting of the Mayor's Advisory War Committee, 15. julij 1918.

37 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, October 1, 1917, to December 31, 1917, str. 141, Meeting of the General Mayor's Advisory Committee, 23. oktober 1917.

38 Cleveland Americanization Committee, *Americanization of Cleveland*, Cleveland: Cleveland Americanization Committee of the Mayor's Advisory War Board, 15. marec 1918, nepaginirano [str. 7]. Ker publikacija nima tiskane paginacije, so besedilne strani oštevilčene v oglatih oklepajih. Digitalni izvod Library of Congress: https://archive.org/details/americanizationoooclev (pridobljeno: 25. 8. 2026).

39 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, October 1, 1917, to December 31, 1917, str. 141, Meeting of the General Mayor's Advisory Committee, 23. oktober 1917; kampanja iz poletja 1917 je bila predstavljena retrospektivno na oktobrski seji odbora.

40 Prav tam, str. 142, Meeting of the General Mayor's Advisory Committee, 23. oktober 1917.

41 Prav tam.

42 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, July 5, 1918, to September 25, 1918, str. 391, General Meeting of the Mayor's Advisory War Committee, 15. julij 1918.

43 Cleveland Americanization Committee, *Report of the Work of the Cleveland Americanization Committee of the Mayor's Advisory War Board, July 1917–July 1918*, Cleveland, 1918, str. 6.

44 Ohio History Connection Archives (OHCA), fond 1135: Ohio Branch, Council of National Defense, Cuyahoga, A Year's Survey of the Work of the Mayor's Advisory War Committee, str. 2.

petnajst ali več ljudi, organiziral tečaj in zagotovil učitelja. Pouk so tako organizirali v prostorih, ki so priseljencem že bili domači: v knjižnicah, socialnih centrih (settlement houses), cerkvah, župnijskih šolah, etničnih dvoranah, hotelih in tovarnah.[45] Učinek te politike je odbor meril z udeležbo: medtem ko naj bi vpis v Chicagu, Detroitu in Filadelfiji upadal, ga je Cleveland povečal za več kot osemsto, povprečna dnevna udeležba pa naj bi se s tretjine leta 1915 dvignila na polovico. Pri tem je treba dodati, da je govor o samooceni odbora, ki je merila vpis in prisotnost, ne dosežene ravni znanja.[46] Razmere v tovarniških razredih so se razlikovale od podjetja do podjetja. Joseph & Feiss Company je v poročilu izrecno navedel, da so bili njegovi razredi angleščine obvezni. Delodajalci so jih utemeljevali z manj nesporazumi, večjo učinkovitostjo in nižjo fluktuacijo ter jim pripisovali tudi politični učinek.[47] Vodstvo Globe Machine & Stamping Company je trdilo, da znanje jezika zmanjšuje možnosti »deljene lojalnosti« (»divided allegiance«) in krepi razumevanje ameriških idealov, svobode in demokracije.[48] V tovarniškem okolju so se tako prepletali industrijski interesi, državljanska vzgoja in zahteve po lojalnosti. Vabila k pouku je mesto objavljalo

Plakat clevelandskega Šolskega odbora, izdan v sodelovanju z Odborom za amerikanizacijo, ki priseljence v šestih jezikih vabi k brezplačnim tečajem angleščine in k pripravi na ameriško državljanstvo; slovensko vabilo stoji v zgornjem desnem kotu besedilnega polja ob angleškem, italijanskem, madžarskem, poljskem besedilu in v besedilu v jeziku jidiš (Foto: Erik Drost, https://www.flickr.com/photos/edrost88/6279784636/, pridobljeno: 20. 3. 2022).

45 *Americanization of Cleveland* 1918, nepaginirano [str. 1–3].
46 Prav tam [str. 7].
47 Prav tam, nepaginirano [str. 3–4] (izjava Ernesta Josepha, Joseph & Feiss Company).
48 Prav tam, nepaginirano [str. 5–6] (izjava C. L. Waltersa, Globe Machine & Stamping Company).

tudi javno. Plakat Šolskega odbora, izdan v sodelovanju z Odborom za amerikanizacijo, je pod geslom Many Peoples, One Language v šestih jezikih vabil k brezplačnim večernim in popoldanskim tečajem angleščine ter k pripravi na ameriško državljanstvo; med temi jeziki je bila tudi slovenščina. Dokument tako v enem samem listu razkriva dvojnost programa: da bi mesto priseljence pripeljalo k enemu jeziku, jih je moralo nagovoriti v njihovih.

Za slovenskoameriško skupnost je posebej poveden podatek o uporabi župnijskih prostorov. Ledbetterjeva je leta 1918 zapisala, da je župnija sv. Vida štela približno 1500 družin, njena šola pa je imela v prejšnjem šolskem letu 1459 učencev in je bila druga največja župnijska šola v clevelandski škofiji; v njej so poučevale sestre de Notre Dame. Na isti strani navaja tudi večerne tečaje Odbora za amerikanizacijo v slovenskih župnijskih šolah sv. Vida in sv. Lovrenca. Vir tako dokumentira uporabo etničnih katoliških ustanov za večerni amerikanizacijski pouk odraslih; o poseganju mestnega odbora v dnevni kurikulum slovenskih otrok ne daje podatkov.[49] Župnija in župnijska šola sta ostajali nosilki slovenskega katoliškega skupnostnega življenja. Njuna umeščenost v slovensko govorečo skupnost je mestnemu odboru hkrati omogočila, da se je amerikanizacijski pouk izvajal znotraj ustanov, ki jih je priseljenska skupnost sama zgradila. Na politično razsežnost tega institucionalnega pogleda opozarja že naslov poročila Ledbetterjeve: mestni odbor je Slovence uvrščal med Jugoslovane, torej v kategorijo, ki je bila leta 1918 še politični projekt, ne uveljavljena etnična oznaka. Poročilo je zato treba brati kot sestavni del razlagalnega in političnega programa odbora, pod katerega vodstvom je nastalo.

Državljansko izobraževanje je segalo tudi v slovenski tisk. *Clevelandska Amerika*, osrednje glasilo clevelandske slovenskoameriške skupnosti, je aprila 1917 v več nadaljevanjih objavljala prispevke z naslovom Kako postanete ameriški državljan ter bralcem predstavljala državljanske in naturalizacijske vsebine.[50] Časopis je s tem prevzemal del izobraževalne vloge, namenjene odraslim priseljencem. Njegovo uredniško držo je treba pri interpretaciji upoštevati, saj je bila politično opredeljena; v obravnavanem obdobju je časopis javno poudarjal ameriško lojalnost. Povezava med listom in mestno vojno oblastjo pa ni bila zgolj nazorska, temveč tudi osebna. Glavni urednik *Clevelandske Amerike* Louis (Lojze) J. Pirc (1887–1939) je bil edini slovenski Američan, ki ga je clevelandska mestna vojna uprava imenovala v generalni odbor ŽPVO, zaradi česar je bil list v slovensko govorečem delu mesta tako rekoč podaljšana roka mestne vojne oblasti. Njegovo

49 Eleanor E. Ledbetter, *The Jugoslavs of Cleveland: With a Brief Sketch of Their Historical and Political Backgrounds*, Cleveland: Americanization Committee of the Mayor's Advisory War Committee, 1918, str. 15.

50 Uredništvo, Kako postanete ameriški državljan, *Clevelandska Amerika*, 9. april 1917, let. 10, št. 42, str. 2; 11. april 1917, let. 10, št. 43, str. 2; 13. april 1917, let. 10, št. 44, str. 2; 16. april 1917, let. 10, št. 45, str. 2.

državljansko izobraževanje je torej treba brati kot del mestne amerikanizacijske politike, ne zgolj kot uredniško pobudo. Pirc si je poleg tega dolga leta prizadeval, da bi čim več Slovencev pridobilo ameriško državljanstvo, zato aprilska nadaljevanja o naturalizaciji niso bila priložnostna vojna pobuda, temveč nadaljevanje njegovega že ustaljenega dela. Kljub tej vlogi in zapuščini o njem še nimamo celovite biografije. Vojna je ton tega izobraževanja zaostrila. Že naslov oktobrskega uredniškega prispevka Ali za Ameriko, ali za kajzerja je politično pripadnost postavil v binarno lojalnostno opozicijo.[51] Maja 1918 je časopis objavil prispevek Vojaki – državljani.[52] Julija je sledil naslov Vsi Slovenci korakajo pod zvezdnato zastavo.[53] Ti naslovi sami na sebi ne dokazujejo, da so vsi clevelandski Slovenci takšno retoriko sprejemali, dokazujejo pa, da je ta slovenskoameriški časopis državljanstvo, vojaško službo in javno lojalnost predstavljal kot tesno povezane kategorije. ŽPVO je vzporedno sistematično razvijal mestno publiciteto. Junija 1917 je Pododbor za obveščanje poročal o sodelovanju s časopisjem,[54] jeseni pa je v delo vključeval strokovnjake za oglaševanje.[55] Informiranje, državljansko izobraževanje in propaganda so se v takem okolju pogosto prekrivali.

Slovenska skupnost in javna šola v Elyju

Razmere v Elyju so bile drugačne kot v Clevelandu. Visoka koncentracija Slovencev je omogočala široko rabo slovenščine doma, v župniji, društvenem življenju in soseski. Najbližji razpoložljivi popisni podatek iz leta 1920 navaja blizu 44 odstotkov slovensko govorečega mestnega prebivalstva.[56] Javna šola je bila v takem okolju za otroke osrednji prostor rednega stika z angleščino ter z ameriškim javnim in državljanskim redom. Na začetku leta 1917 je *The Ely Miner* poročal, da mestni javni šolski sistem vključuje približno 1600 učencev.[57] Minnesota je zakon o obveznem šolanju sprejela že leta 1885.[58] Poznejši zvezni pregled za Minnesoto navaja obveznost šolanja otrok med osmim in šestnajstim letom

51 Uredništvo, Ali za Ameriko, ali za kajzerja, *Clevelandska Amerika*, 8. oktober 1917, let. 10, št. 117, str. 1.

52 Uredništvo, Vojaki – državljani, *Clevelandska Amerika*, 27. maj 1918, let. 11, št. 61, str. 1.

53 Uredništvo, Vsi Slovenci korakajo pod zvezdnato zastavo, *Clevelandska Amerika*, 1. julij 1918, let. 11, št. 76, str. 1.

54 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, April 9, 1917, to October 1, 1917, str. 121, William J. Raddatz, Report of the Sub-Committee on Publicity, 6. junij 1917.

55 AWRHS, fond MSS 3374: Cleveland in the War, Proceedings, October 1, 1917, to December 31, 1917, str. 153, 15. oktober 1917.

56 Klemenčič, Šeruga 2019, str. 153.

57 Uredništvo, Past and Future. Ely Has Assumed and Will Hold Its Place on the Map, *The Ely Miner*, 5. januar 1917, let. 23, št. 26, str. 1.

58 U.S. Department of the Interior, Office of Education, *Compulsory School Attendance, Laws and Their Administration*, Bulletin No. 4, Washington, D.C., 1935, str. 8.

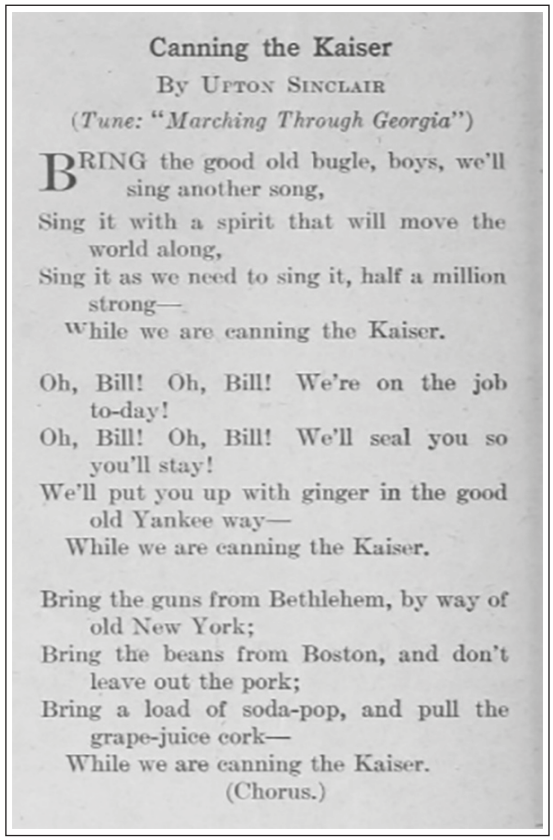
ter zakonske izjeme, zaradi katerih formalna obveznost ni pomenila popolne udeležbe.[59] Uporabljeni viri ne omogočajo dovolj natančnega merjenja odsotnosti slovenskih otrok, zato iz same zakonodaje ni mogoče sklepati, kako pogosto so delo ali družinske potrebe prekinjali njihovo šolsko pot.

Javna šolska infrastruktura se je tik pred vojno prilagajala rasti mesta. Karakas navaja, da je Centralna šola (Central School) prenehala opravljati pedagoško funkcijo leta 1916, leta 1917 pa je mestni odlok stavbo dokončno umaknil iz šolske rabe in jo vključil v širše mestno življenje.[60] Elyjski šolski sistem se je torej v letih pred ameriškim vstopom v vojno še organizacijsko spreminjal skupaj z rudarskim mestom. Elyjska šola ni delovala le v zveznem in mestnem, ampak tudi v okviru zvezne države: Minnesotska komisija za javno varnost (Minnesota Commission of Public Safety), ustanovljena aprila 1917, je posegala tudi v jezik pouka in v nadzor nad tujerodnim prebivalstvom, pri čemer je bilo njeno delovanje na tem področju usmerjeno predvsem proti nemščini.[61] Številni minnesotski šolski okraji so nemščino med vojno umaknili iz pouka, primerljivih prepovedi slovenščine pa raziskave ne navajajo. Ali so ukrepi komisije neposredno dosegli tudi elyjske razrede s slovenskimi otroki, iz uporabljenega gradiva ni razvidno.

Najbolj oseben vpogled v jezikovno izkušnjo ponuja poznejši intervju z Angelo Merhar Miklaucic. Po njenem spominu so v javni osnovni šoli poučevali branje, pisanje, zgodovino, geografijo, aritmetiko, higieno, petje in telesno vzgojo, šolsko dvorišče pa je združevalo otroke različnih priseljenskih okolij.[62] Spominjala se je tudi župnijskega šolanja v slovenskem jeziku in težav ob prehodu iz pretežno slovensko govorečega v angleško govoreče okolje.[63] Zaradi retrospektivne narave je intervju uporabljen kot pričevanje o njeni osebni izkušnji; za splošno ureditev župnijskega pouka v Elyju ne zadošča. Razlika med župnijskim in javnim okoljem je bila za otroka jezikovno občutna. Župnijsko okolje je lahko krepilo jezikovno in versko kontinuiteto, javna šola pa ga je vsak dan umeščala v angleško govorečo ustanovo. Vojna je temu že obstoječemu razmerju dodala politično težo: angleščina je postajala uporabno znanje in vse izraziteje tudi jezik državljanske pripadnosti. Pri odraslih je bila izpostavljenost jezikovnim programom bolj neenakomerna. V Elyju je vsaj od leta 1913 izpričano delovala nočna šola za učenje angleščine, vendar Karakas navaja, da je bila slabo obiskana.[64] V Clevelandu je bila nasprotno dostopnost tečajev eden osrednjih ciljev mestne amerikanizacijske politike.

59 Prav tam, str. 12, 79.
60 Louis John Karakas, *A History of the Ely Public Schools*, magistrsko delo, University of Minnesota, Duluth, 1960, str. 6, 13.
61 Chrislock 1991; o šolski razsežnosti Rippley 1981, str. 170–183.
62 Perushek, Interview with Angela Miklaucic, digitalni zvočni posnetek, Minnesota Digital Library, zbirka p16022coll68, item 47, brez paginacije.
63 Prav tam.
64 Karakas 1960, str. 15.

Vojna v elyjski učilnici

Canning the Kaiser

By Upton Sinclair

(*Tune:* "*Marching Through Georgia*")

BRING the good old bugle, boys, we'll sing another song,
Sing it with a spirit that will move the world along,
Sing it as we need to sing it, half a million strong—
While we are canning the Kaiser.

Oh, Bill! Oh, Bill! We're on the job to-day!
Oh, Bill! Oh, Bill! We'll seal you so you'll stay!
We'll put you up with ginger in the good old Yankee way—
While we are canning the Kaiser.

Bring the guns from Bethlehem, by way of old New York;
Bring the beans from Boston, and don't leave out the pork;
Bring a load of soda-pop, and pull the grape-juice cork—
While we are canning the Kaiser.
(Chorus.)

Pesem Uptona Sinclairja Canning the Kaiser, ki so jo elyjski šolarji februarja 1918 peli na prireditvi Pageant of Patriots, in sicer na napev koračnice iz ameriške državljanske vojne Marching Through Georgia (National War Garden Commission: The War Garden Guyed, 1918, str. 14).

Po ameriškem vstopu v vojno se je tudi elyjska javna šola vse očitneje povezovala s patriotsko mobilizacijo. Najbolje dokumentiran lokalni primer je kulturni dogodek *Pageant of Patriots*, ki so ga elyjske javne šole izvedle 21. februarja 1918. Časopisni zapis naslednjega dne navaja prizore iz ameriške zgodovine, domoljubne pesmi in poseben, osmi del programa, namenjen takrat *véliki* vojni. Prireditev je povezala preteklost države z aktualnim konfliktom in vojno vključila v pripoved o ameriški nacionalni zgodovini.[65] Natisnjeni program nastop pripisuje šoli Washington (Washington School) in točko navaja kot Ameriški vojaki, medtem ko konzerviramo kajzerja (U. S. Soldiers, While We Are Canning the Kaiser). V okviru te točke so otroci izvajali tudi delo ameriškega pisatelja Uptona Sinclairja Canning the Kaiser, ki jo je Nacionalna komisija za vojne vrtove (National War Garden Commission), zasebna organizacija v tesnem sozvočju z zveznimi vojnimi programi, objavila v publikaciji *The War Garden Guyed*. Pesem je temeljila na besedni igri med gospodinjskim konserviranjem in simbolnim »konzerviranjem« oziroma odstranitvijo nemškega cesarja Viljema II. Njena najbolj neposredno grozeča vrstica se glasi: »Zapečatili te bomo, da boš ostal!« (»We'll seal you so you'll stay!«).[66] Pesem je otroško občinstvo povezovala

65 Uredništvo, Pageant of Patriots, *The Ely Miner*, 22. februar 1918, let. 23, št. 33, str. 4, 8.
66 National War Garden Commission, *The War Garden Guyed*, Washington, D.C., 1918, str. 14.

s prehransko mobilizacijo: pridelovanje, shranjevanje in varčevanje hrane naj bi pomagali ameriškemu vojnemu naporu. Hkrati je cesarja spremenila v predmet, ki ga je mogoče zapreti, odstraniti in ponižati. Vsakdanje gospodinjsko opravilo je s tem postalo metafora vojaške zmage.

Poznejša analiza tega propagandnega motiva ga umešča v širši kontekst. Pokazala je, da sta Sinclairjeva pesem in sorodna vizualna propaganda s humorjem, ironijo in vizualnimi metaforami spodbujali varčevanje hrane ter degradirali podobo nemškega »Kaiserja«.[67] V Elyju je takšno propagandno sporočilo prešlo iz tiskanih medijev na šolski oder in v skupinsko petje. Otroci so ga javno ponavljali in ga s šolskega odra posredovali občinstvu. Dogodek tako kaže neposredno povezavo med lokalno šolsko prireditvijo in širšo ameriško vojno propagando. Ta povezava med pesmijo in prehransko mobilizacijo v Elyju ni ostala zgolj metaforična. Že aprila 1917 je *The Ely Miner* poročal o lokalnem sestanku, na katerem so razpravljali o pridelavi hrane in vojnih vrtovih,[68] junija pa je časopis povezoval rudarstvo in vrtnarjenje ter spodbujal obdelovanje razpoložljivih površin.[69] Na zvezni ravni je Urad za izobraževanje leta 1918 s programom Šolska vrtnarska armada ZDA otroško vrtnarjenje izrecno oblikoval kot del vojnega služenja in discipline.[70] Pesem o konserviranju je bila zato del širšega okolja, v katerem so bili delo na vrtu, varčevanje in priprava hrane predstavljeni kot prispevek domače fronte.[71]

Dve poti vojne amerikanizacije

Primerjava Clevelanda in Elyja pokaže štiri dejavnike, ki so oblikovali vojno amerikanizacijo: generacijo, vrsto institucije in z njo povezano stopnjo prisile, gostoto etničnega okolja ter vlogo skupnostnih ustanov. Generacijska razlika je bila najopaznejša. Angleško govoreča javna šola je bila za otroke vsakodnevna in večinoma obvezna ustanova. Že pred vojno je skoraj polovica clevelandskih osnovnošolcev prihajala iz domov, kjer angleščina ni bila pogovorni jezik.[72] Odrasli so bili programom izpostavljeni precej bolj neenakomerno: nekateri so obiskovali večerne šole ali tovarniške tečaje, drugi so lahko večji del vsakdanjega življenja ostajali znotraj etnično-jezikovnega okolja. Pri otrocih je bil stik z angleško govorečimi in patriotsko mobiliziranimi šolskimi institucijami zato stalneje vpet v vsakdan, pri odraslih pa je bila izpostavljenost amerikanizacijskim pro-

67 David Hazemali, Tomaž Onič, 'Canning the Kaiser' in Words and Images: Case Studies of Patriotic American Propaganda from WWI, *ELOPE*, 20, 2023, št. 2, str. 49.

68 Uredništvo, Good Meeting, *The Ely Miner*, 27. april 1917, let. 23, št. 42, str. 1.

69 Uredništvo, Mining and Gardening, *The Ely Miner*, 15. junij 1917, let. 23, št. 49, str. 1.

70 Destenay 2026, pogl. 4, Soldiers of the Soil: Subsistence, str. 118–167.

71 Za primerjalni pogled na pomanjkanje hrane in strategije preživetja civilnega prebivalstva na drugi strani Atlantika gl. Štefan Hadalin, Mi smo ukradli vsa živila … Odmevi pomanjkanja med prvo svetovno vojno v kazenskih spisih fonda Okrajne sodnije Koper, *Zgodovina za vse*, 33, 2026, št. 1, str. 61–75, zlasti str. 70–72.

72 Miller 1916, str. 23–24.

gramom bolj odvisna od posebnih tečajev in delovnih razmer. Vrsta institucije in stopnja prisile sta bili tesno povezani. Javno šolanje otrok je podpirala zakonodaja o obvezni šolski udeležbi, večina tečajev za odrasle pa je bila formalno prostovoljna.[73] V nekaterih clevelandskih tovarnah so delodajalci vendarle uvedli obvezne angleške razrede.[74] Stopnja prisile se je zato razlikovala glede na institucionalni položaj: izvirala je iz zakonske obveznosti, delovnega razmerja, mestnih programov in širših pričakovanj glede javnega izkazovanja lojalnosti.

Gostota etničnega okolja je razliko med mestoma še poglabljala. V Clevelandu so Slovenci živeli v veliki večetnični metropoli, v kateri so bili stiki z angleščino v javnih ustanovah, tovarnah in mestnem prometu del vsakdana. V Elyju pa je slovenskoameriška skupnost živela v precej gostejšem slovensko govorečem družbenem okolju.[75] Razlika med javno šolo in domačim oziroma župnijskim okoljem je bila zato za otroka lahko izrazitejša. Vloga skupnostnih ustanov je bila najbolje dokumentirana v Clevelandu. Slovenski župnijski šoli sv. Vida in sv. Lovrenca sta delovali kot versko-etnični ustanovi, njuni prostori pa so gostili tudi večerni amerikanizacijski pouk.[76] Isti prostori so bili tako hkrati v službi narodnostnih in verskih potreb slovenske skupnosti ter programov jezikovne in državljanske prilagoditve.

Etnični tisk je predstavljal dodatno posredniško institucijo. *Clevelandska Amerika* je že aprila 1917 sistematično objavljala državljanske vsebine, v vojnem ozračju pa je vse pogosteje povezovala javno ameriško pripadnost z vojaško službo in lojalnostjo.[77] Goodmanova raziskava kaže, da je državljansko izobraževanje v tem obdobju poleg priprave na pravni postopek naturalizacije posredovalo tudi zaželeno predstavo ameriške pripadnosti.[78] Pri Slovencih sta ameriška lojalnost in podpora ameriškim vojnim ciljem lahko sovpadali s pričakovanji glede razpada Avstro-Ogrske in politične prihodnosti Slovencev.[79] Po decembru 1917 je temu dodatno težo dajal nov pravni položaj nenaturaliziranih avstro-ogrskih podanikov.[80] *Clevelandska Amerika* je ob tem poročala o internacijah in registracijskih ukrepih za tujce,[81] vojaško službo pa povezovala z državljanstvom.[82] V teh razmerah je bilo državljansko izobraževanje hkrati pot do pravne vključenosti in

73 U.S. Department of the Interior, Office of Education 1935, str. 8, 12, 79.
74 *Americanization of Cleveland* 1918, nepaginirano [str. 3] (izjava Ernesta Josepha, Joseph & Feiss Company).
75 Klemenčič, Šeruga 2019, str. 153.
76 Ledbetter 1918, str. 15.
77 Uredništvo, Kako postanete ameriški državljan 1917, str. 2.
78 Goodman 2022, str. 324–335, zlasti str. 324.
79 Hazemali, Matjašič Friš 2018, str. 907–909.
80 Proclamation of the Existence of War Between the United States and the Austro-Hungarian Empire, str. 9–12.
81 Uredništvo, 130 Avstrijcev interniranih v Chilicothe, *Clevelandska Amerika*, 8. februar 1918, let. 11, št. 16, str. 1; Uredništvo, Tujci, ki se niso registrirali, bodejo izgnani iz Zjed. držav, *Clevelandska Amerika*, 22. junij 1917, let. 10, št. 73, str. 1.
82 Uredništvo, Vojaki – državljani 1918, str. 1.

odgovor na povečano ranljivost nenaturaliziranega priseljenca. Destenay za širši ameriški kontekst opozarja na krepitev asimilacijskih pričakovanj, ki so zmanjševala prostor za javno izpostavljanje večplastne etnične identitete.[83] Cleveland in Ely kažeta manj enoten lokalni potek: slovenske jezikovne, župnijske in društvene vezi so (lahko) vztrajale ob krepitvi pričakovanj glede javne ameriške politične pripadnosti. Amerikanizacija je zato predvsem preurejala razmerja med oblikami pripadnosti; njen doseg je bil odvisen od generacije, institucionalnega okolja, gostote etničnih vezi in stopnje prisile.

Sklep

Med prvo svetovno vojno so se ameriške šole tesneje povezale z državnimi in lokalnimi programi mobilizacije. Zvezni Urad za izobraževanje, Odbor za javno obveščanje, sveti za obrambo, mestne oblasti in zasebne organizacije so šolsko infrastrukturo uporabljali za širjenje patriotizma, vojnih informacij, prehranske discipline in državljanskih vsebin. V Clevelandu je bil isti proces posebej izrazit pri izobraževanju odraslih. Večerne in tovarniške šole, informacijski uradi, župnijski prostori ter slovenski tisk so povezovali učenje angleščine z državljanstvom in lojalnostjo. Amerikanizacijski programi so priseljencem ponujali praktično znanje in možnost lažjega vključevanja, obenem pa so od njih zahtevali prilagajanje političnim in jezikovnim normam.

V Elyju je gosto naseljena slovensko govoreča skupnost omogočala široko rabo slovenščine doma, v soseski in delu verskega življenja, javna šola pa je otroke dnevno umeščala v angleško govoreč institucionalni svet. *Pageant of Patriots* in *Canning the Kaiser* kažeta, kako je vojna vstopila v pesem in na šolski oder. Otroci so s petjem, nastopanjem in sodelovanjem pri dejavnostih domače fronte javno ponavljali sporočila vojnega patriotizma. Oba primera je mogoče brati skozi razlikovanje, uvedeno v uvodu. Kulturni dogodek *Pageant of Patriots* je bil predvsem patriotska mobilizacija: zajel je celotno populacijo elyjskih javnih šol, ne posebej priseljenskih otrok, in je vojno vključil v pripoved o ameriški preteklosti. Clevelandski večerni in tovarniški tečaji so bili nasprotno amerikanizacija v ožjem pomenu, saj so bili naslovljeni prav na priseljence in so učenje angleščine povezovali z državljansko vzgojo in naturalizacijo. Lojalnostni pritisk se je pripenjal na oba kot njuna vojna razsežnost: v Elyju prek pričakovanega javnega nastopa otrok pred skupnostjo, v Clevelandu prek obveznih tovarniških razredov, delodajalskega argumenta o »deljeni lojalnosti« in pravne negotovosti nenaturaliziranih avstro-ogrskih podanikov. Prav zato je domoljubne šolske dejavnosti in amerikanizacijo smiselno obravnavati ločeno, čeprav sta se procesa v vojnih razmerah pogosto prekrivala. Vojna je predvsem preoblikovala razmerje med slovensko etnično pripadnostjo ter ameriško javno in državljansko pripadnostjo.

83 Destenay 2026, pogl. 5, str. 168–208.

V javnem prostoru so se stopnjevala pričakovanja glede angleščine, politične lojalnosti in državljanske vključenosti, medtem ko so v družini, župniji in društvih slovenske vezi lahko vztrajale. Med aprilom 1917 in novembrom 1918 je vojna te procese pospešila ter šolstvo postavila med osrednja prizorišča prilagajanja zahtevam ameriške družbe. Družinske, župnijske in društvene vezi so kljub temu še naprej ohranjale slovensko skupnostno življenje. Ugotovitve slonijo na neenakomerno ohranjenih drobcih in opisujejo predvsem razmerja med ustanovami; dosežene stopnje asimilacije iz tega gradiva ni mogoče meriti. Nadaljnje raziskave bi jih lahko dopolnile in preizkusile z gradivom Minnesotske komisije za javno varnost, naturalizacijskimi spisi obeh okrožij in ideološko raznolikim slovenskim tiskom.

Na podlagi ugotovljenega lahko strnemo, da sta bili v vojnih letih dve slovensko govoreči šolski populaciji vključeni v dve različni državni tvorbi po isti poti, prek učilnice. Na Goriškem je slovenske otroke po razpadu Avstro-Ogrske v novo nacionalno državo vključevalo italijansko šolstvo, v Clevelandu in Elyju pa jih je ameriško javno šolstvo vključevalo v državo, ki je že obstajala in je pripadnost gradila na državljanstvu in jeziku, ne na etničnem izvoru.[84] Politični okvir je bil torej različen, uporabljeni prijemi pa sorodni: jezik pouka, patriotske slovesnosti, državljanska vzgoja in prireditve, ki so otroke in tudi odrasle postavljale pred skupnost kot nosilce nove pripadnosti. Primerjava kaže, da je bila šola orodje, s katerim so države, nove in stare, oblikovale svoje državljane; prav zato se njeni prijemi ponavljajo v okoljih, ki so si politično zelo različna.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Arhivski viri

Archives of the Western Reserve Historical Society (AWRHS), Cleveland (Ohio), fond MSS 3374: Mayor's Advisory War Committee, *Cleveland in the War, Proceedings*, 1917–1918.

Ohio History Connection Archives (OHCA), Columbus (Ohio), fond 1135: Ohio Branch, Council of National Defense, Cuyahoga, *A Year's Survey of the Work of the Mayor's Advisory War Committee*.

Objavljeni viri in časniki

Cleveland Americanization Committee: *Americanization of Cleveland*, Cleveland: Cleveland Americanization Committee of the Mayor's Advisory War Board, 1918.

84 Prim. Devetak 2025, zlasti str. 164.

Cleveland Americanization Committee: *Report of the Work of the Cleveland Americanization Committee of the Mayor's Advisory War Board, July 1917–July 1918*, Cleveland, 1918.

Clevelandska Amerika, Cleveland, 1917–1918.

Ledbetter, Eleanor E.: *The Jugoslavs of Cleveland: With a Brief Sketch of Their Historical and Political Backgrounds*, Cleveland: Americanization Committee of the Mayor's Advisory War Committee, 1918.

National War Garden Commission: *The War Garden Guyed*, Washington, D.C., 1918.

Proclamation of the Existence of War Between the United States and the Austro-Hungarian Empire, December 11, 1917, *The American Journal of International Law*, 12, 1918, št. 1, Supplement, str. 9–12.

The Ely Miner, Ely (Minnesota), 1917–1918.

U.S. Department of the Interior, Bureau of Education: *Americanization as a War Measure: Report of a Conference Called by the Secretary of the Interior, and Held in Washington, April 3, 1918*, Bulletin 1918, No. 18, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918.

U.S. Department of the Interior, Bureau of Education: *Education in Patriotism: A Synopsis of the Agencies at Work*, Teachers' Leaflet No. 2, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918.

U.S. Department of the Interior, Bureau of Education: *Government Policies Involving the Schools in War Time*, Teachers' Leaflet No. 3, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1918.

U.S. Department of the Interior, Office of Education: *Compulsory School Attendance, Laws and Their Administration*, Bulletin No. 4, Washington, D.C., 1935.

United States Office of Education, Division of Educational Extension, in United States Committee on Public Information: *National School Service*, Washington, D.C., 1918.

Ustni viri

Miklaucic, Angela. Intervju, ki ga je opravila Peggy Perushek. Ely-Winton Historical Society, Ely (Minnesota). Digitalni zvočni posnetek, Minnesota Digital Library, zbirka p16022coll68, item 47 (pridobljeno: 30. 5. 2018).

Literatura

Brumberg, Stephan F.: New York City Schools March Off to War: The Nature and Extent of Participation of the City Schools in the Great War, April 1917–June 1918, *Urban Education*, 24, 1990, št. 4, str. 440–475.

Capozzola, Christopher: *Uncle Sam Wants You: World War I and the Making of the Modern American Citizen*, New York: Oxford University Press, 2008.

Chrislock, Carl H.: *Watchdog of Loyalty: The Minnesota Commission of Public Safety during World War I*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 1991.

Destenay, Emmanuel: *Uncle Sam's Little Soldiers: Patriotism, Mobilization, and the Americanization of Children, 1914–1918*, Cambridge: Cambridge University Press, 2026.

Devetak, Robert: Goriško slovensko šolstvo na prehodu iz Avstro-Ogrske v Italijo, *Šolska kronika*, 34 (58), 2025, št. 1, str. 162–185.

Goodman, Adam: Defining American: The Bureau of Naturalization's Attempt to Standardize Citizenship Education and Inculcate 'the Soul of America' in Immigrants during World War I, *Journal of American History*, 109, 2022, št. 2, str. 324–335.

Hadalin, Štefan: »Mi smo ukradli vsa živila ...«. Odmevi pomanjkanja med prvo svetovno vojno v kazenskih spisih fonda Okrajne sodnije Koper, *Zgodovina za vse*, 33, 2026, št. 1, str. 61–75.

Hazemali, David: Safeguarding Liberty? Repressive Measures Against Enemy Aliens and Ethnic Community Resilience in WWI United States: The Slovenian-American Experience, *Annales: Series Historia et Sociologia*, 33, 2023, št. 3, str. 489–502.

Hazemali, David, Matjašič Friš, Mateja: »Naši simpatizerji Avstrije so bili utišani kot z nabojem«. Položaj slovenske skupnosti v Združenih državah Amerike v času prve svetovne vojne, *Acta Histriae*, 26, 2018, št. 3, str. 899–922.

Hazemali, David, Onič, Tomaž: 'Canning the Kaiser' in Words and Images: Case Studies of Patriotic American Propaganda from WWI, *ELOPE*, 20, 2023, št. 2, str. 49–63.

Higham, John: *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860–1925*, 2. izd., New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1988.

Hojan, Tatjana: Izbor člankov o prvi svetovni vojni v pedagoškem časopisju od leta 1914 do leta 1918, *Šolska kronika*, 25 (49), 2016, št. 3, str. 303–349.

Karakas, Louis John: *A History of the Ely Public Schools*, magistrsko delo, University of Minnesota, Duluth, 1960.

Kennedy, Rosie: *The Children's War: Britain, 1914–1918*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.

Klemenčič, Matjaž: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*, Maribor: Obzorja, 1987.

Klemenčič, Matjaž, Šeruga, Tadej: *Pregled zgodovine slovenske skupnosti v Elyju, Minnesota*, ZORA 132, Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, 2019.

Malmenvall, Simon: Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja, *Šolska kronika*, 33 (57), 2024, št. 2/3, str. 381–411.

Miller, Herbert Adolphus: *The School and the Immigrant*, Cleveland Education Survey, Cleveland: The Survey Committee of the Cleveland Foundation, 1916.

Paul, Lissa, Johnston, Rosemary R., Short, Emma (ur.): *Children's Literature and Culture of the First World War*, New York: Routledge, 2016.

Rippley, La Vern J.: Conflict in the Classroom: Anti-Germanism in Minnesota Schools, 1917–1919, *Minnesota History*, 47, 1981, št. 5, str. 170–183.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23917358

Matic Intihar*

Vloga Cerkve pri izobraževanju in vzgoji slovenske mladine v Argentini pred drugo svetovno vojno

The Role of the Church in the Education and Upbringing of Slovenian Youth in Argentina Before World War II

Izvleček

Od 70. let 19. stoletja je Argentina začela odločno spodbujati priseljevanje. V tem obdobju se je v Argentini pojavila prva manjša skupina slovenskih izseljencev. Približno 50 primorskih družin se je naselilo v provincah Entre Ríos in Santa Fe. Največ Slovencev pa se je v Južno Ameriko izselilo v obdobju med obema svetovnima vojnama. Ocenjujejo, da je šlo za okoli 30.000 ljudi, od katerih se jih je največ zateklo prav v Argentino. Med izseljenci so prevladovali Primorci, manj je bilo Prekmurcev, najmanj pa Beneških Slovencev. Večina se je ustalila v Buenos Airesu. Z leti so začela nastajati slovenska društva. V nekaterih so potekali šolski tečaji, pri katerih so sodelovali tudi slovenski duhovniki in redovnice. Dejavne so bile predvsem mariborske šolske sestre. Prvi slovenski izseljenski duhovnik v tej državi je bil Jože Kastelic, ki je v Argentino prispel leta 1933. Nekaj let pozneje se mu je pridružil še Janez Hladnik. Urejala sta tednik Duhovno življenje, ki je poleg verskih vsebin spodbujal tudi ohranjanje slovenske narodne zavesti. Časopis je vseboval rubrike za različne starostne skupine, med drugim tudi za mladino, ki je tako lahko brala in se učila v maternem jeziku.

Abstract

In the 1870s, Argentina began actively encouraging immigration. During this period, the first small group of Slovenian immigrants arrived, with around 50 families from the Primorska region settling in the Entre Ríos and Santa Fe provinces. However, the largest number of Slovenians emigrated to South America between the world wars. It is estimated that around 30,000 people emigrated, most of whom found refuge in Argentina. The majority of these immigrants came from the Primorska region, with far fewer coming from Prekmurje, and even fewer from Veneto. Most of them settled in Buenos Aires. Over the years, Slovenian societies began to form. Some of them ran school courses, also with the participation of Slovenian priests and nuns, among which the School Sisters from Maribor were particularly active. The first Slovenian expatriate priest in Argentina was Jože Kastelic, who arrived in 1933. A few years later, he was joined by Janez Hladnik. Together, they edited the weekly publication Spiritual Life [Duhovno življenje], which promoted religious content, as well as maintaining the Slovenian national consciousness. The paper content was aimed at various age groups, including young people, who could thus read and learn in their mother tongue.

* Matic Intihar, kustos, Slovenski šolski muzej, e-pošta: matic.intihar@solskimuzej.si

Ključne besede: Argentina, Janez Hladnik, Katoliška Cerkev, slovensko izseljenstvo, šolske sestre, šolstvo v izseljenstvu

Keywords: Argentina, Janez Hladnik, Catholic Church, Slovenian emigration, School Sisters, schooling in emigration

Uvod

Sredi 19. stoletja so tudi širši srednjeevropski prostor zajela intenzivna migracijska gibanja, ki so pomembno zaznamovala demografski razvoj posameznih območij. V slovenskem prostoru se je ta proces odrazil predvsem v izrazitem izseljevanju prebivalstva, ki je v naslednjih desetletjih doseglo velike razsežnosti. Do druge svetovne vojne se je z območja današnje Slovenije neto izselilo kar približno 440.000 prebivalcev. Slovenci so domače okolje zapuščali predvsem v iskanju boljšega življenja. Po prvi svetovni vojni so v nekaterih delih današnjega slovenskega ozemlja izseljevanju v tujino botrovale tudi nove politične razmere, ki jih je povzročil podpis Rapalske pogodbe leta 1920.[1] Ena izmed držav, ki je postala privlačna tudi za slovenske izseljence, je bila Argentina. Do prve svetovne vojne je bilo izseljevanje Slovencev v to južnoameriško državo zelo skromno, občutno pa se je povečalo v obdobju med obema vojnama.[2] V Argentini je pred drugo svetovno vojno, predvsem v Buenos Airesu, delovalo več slovenskih društev, ki so si prizadevala za ohranjanje narodne zavesti, jezika in kulturne identitete. Nekatera med njimi so organizirala tudi šolske tečaje za slovenske otroke. Pri vzgojnem in izobraževalnem delu so sodelovali tudi slovenski duhovniki in redovnice, ki so se v življenje slovenske skupnosti vključevali na različne načine.

Pričujoči prispevek skuša na podlagi referenčne literature, časopisnih virov in objavljenih spominov izseljenskega duhovnika Janeza Hladnika predstaviti in ovrednotiti vlogo Katoliške Cerkve oziroma njenih predstavnikov pri izobraževanju slovenskih otrok ter mladine v Argentini pred drugo svetovno vojno. Še posebno pozornost namenja učenju slovenščine in vzgoji v slovenski kulturi.

Slovenci v Argentini pred drugo svetovno vojno

V sedemdesetih letih 19. stoletja so nekatere južnoameriške države, med njimi tudi Argentina, začele načrtno naseljevati obsežna, redko poseljena območja. Z načrtnim privabljanjem evropskih priseljencev so želele okrepiti svojo oblast in prisotnost na teh delih ozemlja, hkrati pa spodbuditi širjenje liberalnih

1 Aleksej Kalc, Mirjam Milharčič Hladnik, Janja Žitnik Serafin, *Doba velikih migracij*, Ljubljana: Založba ZRC, 2024, str. 13–14.

2 Prav tam, str. 52–53.

idej ter pospešiti gospodarski razvoj. Iz slovenskega prostora so v Argentino prihajali predvsem kmetje iz Primorske in Notranjske, ki so domovino zapustili v upanju na boljše življenje. Leta 1878 je iz okolice Trsta in Gorice prispelo prvih petdeset slovenskih družin. Ta priseljenski val je postopoma oblikoval tri glavna območja slovenske naselitve. Del Slovencev se je naselil na jugu Brazilije, drugi ob argentinsko-paragvajski meji, tretji pa v argentinskih provincah Santa Fe in Entre Ríos ob reki Paraná.[3] V letih pred prvo svetovno vojno je kmetom sledilo še individualno izseljevanje inženirjev, tehnikov in posameznih izobražencev, ki so se zaposlovali predvsem pri javnih delih. Izseljevanje Slovencev v to južnoameriško državo je do prve svetovne vojne skoraj zanemarljivo. Ocenjujejo, da je bilo v tem obdobju v Argentini okoli tisoč oseb slovenske narodnosti. Od neevropskih držav v tem obdobju prednjači izseljevanje v ZDA.[4]

Po prvi svetovni vojni in razpadu Avstro-Ogrske so migracije s slovenskega ozemlja dobile tudi značaj političnega begunstva. Na podlagi Londonskega sporazuma je velik del slovenskega Primorja prešel pod Italijo, zunaj meja Kraljevine SHS pa je po določitvi rapalske meje ostalo približno 340.000 Slovencev. Njihov položaj se je še posebej poslabšal po prihodu fašistov na oblast leta 1922, ko se je začela načrtna in vse intenzivnejša politika raznarodovanja slovenskega prebivalstva. Zaradi političnih, narodnostnih in drugih pritiskov so se številni Primorci odločili zapustiti domače kraje ter se preseliti v Kraljevino SHS ali poiskati novo življenje v tujini. Pomemben cilj slovenskega čezmorskega izseljevanja je v tem obdobju postala Argentina. Med čezmorskimi državami je bila po številu slovenskih izseljencev v času med obema svetovnima vojnama na tretjem mestu, za ZDA in Kanado. Med izseljenci niso bili le Primorci, temveč tudi številni prebivalci Prekmurja (od 1500 do 4000) in Beneški Slovenci. Ocene o skupnem številu slovenskih priseljencev v Argentino se med posameznimi viri nekoliko razlikujejo. Irene Mislej ocenjuje, da se je v obdobju med obema svetovnima vojnama tja preselilo do 30.000 Slovencev, podobno število pa navaja tudi Vlado Valenčič. Italijanska državna statistika medtem ocenjuje, da se je iz Julijske krajine v Argentino pred drugo svetovno vojno izselilo približno 22.000 ljudi slovenskega rodu.[5]

Ko so v obdobju med obema svetovnima vojnama v Argentino začeli množičneje prihajati slovenski izseljenci, je bilo naseljevanje rodovitnejših in za kmetovanje primernejših delov države večinoma že končano. Zunaj večjih mest

3 T. D., Prvi Slovenci v Argentini, *Svobodna Slovenija* 61, 2002, št. 28, str. 2; Catalina Banko, Pablo Mouzakis, Slovene immigration to Argentina in the inter-war period, *Dve domovini,* 2003, št.18, str. 145–158.

4 Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2024, str. 45, 54.

5 Milica Kacin-Wohinz, Raznarodovanje primorskih Slovencev – dejavnik za izseljevanje, *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki* (ur. Irene Mislej), Ljubljana 1995, str. 24; Zvone Žigon, *Otroci dveh domovin*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1998, str. 47; Vlado Valenčič, Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, *Dve domovini*, 1990, št. 1 (1990), str. 69; Irene Mislej, Kulturna zgodovina Slovencev v Južni Ameriki, *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, (ur. Irene Mislej), Ljubljana 1995, str. 7.

so bila za novo poselitev na voljo predvsem odročna območja, kjer so bile življenjske razmere precej zahtevne. Čeprav je velik del slovenskih priseljencev izhajal iz kmečkih družin, so si morali v novem okolju poiskati drugačne možnosti za preživetje. Mnogi so tako našli delo v industriji ter se ustalili v večjih argentinskih mestih, predvsem v Rosariu, Córdobi in na območju Buenos Airesa. Pri naseljevanju v širšem Buenos Airesu so se med posameznimi skupinami Slovencev oblikovala značilna območja poselitve. Primorski Slovenci so se večinoma naselili v četrti La Paternal in njeni okolici, kjer je tako že pred letom 1930 živelo približno pet tisoč Slovencev. Prekmurski priseljenci so svoj prostor našli predvsem v Avellanedi, medtem ko se je manjša skupina Beneških Slovencev ustalila v Villi Ballester.[6]

Da bi laže negovali slovensko kulturo in povezanost skupnosti v tujem okolju so izseljenci začeli organizirati slovenska društva. Primorske izseljence je dodatno povezovala skupna izkušnja fašističnega nasilja, zaradi česar so mnogi zapustili domače kraje. Pred drugo svetovno vojno so Primorci ustanovili več društev. Med njimi so bili Ljudski oder, Slovensko prosvetno društvo (SPD I v Buenos Airesu, kasneje tudi SPD II v Rosariu), Sokolsko društvo La Paternal, ki se je pozneje preimenovalo v Izseljensko društvo Tabor, Gospodarsko podporno društvo Slovencev Naš dom v Villi Devoto (G. P. D. S.) in Slovenski dom. Dolenjci in Belokranjci, ki so živeli v La Paternalu, naj bi primorska društva doživljali kot precej zaprta, zato so leta 1938 ustanovili svoje Jugoslovansko društvo Samopomoč Slovencev. Prekmurskim izseljencem pred drugo svetovno vojno ni uspelo ustanoviti lastnega društva.[7] Med primorskimi društvi so obstajale razlike, povezane predvsem s politično usmerjenostjo njihovih članov. Najmočnejši so bili levičarsko usmerjeni izseljenci, ki so se zbirali v delavskem kulturnem društvu Ljudski oder, liberalno usmerjeni so se po letu 1929 povezovali v okviru Slovenskega prosvetnega društva, privrženci jugoslovanskega nacionalizma pa so bili organizirani predvsem v Sokolskem društvu La Paternal. Politična razdeljenost se je močno odražala v kulturnem in prosvetnem delovanju društev. Zaradi nje so bile finančne in kadrovske možnosti slovenske izseljenske skupnosti omejene, kar je oteževalo razvoj in širjenje njenih dejavnosti.[8] Kljub nekaterim vzpodbudnim poročilom o kulturnem dogajanju med slovenskimi izseljenci pa je duhovnik Anton Mrkun (pogosto zapisano tudi Merkun) leta 1928 stanje ocenjeval kot slabo. V poročilu izpostavlja težke življenjske razmere slovenskih izseljencev, slab položaj časopisja zaradi majhnega števila naročnikov, ki so plačevali, ter postopno odda-

6 Marko Sjekloča, *Čez morje v pozabo*, Celje: Fit media, 2004, str. 100, 101; Banko, Mouzakis 2003, str. 151.

7 Matic Intihar, *Slovensko izseljensko šolstvo na primeru Buenos Airesa*, Magistrska naloga, Filozofska fakulteta UL, 2020, str. 21.

8 Aleš Brecelj, Slovenski etnični tisk v Argentini do druge svetovne vojne, *Dve domovini,* 1992, št. 2–3, str. 169.

ljevanje od katoliške vere in širjenje komunističnih idej.[9] Razcepljenost društev je imela velik vpliv tudi na organiziranje slovenskih tečajev za otroke. V Duhovnem življenju leta 1936 najdemo zapis: »*Prizadevanja za skupno slovensko šolo, doslej niso pripeljala do nikakega uspeha. Tako je vsako društvo navezano samo nase. Slovenske šole pa le nikjer še ni. Zadnji čas so se prizadevali za skupno prireditev velikega obsega v prid fašističnih žrtev. Pa kaže, da tudi to ne bo pripeljalo do česa konkretnega. Tako ostaja slovensko kulturno delovanje še vedno razcepljeno. Pa to, da je več društev, gotovo ni škodljivo. Škodljivo je le nepotrebno nasprotovanje. Dobro tekmovanje vodi pa lahko do prav lepih uspehov.*«[10]

Slovenski duhovniki v Argentini

Prvi slovenski duhovnik, ki je pred drugo svetovno vojno obiskal slovenske izseljence v Argentini, je bil Anton Mrkun (1876–1961). V Argentini je bival od 7. decembra 1927 do 16. junija 1928. Da bi vsaj nekoliko okrepil katoliško vero skupnosti, ki je po njegovem mnenju usihala, je ustanovil izseljenski časnik Izseljenec oz. El Emigrante, ki je leta 1928 izšel v dveh številkah.[11] Časopis je v tem času prebral tudi Janez Hladnik, poznejši izseljenski duhovnik v Argentini. Prav v njem se je prvič seznanil s podatki o številni slovenski skupnosti v tej državi.[12]

Za časa svojega bivanja v Argentini se je Mrkun seznanil z razmerami, v katerih so živeli Slovenci. Za izseljence se je zanimal tudi po svoji vrnitvi v domovino. V naslednjih letih je oblikoval narodni izseljeniški program, v katerem je začrtal smernice za delo med slovenskimi izseljenci. Posebej je poudaril pomen vključevanja izseljenske tematike v šolski pouk in učbenike. Na ta način bi se prebivalci matične domovine bolje seznanili z življenjem Slovencev po svetu. Kot zgled uspešnega organiziranja je izpostavil slovensko skupnost v ZDA. Zavzemal se je za ustanavljanje slovenskih društev in klubov v vseh državah z večjim številom slovenskih izseljencev. Njihova naloga bi bila povezovanje rojakov ter zagotavljanje različnih oblik pomoči, od zavarovanja do izobraževanja. Pomemben del programa je namenil vlogi duhovnikov. Menil je, da bi se morali ti dejavneje vključevati v življenje in delo izseljenskih skupnosti, zato je predlagal, da bi slovenske duhovnike poslali v vse kraje, kjer je živelo večje število slovenskih izseljencev.[13]

V poročilu Oblastnemu odboru je Mrkun predlagal tudi ustanovitev izseljeniške pisarne v Buenos Airesu. Ta naj bi postala kulturno in gospodarsko središče

9 Matevž Hrženjak, Družbenopolitično delovanje duhovnika Antona Mrkuna, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 93, 2022, št.1, str. 85; Matic Intihar, Slovensko izseljensko šolstvo v Buenos Airesu pred drugo svetovno vojno, *Šolska kronika*, 30, 2021, št. 2–3, str. 225.

10 Slovenska kulturna kronika v Buenos Aires, *Duhovno življenje*, 4, 1936, št. 107, str. 161.

11 Prav tam.

12 Hladnik 2018, str. 125–126.

13 Hrženjak 2022, str. 86.

tamkajšnjih Slovencev. Med njenimi nalogami je predvidel organizacijo tečajev španščine, pomoč pri ustanavljanju slovenskih društev in njihovih odsekov ter vzpostavitev denarnega zavoda za Slovence v Buenos Airesu. Za Slovence, ki so razmišljali o odhodu v tujino, je pripravil tudi krajši opis Argentine. V njem je znova poudaril potrebo po ustanavljanju slovenskih narodnih društev. Kot zgled je navedel bratske podporne organizacije slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike, ki so se izkazale kot uspešna oblika povezovanja in medsebojne pomoči.[14]

Do prihoda slovenskega duhovnika je za duhovno oskrbo slovenskih izseljencev skrbel predvsem hrvaški frančiškan p. Leonard Rusković, član dalmatinske frančiškanske province, ki je med hrvaške izseljence v Argentini odšel junija 1929.[15] Prvi stalni slovenski izseljenski duhovnik v Argentini pa je bil Jože Kastelic (1898–1940). V duhovnika je bil posvečen leta 1922. Sprva je deloval kot kaplan na Jesenicah in v Koroški Beli, pozneje pa kot župni upravitelj pri Sv. Križu nad Jesenicami. Leta 1928 ga je ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič poslal med slovenske izseljence v Francijo, kjer je deloval predvsem med tamkajšnjimi rudarji. V Franciji je ostal štiri leta. Poleg dušnopastirskega dela se je ukvarjal tudi z dejavnostmi, povezanimi z ohranjanjem slovenskega jezika in kulture. Prizadeval si je za širjenje slovenskih knjig in časopisov, sodeloval pri organizaciji šolskega pouka za slovenske otroke ter nekaj let tudi sam poučeval.[16]

Leta 1933 je na lastno željo odšel v Argentino. V Buenos Aires je prispel ob veliki noči istega leta in tam prevzel službo rednega dušnega pastirja slovenskih izseljencev. Poleg pastoralnega dela je začel razvijati tudi publicistično dejavnost. 28. maja 1933 je kot prilogo Slovenskemu tedniku izdal glasilo Moje versko življenje. Junija istega leta je začel izdajati samostojen list *Naše duhovno življenje*, sprva v nakladi 500 izvodov. Avgusta 1934 je list dobil ime *Duhovno življenje*, pod katerim ga poznamo še danes. Kastelic je pri svojem delu opažal veliko potrebo po dodatnih duhovnikih in sodelavcih, zato si je za to pogosto prizadeval. Med duhovniki, ki so se odzvali njegovemu povabilu, je bil Janez Hladnik. Kastelic mu je julija 1938 prepustil uredništvo revije *Duhovno življenje*.[17]

Januarja 1940 je Kastelic načrtoval obisk slovenskih izseljencev v Mendozi in Čilu. Med bivanjem v Hotelu Puente del Inca se je kot navdušen planinec po naključju pridružil skupini, ki je načrtovala vzpon na Aconcaguo, najvišji vrh zahodne poloble. Kastelic je nameraval na vrhu postaviti manjši križ. Med večdnevnim vzponom je zaradi višinske bolezni dodobra oslabel in tik pod vrhom ni zmogel nadaljevati poti. O vrnitvi v dolino ni želel niti slišati, pristal je na to, da počaka kakšen dan ali dva in nato znova poskusi dokončati vzpon.

14 Prav tam.

15 Bogdan Kolar, Sestra Serafina Černe in druge šolske sestre misijonarke med Indijanci v Južni Ameriki, *Edinost in dialog*, 81, 2026, št. 1, str. 4.

16 Jože Jan, *Jože Kastelic (1898–1940)*, Svobodna Slovenija, 2025. https://svobodnaslovenija.com.ar/joze-kastelic-1898-1940/ (pridobljeno: 8. 9. 2026)

17 Prav tam.

Izseljenski duhovnik Jože Kastelic 1898–1940 (Jože Jan, Jože Kastelic (1898–1940), Svobodna Slovenija, 2025).

Duhovnik Kastelic je umrl enkrat med 7. in 9. marcem 1940, ko je območje nenadoma zajel hud vihar. Njegovo truplo so našli šele leto pozneje. Pokopan je bil na planinskem pokopališču v Puente del Inca. Napis na nagrobniku krasijo tudi slovenski verzi: *»V miru počivaj slovenske zemlje sin. Vneti ljubitelj visokih planin. Narodu bil si vodnik do večnih višin. Hvaležni rojaki.«*[18]

Največji pečat pa je v Argentini pustil Janez Hladnik (1902–1965). V duhovnika je bil posvečen leta 1927. Po mašniškem posvečenju ga je ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič imenoval za kaplana v Metliki. Leta 1933 je prevzel službo duhovnega oskrbnika Slovencev v Zagrebu, kjer je skrbel za njihovo versko življenje. Po krajšem obdobju delovanja kot kaplan v Kostanjevici na Krki je na pobudo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana sprejel odločitev za odhod v Argentino. Leta 1936 je prispel v Buenos Aires in se pridružil slovenskemu izseljenskemu duhovniku Jožetu Kastelicu.[19]

V Buenos Airesu sta Hladnik in Kastelic svoje pastoralno delo usmerila predvsem v slovensko izseljensko skupnost. To so v obdobju med obema svetovnima vojnama v veliki meri sestavljali priseljenci iz Primorske in Prekmurja. Hladnik je poleg duhovnega delovanja prevzel tudi uredniško delo pri osrednji slovenski verski reviji *Duhovno življenje*, ki mu jo je zaupal Kastelic. Številni Slovenci so bili razseljeni po različnih delih Argentine. Tudi tisti, ki so v Buenos Airesu v začetku bivali razmeroma strnjeno, so se sčasoma začeli razseljevati. Hladnik je s pomočjo vidnejših izseljencev začel obiskovati Slovence po celotni Argentini. Spodbujal jih je k naročanju na *Duhovno življenje* ter k medsebojnemu povezovanju in ohranjanju stikov. Postal je znan kot „el cura que está siempre en la calle" (duhovnik, ki je vedno na cesti) oziroma „el cura con la cartera" (duhovnik z aktovko).[20]

18 Janez Hladnik, V spomin Jožetu Kastelicu ob desetletnici njegove smrti, *Svobodna Slovenija*, 8, 1950, št. 8, str. 2.

19 Intihar 2020, str. 27.

20 Jože Jan, *Msgr. Janez Hladnik (1902–1965)*, Svobodna Slovenija. https://svobodnaslovenija.com.ar/msgr-janez-hladnik-1902-1965/ (pridobljeno 14. 9. 2026)

Izseljenski duhovnik Janez Hladnik 1902–1965 (Janez Hladnik, Wikipedija).

Po Kasteličevi smrti je Hladnik prevzel osrednjo vlogo pri duhovni oskrbi slovenskih izseljencev v Argentini. Njegovo nadaljnje delovanje ni bilo omejeno zgolj na versko področje, temveč je pomembno prispevalo tudi k ohranjanju slovenskega jezika, kulturne dediščine in narodne identitete. S svojim pastoralnim, uredniškim in kulturnim delom je tako ključno vplival na oblikovanje in utrjevanje slovenskega izseljenskega prostora v Argentini.

Istega leta kot Hladnik je v Argentino prispel tudi duhovnik David Doktorič, član Zbora svečenikov sv. Pavla, združenja primorskih krščanskih socialcev. Zaradi tajnega delovanja proti fašistom se je bil Doktorič primoran umakniti iz Goriške v Jugoslavijo. Po daljšem prepričevanju ga je za izselitev v Argentino prepričal Jože Kastelic, ki je v domovini intenzivno iskal novih duhovnih moči za delo med izseljenci. Doktorič se mu je zdel za to še posebej primeren zaradi svojega službovanja na Goriškem in velikega števila primorskih izseljencev v Južni Ameriki. Imenovan je bil za izseljenskega dopisnika v Urugvaju in imel kot tak tudi uradniški status. Svojo službo v Montevideu je nastopil leta 1937, kjer je poleg uradniške službe skrbel za Slovence in Jugoslovane nasploh. Kljub temu da je bil v Argentini le kratek čas je hitro začel sodelovati pri *Duhovnem življenju*, ki je bil do Kasteličeve smrti skupna stvar vseh treh izseljenskih duhovnikov. Revijo je redno podpiral z dopisi in članki in pridobivanjem naročnikov v Urugvaju.[21]

Duhovno življenje

Katoliška verska revija *Duhovno življenje* je začela izhajati maja 1933, vendar sprva še ni bila samostojna publikacija. Njeni začetki segajo v versko rubriko *Slovenskega tednika*, ki je nosila naslov Moje versko življenje. Julija istega leta

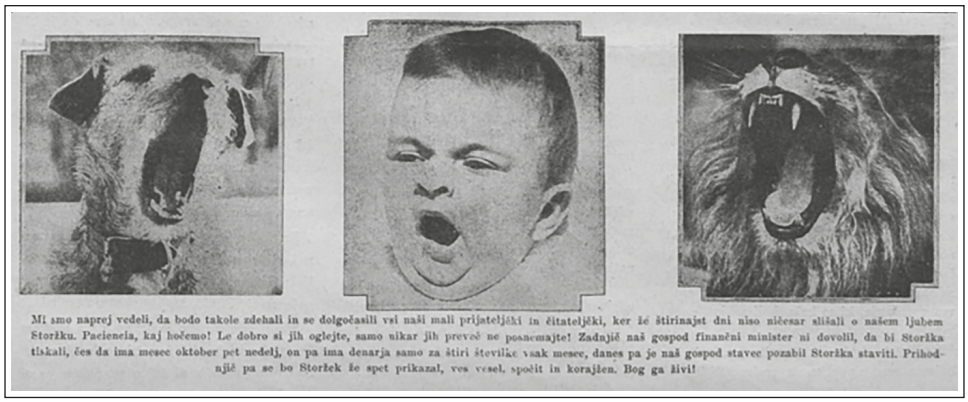
21 Andrej Rahten, *Izidor Cankar: diplomat dveh Jugoslavij*, Mengeš: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2009, str. 81; Hladnik 2018, str. 189.

je verska vsebina začela izhajati kot samostojna priloga *Slovenskega tednika* z naslovom Naše duhovno življenje. V naslednjem letu se je publikacija dokončno osamosvojila, 28. avgusta 1934 pa je bila preimenovana v *Duhovno življenje*. Revijo je od začetka izhajanja do leta 1936 urejal izseljenski duhovnik Jože Kastelic. V obdobju 1936–1938 sta se pri njenem urejanju izmenjevala Kastelic in novi izseljenski duhovnik Janez Hladnik. Po letu 1938 je uredništvo prevzel Hladnik, ki je revijo vodil deloma še v letu 1949.[22] Vsakokratni urednik je imel pri nastajanju zelo veliko vlogo. Urejevati izseljensko revijo, kot je bila *Duhovno življenje*, je pogosto pomenilo napisati jo od prve do zadnje strani.[23] Med obema urednikoma so bila opazna nekatera razhajanja. Kastelic si je venomer prizadeval za čim bolj obsežno vsebino, ki bi sčasoma izhajala vsak teden, Hladnik pa se je zavzemal za skromnejšo, mesečno obliko izhajanja. Zaradi človeških in finančnih zmožnosti, ki so jih imeli na voljo tako izseljenska skupnost kot oba duhovnika v tem obdobju, je nazadnje prevladala Hladnikova usmeritev.[24]

Revija je bila zasnovana kot družinsko glasilo, namenjeno predvsem obravnavi verskih, duhovnih in cerkvenih vprašanj. Hkrati je imela povezovalno vlogo med slovenskimi izseljenci v Južni Ameriki ter med drugimi slovenskimi skupnostmi po svetu in domovino. *Duhovno življenje* se je uveljavilo kot eno izmed osrednjih glasil slovenskih izseljencev v Argentini, predvojna publicistika pa je z njim dosegla enega izmed svojih vrhov. Je najstarejša slovenska verska revija, ki neprekinjeno izhaja od leta 1933 do danes.[25] Različni avtorji so v reviji poleg prispevkov o aktualnih vprašanjih objavljali tudi kakovostne literarne prispevke, zlasti črtice, novele, potopise in pesmi. Nekaj številk je uredništvo namenilo posameznim temam oziroma dogodkom. Maja 1937 je tako izšla posebna slovensko-srbo-hrvaška številka *Duhovnega življenja*, posvečena jugoslovanskim priseljencem v argentinski provinci Santa Fe. Istega leta je namesto julijske številke izšla publikacija *Slovenska krajina*, posvečena slovenskim izseljencem iz Prekmurja.[26] V obdobju pred drugo svetovno vojno je bila med bralci zelo priljubljena rubrika Argentinski filmi. Čeprav naslov namiguje na kinematografijo, gre v resnici za literarno-publicistično serijo zapisov, ki so na dinamičen, skoraj filmski način opisovali življenje in izzive slovenskih izseljencev v Argentini. Potopise s svojih številnih potovanj po Argentini je objavljal tudi Janez Hladnik. Na ta način so bralci spoznavali državo in različne skupnosti, kjer so živeli Slovenci.[27]

Vsebine, ki jih je prinašalo *Duhovno življenje*, pa so imele velik pomen tudi za otroke slovenskih izseljencev. Različne rubrike, namenjene mladim, so širile slovenski jezik in zavest. Ena izmed takih je bila rubrika Storžek,[28] preko katere

22 Brecelj 1992, str. 173–174.
23 Hladnik 2018, str. 13.
24 Prav tam, str. 192.
25 Jože Jan, *Revija »Duhovno življenje«*, Svobodna Slovenija, 2023. https://svobodnaslovenija.com.ar/revija-duhovno-zivljenje/ (pridobljeno: 14. 9. 2026)
26 Brecelj 1992, str. 174.
27 Hladnik 2018, str. 193.
28 Storžek, *Naše duhovno življenje*, 1, 1933, št. 22, str. 4.

Zapis, ki na šaljiv način napove vnovičen izid rubrike Storžek (Duhovno življenje, 1, 1933, št. 24, str. 4).

so se mladi slovenski izseljenci v Argentini na poučen in zabaven način povezovali s slovenskim jezikom in kulturo. Rubrika je objavljala kratke zgodbe, pesmi in vzgojne prigode. Osrednji lik, po katerem je rubrika dobila ime, je bil pogosto personificiran storžek, ki je doživljal različne pustolovščine in po njih otroke učil krščanskih vrednot. Ob pomanjkanju drugih virov je Storžek služil kot orodje za ohranjanje slovenščine v družinskem krogu. Podobno vlogo je imela tudi rubrika Malo katekizma za naše mlade.[29] Medtem ko je Storžek mlade nagovarjal skozi zgodbe in leposlovje, je bila ta rubrika bolj poučne in doktrinarne narave, vendar prilagojena otroškemu razumevanju. Pogosto je bila zasnovana v obliki vprašanj in odgovorov, vsebovala pa je tudi navodila za starše.

Del revije se je uporabljal tudi kot učilo v nekaterih slovenskih tečajih po Argentini: *»Za tako zapuščeno slovensko izseljensko deco je osnovalo Duhovno življenje poseben in reden tedenski mladinski oddelek pod imenom Naš mladi rod, ki ga urejuje gdč. učiteljica Krista Hafner iz Jesenic na Gorenjskem, in ki je nekaj prav svojevrstnega v slovenskem mladinskem slovstvu, in je urejevan zlasti tudi kot priročnik za številne slovenske izseljenske mladinske šolske tečaje, ki so zadnji čas zrasli skoro po vseh večjih slovenskih izseljenskih kolonijah, pa bi z dragimi rednimi šolskimi knjigami ne vedeli kaj početi tudi če bi jih imeli, ker nimajo na razpolago skoro nobenih poklicnih učiteljev.«*[30]

S prošnjami so se na *Duhovno življenje* obračali tudi Slovenci v drugih južnoameriških državah. Ena izmed takih je bila Pepca Kadunc, laična učiteljica ravno ustanovljenega nedeljskega tečaja za materinščino v Sao Paulu (Brazilija). Leta 1937 je v pismu prosila za nekaj slovenskih knjig, iz katerih bi se lahko otroci učili. Hladnik je prošnji nemudoma ugodil.[31]

29 Malo katekizma za naše mlade, *Naše duhovno življenje*, 1, 1933, št. 30, str. 2.
30 *Duhovno življenje*, 3, 1935, št. 87, str. 502.
31 Pepca Kadunc, Prečastiti gospod duhovnik, *Duhovno življenje*, 5, 1937, št. 120, str. 16.

Na potencialne bralce *Duhovnega življenja* je pogosto vplivala politična usmerjenost slovenskih izseljencev. V svojem iskanju novih naročnikov se je Hladnik večinoma srečeval s pozitivnimi odzivi: »*Šel sem iz mesta ven proti San Martinu, okrog Lourdesa, po Caserodu. Vsi raztreseni, morda po dva blizu; vsak si je pač kupil kos zemljišča, kjer je našel lepše pogoje in si začel graditi svoj domek. Le malo njih je odgovorilo na povabilo k maši, mnogi pa so se naročili na Duhovno življenje.*«[32] Nekateri Slovenci pa so duhovnika odslovili: »*Večinoma so me radi sprejemali. Posebno še tisti, s katerimi sem dobil kako stično točko, bodisi da sem poznal njihove kraje ali znance. Moja pota po Primorskem so me zelo približala tako Kraševcem kot Vipavcem. Kakor so bili eni hvaležni za moj obisk in z veseljem čitali Duhovno življenje, tako so bili pa drugi tudi sovražni do mene. 'Niti tukaj nas ne more far pustiti na miru,' sem slišal več kot enkrat. Zgodilo se je večkrat, da jih kje »ni bilo doma«, čeprav sem jih videl. Pa tudi psa so naščuvali name.*«[33] Hladnik zapiše, da je s svojo dejavnostjo v enem letu pridobil 800 novih naročnikov.[34]

Po trinajstih letih skrbi za revijo je Hladnik leta 1949 urejanje prepustil odboru iz vrst slovenskih političnih izseljencev, kasneje pa novoustanovljenemu Slovenskemu dušnemu pastirstvu. V svojih spominih je zapisal: »*Krog bralcev Duhovnega življenja se je povečal z novodošlimi. Toda njihova verska raven je bila višja od mojih prejšnjih naročnikov. Pojavilo se je vprašanje, ali naj ohranim revijo za stare tako kot je bila, za nove pa naj bi začeli izdajati drugo revijo. Iskali smo sporazumno rešitev. Začeli smo z izdajanjem lističa Oznanilo kot tednika in kot prilogo Duhovnemu življenju. Pritegnil sem v uredništvo nove moči in ostal leta 1948 še urednik. Oznanilo smo poslali vsem naročnikom Duhovnega življenja, katerih število se je pa med starimi naseljenci znatno znižalo. Čutili so, da je revija postala last novodošlih in, da se njim ne posveča dovolj. Tudi raven revije je zanje postala pretežka.*«[35]

Šolske sestre

Mariborske šolske sestre so katoliška ženska redovna skupnost, uradno imenovana Kongregacija šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja. Njihovo delovanje na območju Maribora se je začelo leta 1864, ko so zaradi potrebe po skrbi za zapuščene otroke in mladino iz Gradca prišle prve šolske sestre. Zaradi naraščajočega obsega njihovega vzgojnega, izobraževalnega in socialnega dela je bila leta 1869 v Mariboru ustanovljena samostojna kongregacija. Ta se je v nas-

32 Hladnik 2018, str. 185.
33 Prav tam.
34 Prav tam, str. 184.
35 Prav tam, str. 228.

lednjih desetletjih hitro razvijala in širila svoje delovanje z ustanavljanjem novih podružnic. Sestre so svoje apostolsko poslanstvo sproti prilagajale potrebam časa in okoliščinam, v katerih so delovale. Poleg temeljnega poslanstva na področju vzgoje in izobraževanja so se posvečale tudi skrbi za bolne in onemogle, prevzemale gospodinjska dela v cerkvenih ustanovah ter se vključevale v misijonsko dejavnost. Postopoma so šolske sestre svoje poslanstvo razširile tudi zunaj slovenskega prostora, zlasti v kraje, kamor so se izseljevali Slovenci.[36] Za njihov prihod v Argentino je imel velike zasluge prvi stalni hrvaški izseljenski duhovnik pater Leonard Rusković. S svojimi zvezami jim je našel prve zaposlitve, prebivališča in zagotovil sredstva za pot.[37]

Viri, ki obravnavajo prihod mariborskih šolskih sester v Argentino, čas njihovega prihoda različno opredeljujejo. Janez Hladnik v svojih spominih navaja leto 1931, vendar zaradi neskladja z drugimi razpoložljivimi podatki tega datuma ni mogoče zanesljivo potrditi.[38] Po drugih virih se kot verjetnejše leto njihovega prihoda v Argentino navaja leto 1933. Avgustovska številka duhovnega življenja leta 1933 poroča: »*Slovenske šolske sestre zaradi katerih je vladalo zadnji čas med slovenskimi katoliškimi izseljenci toliko razburjenja, so končno vendarle prišle. Deloma iz Maribora, deloma iz Tomaja na Krasu.*«[39] Pet sester je odšlo v San Lorenzo de Santa Fe pri Rosariu, štiri pa v oddaljeno severno provinco Formoso. Potne stroške in zemljišča, na katerih so sestre bivale in izvajale dejavnosti, so plačali argentinski dobrotniki. Slovenske redovnice tako pogosto niso izključno delovale med slovenskimi izseljenci, ampak so svoje poslanstvo opravljale med prebivalstvom nasploh: »*Žal bodo morale biti sestre najprej tistim na uslugo, ki so darovali zanje velike vsote. Za trdno pa upamo, da bodo v najkrajšem času tudi našemu izseljeništvu veliko koristile.*«[40]

V San Lorenzu so sestre vodile brezplačno argentinsko šolo, otroški vrtec in šivalni tečaj.[41] Kmalu so si v samem mestu Rosario uredile vrhovno predstojništvo s provincialno hišo. Jože Kastelic leta 1937 o njihovem delovanju v tem argentinskem mestu zapiše: »*V najstrožjem mestnem centru in na najodličnejši rosarijski ulici so si najele veliko hišo, za katero plačujejo mesečno po 500 pesov najemnine, in so otvorile penzijonat za vseučiliška dekleta, z majhnim otroškim vrtcem in nekaterimi tečaji domače argentinske katoliške akcije. Ta njihov tukajšnji največji zavod hkrati tudi gmotno najboljše uspeva, ker dijakinje svojo oskrbo pač plačujejo. V hiši imajo sestre svojo kapelo, kjer se vrši naša božja služba, kadar pride v Rosario kak naš duhovnik, in že več let tudi vse jugoslovanske cerkvene narodne*

36 https://solske-sestre.si/o-nas/zgodovina/?utm_source=chatgpt.com (pridobljeno: 9. 9. 2026)
37 Jože Kastelic, Naše redovnice v Južni Ameriki, *Duhovno življenje*, 5, 1937, št. 116, str. 154–155.
38 Hladnik 2018, str. 188.
39 Slovenske šolske sestre, *Naše duhovno življenje*, 1, 1933, št. 13, str. 1–2.
40 Prav tam, str. 2.
41 Kastelic 1937, str. 148.

proslave. Žal pa ni trenutno med gojenkami-visokošolkami nobene Jugoslovanke. Tudi v otroškem vrtcu je samo par naših otrok. V Rosario deluje 11 naših sestra.«[42]

Svojo postojanko so mariborske šolske sestre ustanovile tudi v frančiškanskem samostanu v San Antonio de Padua v bližini Buenos Airesa. Tu je leta 1937 delovalo šest sester, ki so vodile argentinsko osnovno šolo ter različne gospodinjske tečaje za odrasla dekleta.[43] Sredstva za preživetje so si služile tudi z obdelovanjem pristave (kinte).[44]

V Formosi, glavnem mestu istoimenske pokrajine, ni bilo skoraj nobenega Slovenca. So pa šolske sestre tam vodile šestrazredno šolo in razne učne tečaje za odrasle gospodične, za šivanje, vezenje, glasbo, jezike. S šolo je bil združen tudi penzijonat (vzgojni zavod s šolo in internatom).[45]

Prisotne so bile tudi v argentinskem Čaku ob meji s Paragvajem. Pet sester je tu opravljalo misijonsko delo. Vodile so šolo v frančiškanskem misijonu v Laishy, namenjeno indijanskim deklicam rodu Tobo in otrokom belih priseljencev.[46]

Leta 1937 je v Argentini delovalo skupno 45 (viri navajajo tudi številko 41) mariborskih šolskih sester. Med njimi je bilo nekaj Hrvatic in tri Paragvajke. Slovenke so v tej oddaljeni državi delovale tudi v drugih redovih, kot so zagrebške usmiljenke, pariške usmiljenke, franjevke iz Blata, salezijanke ipd. Opravljale so različne naloge v vzgoji in izobraževanju ter v zdravstvu. Število mariborskih šolskih sester v Argentini je z leti počasi naraščalo, večala pa se je tudi njihova vloga pri skrbi za slovenske izseljence: *»V kongregacijo šolskih sester je vstopilo že celo troje Paragvajk, pa tudi med kandidatinjami imajo že nekaj domačink. Skoro vse naše sestre so prišle torej v Argentino prav z namenom, da pomagajo našim izseljencem, zlasti za pouk naše izseljenske dece in za naše bolnike. Če so mogle doslej le še v majhnem obsegu doseči svoj namen, gotovo ni njihova krivda. Pač pa so v tem času vsestransko utrdile svoj položaj v tuji zemlji, si po mnogih, izredno težkih začetnih težkočah povsem zagotovile primeren gmoten obstoj in si postavile tako podlago za njihovo nadaljnje delo, ki prav gotovo ne bo ostalo brez lepih sadov in ne bo brez velikih koristi za naše izseljence.«*[47] V tem oziru je postala zelo pomembna institucija slovenska šola na Paternalu sredi mesta Buenos Aires, ki so jo odprle na povabilo in s pomočjo Slovenskega šolskega društva v Buenos Airesu (predsednik Franc Lakner) in Jugoslovanskega osrednjega šolskega združenja (predsednik arh. Sulčič).[48] V omenjeno sestrsko ustanovo je Hladnik kmalu preselil tudi sedež uprave *Duhovnega življenja*.[49]

42 Prav tam, str. 145–146.
43 Prav tam, str. 146.
44 Hladnik 2018, str. 188, in Kastelic 1937, str. 146.
45 Kastelic 1937, str. 147.
46 Prav tam.
47 Prav tam, str. 142, 155–156.
48 Prav tam, str. 148.
49 Hladnik 2018, str. 188.

Slovenska šola La Paternal

Namensko državno izseljensko službo je vzpostavila šele Kraljevina Jugoslavija. Uvedla je neposredno vodenje statistike migracijskih gibanj in institucionalno vzdrževanje odnosov z izseljenskimi skupnostmi po vsem svetu.[50]

Pomemben premik v odnosu jugoslovanskih oblasti do izseljenske skupnosti v Argentini je predstavljalo imenovanje nekdanjega duhovnika dr. Izidorja Cankarja za veleposlanika Kraljevine Jugoslavije v Argentini leta 1936. Cankar, ki je bil po izobrazbi in delovanju pisatelj, literarni kritik in umetnostni zgodovinar, je bil sorodstveno povezan s pisateljem Ivanom Cankarjem. Na diplomatsko mesto je bil izbran predvsem zaradi svojega ugleda in sposobnosti. Njegovo imenovanje je bilo povezano tudi z nezadovoljstvom nad delovanjem njegovih predhodnikov. Z izjemo Ivana Schwegla naj bi ti svoje diplomatske naloge opravljali neuspešno, nekateri pa so bili deležni tudi očitkov o koruptivnem ravnanju. Schwegel je zelo nazorno opisal razmere, ki so vladale na veleposlaništvu: »*Na poslanstvu sem našel največji nered in se takoj lotil dela, da štalo izkidam, kar je bilo uradništvu seveda nevšeč, za slučaj, da bi bili klicani na odgovornost. Velik del dopisov, ki so bili dospeli na poslanstvo ali njemu podrejeni generalni konsulat sploh ni bil odprt ali protokoliran, pisma so ležala okoli, nekaj tudi pod streho ali pod stopnicami.*«[51]

Kljub številni in narodnostno raznoliki jugoslovanski izseljenski skupnosti v Argentini je bilo zanimanje matične države za njeno življenje in potrebe dotlej razmeroma omejeno. Cankar je zato ob prihodu prevzel nalogo izboljšati delovanje jugoslovanskega diplomatskega predstavništva ter hkrati vzpostaviti tesnejše stike z izseljenci. Poseben izziv so predstavljala vse izrazitejša nacionalna nasprotja znotraj jugoslovanske skupnosti, zlasti med Hrvati, poleg tega pa je jugoslovanske oblasti skrbela tudi razširjenost komunističnih idej, ki so imele med delom izseljencev precejšnjo podporo.[52]

Cankar je pozornost namenil tudi kulturi in izobraževanju izseljencev. Takratne razmere je leta 1937 v Slovenskem izseljenskem koledarju za Južno Ameriko kritično opisal Joško Brajčev, ki je opozoril na nezadostno raven slovenske izobrazbe in kulturnega delovanja v Buenos Airesu: »*Zato ne govorim kar tja v en dan o potrebi slovenske izobrazbe in kulture v Buenos Airesu, ki ni na višini kot bi morala biti in bi bila lahko, če bi se vsi malo bolj pozanimali.*«[53]

50 Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2024, str. 15.

51 Rahten 2009, str. 81.

52 Andrej Rahten, Izidor Cankar and the Royal Yugoslav Legation in Buenos Aires, *Dve domovini,* 2009 št. 29, str. 73–77; Hladnik 2018, str. 190; Prvi koraki za rešitev našega izseljenskega šolskega vprašanja, *Slovenski list*, 8, 1937, št. 6, str. 5.

53 Joško Brajčev, Slovenska kultura v Buenos Airesu, *Slovenski izseljenski koledar za južno Ameriko : za navadno leto 1937* (ur. Andrej Škrbec, Ivan Kacin, Mirko Peljhan), Buenos Aires 1936, str. 63; Intihar 2021, str. 230.

Cankar je med različnimi skupinami izseljencev še posebej tesne odnose vzpostavil s Slovenci iz Primorske. Med področji, ki jim je namenil posebno pozornost, je bila šolska dejavnost, saj je v njej prepoznal pomembno sredstvo za organiziranje in povezovanje izseljenske skupnosti. V ta namen je 31. januarja 1937 sklical predstavnike jugoslovanskih organizacij, da bi se dogovorili o ustanovitvi osrednjega telesa, ki bi koordiniralo in usmerjalo šolsko delo. Sestanek je vodil arhitekt Viktor Sulčič, ki je imel pomembno vlogo tudi pri nadaljnjem razvoju organizirane šolske dejavnosti. Kot rezultat teh prizadevanj je bilo ustanovljeno Jugoslovansko centralno šolsko združenje, katerega predsednik je postal Sulčič. Njegova naloga je bila povezovanje krajevnih šolskih društev, ki so skrbela za ustanavljanje šol in organizacijo tečajev maternega jezika, in njihova podpora. Združenje naj bi zagotavljalo tudi finančno podporo šolskim društvom, zastopalo interese celotne jugoslovanske šolske organizacije pred argentinskimi in jugoslovanskimi oblastmi, pripravljalo učne načrte ter izvajalo nadzor nad delovanjem šol. Cankar si je v okviru tega prizadeval za širitev obstoječe šolske mreže ter za razvoj in nadgradnjo slovenskih in srbsko-hrvaških šol. Šolska politika, ki jo je spodbujal Cankar, tako ni bila pomembna zgolj z vidika izobraževanja otrok in mladine, temveč je predstavljala tudi širši poskus organiziranja jugoslovanske izseljenske skupnosti. Posebno mesto je pri tem zavzemalo ohranjanje maternega jezika in kulturne povezanosti, kar je bilo pomembno tudi za oblikovanje in ohranjanje narodne identitete.[54]

Le nekaj dni po sestanku z veleposlanikom so predstavniki Slovenskega prosvetnega društva, Tabor in Našega doma nadaljevali prizadevanja za organizacijo slovenskega šolstva v Buenos Airesu. Oblikovali so Pripravljalni odbor, katerega naloga je bila ustanovitev slovenskega šolskega društva in vzpostavitev slovenskih šol. Pouk, ki naj bi obsegal slovenski jezik, zgodovino in zemljepis, so nameravali organizirati v treh predelih mesta: Villa Devoto, La Paternal in Saavedra. Najugodnejše razmere za začetek organiziranega šolskega dela so se pokazale v La Paternalu. Tam je slovenski tečaj že obstajal, poleg tega pa so prav starši iz tega predela na srečanjih z odborniki izrazili največ zanimanja za ustanovitev slovenske šole. Zato so dotedanji tečaj razširili in ga vključili v novo organizirano šolsko dejavnost. V prostorih društva Tabor na ulici Paz Saldan je bilo 3. aprila 1937 uradno ustanovljeno skupno Slovensko šolsko društvo La Paternal, ki je delovalo pod okriljem Jugoslovanskega centralnega šolskega združenja. Ob tej priložnosti je začel delovati tudi prenovljeni slovenski tečaj, šolsko dejavnost pa je dopolnjeval še vrtec. Pomembno podporo je zagotavljalo jugoslovansko veleposlaništvo, ki je prispevalo finančna sredstva in poskrbelo za opremo šolskih prostorov. Ustreznost delovanja šole je potrdil tudi argentinski šolski nadzornik,

54 Irene Mislej, Slovensko šolstvo v Argentini, *Slovenski koledar* (ur. Jože Prešeren), Ljubljana 1990, str. 188; Rahten 2009, str. 73–77; Hladnik 2014, str. 190; Prvi koraki za rešitev našega izseljenskega vprašanja 1937, str. 5; Intihar 2021, str. 230.

Skupina šolarjev slovenske šole na Paternalu s šolskima sestrama (Paternalski tečaji in še kaj, Slovenski list, 9, 1938, št. 71. str. 3).

ki ob obisku ni ugotovil pomanjkljivosti. Poučevanje so prevzele slovenske šolske sestre iz Maribora.[55]

Slovenska šola La Paternal, ki jo nekateri viri omenjajo tudi kot Zavod presvetega Srca Jezusovega, je odprla vrata 4. aprila 1937. Vodenje šolskega društva je kot predsednik prevzel Franc Lakner, za pouk pa so skrbele tri slovenske šolske sestre pod vodstvom prednice Iluminate Reven. Ob začetku delovanja je šolo obiskovalo 24 otrok, njihovo število pa je do konca prvega šolskega leta naraslo na 36. Otroci med tretjim in šestim letom so bili vključeni v vrtec, starejši od šestih let pa v osnovnošolski pouk. Medtem ko so mlajši otroci v zavodu ostajali ves dan, so šoloobvezni del dneva preživeli v argentinski šoli. Po prihodu v slovensko ustanovo so najprej opravili naloge za argentinsko šolo, nato pa so imeli večurni slovenski pouk. Za manjši prispevek so jim zagotavljali tudi prehrano. Prav zaradi takšne celodnevne skrbi za otroke je Lakner poudarjal, da poslanstvo ustanove ni bilo zgolj izobraževalno in narodno-kulturno, temveč tudi socialno. V delovanje šole je spomladi 1938 posegla odločitev argentinskih šolskih oblasti. Državna šolska komisija je aprila zahtevala prostorsko ločitev šole od društva Tabor, saj ustanovi nista smeli delovati v isti stavbi. Tabor se je zato odločil svoje prostore zapustiti, zaradi selitve in preurejanja pa je bil pouk začasno prekinjen. Šolsko društvo je premor izkoristilo za prenovo prostorov, po odhodu Tabora pa je šola

55 Za slovensko šolstvo, *Slovenski list*, 8, 1937, št. 6, str. 5; Hladnik 2014, str. 187–188; Intihar 2021, str. 231.

dobila na razpolago celotno hišo. S tem se je izboljšala tudi možnost za širitev njenega delovanja. Mariborske šolske sestre so stavbo kupile. Število učencev je v naslednjih letih postopoma naraščalo. Po reorganizaciji je šolo obiskovalo 44 otrok, leta 1939 pa 48. Učenci so se dejavno vključevali tudi v življenje slovenske izseljenske skupnosti in nastopali na različnih prireditvah, o delu in razvoju ustanove pa je redno poročal Slovenski list. *Letopis Južnoameriških Slovencev* za leto 1941 navaja, da je bilo v četrtem letu njenega delovanja vanjo vključenih že 56 učencev.[56]

V začetku je bil zavod namenjen izključno otrokom slovenskih izseljencev, vendar so spremembe argentinske šolske politike posegle v njegovo organizacijo. Leta 1942 je šolsko ministrstvo določilo, da nacionalno zasnovane vzgojno-izobraževalne ustanove ne smejo biti omejene zgolj na otroke posamezne narodne skupnosti, temveč morajo omogočiti vključevanje tudi drugim. Po odpravi zasebnih narodnih šol so šolske sestre svoje delo prilagodile novim razmeram in v stavbi uredile internat za dečke. Sčasoma se je tako spreminjala prvotna vloga zavoda. K temu je poleg vključevanja argentinske mladine v internat prispevalo še preseljevanje slovenskih družin iz La Paternala v druge predele Buenos Airesa. Zaradi obeh procesov je ustanova postopoma izgubljala slovenski značaj.[57]

Zaključek

Študija delovanja slovenskih duhovnikov in redovnic v Argentini kaže, da vloga Katoliške Cerkve med slovenskimi izseljenci pred drugo svetovno vojno ni bila omejena zgolj na versko in pastoralno področje. Njeni predstavniki so se dejavno vključevali v kulturno, vzgojno in izobraževalno življenje skupnosti ter s tem prispevali k ohranjanju slovenskega jezika in narodne zavesti med izseljenci.

Pomembno vlogo pri tem sta imela izseljenska duhovnika Jože Kastelic in Janez Hladnik. Pri svojem delu sta se srečevala z zelo raznoliko izseljensko skupnostjo. Njeni pripadniki so prihajali iz različnih delov slovenskega prostora, razlikovali pa so se tudi po izobrazbi, poklicnem in socialnem položaju, vzrokih za odhod iz domovine ter politični usmerjenosti. Njihovo povezovanje je dodatno oteževala prostorska razpršenost, saj so bili razseljeni po različnih delih Buenos Airesa in širše Argentine, med posameznimi izseljenskimi društvi pa so obstajala politična in idejna nasprotja. Prav razpršenost prebivalstva, velike razdalje in razlike med posameznimi skupinami so oteževale trajnejše povezovanje rojakov in organizacijo skupnih dejavnosti. Duhovnika sta svoje poslanstvo razumela širše od zagotavljanja verske oskrbe. Z obiski slovenskih družin, sodelovanjem z

56 Franc Lakner, Slovenska šola na Paternalu, *Letopis Južnoameriških Slovencev za leto 1941 = Anuario de los Eslovenos en Sud America: koledar* (ur. Andrej Škrbec), Buenos Aires 1941, str. 64–66; Intihar 2021, str. 231–232; Mislej 1990, str. 188.

57 Mislej 1990, str. 188, Hladnik 2014, str. 188.

društvi in drugimi dejavnostmi sta poskušala vzdrževati vezi med izseljenci ter njihovo povezanost s slovenskim jezikom in kulturnim okoljem.

Posebno mesto v teh prizadevanjih je imelo *Duhovno življenje*. Čeprav je bila revija prvenstveno versko glasilo, je sčasoma postala tudi pomembno sredstvo povezovanja Slovencev v Južni Ameriki. Za otroke in mladino so bile posebej pomembne rubrike, ki so jim omogočale stik s slovensko pisano besedo. Prispevki, kot so Storžek, Malo katekizma za naše mlade in mladinski oddelek Naš mladi rod, so verske in vzgojne vsebine povezovali z učenjem ter uporabo slovenskega jezika. Pomen revije je presegel družinsko branje, saj so posamezne njene vsebine uporabljali tudi kot učni pripomoček pri slovenskih šolskih tečajih.

Še bolj neposredno se je Cerkev v izobraževanje vključila z delovanjem mariborskih šolskih sester. Sprva so v Argentino prispele v pomoč izseljenim rojakom. Zaradi že omenjenih političnih razhajanj med izseljenci ter omejenih materialnih možnosti so sestre svoje delovanje sčasoma v večji meri usmerile v misijonsko dejavnost. Njihovo delo v Argentini tako ni ostalo omejeno na slovensko skupnost, saj so vodile šole, vrtce, internate in različne tečaje tudi za druge skupine prebivalstva. Za slovenske izseljence pa je bila posebej pomembna njihova vključitev v delo Slovenske šole La Paternal. Šola, ustanovljena leta 1937, je otrokom poleg pouka v slovenskem jeziku zagotavljala tudi širšo vzgojno in socialno oskrbo. Postopno povečevanje števila učencev kaže, da je ustanova v slovenski skupnosti našla svoje mesto in postala del njenega organiziranega šolskega življenja.

Pri nastanku organiziranega slovenskega šolstva pa cerkvenega delovanja ni mogoče obravnavati ločeno od drugih pobud znotraj izseljenske skupnosti in podpore jugoslovanskih oblasti. Ustanovitev Jugoslovanskega centralnega šolskega združenja ter prizadevanja veleposlanika Izidorja Cankarja so ustvarila ugodnejše organizacijske in finančne pogoje za razvoj šolske dejavnosti. Slovenska šola La Paternal je bila tako rezultat sodelovanja slovenskih društev, jugoslovanskega diplomatskega predstavništva, duhovnika Janeza Hladnika in šolskih sester.

Katoliška Cerkev je pred drugo svetovno vojno predstavljala enega izmed najpomembnejših dejavnikov pri ohranjanju jezika, kulture in narodne pripadnosti med slovenskimi izseljenci v Argentini. Njena vloga se je dopolnjevala z delovanjem društev, diplomatskih predstavnikov in posameznikov, ki so si prizadevali za organizacijo slovenskega kulturnega in šolskega življenja. Duhovniki so z osebnimi stiki in tiskom povezovali prostorsko in idejno razdrobljeno skupnost, šolske sestre pa so temu prizadevanju dale tudi konkretno institucionalno obliko. Njihovo delovanje je slovenskim otrokom in mladini v okolju, v katerem je bila njihova vsakdanja vključitev v argentinsko družbo neizogibna, omogočalo vsaj delno ohranjanje stika z jezikom in kulturnim izročilom njihovih staršev.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Viri

Brajčev, Joško: Slovenska kultura v Buenos Airesu, *Slovenski izseljenski koledar za južno Ameriko : za navadno leto 1937* (ur. Andrej Škrbec, Ivan Kacin, Mirko Peljhan), Buenos Aires 1936.

D. T.: Prvi Slovenci v Argentini, *Svobodna Slovenija* 61, 2002, št. 28.

Duhovno življenje, 1, 1933, št. 24.

Duhovno življenje, 3, 1935, št. 87.

Hladnik, Janez: *Od Triglava do Andov*, 2. izdaja, Ljubljana, Gorica: Župnija Rovte, Založba Družina, Goriška Mohorjeva družba, 2018.

Hladnik, Janez: V spomin Jožetu Kastelicu ob desetletnici njegove smrti, *Svobodna Slovenija*, 8, 1950, št. 8.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_Hladnik (pridobljeno 22. 9. 2026)

Jan, Jože: *Jože Kastelic (1898–1940)*, Svobodna Slovenija, 2025. https://svobodnaslovenija.com.ar/joze-kastelic-1898-1940/ (pridobljeno 10. 9. 2026)

Jan, Jože: *Msgr. Janez Hladnik (1902–1965)*, Svobodna Slovenija. https://svobodnaslovenija.com.ar/msgr-janez-hladnik-1902-1965/ (pridobljeno 14. 9. 2026)

Jan, Jože: *Revija »Duhovno življenje«*, Svobodna Slovenija, 2023. https://svobodnaslovenija.com.ar/revija-duhovno-zivljenje/ (pridobljeno: 14. 9. 2026)

Kadunc, Pepca: Prečastiti gospod duhovnik, *Duhovno življenje*, 5, 1937, št. 120

Kastelic, Jože: Naše redovnice v Južni Ameriki, *Duhovno življenje*, 5, 1937, št. 116.

Lakner, Franc: Slovenska šola na Paternalu, *Letopis Južnoameriških Slovencev za leto 1941 = Anuario de los Eslovenos en Sud America: koledar* (ur. Andrej Škrbec), Buenos Aires 1941.

Malo katekizma za naše mlade, *Naše duhovno življenje*, 1, 1933, št. 30.

Paternalski tečaji in še kaj, *Slovenski list*, 9, 1938, št. 71.

Prvi koraki za rešitev našega izseljenskega šolskega vprašanja, *Slovenski list*, 8, 1937, št. 6.

Slovenska kulturna kronika v Buenos Aires, *Duhovno življenje*, 4, 1936, št. 107.

Slovenske šolske sestre, *Naše duhovno življenje*, 1, 1933, št. 13.

Storžek, *Naše duhovno življenje*, 1, 1933, št. 22.

Za slovensko šolstvo, *Slovenski list*, 8, 1937, št. 6.

Literatura

Banko, Catalina, Mouzakis, Pablo: Slovene immigration to Argentina in the inter -war period, *Dve domovini,* 2003, št. 18.

Brecelj, Aleš: Slovenski etnični tisk v Argentini do druge svetovne vojne, *Dve domovini,* 1992, št. 2–3.

Hrženjak, Matevž: Družbenopolitično delovanje duhovnika Antona Mrkuna, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 93, 2022, št. 1.

Intihar, Matic: *Slovensko izseljensko šolstvo na primeru Buenos Airesa*, Magistrska naloga, Filozofska fakulteta UL, 2020.

Intihar, Matic: Slovensko izseljensko šolstvo v Buenos Airesu pred drugo svetovno vojno, *Šolska kronika*, 30, 2021, št. 2–3.

Kacin-Wohinz, Milica: Raznarodovanje primorskih Slovencev – dejavnik za izseljevanje, *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki* (ur. Irene Mislej), Ljubljana 1995.

Kalc, Aleksej; Milharčič, Hladnik, Mirjam; Žitnik, Serafin, Janja: *Doba velikih migracij*, Ljubljana: Založba ZRC, 2024.

Kolar, Bogdan: Sestra Serafina Černe in druge šolske sestre misijonarke med Indijanci v Južni Ameriki, *Edinost in dialog*, 81, 2026, št. 1.

Mislej, Irene: Kulturna zgodovina Slovencev v Južni Ameriki, *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki* (ur. Irene Mislej), Ljubljana 1995.

Mislej, Irene: Slovensko šolstvo v Argentini, *Slovenski koledar* (ur. Jože Prešeren), Ljubljana 1990.

Mislej, Irene: Slovensko šolstvo v Argentini, *Slovenski koledar* (ur. Jože Prešeren), Ljubljana 1990.

Rahten, Andrej: Izidor Cankar and the Royal Yugoslav Legation in Buenos Aires, *Dve domovini,* 2009, št. 29.

Rahten, Andrej: *Izidor Cankar: diplomat dveh Jugoslavij*, Mengeš: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2009.

Sjekloča, Marko: *Čez morje v pozabo*, Celje: Fit media, 2004 Marko Sjekloča, *Čez morje v pozabo*, Celje: Fit media, 2004.

Valenčič, Vlado: Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, *Dve domovini*, 1990, št. 1.

Žigon, Zvone: *Otroci dveh domovin*, Ljubljana: ZRC SAZU, 1998.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23917470

Matic Batič*

Med italijanizacijo in antropološko revolucijo: model »novega Italijana« v osnovnošolskih učbenikih na Primorskem

Between Italianization and the anthropological revolution: the model of the "new Italian" in elementary school textbooks in the Slovene Littoral

Izvleček

V času med obema svetovnima vojnama je na Primorskem italijanska politika stremela k sistematični italijanizaciji slovenskega prebivalstva, pri čemer je imelo šolstvo odločilno vlogo, saj je predstavljalo eno izmed osrednjih orodij raznarodovalnih procesov. Šola pa ni bila namenjena zgolj jezikovni in kulturni asimilaciji, temveč je predstavljala tudi pomemben prostor politične socializacije in uveljavljanja fašističnega projekta oblikovanja »novega Italijana«. Prispevek obravnava razmerje med obema procesoma na podlagi analize izbranih šolskih beril iz dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja. Posebna pozornost je namenjena spreminjanju vzgojnih in ideoloških vsebin ter načinom, kako so učbeniki posredovali predstave o nacionalni pripadnosti, odnosu do države, disciplini, militarizmu in italijanskem imperiju. Primerjava analiziranega gradiva kaže na postopno krepitev fašističnih ideoloških sporočil: medtem ko so v učbenikih iz dvajsetih let še razmeroma izraziti tradicionalni vzgojni motivi, se v gradivu iz poznih tridesetih let fašistična ideologija kaže bistveno bolj sistematično in neposredno.

Abstract

During the interwar period, Italian policy in the Slovene Littoral was aimed at the systematic Italianization of the Slovene population, with education playing a crucial role as one of the principal instruments of the denationalization process. Education, however, served not only linguistic and cultural assimilation, but also political socialization and the broader Fascist project of creating the "new Italian." This article examines the relationship between these two processes by analyzing selected school textbooks from the 1920s and 1930s. It focuses on changes in the textbooks' educational and ideological content and on how they conveyed ideas about national belonging, loyalty to the state, discipline, militarism, and the Italian empire. The comparison reveals a gradual intensification of Fascist ideological messaging in the material examined. While textbooks from the 1920s still relatively prominently feature traditional educational themes, those from the late 1930s present Fascist ideology in a considerably more systematic and explicit manner.

* Dr. Matic Batič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, e-pošta: matic.batic@scnr.si

Ključne besede: Primorska, fašizem, šolstvo, italijanizacija, antropološka revolucija

Keywords: Slovene Littoral, Fascism, education, Italianization, anthropological revolution

Uvod[1]

Fašistično šolstvo na Primorskem predstavlja izrazit primer ideološko instrumentaliziranega šolskega sistema, v katerem se je izobraževalna politika tesno prepletala s prizadevanji za nacionalno in kulturno preobrazbo prebivalstva. Čeprav šolstvo vse od začetka razvoja modernega šolskega sistema ni bilo namenjeno zgolj posredovanju znanja, temveč tudi (pre)vzgoji otrok v skladu s prevladujočimi vrednostnimi sistemi, med posameznimi šolskimi sistemi vendarle obstajajo pomembne razlike – ne le v vsebinah, ki jih posredujejo, temveč predvsem v načinih vzgojnega delovanja ter stopnji ideološke prepojenosti. Fašistično šolstvo predstavlja v tem smislu posebej radikalen primer, saj je igralo osrednjo vlogo pri sistematični italijanizaciji slovenskega prebivalstva. Že kmalu po koncu prve svetovne vojne so italijanske oblasti začele sistematično omejevati slovensko šolstvo, pravi pretres pa je prinesla t. i. Gentilejeva šolska reforma iz leta 1923, s katero je bila slovenščina postopno izgnana iz šolskega pouka. Zgodovinske študije so doslej osvetlile različne dimenzije italijanskega šolstva na Primorskem, a s poudarkom na njegovi italijanizacijski dimenziji.[2]

1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380 *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijski dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 Vsebinsko najobsežnejšo predstavitev značilnosti italijanskega šolstva ob italijanski vzhodni meji sta pripravila italijanska zgodovinarja Adriano Andri in Giulio Mellinato; *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945*, Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994. Med slovenskimi preglednimi deli gl. predvsem Drago Pahor, *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja,* Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970; gl. tudi Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana: Slovenska matica, 1965, str. 47–79. V zadnjih letih gl. zlasti Milena Černe, Gentilejeva šolska reforma in slovensko šolstvo na Primorskem, 1918–1943, *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, 2023, št. 2, str. 9–31; Milena Černe, *Šolstvo na severnem Primorskem v času Italije 1918–1943: katalog k razstavi*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2023; Milena Černe, Uničenje slovenske šole pod italijansko fašistično oblastjo na primeru tolminskega nadzornega okrožja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 25, 2025, št. 1, str. 144–161. Avtor pričujočega prispevka je v zadnjih letih analiziral ideološko sporočilnost šolskih stavb v tem času in poimenovanj italijanskih šol na (severnem) Primorskem; gl. Matic Batič, Šole govorijo: ideološka dimenzija italijanskih šolskih stavb na Goriškem (1918–1943), *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, 2023, št. 2, str. 124–148; Matic Batič, Šolska imena kot orodje italijanizacije na Goriškem: primer tolminskega šolskega okrožja, *Šolska kronika* 34, 2025, št. 1, str. 123–143. Poleg splošnih pregledov se te tematike dotikajo tudi številna dela, ki se posvečajo šolstvu v tem obdobju le na prostorsko omejenem območju, pri čemer je treba še posebej izpostaviti prispevek Vlaste Tul; gl. Vlasta Tul, Arhivsko gradivo o vrtcih na goriškem v obdobju med obema svetovnima vojnama, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 15, 2006, št. 1, str. 69–76; Vlasta Tul, Šole, vrtci – brezupna bojišča italijanskih oblasti na slovenski zemlji, *Kronika Rihemberka – Branika II* (ur. Zalka Jereb et al.), Branik 2006, str. 103–52; Vlasta Tul, Šola v Grgarju skozi čas, *Grgarski zbornik* (ur. Justina Doljak et al.), Grgar 2009, str. 100–43; Vlasta Tul, Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljišča leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik*, 5, 2020, str. 329–48.

Nasprotno pa je raziskovalna pozornost doslej v manjši meri zajela vprašanja, kako je bilo fašistično šolstvo povezano s širšim projektom antropološke revolucije, s čimer je mišljeno režimsko prizadevanje po preoblikovanju vrednot, vedenjskih vzorcev, spolnih vlog in odnosa posameznika do države. Fašistični režim namreč ni stremel zgolj h konsolidaciji politične oblasti ali k vzgoji lojalnega državljana, temveč k narodni preobrazbi, skozi katero naj bi se oblikoval nov tip Italijana. Fašistična ideologija v svoji izoblikovani podobi je fašizem namreč koncipirala kot celovit civilizacijski projekt, ki naj bi preoblikoval ne le politične in družbene strukture, temveč tudi vrednote, vedenje in identiteto posameznika.[3] Šola je bila pri tem eden ključnih instrumentov, saj je omogočala sistematičen poseg v proces oblikovanja novih generacij. Članek izhaja iz teze, da fašističnega šolstva na Primorskem ni mogoče razumeti zgolj kot instrument nacionalne asimilacije slovenskega prebivalstva, temveč da je bil ta vidik šolstva neločljivo prepleten s širšim procesom poskusa antropološke preobrazbe.[4]

Italijanizacija in fašistična antropološka revolucija torej nista bili povsem istovetni. Prva je bila namreč usmerjena predvsem v spremembo nacionalne in kulturne pripadnosti prebivalstva, druga pa v širšo preobrazbo posameznika, njegovih vrednot, vedenjskih vzorcev in odnosa do države in skupnosti. Namen tega prispevka je analizirati fašistično šolstvo na Primorskem z vidika projekta oblikovanja »novega Italijana« s pomočjo šolskih učbenikov, ki predstavljajo enega najpomembnejših virov za rekonstrukcijo vrednot, predstav in idealov, ki jih je fašistični režim poskušal posredovati mlajši generaciji. V ospredju zanimanja so zlasti predstave o človeku, državljanu in državi, ki so jih fašistične oblasti na ta način poskušale posredovati učencem. Članek na ta način dopolnjuje stanje raziskav z dveh vidikov: vsebinsko gledano so dosedanje raziskave poudarjale odpravo slovenskega jezika, preganjanje slovenskih učiteljev in druge asimilacijske ukrepe; manj pozornosti je bilo namenjene ideološkim vsebinam, ki so jih učenci srečevali pri pouku; analitično gledano pa je učbenike mogoče brati ne le kot sredstva italijanizacije, temveč tudi kot nosilce normativnih predstav o človeku in njegovem mestu v družbi. Empirična analiza temelji na izbranih osnovnošolskih berilih iz dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja, ki jih hrani knjižnica Slovenskega šolskega muzeja. Zbirka omogoča vpogled v učbeniško gradivo iz tega obdobja, pri čemer je pri večini ohranjenih izvodov njihova uporaba na Primorskem potrjena s šolskimi žigi. Korpus vključuje slovenska berila, izdana v obdobju, ko je bila slovenščina še postopoma izrivana iz šolskega pouka, italijanska berila iz dvajsetih let ter poznejše državne učbenike, pripravljene v okviru poenotenja osnovnošolskega učnega gradiva. Pri primerjavi gradiva so v ospredju besedilne in vizualne predstave o posamezniku, narodu, državi, vojni in

3 Več o značilnostih fašistične antropološke vizije v nadaljevanju.

4 Pri tem je treba opozoriti, da normativne vizije antropološke preobrazbe ne smemo enačiti z dejanskim stanjem.

družbenih vlogah. Namen ni rekonstruirati dejanske recepcije učbeniških vsebin med učenci, temveč ugotoviti, katere normativne modele je šolski sistem posredoval ter kako so se ti spreminjali v procesu vse izrazitejše fašizacije šolstva.

Fašistična antropološka revolucija

Delovanje šolstva v času fašistične Italije lahko razumemo le v kontekstu razvoja fašističnega režima in njegovih ideoloških postulatov. Fašistično gibanje se je izoblikovalo v kriznem obdobju po prvi svetovni vojni, ko so Italijo pretresali delavski nemiri (t. i. *biennio rosso*) in nacionalistično vrenje zaradi domnevno »pohabljene zmage«.[5] V tem naelektrenem ozračju je Benito Mussolini 23. marca 1919 v Milanu ustanovil gibanje *Fasci Italiani di Combattimento*. Borbeni fašiji v začetku niso bili organizirani kot politična stranka. Do preoblikovanja v stranko je prišlo novembra 1921, oktobra 1922 pa so fašiji izvedli t. i. pohod na Rim, po katerem je Mussolini od italijanskega kralja dobil mandat za oblikovanje vlade. Z Mussolinijevim prevzemom vlade se je začela politična preobrazba Italije, ki je končno vodila do oblikovanja fašističnega političnega sistema. Prvi korak v tem procesu so predstavljale državnozborske volitve aprila 1924, ki jih je zaznamovalo predvsem fašistično nasilje nad političnimi nasprotniki. Na volitvah je lista PNF osvojila veliko parlamentarno večino.[6] Po umoru voditelja socialistov Giacoma Matteottija (1885–1924) junija 1924 se je novi režim spričo opozicijskih napak in nadaljnje kraljeve podpore konsolidiral in radikaliziral. V letih 1925 in 1926 je bil sprejet sklop zakonodaje (t. i. *leggi fascistissime*), s katero je bil v Italiji odpravljen liberalno-demokratični ustavni sistem in vzpostavljena diktatura. Zakonodaja predstavlja formalno-pravni prehod od avtoritarne vlade po pohodu na Rim k (pol)totalitarni državni ureditvi. Z njo je bil parlament podrejen izvršni veji oblasti, politični pluralizem odpravljen, lokalna samouprava pa nadomeščena z imenovanimi predstavniki režima.[7]

Nastanek in razvoj fašističnega gibanja in političnega sistema ne izkazujeta ideološke koherence. Italijanski fašizem je v času svojega obstoja doživel več idejnih preobrazb, od začetnega nedisciplinranega idejno eklektičnega gibanja do strogo centralistično urejene stranke. Kar pa je bilo fašizmu skupno v vseh njegovih permutacijah, je predstava o nujnosti narodnega preporoda. Že na

5 Podrobneje o kriznih razmerah v povojni Italiji gl. Pierre Milza, *Zgodovina Italije*, Ljubljana: Slovenska matica, 2012, str. 704–717.

6 Richard J. B. Bosworth, *Mussolini's Italy. Life under the Dictatorship*, London: Penguin, 2006, str. 193.

7 Milza 2012, str. 724–725; Christopher Duggan, *The Force of Destiny. A History of Italy since 1796*, London: Penguin Books, 2008, str. 441–448.

začetku je Mussolini fašiste označil za avantgardo, ki naj bi mobilizirala italijanske množice za nacionalni preporod. Eden osrednjih razlogov, ki so prve pripadnike vodili k priključitvi h gibanju, je bilo razočaranje številnih mladih italijanskih nacionalistov, ki so pričakovali, da bo vojna skladno s predvojnimi pričakovanji prerodila in povezala Italijane v pravo nacijo; kaotične razmere v povojni Italiji so od takih idealističnih podob naravnost groteskno odstopale.[8] Fašizem je torej v začetku temeljil predvsem na izkušnjah številnih razočaranih veteranov, ki so prej navdušeno sodelovali v vojnem naporu, prepričani, da so del velikega palingenetičnega dogodka, ki bo ustvaril nov tip italijanske nacije.[9] Fašisti so sebe razumeli kot dediče prenavljajoče vojne izkušnje, ki je veterane predestinirala za paradigmatične nosilce nove, prerojene Italije.[10]

Normativna vizija prerojenega Italijana se ni omejevala na politično lojalnost novi politični oblasti, temveč je posegala v vsakdanje življenje posameznika, njegove navade, moralne vrednote in razumevanje skupnosti. V središču fašistične vizije je stal ideal aktivnega, discipliniranega in bojevitega človeka, ki svoje življenje podreja interesom naroda in države.[11] Kot je zapisal Mussolini v osrednjem fašističnem teoretskem tekstu *Doktrina fašizma*,[12] »[f]ašizem zahteva aktivnega in z vsemi svojimi močmi v akcijo vpreženega človeka [...] Življenje pojmuje kot borbo, misleč, da pristoji človeku doseči takšno, kakršno je resnično dostojno njega, tako da najprej samega sebe pretvori v (fizično, moralno, intelektualno) orodje, s katerim ga more zgraditi.«[13] Takšno razumevanje človeka je bilo tesno povezano s kultom mladosti, nasilja in vojne, pri čemer so bili ti pojmi dojeti kot medsebojno povezani. Mladost je v fašistični ideologiji zavzemala tako pomembno funkcijo predvsem zato, ker je bila razumljena kot sinonim za prekipevajočo življenjsko moč in agresivnost.[14] Konkretno je normativna vizija »novega Italijana« torej temeljila na arhetipu vojaka iz prve svetovne vojne, ki ga je vojna izkušnja moralno prenovila. Logična posledica tega je bil prenos

8 Christopher Duggan, *Fascist Voices, An Intimate History of Mussolini`s Italy*, London: Vintage Books, 2013, str. 1–22.

9 Christopher Duggan podaja prek analize dnevniških zapiskov prepričljivo sliko duševnega stanja številnih vojnih veteranov, ki so se pridružili fašističnemu gibanju; gl. Duggan 2013, str. 1–54.

10 George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford: Oxford University Press, 1998, str. 158.

11 Matic Batič, »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli Italiani«: italijanski fašizem in njegov koncept italianità, *Acta Histriae* 24, 2016, št. 4, str. 828–830.

12 Delo je Mussolini ob sodelovanju Giovannija Gentileja napisal leta 1932 kot geslo »Fašizem« za *Enciclopedia Italiana*. To enciklopedično geslo je bilo kasneje večkrat natisnjeno kot samostojna brošura pod naslovom *Dottrina del fascismo*. Leta 1941, najverjetneje ob priključitvi Ljubljanske pokrajine, ki so ji fašistične oblasti dovolile določeno kulturno avtonomijo, je nastal tudi slovenski prevod.

13 Benito Mussolini, *Doktrina fašizma,* Roma: Novissima, 1941, str. 7.

14 Simonetta Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle. The Aesthethics of Power in Mussolini`s Italy*, Berkeley: University of California Press, 2000, str. 72.

številnih značilnosti vojaškega življenja v vsakdanje, kar je bilo očitno pri delovanju fašističnih organizacij, npr. pri nošenju uniform in orožja, paradah, poudarjanju fizične vadbe ipd. Vojaška izkušnja je tako postala pomemben vzor za oblikovanje fašističnega ideala posameznika. Disciplina, telesna pripravljenost, poslušnost, pogum in pripravljenost na žrtvovanje so bili predstavljeni kot vrednote, ki naj bi usmerjale tudi civilno življenje.[15]

Končno je treba izpostaviti še spolno dimenzijo poskusa fašistične antropološke revolucije. Ideal »novega Italijana« je bil namreč izrazito spolno diferenciran. Čeprav je fašistično gibanje v začetnem stadiju zagovarjalo nekatere feministične zahteve, predvsem glede političnih pravic žensk,[16] je po prevzemu oblasti fašizem vodil konservativno socialno politiko. Čeprav so ženske v fašističnem režimu imele tudi določeno javno in organizacijsko vlogo, zlasti v okviru ženskih fašijev in drugih organizacij, je ta ostala omejena predvsem na dobrodelnost. Tudi v ideološkem smislu je bilo v ospredju poudarjanje tradicionalnih spolnih vlog. Uradna režimska propaganda je tako vseskozi poudarjala ideal italijanske družine, pri čemer naj bi bila ženska predvsem skrbna mati in žena. Poudariti je treba, da tovrsten ideal družinskega življenja in spolnih vlog ni temeljil na krščanski antropologiji, temveč je izhajal iz vitalistične zahteve po visoki nataliteti, ki naj bi po eni strani predstavljala »zdravilo« proti notranjim boleznim sodobne družbe, po drugi pa omogočila agresivno zunanjo politiko. S tem namenom je režim na različne načine spodbujal rodnost.[17]

Spolno diferencirana predstava o »novem Italijanu« je imela neposredne posledice za vzgojni projekt režima, kot se je odrazil v preoblikovanem šolskem sistemu. Fantovsko vzgojo je izobraževano-vzgojni sistem pod fašizmom namreč povezoval z disciplino, telesno pripravljenostjo in vojaško službo, dekliško pa z materinstvom in družinskim življenjem. Šolske vsebine in mladinske organizacije so tako lahko postale sredstva za utrjevanje različnih, spolno določenih idealov prihodnjega državljana.

15 Mosse 1998, str. 160.

16 Pod vplivom futurističnega gibanja je tako npr. v fašistični program iz leta 1919 prišla tudi zahteva po popolni ženski aktivni in pasivni volilni pravici. Po pohodu na Rim jeseni 1922 fašistična vlada te točke ni uresničila; več o tem gl. Alexander De Grand, Women under Italian Fascism, *The Historical Journal*, 19, 1976, št. 4, str. 947–968.

17 Fašistična pronatalitetna politika je zajemala širok nabor ukrepov. Decembra 1925 je bil ustanovljen urad *Opera nazionale per la protezione della maternità e dell`infanzia*, ki naj bi predvsem pomagal pri zmanjševanju tedaj še zelo visoke smrtnosti otrok. Poseben način spodbujanja rodnosti so predstavljali tudi prazniki in nagrade; več o tem gl. Bosworth 2006, str. 244–245, 266–267.

Alfredo Petrucci: L'italiano nuovo. Letture della seconda classe elementare, Roma: La Libreria dello Stato, XVII (1938), naslovna in prednja stran.

Šolstvo v službi ustvarjanja »novega Italijana«

To pravkar skicirano antropološko vizijo je režim skušal udejanjati na različne načine, posebej v tridesetih letih, ko je prišlo do radikalizacije režimske politike. V tem kontekstu nas zanima predvsem vloga šolstva. Fašistični režim je šolstvu v kontekstu preroda italijanskega naroda pripisoval osrednjo vlogo, saj je skušal ideal »novega Italijana« udejanjati z različnimi, medsebojno povezanimi oblikami pouka in (ob)šolske socializacije. Poleg poseganja v šolski sistem in učne vsebine so pomembno vlogo igrale zlasti mladinske organizacije, proslave in politični rituali, prek katerih naj bi otroke in mladostnike vključili v fašistično zamišljeno skupnost. Šola je bila v tem okviru pomembna tako kot prostor posredovanja znanja kot tudi institucija oblikovanja vrednot, vedenjskih vzorcev in odnosa do države.

Proces fašizacije šolstva je bil postopen in je vključeval tako reforme, uvedene neposredno po Mussolinijevem prihodu na oblast, kot poznejše ukrepe, s katerimi je režim vse tesneje povezoval izobraževanje z lastnimi ideološkimi

cilji.[18] Izhodišče tega procesa je predstavljala Gentilejeva šolska reforma iz leta 1923. Reforma, sprejeta z več zakonodajnimi akti, je temeljito preoblikovala organizacijo italijanskega šolstva, za razumevanje njene vloge v procesu fašizacije šolstva pa je treba upoštevati njeno filozofsko podlago. Njen idejni oče, filozof Giovanni Gentile (1875–1944) je zagovarjal t. i. aktualni idealizem, po katerem je vsa realnost dejanje duha: zunanji svet, zgodovina in družba niso ontološko neodvisne realnosti, temveč se udejanjajo v njegovem nenehnem mišljenju. Tudi posameznik zato zanj ni bil samozadostna in od družbe ločena substanca, temveč se je njegova subjektivnost uresničevala v okviru skupnosti in zgodovinskega delovanja duha.[19] Izobraževanje je zato razumel kot proces, v katerem duh oblikuje samega sebe. Iz te filozofske podlage so izhajale tudi nekatere ključne poteze šolske reforme: povzdigovanje humanistične izobrazbe, zlasti klasičnega liceja kot najčistejšega izraza duha, stroga centralizacija šolstva ter izgon manjšinskih jezikov.[20] Šola tako ni bila razumljena zgolj kot ustanova za posredovanje znanja, temveč kot temeljno sredstvo za oblikovanje posameznika in s tem družbe kot celote. Fašistična država je bila za Gentileja zgodovinska priložnost, da se duh uresniči kot enotna, konkretna in nedeljiva politična skupnost.

Čeprav vseh elementov Gentilejeve reforme[21] ni mogoče preprosto enačiti s poznejšo popolno podreditvijo izobraževalnega sistema fašistični ideologiji, je dejstvo, da se je njegova filozofska usmeritev dobro ujela s fašističnim projektom. Povezava med Gentilejevo filozofijo in fašistično asimilacijsko politiko se je pokazala predvsem v pojmovanju vzgoje kot oblikovanja posameznika znotraj enotne kulturne in politične skupnosti. Gentilejevo razumevanje države je bilo mogoče povezati z režimsko predstavo o italijanskem narodu kot kulturno in politično enotni celoti. V takšnem okviru je šola postala pomembna institucija nacionalne homogenizacije, medtem ko je bilo poučevanje v manjšinskih jezikih predstavljeno kot ovira pri uveljavljanju enotnega državnega izobraževalnega sistema. Kraljevi dekret št. 2185 z dne 1. oktobra 1923 je zato določil, da se italijanščina s šolskim letom 1923/24 uvede kot učni jezik prvih razredov v vseh tujejezičnih osnovnih šolah. V naslednjem letu naj bi se ista določba uveljavila tudi v drugem razredu in tako postopoma naprej, dokler ne bi italijanščina postala učni jezik vsega šolskega procesa. Ure maternega jezika so bile sprva sicer dovoljene kot dodatne ure, vendar je bila ta koncesija odpravljena s kraljevim odlokom št. 2191,

18 Pregled šolske politike v vsem fašističnem obdobju je moč najti v Jürgen Charnitzky, *Die Schulpolitik des faschistischen Regimes in Italien (1922–1943)*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994.

19 Literatura o Gentileju je obsežna; gl. npr. Gabriele Turi, *Giovanni Gentile. Una biografia*, Firenze: Giunti, 1995; Gennaro Sasso, *Le due Italie di Giovanni Gentile*, Bologna: Il Mulino, 1998; M. E. Moss, *Mussolini's Fascist Philosopher. Giovanni Gentile Reconsidered*, New York: Peter Lang, 2004.

20 Splošno o značilnostih reforme gl. Nicola Tenerelli, Giovanni Gentile e la riforma per una nuova classe dirigente, *Civitas educationis*, XII, 2023, št. 2, str. 79–97; Monica Galfrè, *Una riforma alla prova. La scuola media di Gentile e il fascismo*, Milano: Franco Angeli, 2000.

21 Posamezni vidiki reforme so tako preživeli tudi politične spremembe po padcu fašizma.

izdanim 22. novembra 1925. Poleg tega so oblasti začele odpuščati slovenske učitelje in namesto njih zaposlovati učiteljski kader iz notranjosti Italije.[22]

Gentilejeva reforma je tako ustvarila institucionalni okvir, ki ga je režim v naslednjih letih postopoma prilagajal svojim potrebam. Ena od pomembnih smeri tega razvoja je bilo vse tesnejše povezovanje šolskega sistema z državno ideološko politiko, kar je prišlo še posebej do izraza pri uvajanju fašističnih mladinskih organizacij v šolski vsakdan. Leta 1926 ustanovljena državna krovna organizacija *Opera Nazionale Balilla* je združevala otroke in mladostnike, ki so se glede na starost in spol delili v štiri sekcije: *Balilla* in *Avanguardisti* so združevali dečke in fante, *Piccole Italiane* ter *Giovani Italiane* pa deklice in dekleta. Tem se je kasneje pridružila še organizacija *Figli della Lupa*, v katero so se vključevali že otroci med šestim in osmim letom. Leta 1937 so omenjene organizacije prišle neposredno pod nadzor stranke in se s *Fasci Giovanili di Combattimento* združile pod krovno organizacijo GIL (*Gioventù Italiana del Littorio*).[23] Omenjene organizacije so prek različnih aktivnosti skušale mladino preoblikovati v nov, spolno diferenciran fašistični antropološki ideal. Fantje naj bi se predvsem naučili postati vojaki, dekleta pa matere.[24] Prvi so se v okviru režimskih mladinskih organizacij torej posvečali tekmovalnim športom, paradam, rokovanju z orožjem in podobnim dejavnostim,[25] medtem ko so dekliške aktivnosti (tečaji ročnih del, prve pomoči, plesa ipd.) služile predvsem poudarjanju njihove materinske vloge.[26]

Šola in mladinske organizacije so tako postajale vse tesneje povezane sestavine širšega sistema politične socializacije. Vzgojni proces naj bi presegal posredovanje znanja in posegal tudi v oblikovanje telesne discipline, vedenjskih vzorcev, spolnih vlog ter odnosa do naroda in države. Vrhunec teh prizadevanj je predstavljala *Carta della Scuola*, ki jo je leta 1939 predstavil tedanji minister za narodno vzgojo Giuseppe Bottai (1895–1959). Dokument je predvideval obsežno preureditev italijanskega izobraževalnega sistema in izrecno poudarjal njegovo povezavo s fašističnimi organizacijami, delom ter političnim življenjem naroda. V primerjavi z Gentilejevo reformo, ki je poudarjala selektivno izobraževanje in oblikovanje izobraženih elit, je Bottaijev program izraziteje poudarjal vključevanje šolstva v širšo družbeno in politično organizacijo fašistične države. Vendar *Carta della Scuola* ni bila v celoti uresničena reforma; čeprav je bila leta 1940 uza-

22 Čermelj 1965, str. 50–51; Pahor 1970, str. 323–326; Andri in Mellinato 1994, str. 105–135.

23 Milza 2012, str. 727–728.

24 Mussolini je leta 1934 to jedrnato izrazil, ko je dejal, da je vojna za moške to, kar je materinstvo za ženske (Duggan 2008, str. 465).

25 V tem okviru so bile zelo spodbujane tudi aktivnosti v naravi; do leta 1942 je režim pripravil 5805 središč za kampiranje, ki se ga je letno udeležilo več kot milijon otrok različnih starosti. Programi kampiranja so se zgledovali po vojaškem življenju, kar je še posebno razvidno iz uradnega pozdrava »duceju« in kralju Viktorju Emanuelu III., ki je potekal dvakrat dnevno. Poleg tega so vsebovali še različne športne igre, gimnastične vaje, predavanja ipd.; gl. Bosworth 2006, str. 291.

26 Bosworth 2006, str. 290; Duggan 2008, str. 465–466.

konjena, je ostala predvsem programski načrt, katerega izvedbo je omejil izbruh druge svetovne vojne in nato razpad režima leta 1943.[27]

Fašizacijo italijanskega šolstva v času med obema svetovnima vojnama je treba torej razumeti kot postopen proces, v katerem sta se prepletali reorganizacija izobraževalnega sistema in vse tesnejše povezovanje šole s čedalje bolj totalitarno fašistično državo.[28] Posebej v tridesetih letih je šola tako delovala kot del širšega sistema politične socializacije in indoktrinacije, v katerem so se formalni pouk, fašistične mladinske organizacije in državni rituali medsebojno tesno prepletali s ciljem oblikovanja »novega Italijana.«

Učbeniki kot nosilci fašistične politične socializacije

Učbeniki so bili eden izmed ključnih medijev, prek katerih so se širši ideološki cilji fašističnega režima prevajali v konkretne učne vsebine. Njihova analiza omogoča vpogled v normativne predstave o posamezniku, narodu in državi, ki jih je režim skušal posredovati mlajšim generacijam. Učbenikov pri tem ni mogoče obravnavati zgolj kot sredstev za posredovanje informacij, temveč tudi kot besedila, ki so določene vrednote, vedenjske vzorce in družbene vloge predstavljala kot zaželene, legitimne ali samoumevne. Učbenike je treba razumeti kot vir za rekonstrukcijo normativnih vzgojnih ciljev, ne pa kot neposreden dokaz recepcije teh vrednot med učenci.

Glede na prej predstavljene osrednje elemente fašistične antropološke revolucije, je analiza omejena zlasti na načine predstavitve odnosa posameznika do države, pomena discipline in žrtvovanja, vlogi vojne ter spolno diferenciranih družbenih vlog. Posebna pozornost bo namenjena tudi temu, ali in kako so se poudarki spreminjali med dvajsetimi in tridesetimi leti, ko se je fašistični režim vse bolj ideološko radikaliziral.

Prvi korak k večjemu državnemu nadzoru nad učbeniki se je zgodil že v času Gentilejeve šolske reforme, ko je bila spomladi 1923 ustanovljena centralna komisija za pregled osnovnošolskih učbenikov, vodstvo katere je Gentile zaupal svojemu prijatelju, filozofu in pedagogu Giuseppeju Lombardu Radiceju (1879–1938), ki je do leta 1924 deloval kot državni sekretar za osnovno šolstvo. V italijanskih šolah je v tem času namreč bila v uporabi množica učbenikov zelo različnih kakovosti. Radicejeva komisija ni imela eksplicitno fašističnega značaja, njegov cilj je bil predvsem izboljšati kakovost učnega gradiva ter iz šol odstraniti neprimerne učbenike. Izmed 459 pregledanih beril jih je bilo zgolj 32 ocenjenih kot povsem primernih, 222 je bilo označenih kot neprimernih, medtem ko je bila

27 Charnitzky 1994, str. 357–380.

28 Ob tem je treba dodati, da so mnenja o totalitarni naravi fašistične Italije med strokovnjaki deljena.

pri drugih zahtevana revizija.[29] Kot pravi Simonetta Polenghi, je komisija v berilih propagirala arhetip otroka, ki sta ga zaznamovali nedolžnost in spontanost. Literarna vzora sta bila *Ostržek* Carla Collodija in *Srce* Edmonda de Amicisa. Komisija je bila kritična do moralizma, poleg vsebine je velik pomen pripisovala tudi lepoti ilustracij in jezika. Kot rezultat dela komisije je v naslednjih letih izšlo več novih učbenikov, ki jih po vsebini ne bi mogli označiti za fašistične. V njih so nastopali realistično upodobljeni otroci, najpogosteje iz družin srednjega razreda.[30]

Prvo obdobje fašistične šolske politike je z vidika učbeniškega gradiva torej zaznamovala precejšnja pluralnost. Čeprav bi delovanje Radicejeve komisije lahko na prvi pogled razumeli kot poskus ideologizacije šolskih učbenikov, rezultati komisije dejansko niso vodili k fašizaciji učnega gradiva. V Italiji je še naprej obstajalo veliko različnih učbenikov. To potrjuje tudi zbirka italijanskih beril za osnovno šolo, ki jo hrani knjižnica Slovenskega šolskega muzeja in ki so se očitno uporabljala v šolah na Primorskem. Za lažje razumevanje tega gradiva je treba na kratko predstaviti značilnosti italijanske osnovne šole po Gentilejevi reformi. Osnovna šola je trajala 5 let, pri čemer so prvi trije razredi predstavljali nižjo stopnja, zadnja dva pa višjo. Vsaka stopnja se je končala z zaključnim izpitom. Ker je šolska obveznost trajala do 14. leta, so učenci po zaključeni osnovni šoli nadaljevali izobraževanje na dopolnilnih tečajih.[31] Skladno s tem so obstajala šolska berila za 5 razredov osnovne šole. V začetku, do popolne uveljavitve izgona slovenščine iz šole (to se je zgodilo v šolskem letu 1928/1929) so oblasti dopuščale še rabo slovenskih učbenikov, ki so se tiskali še leta 1928, kot dokazujejo ohranjeni učbeniki.[32] Pri pripravi in uporabi tovrstnih učbenikov so italijanske oblasti odobrile dela slovenskih avtorjev, na Primorskem je bil na tem področju aktiven zlasti Ferdo Kleinmayr,[33] ki je v dvajsetih letih objavil vrsto šolskih beril in drugih

29 Podrobno o delovanju komisije gl. Anna Ascenzi in Roberto Sani, ur., *Il libro per la scuola tra idealismo e fascismo. L'opera della Commisione centrale l'esame dei libri di testo da Giuseppe Lombardo Radice ad Alessandro Melchiori (1923–1928)*, Milano: Vita e Pensiero, 2005; Beatrice Partouche, From quality to ideology: Italian governmental policies on primary school history textbooks (1923–1928) and the international debate on cosmopolitan history teaching, *History of Education Review*, online first, 2026, https://doi.org/10.1108/HER-07-2025-0025.

30 Simonetta Polenghi, Educating the »New Man« in Italian Schools during the Fascist Era. Children' Education through Traditional and Totalitarian Models in Images and Texts of Schoolbooks, *Historia Scholastica*, 6, 2020, št. 1, str. 10.

31 Černe 2023, str. 9.

32 gl. npr. *Na deželi: čitanka za III. razred slovenskih ljudskih šol*, priredil Mario Pasqualis (Milano, Roma: Mondadori, 1928).

33 Ferdo Kleinmayr (1881–1944), slovenski učitelj, pisatelj in humorist. Kot učitelj je deloval v okolici Trsta, obenem pa veliko objavljal v različnih slovenskih listih in revijah. Po aneksiji Primorske h Kraljevini Italiji se je posvetil zlasti pripravi šolskih učbenikov, po izgonu slovenščine iz šol je pisal razne priročnike za učenje slovenščine doma, izdal pa je tudi veliko poljudnih zgodovinskih in zemljepisnih knjig; gl. Martin Jevnikar, Kleinmayr, Ferdo, pl. (1881–1944), *Slovenska biografija*, dostop 15. oktobra 2026, http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi275014/#primorski-slovenski-biografski-leksikon

učnih pripomočkov. Leta 1923 je tako npr. Kleinmayr v sodelovanju s Hinkom Medičem[34] pripravil berilo za II. razred osnovnih šol, ki je izšlo v ponatisu še leta 1925.[35] Že leta 1920 pa je izšlo *Četrto berilo za četrti razred občih ljudskih šol*, ki sta ga po čitanki Maksa Josina (1865–1905) in Engelberta Gangla (1873–1950) priredila neimenovana slovenska učitelja.[36]

Tudi vsebinsko gledano učbeniki iz dvajsetih let praviloma še niso sistematično posredovali izoblikovanega fašističnega normativnega modela posameznika. V njih so prevladovale tradicionalne vzgojne vsebine, vendar so se pojavljali tudi nacionalistični in iredentistični motivi, ki so podpirali italijanske ozemeljske zahteve ter prizadevanja za nacionalno asimilacijo slovenskega prebivalstva. V berilu za III. razred slovenskih ljudskih šol *Na deželi*, ki je izšel še leta 1928, ne najdemo posebnih ideoloških poudarkov, z izjemo poglavja o italijanskih simbolih in zgodovini, kjer je jasno izpostavljena iredentistična ideja – na primer pri opisu leva sv. Marka kot simbola Beneške republike: »*Otroci, kateri govorite slovensko: Venezia je bila tudi vaša mati. Dedje vaših dedov so bili ponosni, ako so mogli biti beneški vojaki in dovažati v to veliko mesto, ki je bilo kakor njih mati, drva, sadje in žito.*«[37] Odlomek je posebej pomenljiv, ker slovensko govoreče otroke nagovarja neposredno in jim pripisuje družinsko vez z Benetkami, s čimer so nove politične meje preoblikovane v pripoved o pripadnosti in zgodovinski čustveni povezanosti. Na ta način je italijanska nacionalna pripadnost umeščena v (domnevno) skupno zgodovinsko izkušnjo. Odlomek tako dokazuje, da je lahko nacionalna asimilacija delovala tudi prek navidezno tradicionalnih vzgojnih pripovedi.

Podobno velja tudi za geografski opis Italije, kjer je ozemlje Primorske in Južne Tirolske označeno z njunima italijanskima imenoma ter predstavljeno kot odrešeno: »*Imamo dve italijanski odrešeni deželi, to je dve deželi, ki so jih bili tujci odtrgali od Italije in sta sedaj zopet združeni z njo. Ti dve deželi sta: Venezia Giulia in Venezia Tridentina.*«[38] Berilo vsebuje tudi predstavitev italijanskih »mučenikov« med prvo svetovno vojno, tridentinskega politika Cesareja Battistija in koprskega iredentista Nazaria Saura;[39] opis slednjega vsebuje tudi odlomek

34 Hinko Medič (1889–1971), učitelj in šolski delavec, rojen v Piranu. Kot učitelj je pred prvo svetovno vojno služboval v Beli krajini ter v okolici Trsta. V času italijanske oblasti je naprej deloval kot okrožni šolski nadzornik, nato je bil 1925 premeščen v Foggio. Po vojni se je vrnil v Trst, kjer je po ponovni uveljavitvi italijanske uprave prevzel mesto referenta za slovenske šole; gl. Maks Šah, Medič, Hinko (1889–1971), *Slovenska biografija*, dostop 13. oktobra 2026, http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923640/#primorski-slovenski-biografski-leksikon.

35 Ferdo Kleinmayr in Hinko Medič, *Drugo berilo za drugi razred elementarnih šol*, Trieste: La Editoriale, 1925.

36 *Četrto berilo za četrti razred občih ljudskih šol*, Milano: Luigi Trevisini, 1920.

37 *Na deželi*, str. 98–99.

38 Prav tam, str. 103.

39 Nazario Sauro (1880–1916), italijanski mornar in iredentist, rojen v Kopru. Po izbruhu prve svetovne vojne je zbežal v Italijo ter se kot prostovoljec pridružil italijanskim oboroženim silam. Med vojno je bil ujet ter kot dezerter obešen v Pulju. V času med obema svetovnima vojnama je veljal za enega najpomembnejših italijanskih nacionalnih junakov, v Kopru so mu italijanske oblasti postavile velik spomenik.

iz njegovega zadnjega pisma sinu, v katerem ga poziva, naj z brati priseže, da bodo vedno dobri Italijani.[40] Z ideološkega vidika lahko torej v berilih prepoznamo predvsem poskuse italijanizacije slovenskih otrok, ki naj bi tako sprejeli novo oblast kot naravno nadaljevanje zgodovinske tradicije.

Kot je že bilo izpostavljeno, tudi učbeniki v italijanščini v dvajsetih letih še niso vsebovali posebnih fašističnih poudarkov niti veliko eksplicitno političnih sporočil. Iz tega obdobja sta se v šolah na Primorskem očitno uporabljali vsaj berili *Tra monti e colline* za drugi razred[41] ter *Fra campi e borghi*[42] za tretji razred. V obeh prevladujejo pripovedi o vsakdanjem vaškem življenju, verskih praznikih in naravnih pojavih. Očitnejši ideološki element se pojavi le v zgodbi o postavitvi spominske plošče padlim italijanskim vojakom v prvi svetovni vojni, katerih žrtvovanje je predstavljeno kot zgled učencem.[43]

Učbeniki tridesetih let in oblikovanje »novega Italijana«

Če lahko torej tako slovenske kot italijanske učbenike iz dvajsetih označimo kot »običajne«, ne kot politično-ideološke, pa se je stanje v tridesetih letih bistveno spremenilo. Že v drugi polovici dvajsetih let je vlada sprožila delovanje več novih komisij, ki so ugotavljale primernost učbenikov z vidika idealov fašistične vzgoje. Pri tem se je pokazalo, da večina učbenikov od teh bistveno odstopa. V novih izdajah je sicer prihajalo do manjših dodatkov in sprememb, medtem ko so drugi izhajali v nespremenjeni obliki. Kot odgovor je vlada v začetku leta 1929 pripravila zakon o enotnem šolskem učbeniku (it. *LEGGE 7 gennaio 1929, n. 5. Norme per la compilazione e l'adozione del testo unico di Stato per le singole classi elementari*). Zakon je bil kratek, saj je vseboval le 4 člene, določal pa je, da je treba od šolskega leta 1930/1931 v vseh osnovnih šolah preiti na uporabo novih enotnih učbenikov. Za pripravo teh je zakon pooblastil komisijo, ki naj bi jo imenovalo ministrstvo za izobraževanje. Založništvo novih učbenikov naj bi prevzela državna tiskarna.[44] Vsebina novih učbenikov je bila prepuščena ministrstvu, ki ga je tedaj vodil Balbino Giuliano (1879–1958); Giuliano je kot kriterije pri pripravi novih učbenikov določil: 1. da morajo učence povezati z realnim svetom; 2. da morajo učencem pokazati, kako lepo je, zahvaljujoč fašizmu, biti Italijan; in 3. da

40 *Na deželi*, str. 132–134.

41 A. Gherardini, *Tra monti e colline. Corso di letture per le Scuole Rurali. Classe seconda*, Milano et al.: Antonio Vallardi, brez letnice. Glede na štampiljko na naslovnici se je učbenik uporabljal v šoli v Gornjem Lokovcu.

42 G. A. Marcati, *Fra campi e borghi, Corso di letture per le Scuole Elementari. Classe terza*, Milano: Mondadori, 1929.

43 Gherardini, brez letnice, str. 154–156.

44 *Gazzeta Ufficiale del Regno d'Italia* 70, 1929, št. 10, str. 181–182.

morajo omogočiti fašistično izobrazbo.[45] Po sprejemu novega zakona je minister torej jasno napovedal, da je namen novih učbenikov »fašizirati« izobraževalni proces.

V prihodnjih letih so nato nastali enotni učbeniki, ki so bili v uporabi v vseh šolah v fašistični Italiji. Kot je v svoji analizi pokazala Simonetta Polenghi, je bilo v tridesetih letih objavljenih več verzij novih učbenikov za posamezne razrede, v katerih je očitna čedalje izrazitejša ideologizacija. Spremembe v primerjavi z učbeniki iz dvajsetih let so bile velike tako vsebinsko kot vizualno, saj so novi učbeniki bili prepojeni s fašistično ideologijo in njenim normativnim modelom novega človeka od prvega razreda dalje, pri čemer se je predstavitev teh idealov na vsebinski in vizualni ravni prilagajala starosti otrok.[46]

V prenovljenih »enotnih učbenikih« se je vse izraziteje uveljavljala normativna podoba »novega Italijana«, ki je presegala tradicionalne vzgojne ideale in posameznika umeščala v okvir fašistične države. V nadaljevanju so analizirani trije osrednji vidiki te normativne predstave: poveličevanje vitalizma, discipline in samoodpovedi, tesno povezano s pozitivnim vrednotenjem vojne in vojaškega življenja; skrajni italijanski nacionalizem, prepleten s fašistično ideologijo in kultom voditelja; ter spolno diferencirana podoba otroštva in družbenih vlog. Posebna pozornost je namenjena načinom, kako so učbeniki te vrednote posredovali skozi vsakdanje pripovedi, družinske odnose in predstave o družbenih vlogah. Analiza tako omogoča proučevanje vloge šolskega branja pri oblikovanju zaželenega značaja posameznika in povezovanju italijanske nacionalne identitete s fašističnim političnim projektom.

Kot je bilo izpostavljeno, je osrednja prvina fašistične antropološke revolucije predstavljala zahtevo po prelomu z »meščansko šibkostjo«. Fašizem je nasprotno želel vitalnega, discipliniranega in bojevitega človeka. Učbeniki tako od prvega razreda redno poudarjajo pomen dela in discipline,[47] kar naj bi bila poleg ubogljivosti osrednja otrokova dolžnost. Ko se npr. učenec poslavlja od mame in jo sprašuje, kaj mora storiti, da bo dober fant, mu mama odvrne: »*Samo nekaj: ubogati.*«[48] *Če taki in podobni vzgojni pristopi niso mnogo odstopali od takrat običajne šolske vzgoje, pa je bilo za italijanske učbenike značilno njihovo povezovanje z aktivnostjo otrok v okviru fašističnih mladinskih organizacij. Delavnost in poslušnost sta tako bili predstavljeni kot značilnost vsakega pravega balille: »Verjeti, ubogati, bojevati se, to je ducejev ukaz. Ne pozabite ga, če želite biti pravi mali vojaki vaše domovine.*«[49]

45 Polenghi 2020, str. 12.
46 Prav tam, str. 13–25.
47 Vera Cottarelli Gaiba, Nerina Oddi, *Il libro della prima classe*, Roma: La Libreria dello Stato, 1941, str. 46, 61.
48 Prav tam, str. 91.
49 Prav tam, 96.

Vera Cottarelli Gaiba, Nerina Oddi: Il libro della prima classe, Roma: La Libreria dello Stato, 1941, str. 16.

Še očitneje pa se fašistična vizija kaže pri pozitivnem vrednotenju orožja in vojne. Že v učbeniku za prvi razred je ena od prvih besed, ki naj bi se jo otroci naučili: »puška«,[50] nato pa se redno pojavljajo upodobitve različnega orožja, npr. vojaških letal[51] in ladij.[52] V učbenikih za naslednje razrede je pozitivno vrednotenje vojaškega življenja prav tako poudarjeno, saj se v njih redno pojavljajo upodobitve orožja, vojaških pesmi, oboroženih fašistov ipd.[53] Pomen takšnih primerov je v zgodnji normalizaciji militariziranega pogleda na svet. Vojaški predmeti in dejavnosti niso predstavljeni kot nekaj izjemnega, omejenega na vojno, temveč kot samoumeven del okolja, v katerem otrok odrašča. Militarizirano življenje v okviru fašističnih mladinskih organizacij je poleg tega predstavljeno kot začetek preroda italijanske nacije in rojstva novega Italijana: *»Tako razmišlja, se oblikuje novi Italijan, vojak že od rojstva. Služiti domovini, v miru in v vojni, kot otroci, kot mladi, kot ostareli; služiti ji vedno, s knjigo in s puško, da bi jo lahko vedno videli večjo, mogočnejšo, bolj spoštovano in bolj strahovito: to je poslanstvo novega Italijana.«*[54]

Z militarizmom je bilo tesno povezano poudarjanje italijanskega nacionalizma ter poveličevanje Italije. Že v učbeniku za prve razrede osnovnih šol so se učenci naučili, da so kot rojeni v Italiji seveda Italijani ter govorijo samo italijansko.[55] V zvezi s tem je v učbeniškem gradivu iz tridesetih let opazna pomembna

50 Prav tam, str. 16.

51 V učbeniku otroci s travnika z navdušenjem opazujejo letala, nakar sledi naslednje besedilo: »Nekega dne se boste tudi vi povzpeli tja gor, v sonce, novi italijanski orli v boju z vetrom, tekmujoč s pticami;« gl. prav tam, str. 128.

52 Prav tam, str. 143.

53 Gl. npr. *L'italiano nuovo. Letture della 2ª classe elementare*, Roma: La Libreria dello Stato, XVII, str. 81, 103, 108; *Il libro della terza classe elementare. Letture*, Roma: La Libreria dello Stato, XV, str. 42–43.

54 *L'italiano nuovo*, str. 190.

55 Cottarelli Gaiba, Oddi 1941, str. 27.

sprememba v primerjavi s starejšimi učbeniki. Ker so se na Primorskem po odpravi slovenskega šolstva uporabljali isti državni učbeniki kot v drugih delih Italije, italijanizacija v njih praviloma ni nastopala kot poseben ali izrecno izpostavljen cilj, temveč je bila vgrajena v samoumevni okvir šolskega pouka. Drugače od starejših novi učbeniki niso bili posebej prilagojeni položaju slovensko govorečih otrok in njihovemu vključevanju v italijanski izobraževalni sistem, temveč so jih nagovarjali kot pripadnike italijanske nacionalne skupnosti. Italijanski jezik, nacionalna zgodovina, državna simbolika in predstave o italijanskem narodu so bili zato predstavljeni kot skupni in nesporni temelji kolektivne identitete.

Učbeniki so učence pozivali, da morajo biti za domovino pripravljeni žrtvovati vse. Obenem je bil italijanski nacionalizem predstavljen kot naravno povezan s fašizmom, saj se fašistični simboli, slogani in podobe voditelja pojavljajo na naslovnicah in številnih ilustracijah. Otroci so bili tako že od prvega razreda dalje izpostavljeni predstavi, da je fašizem neločljiv del njihove identitete in vsakdanjega življenja, Mussolini pa kot skrben oče, ki jih uči, da morajo ubogati in delati za Italijo.[56] Predstavitev voditelja v očetovski vlogi je pomenila subtilen prenos politične poslušnosti v območje družinskih odnosov. Z drugimi besedami, Mussolinijeva avtoriteta tako ni bila prikazana zgolj kot rezultat politične oblasti, temveč kot nekaj, kar naj bi bilo podobno avtoriteti starša in zato razumljivo že najmlajšim učencem. Tako se je zvestoba državi povezovala z vsakdanjimi predstavami o ubogljivosti, dolžnosti in moralnem ravnanju.

Nacionalizem je naravno vodil v poveličevanje italijanskega imperija. Učbeniki redno poudarjajo veličino Italije kot zgodovinske in sodobne velesile, pri čemer se sklicujejo tako na rimsko dediščino kot na aktualna kolonialna osvajanja. Že v učbeniku za prvi razred so prisotne ilustracije iz italijanskega imperija v Afriki ter opisi poslanstva Italije v Sredozemlju in na črni celini.[57] V kasnejših učbenikih se pojavljajo pripovedi o pogumu italijanskih vojakov in letalcev v kolonialnih vojnah.[58] Otroci so se tako učili, da je širitev imperija naravna in moralno upravičena naloga Italije, h kateri naj bi prispevali tudi sami kot bodoči vojaki. Ob tem je bila kolonialna ekspanzija predstavljena kot nadaljevanje civilizacijskega poslanstva Italije, ki se je začelo že z Rimljani.

Končno je učbenike zaznamovalo tudi spolno diferencirana normativna predstava, ki se je kazala zlasti v načinu, kako so učbeniki izbirali in predstavljali svoje protagoniste. V analiziranem gradivu so v ospredju predvsem dečki in fantje, medtem ko se ženske pojavljajo zelo redko. Kjer ženske sploh nastopajo, so predstavljene kot skrbne in pozorne matere, izjemo predstavlja zgolj učiteljica.[59]

56 Prav tam, str. 72, 96, 103.

57 »Rimljani so Mediteran imenovali Naše morje. Na drugi strani morja so druge italijanske dežele: Libija, imperij v Etiopiji. V Libiji in Etiopiji živijo in delajo številni Italijani;« gl. prav tam, str. 68.

58 *L'italiano nuovo*, str. 140; *Il libro della terza classe elementare*, str. 217–223; *Il libro della IV classe elementare. Letture*, Roma: La Libreria dello Stato, brez letnice, str. 99–109, 146, 161–170.

59 Cottarelli Gaiba, Oddi 1941, str. 86.

Tak način prikazovanja družbe je mogoče povezati s fašistično predstavo o spolno določenih družbenih nalogah posameznika. Medtem ko je bil idealni moški povezan z dejavnostjo, telesno močjo, disciplino, vojaštvom in služenjem domovini, je bila ženska v režimski ideologiji opredeljena predvsem skozi materinstvo oz. skrb za družino. Čeprav učbeniki teh razlik niso običajno izražali neposredno, so jih utrjevali z izbiro oseb, dejavnosti in vsakdanjih situacij, ki so jih predstavljali kot vredne pozornosti. Fašistični model spolnih vlog se je tako vzpostavljal predvsem prek neenakomerne vidnosti moškega in ženske ter njunih prispevkov k družbenemu življenju.

Končno učbeniki povsem eksplicitno izpostavljajo tezo, da se pod fašizmom rojeva nov italijanski človek. Učbenik za drugi razred se tako npr. začne z Mussolinijevim citatom, kjer so kot njegove glavne lastnosti navedene delavnost, disciplina, nesebičnost, zvestoba, pogum. Zaključi pa se z naslednjim citatom: *»Tukaj se konča knjiga. A novi Italijan se ne ustavlja in koraka dalje s svojo železno voljo, vsak dan pripravljen na zmago.«*[60] Formulacija sintetizira vse osrednje elemente fašističnega antropološkega modela. Delavnost in disciplina sta posameznika umeščali v okvir organiziranega kolektivnega delovanja, nesebičnost in zvestoba sta poudarjali podreditev osebnih interesov skupnosti, pogum in železna volja pa sta se navezovala na ideal bojevitega, vztrajnega človeka.

Sklep

Analiza izbranih osnovnošolskih učbenikov kaže, da fašističnega šolstva na Primorskem ni mogoče razumeti zgolj kot instrumenta jezikovne in kulturne italijanizacije slovenskega prebivalstva. Italijanizacija je bila sicer eden ključnih ciljev italijanske oblasti, vendar je šolski sistem hkrati predstavljal pomemben prostor politične socializacije in posredovanja fašističnih predstav o posamezniku, družbi in državi. Učbeniki so tako poleg italijanskega jezika in nacionalne pripadnosti posredovali tudi širši normativni model »novega Italijana«, ki je temeljil na disciplini, poslušnosti, pogumu, pripravljenosti na žrtvovanje ter podrejanju individualnih interesov ciljem države in naroda.

Analiza učbenikov obenem razkriva radikalizacijo fašističnega šolskega diskurza, pri čemer predstavlja zelo jasno cezuro sprejetje zakona o enotnem učbeniku z dne 7. januarja 1929, po katerem so bili v celotni Italiji uveljavljeni novi osnovnošolski učbeniki. Če so v dvajsetih letih tako še prevladovali tradicionalni vzgojni in nacionalni motivi, so bili od začetka tridesetih let učbeniki prežeti s fašističnimi vsebinami. V ospredju novih učbenikov je poveličevanje Italije in fašizma, militarizacija vzgoje, idealizacija vojne in žrtvovanja. Del tega normativnega modela je bilo tudi poudarjanje tradicionalno določenih spolnih

60 *L'italiano nuovo*, str. 191.

vlog, ki je moškost povezovalo z disciplino, telesno pripravljenostjo in vojaško službo, ženskost pa predvsem z materinstvom in družinskim življenjem. Posamezni vzgojni motivi so se tako povezovali v širšo ideološko matrico, katere cilj je bil oblikovati posameznika, pripravljenega služiti fašistični državi in njenim ekspanzionističnim ambicijam.

Za razumevanje fašističnega šolstva na Primorskem je pomembno, da je bil ta vzgojni projekt umeščen v okolje, v katerem je režim hkrati sistematično odpravljal slovensko šolstvo in si prizadeval za nacionalno homogenizacijo prebivalstva. Ugotovitve prispevka tako osvetljujejo razmerje med italijanizacijo in antropološko revolucijo. V obravnavanih učbenikih iz tridesetih let italijanska nacionalna pripadnost praviloma ni več predstavljena kot vprašanje, ki bi ga bilo treba posebej utemeljevati, temveč kot samoumevno izhodišče vzgojnega procesa. Asimilacija se je prepletala s poskusom celovite (pre)vzgoje otrok: cilj ni bil le vključiti učenca v italijanski jezikovni in nacionalni okvir, temveč ga vzgojiti v pripadnika fašistične skupnosti, ki naj bi samoumevno sprejemal njene vrednote, hierarhijo in politične cilje.

Na tej podlagi lahko fašistično šolstvo na Primorskem razumemo kot prostor prepletanja dveh medsebojno povezanih procesov. Italijanizacija je posegala v nacionalno in kulturno identiteto slovenskega prebivalstva, antropološka revolucija pa je težila k širši preobrazbi posameznikovega vrednostnega sveta, vedenja in odnosa do oblasti. Analiza učbenikov razkriva, kako sta se ta procesa izražala v učbeniškem gradivu, a pri tem je treba upoštevati, da učbeniki predvsem pričajo o normativnih predstavah in vzgojnih ambicijah režima. Sami na sebi torej ne omogočajo neposrednega sklepanja o tem, kako so učenci njihova sporočila sprejemali ali v kolikšni meri so se uresničila v praksi. Kljub tej omejitvi pa je njihova analiza pokazala, da je treba fašistično šolstvo na Primorskem obravnavati ne le v okviru raznarodovalne politike, temveč tudi kot del širšega projekta politične socializacije, v katerem sta bila nacionalna homogenizacija in oblikovanje »novega Italijana« tesno povezana cilja.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Pravni viri

Gazzeta Ufficiale del Regno d'Italia 70, 1929, št. 10.

Učbeniki

Bargellini, Piero; Della Torre, A.: *Il libro della IV classe elementare. Letture*, Roma: La Libreria dello Stato, 1940.

Cottarelli Gaiba, Vera; Oddi, Nerina: *Il libro della prima classe*, Roma: La Libreria dello Stato, 1941.

Četrto berilo za četrti razred občih ljudskih šol, Milano: Luigi Trevisini, 1920.
Gherardini, A.: *Tra monti e colline. Corso di letture per le Scuole Rurali. Classe seconda*, Milano et al.: Antonio Vallardi, brez letnice.
Kleinmayr, Ferdo in Hinko Medič: *Drugo berilo za drugi razred elementarnih šol*, Trst: La Editoriale Libraria, 1925.
Marcati, G. A.: *Fra campi e borghi. Corso di letture per le Scuole Elementari. Classe terza*, Milano: Mondadori, 1929.
Na deželi: čitanka za III. razred slovenskih ljudskih šol, priredil Mario Pasqualis, Milano in Rim: Mondadori, 1928.
Padellaro, Nazareno; Testi, Carlo: *Il libro della terza classe elementare. Letture*, Roma: La Libreria dello Stato, XV.
Petrucci, Alfredo: *L'italiano nuovo. Letture della seconda classe elementare*, Roma: La Libreria dello Stato, XVII (1938).

Literatura

Andri, Adriano in Giulio Mellinato: *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945*, Trst: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994.
Ascenzi, Anna in Roberto Sani (ur.): *Il libro per la scuola tra idealismo e fascismo. L'opera della Commissione centrale per l'esame dei libri di testo da Giuseppe Lombardo Radice ad Alessandro Melchiori (1923–1928)*, Milano: Vita e Pensiero, 2005.
Batič, Matic: »Dell'Italia nei confini / son rifatti gli Italiani«: italijanski fašizem in njegov koncept italianità, *Acta Histriae* 24, 2016, št. 4.
Batič, Matic: Šole govorijo: ideološka dimenzija italijanskih šolskih stavb na Goriškem (1918–1943), *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, 2023, št. 2.
Batič, Matic: Šolska imena kot orodje italijanizacije na Goriškem: primer tolminskega šolskega okrožja, *Šolska kronika* 34, 2025, št. 1.
Bosworth, Richard J. B.: *Mussolini's Italy: Life under the Dictatorship*, London: Penguin, 2006.
Charnitzky, Jürgen: *Die Schulpolitik des faschistischen Regimes in Italien (1922–1943)*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994.
Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
Černe, Milena: Gentilejeva šolska reforma in slovensko šolstvo na Primorskem, 1918–1943. *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, 2023, št. 2, str. 9–31.
Černe, Milena: *Šolstvo na severnem Primorskem v času Italije 1918–1943: katalog k razstavi*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2023.
Černe, Milena: Uničenje slovenske šole pod italijansko fašistično oblastjo na primeru tolminskega nadzornega okrožja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 25, 2025, št. 1.
De Grand, Alexander: Women under Italian Fascism, *The Historical Journal* 19, 1976, št. 4.

Duggan, Christopher: *The Force of Destiny: A History of Italy since 1796*, London: Penguin Books, 2008.
Duggan, Christopher: *Fascist Voices: An Intimate History of Mussolini's Italy*, London: Vintage Books, 2013.
Falasca-Zamponi, Simonetta: *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, Berkeley: University of California Press, 2000.
Galfrè, Monica: *Una riforma alla prova: La scuola media di Gentile e il fascismo*, Milano: Franco Angeli, 2000.
Jevnikar, Martin: Kleinmayr, Ferdo, pl. (1881–1944), *Slovenska biografija*, dostop 15. oktobra 2026, http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi275014/#primorski-slovenski-biografski-leksikon.
Milza, Pierre: *Zgodovina Italije*, Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
Mosse, George L.: *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford: Oxford University Press, 1998.
Moss, M. E.: *Mussolini's Fascist Philosopher: Giovanni Gentile Reconsidered*, New York: Peter Lang, 2004.
Mussolini, Benito: *Doktrina fašizma*, Rim: Novissima, 1941.
Pahor, Drago: *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
Partouche, Beatrice: From Quality to Ideology: Italian Governmental Policies on Primary School History Textbooks (1923–1928) and the International Debate on Cosmopolitan History Teaching, *History of Education Review*, Online first, 2026. DOI: 10.1108/HER-07-2025-0025.
Polenghi, Simonetta: Educating the 'New Man' in Italian Schools during the Fascist Era: Children's Education through Traditional and Totalitarian Models in Images and Texts of Schoolbooks, *Historia Scholastica*, 6, 2020, št. 1.
Sasso, Gennaro: *Le due Italie di Giovanni Gentile*, Bologna: Il Mulino, 1998.
Šah, Maks: Medič, Hinko (1889–1971), *Slovenska biografija*, dostop 13. oktobra 2026, http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi923640/#primorski-slovenski-biografski-leksikon.
Tenerelli, Nicola: Giovanni Gentile e la riforma per una nuova classe dirigente, *Civitas educationis*, 12, 2023, št. 2.
Tul, Vlasta: Arhivsko gradivo o vrtcih na Goriškem v obdobju med obema svetovnima vojnama, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 15, 2006, št. 1.
Tul, Vlasta: Šole, vrtci – brezupna bojišča italijanskih oblasti na slovenski zemlji, *Kronika Rihemberka – Branika II* (ur. Zalka Jereb idr.), Branik, 2006.
Tul, Vlasta: Šola v Grgarju skozi čas, *Grgarski zbornik* (ur. Justina Doljak idr.), Grgar 2009.
Tul, Vlasta: Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljišča leta 1919 do leta 1943, *Tolminski zbornik* 5, 2020.
Turi, Gabriele: *Giovanni Gentile: Una biografia*, Firenze: Giunti, 1995.

1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23917692

Nik Trontelj*

Prof. dr. Vilko Fajdiga in njegov odnos do družbene stvarnosti v Sloveniji po drugi svetovni vojni

Prof. Vilko Fajdiga and his stance on social reality in Slovenia after World War II

Izvleček

Teolog dr. Vilko Fajdiga (1903–1984), dolgoletni predavatelj na Teološki fakulteti v Ljubljani, je eden od pomembnih predstavnikov omenjene ustanove v obdobju po drugi svetovni vojni, saj je na fakulteti poleg pedagoškega in raziskovalnega dela dolga leta opravljal tudi vodstvene službe. V času vsesplošnih napetosti med Katoliško Cerkvijo in državo ter velikih preizkušenj za Teološko fakulteto (leta 1952 je bila izključena iz ljubljanske univerze in javnega šolstva) je veljal za politično zmernega posameznika, ki si je prizadeval za uspešno sobivanje katoličanov s predstavniki nove socialistične stvarnosti in si pridobil zaupanje nosilcev državne oblasti, čeprav se pri tem ni pregrešil zoper svoje krščansko in duhovniško poslanstvo. Pomemben razlog za Fajdigovo t. i. »sredinsko« ali celo »napredno« držo v odnosu do povojnih družbenih sprememb izhaja iz njegove osebne teologije, ki jo je imenoval praktična apologetika. Pri njej je razvijal pastoralni pristop, ki je poudarjal večjo odprtost do sveta zunaj Cerkve in razumevanje ljudi v tedanji sekularizirani družbi. Smernice, ki jih je razvijal na strokovni ravni, so se kazale tudi v njegovem praktičnem delovanju.

Abstract

Theologian Prof. Vilko Fajdiga (1903–1984), a long-time lecturer at the Faculty of Theology in Ljubljana, was one of the important representatives of this institution in the period after World War II, as he, in addition to his teaching and research work, held leadership positions at the faculty for many years. At a time of general tension between the Catholic Church and the state, and of great challenges for the Faculty of Theology (in 1952 it was removed from the University of Ljubljana and public education), he was considered a politically moderate figure who strove for the successful coexistence of Catholics with representatives of the new socialist reality and gained the trust of state authorities, even though he did not compromise his Christian and priestly mission in doing so. An important reason for Fajdiga's so-called »centrist« or even »progressive« stance on post-war social changes stemmed from his personal theology, which he called practical apologetics. In it, he developed a pastoral approach that emphasized greater openness to the world outside the Church and understanding of people in the secularized society of the time. The guidelines he developed at the professional level were also reflected in his practical work.

* Dr. Nik Trontelj, docent, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani; docent, Fakulteta za pravo in ekonomijo, Katoliški inštitut, e-pošta: nik.trontelj@teof.uni-lj.si / nik.trontelj@kat-inst.si.

Ključne besede: Vilko Fajdiga, Teološka fakulteta, socializem, praktična apologetika, pastoralni pristop

Keywords: Vilko Fajdiga, Faculty of Theology, socialism, practical apologetics, pastoral approach.

Uvod

Druga svetovna vojna in zlasti obdobje po njej sta v slovenskem prostoru prinesla mnogo sprememb na družbenem in političnem področju. Raziskovalci se ukvarjajo z različnimi vidiki življenja v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji (in pozneje v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji) in v tem okviru z razmerami v Socialistični republiki Sloveniji. To obdobje je v naši narodni zgodovini na splošno dobro znano.

Razmeroma dobro poznamo tudi posledice uveljavitve novega družbenega reda po drugi svetovni vojni za delovanje slovenskih visokošolskih ustanov, zlasti za Teološko fakulteto v Ljubljani (TEOF), soustanoviteljico Univerze v Ljubljani (UL). Dogajanje v zvezi z njenim postopnim izključevanjem iz okvira univerze so nekateri avtorji v preteklih desetletjih že osvetlili.

Pričujoči razmislek se umešča na širše vsebinsko polje raziskav delovanja TEOF v povojnih letih in želi prispevati k boljšemu poznavanju odnosa med politično oblastjo oziroma novo družbeno stvarnostjo in vodstvom TEOF. To stori z osvetlitvijo znanega predavatelja in dolgoletnega prodekana TEOF, prof. dr. Vilka Fajdiga (1903–84) v njegovi drži do predstavnikov socialistične družbe in politične oblasti s hkratnim upoštevanjem nasprotnega pogleda predstavnikov oblasti na izobraženca, teologa in duhovnika, ki v svojem nastopu do povojne stvarnosti velja za neobičajnega predstavnika Katoliške Cerkve v tistem obdobju. Zanj je značilno, da si je prizadeval za uspešno sobivanje katoličanov s pretežno neverujočimi rojaki in si je zaradi svojega stališča pridobil zaupanje nosilcev državne oblasti.

Osnovni cilj prispevka je pokazati, da je Fajdigova odprta drža do sveta zunaj Cerkve pomembno povezana z njegovo osebno teologijo, ki jo je razvijal v okviru svojega pedagoškega dela na TEOF in jo je imenoval praktična ali pastoralna apologetika. Na njegov odnos do povojne stvarnosti so poleg teološke usmeritve vplivali tudi njegov službeni položaj na tej ustanovi ter širše cerkvene in politične razmere, v katerih je deloval. Pri razlagi njegovega delovanja je zato treba upoštevati tudi prizadevanja Cerkve za urejanje odnosa TEOF z novo oblastjo ter Fajdigovo vlogo v tem procesu. Prispevek pa zagovarja osnovno tezo, da praktična apologetika predstavlja pomemben teološki ključ za razumevanje Fajdigove drže do povojne družbene stvarnosti.

Zanj je bila praktična apologetika krščanski odgovor na zahtevne razmere, v katerih se je znašel slovenski katoličan. Zaradi svojega načina razmišljanja in delovanja ni naključje, da je bil v težkem povojnem obdobju za Cerkev in TEOF

prav Fajdiga izbran za opravljanje vodstvenih služb ter je uspešno prispeval k preoblikovanju TEOF iz državne v zasebno ustanovo.[1] Bil je spoštovan sogovornik na obeh straneh, v Cerkvi in med predstavniki oblasti.

Pri obravnavi Fajdigovega odnosa do povojne stvarnosti upoštevamo različne vire in literaturo. Prispevek razlikuje med sočasnimi arhivskimi in časopisnimi viri, poznejšimi spominskimi zapisi ter zgodovinopisnimi in teološkimi interpretacijami. Viri so nastajali v različnih ideoloških okoljih, zato jih je treba razumeti v kontekstu časa njihovega nastanka. Pri orisu Fajdigove drže imajo posebno težo njegovi lastni zapisi in sočasni arhivski dokumenti, medtem ko so poznejše interpretacije uporabljene predvsem za širšo zgodovinsko umestitev.

Socialistična preobrazba družbe in usoda Teološke fakultete v Ljubljani

Socializem v Jugoslaviji se je po drugi svetovni vojni navdihoval v filozofiji marksizma, ki je postal glavni teoretični temelj delovanja vladajoče komunistične partije.[2] Antropološka utemeljitev človeka kot samozadostnega akterja lastnega preživetja v okviru družbene solidarnosti v marksizmu postavlja za cilj in smisel človeškega življenja proizvodnjo sredstev za življenje, ne pa duhovnosti.[3]

V praksi je jugoslovanski socialistični sistem po letu 1945 postopoma oblikoval lastne politične in gospodarske značilnosti. Razmerje do religije je bilo zaznamovano z načelnim ločevanjem verskih skupnosti od državnih struktur ter z omejevanjem njihovega vpliva v javnosti. Socialistična preobrazba družbe je v odnosu do religije vključevala ukrepe, ki so omejevali njeno vlogo v javnosti in spodbujali sekularizacijo družbenega življenja. V slovenskem prostoru so se te spremembe izrazile tudi v položaju Katoliške Cerkve in njenih izobraževalnih ustanov, saj si je oblast prizadevala marksistične nazore uvesti tudi v šolstvo.[4] Pri nas je vernost po vojni stalno upadala, kar je bila vsaj delno posledica načrtne politike sekularizma.[5]

Pritisk državne politike na Katoliško Cerkev se je na različne načine kazal zlasti v prvih povojnih letih, ko se je posebej slabo godilo duhovnikom. Zgovoren je podatek zgodovinarke dr. Tamare Griesser Pečar, da se je med letoma 1945 in 1961 na zatožni klopi sodišč znašlo kar 429 duhovnikov in redovnikov, od teh je

1 Janez Oražem, Vodstveno delovanje prof. V. Fajdiga, *Bogoslovni vestnik*, 44, 1984, št. 4, str. 431.
2 Dejan Jović, *Yugoslavia: a State that Withered Away*, West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2009, str. 60.
3 Anton Stres, *Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode*, Ljubljana: Slovenska matica, 1987, str. 278.
4 Simon Malmenvall, Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2/3, str. 386.
5 Viljem Pangerl, Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Celje 1991, str. 236.

bilo 339 kazensko obsojenih na zaporne kazni ter 73 na denarne kazni, devetkrat pa je bila izrečena smrtna kazen, ki je bila štirikrat tudi izvršena.[6] Iz tega lahko sklepamo, da se je veliko slovenskih duhovnikov na povojno stvarnost odzvalo negativno in da oblast v njih ni prepoznala lojalnih državljanov. Znani so tudi poskusi oblasti za ustanovitev državne Cerkve, ločene od oblasti Rima, ukinitev cerkvenih šol, ukinitev verouka v šolah, omejevanje verskega tiska, nacionalizacija cerkvenega premoženja, onemogočanje popravljanja cerkva itd. Vsi ti politični ukrepi so bili namenjeni oslabitvi moči edine družbene organizacije, na katero partija ni imela vpliva.[7]

Ker je v središču tega prispevka predstavnik ljubljanske TEOF, je treba posebej omeniti spremembe, ki jih je povojna stvarnost prinesla tej ustanovi. Socialistična oblast je v TEOF prepoznala le svojevrstno versko šolo, ki nima mesta na državni univerzi, zato so bili kmalu narejeni prvi koraki za njeno izključitev iz okvira UL. Novembra 1946 je Komite za šole in znanost izdal okrožnico, v kateri je predvidel tudi izključitev jugoslovanskih teoloških fakultet iz sklopa univerz. TEOF je bila iz univerze izključena leta 1949 in postala samostojna fakulteta, a še vedno pod okriljem javnega šolstva. Naslednji korak je prinesel še izključitev iz javnega šolstva in njeno prevedbo v zasebno ustanovo, in sicer se je to zgodilo z 31. junijem 1952 (junij ima 30 dni).[8]

Okrajni ljudski odbor (OLO) Ljubljana je leta 1957 ugotavljal, da so ukrepi proti Cerkvi in duhovnikom prinesli dobre rezultate:

»Naša večletna politika do klera in cerkve je dala določene rezultate. Da smo dosegli rezultate, smo uporabljali vsa sredstva od šikaniranja do popuščanja […], to je, vodili smo politiko, v kateri so igrali veliko vlogo tudi elementi administrativnega pritiska in kazenskih posegov; zlasti ker smo bili k tem meram prisiljeni zaradi trdoglavosti duhovščine […]. Z našo dosedanjo politiko smo dosegli predvsem to, da smo potisnili cerkev v izrazito defenzivo. Omejili smo širše politično udejstvovanje cerkve ter jo utesnili skoraj v celoti na izrazito cerkvena opravila. Njen politični pomen smo zmanjšali na minimum, potisnili smo jih v ozadje.«[9]

Podobno politiko pritiska in omejevanja je oblast vodila tudi do TEOF, in sicer tudi po njeni izključitvi iz javnega šolstva. Zgoraj citirani dokument ugotavlja kadrovske težave med duhovniki in nizek vpis bogoslovcev na TEOF ter doda: »Ob taki situaciji je lahko izrednega pomena naš uspeh pri preprečevanju dotoka mladine v njihove srednje šole in univerzo.«[10] Predstavniki krajevne oblasti so

6 Nik Trontelj et al., *Težka pot do pravice*, Ljubljana: Družina, 2025, str. 37.

7 Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* , Koper: Lipa, 1995, str. 167.

8 Aleš Gabrič, Izključevanje Teološke fakultete iz Univerze v Ljubljani, *Bogoslovni vestnik*, 63, 2003, št. 2, str. 258–66 .

9 ZAL, LJU 30 Okrajni ljudski odbor Ljubljana, fasc. 128: Referat o naši politiki do Cerkve in klera, str. 5.

10 Prav tam, str. 3.

načrtovali še strožje ukrepe za omejevanje vpisa na TEOF in na druge katoliške vzgojne ustanove: *»Nazadnje je treba opozoriti še na nekaj, s čimer se naše politične organizacije dosedaj niso ukvarjale. To je borba za čimmanjši dotok kadra v bogoslovje, mala semenišča in noviciate.«*[11]

Položaj TEOF je pomemben tudi za razumevanje Fajdigovega delovanja. TEOF, soustanoviteljica UL, je bila od začetka svojega delovanja vključena v slovenski visokošolski prostor, po vojni pa je postopoma izgubila svoj dotedanji položaj. Fajdiga je bil v tem obdobju predavatelj in član vodstva fakultete, zato je njegovo ravnanje treba razumeti tudi v luči odgovornosti za delovanje in prihodnost TEOF v spremenjenih institucionalnih razmerah.

Oris Fajdigove drže do družbenih razmer v Sloveniji po drugi svetovni vojni

V okoliščinah povojne socialistične preobrazbe in zaostrenih odnosov med državnimi oblastmi in Katoliško Cerkvijo imamo lik duhovnika, predavatelja s TEOF, dr. Vilka Fajdige, ki ne sodi v pričakovani okvir nespravljivega nasprotja med političnimi predstavniki in duhovščino. Po koncu vojne se je inteligenci praviloma slabo godilo, vendar Fajdiga ni bil deležen nobene kazni, sodnega pregona ali druge vrste pritiska, čeprav je bil pomemben in zelo izpostavljen duhovnik, teolog in pisatelj, ki je užival določeno zaupanje s strani državnih voditeljev. Zakaj je bilo tako?

Najprej nanizajmo nekaj življenjepisnih podatkov Vilka Fajdige.[12] Rojen je bil 22. junija 1903 v Radovljici. Na TEOF je študiral teologijo v letih 1922–27. Po duhovniškem posvečenju (1926) je študij nadaljeval v Parizu, kjer je leta 1928 na Sorboni (Sorbonne Université) pridobil diplomo iz etnologije, leta 1929 pa je na Katoliškem inštitutu v Parizu (Institut Catholique de Paris) doktoriral iz teologije z disertacijo o primerjavi budističnega in krščanskega moralnega nauka. Po vrnitvi v domovino je bil od leta 1933 katehet na III. državni realni gimnaziji v Ljubljani (Gimnazija Bežigrad), kjer je poučeval do leta 1943. Nato je postal visokošolski učitelj za veroslovje in misiologijo na TEOF, kjer je nasledil umorjenega Lamberta Ehrlicha. Na TEOF je predaval vse do leta 1980. Med letoma 1950 in 1968 je bil prodekan, v letih 1968/70 pa dekan. Kot profesor na TEOF je pri krščanskem veroslovju poleg temeljne (teoretične) apologetike od leta 1950 poučeval tudi praktično ali pastoralno apologetiko, ki je bila tedaj novost v osnovnem bogoslovju. Tako je že pred reformo drugega vatikanskega cerkve-

11 Prav tam, str. 11.

12 Nik Trontelj, s. v. »Fajdiga, Vilko«, *Slovenska biografija*, Ljubljana: SAZU, 2023, https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1024840/ (pridobljeno: 16. 7. 2026)

Profesorski zbor z maturanti III. državne realne gimnazije v Ljubljani, junij 1935. Dr. Fajdiga sedi drugi z leve (NUK, Zbirka upodobitev znanih Slovencev).

nega zbora (1962–65) poudarjal pomen humanističnega oznanjevanja vere, ki upošteva položaj sodobnega človeka. Fajdiga je tako več desetletij deloval v slovenskem vzgojno-izobraževalnem prostoru: najprej kot srednješolski katehet, nato kot visokošolski učitelj in nazadnje tudi kot vodstveni predstavnik TEOF. Umrl je 5. avgusta 1984 v Ljubljani.

Fajdigovo delovanje je mogoče umestiti v širši razvoj slovenskega visokega šolstva. Na TEOF je ostal skoraj štiri desetletja, pri čemer ni opravljal le pedagoškega in raziskovalnega dela, ampak je bil skoraj dve desetletji tudi član njenega vodstva. Njegova pedagoška dejavnost je zato pomembna za razumevanje njegovega širšega vpliva: praktične apologetike ni oblikoval le kot oseben teološki pogled, ampak jo je od leta 1950 vključeval tudi v visokošolski študij. S tem je svoje razumevanje odnosa med krščansko vero in sodobnim človekom posredoval bodočim duhovnikom in drugim študentom teologije. Njegovo delovanje tako predstavlja primer prepletanja pedagoškega, teološkega in vodstvenega poslanstva TEOF v enem izmed najbolj zahtevnih obdobij njenega delovanja.

Vrnimo se k vprašanju, zakaj Fajdiga ni sodil med duhovnike, ki jih je imela povojna oblast za državne sovražnike in jih je na različne načine preganjala. Postavljamo tezo, da je Fajdiga v času vsesplošnih napetosti med Katoliško Cerkvijo in državo ter velikih preizkušenj za TEOF veljal za politično zmernega posameznika, ki si je kot posameznik, duhovnik in uslužbenec TEOF prizadeval za uspešno sobivanje katoličanov s predstavniki nove socialistične stvarnosti ter si

je zato pridobil naklonjenost nosilcev državne oblasti, čeprav se pri tem ni pregrešil zoper svoje krščansko in duhovniško poslanstvo. Kot takšnega ga potrjujejo zgodovinski viri in strokovna literatura.

Slovensko zgodovinopisje ga umešča v krog tako imenovane »napredne duhovščine«, ki so jo v povojnem obdobju sestavljali znani duhovniki Maks Miklavčič, Janez Fabijan, Vilko Fajdiga, vsi profesorji na TEOF, pa tudi pisatelj Franc Saleški Finžgar in jezikoslovec Jakob Šolar.[13] Povezovalo jih je osebno prijateljstvo. Znani so bili njihovi nedeljski kvartopirski krožki pri Finžgarju v Trnovem.[14] V to družbo lahko štejemo tudi ožja Fajdigova sodelavca, dolgoletnega dekana TEOF Stanka Cajnkarja in frančiškana Romana Tominca, s katerim je v nekaj primerih vodil duhovne vaje in pogrebe, kar dokazuje njuno bližino. Ti in drugi napredni duhovniki so julija 1945 sestavili tako imenovano lojalnostno izjavo duhovnikov ljubljanske škofije slovenski in osrednji vladi v Beogradu ter se zavzeli za sodelovanje Cerkve z državo pri doseganju družbene pravičnosti.[15]

Tudi v sočasnih zgodovinskih virih je Fajdiga označen za »sredinskega«. Argentinski Slovenci so leta 1952 v *Svobodni Sloveniji* poročali, da bo službo prorektorja v bogoslovnem semenišču nastopil »*sredinec dr. Vilko Fajdiga*«.[16] Tedaj je bilo namreč treba na zahtevo ljudske oblasti zamenjati vodstvo semenišča, zato je ljubljanski škof Anton Vovk vodstveno mesto ponudil Fajdigi, a je ta ponujeno mesto odklonil z obrazložitvijo, da se želi kot prodekan posvetiti predvsem TEOF.[17]

V čem je bil Fajdiga v odnosu do družbene stvarnosti po drugi svetovni vojni »napreden« ali »sredinski«?

Medtem ko je bila velika večina duhovnikov med vojno nasprotna Osvobodilni fronti (OF), je obstajala tudi manjša skupina tistih, ki so bili nasprotni protirevolucionarnemu taboru. Imensko smo jih navedli zgoraj in mednje sodi, kot je že leta 1951 zapisal dr. Stanislav Lenič, tudi Fajdiga.[18] Vendar to ni nujno pomenilo, da je bil Fajdiga na drugi strani podpornik OF in povojne politične ureditve. Ne poznamo vira z njegovim lastnim priznanjem podpore OF. Prej smemo reči, da je bil sredinski v pravem pomenu besede. Do povojne stvarnosti res ni bil negativno razpoložen, a ga nikakor ni možno uvrstiti med partizanske duhovnike, ki so bili po vojni vdani oblasti in so jo dejavno podpirali, kot npr. dobro znani Metod Mikuž, Jože Lampret, Lojze Žabkar, Anton Bajt, Franc Šmon idr. Idejno se ni nikdar istovetil z ideali revolucije in povojne državne politike.

13 Tamara Griesser Pečar, *Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora*, Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1997, str. 21.

14 Janez Bogataj, Mihael Glavan, *Franc Saleški Finžgar: vera v resnico, lepoto in pravico*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021, str. 130.

15 Tamara Griesser Pečar, Vprašljivi osnutek pisma, *Družina*, 4. 5. 2008, str. 27. Ni sicer znano, če je pri izjavi sodeloval dr. Fajdiga.

16 *Svobodna Slovenija*, Bogoslovno semenišče, 7. 8. 1952, str. 3.

17 Oražem 1984, str. 431.

18 Griesser Pečar 1997, str. 163.

Fajdiga je med vojno večkrat celo obsodil socializem in komunizem v slovenskem narodu. Julija 1943 je v homiliji ob praznovanju praznika sv. Cirila in Metoda dejal: *»In sedaj ti vstane ne vem kateri moderni pogan in govori, da je krščanstvo narodom prineslo sužnost in da jih je napravilo še bolj nesrečne. Tako ti govori brezbožni komunizem, tako tudi brezbožni narodni socializem.«*[19]

Na seji škofijskega misijonskega sveta je junija 1943 trdil, da so se prebivalci Ljubljane zaradi razočaranja nad duhovniki obrnili h komunizmu, in izjavil, *»da je komunizem kazen za neizpolnjeno dolžnost katoličanov in posebno duhovnikov«*.[20] Tik pred koncem vojne je s sklicevanjem na papeške okrožnice obsodil revolucijo kot sredstvo prevzema oblasti, a poudaril, da Cerkev ne sovraži komunistov, sicer svojih največjih sovražnikov.[21]

V povojnih letih ni bistveno spremenil svojih pogledov. Kot kristjan se je v veri nenaklonjenem ozračju zavzemal za versko svobodo. Leta 1951 se je odzval na vsebino *Biltena*, glasila duhovnikov članov OF, ki je napadalo Vatikan in vsaj mestoma pozivalo k odpadu slovenske krajevne Cerkve od Rima. Fajdiga je komentiral: *»Saj je vse lepo: hočemo v nov soc. red, hočemo pravico. Nočemo pa, da nas spravijo proč od dela za Boga. V stvari vere nas pa naj v miru pustijo.«*[22]

Poznejše pričevanje Egidije Vindšnurer iz leta 1999 ponuja pogled na Fajdigovo osebno stališče do OF. Gospa Vindšnurer je hčerka veroučiteljice Pavle Urankar, ki so jo pripadniki Varnostno-obveščevalne službe (VOS) 9. marca 1944 v Kamniku likvidirali skupaj z veroučiteljico Vando Fajdiga, rodno sestro dr. Fajdige. Na vprašanje, kako je Vilko po vojni sprejel novico o umoru sestre Vande,[23] ko je v Ljubljani skoraj splošno veljalo, da je bolj privrženec OF kakor domobrancev, je gospa Egidija odgovorila: *»To pa ne drži! Prof. Vilko je bil velik narodnjak, predvsem pa pravi kristjan in pravi duhovnik. Veliko je molil, zaupal je in znal odpuščati! V sebi pa je hudo trpel. Kadar je prišel domov in šel v mamino sobo, je mnogokrat jokal pred slikami svojih rajnih. Kljub vsemu pa je vlival pogum in optimizem vsej svoji strti družini. Vsi Fajdigovi so bili izrazito apolitični.«*[24]

Kljub določeni kritičnosti je Fajdiga skladno s krščanskim prepričanjem načelno spoštoval in sprejemal državno oblast, kar pa ni pomenilo avtomatičnega

19 NŠAL, ŠAL Zapuščine Fajdiga Vilko, fasc. 191: Ob sliki sv. Cirila in Metoda, str. 2.
20 Prav tam: Dnevni red 1. seje Škofijskega misijonskega sveta.
21 Vilko Fajdiga, Ali je res Cerkev odpovedala, *Koledar Družbe sv. Mohorja: za navadno leto 1945*, 1944, str. 41.
22 Griesser Pečar 1997, str. 25–26. Avtorica navaja arhivski vir: AMNZ, Dokumenti Sove, II, 010721.
23 Vest o likvidaciji je bila dolgo varovana skrivnost. Kraj njunega pokopa do danes ni znan.
24 Marijan Smolik, Učiteljici verouka, žrtvi VOSA v Kamniku 1944, *Zaveza*, 1999, št. 2, str. 47. https://www.zaveza.si/zaveza/uciteljici-verouka-zrtvi-vosa-v-kamniku-1944/ (pridobljeno: 28. 7. 2026)

strinjanja z njeno politiko.[25] To je bilo dovolj, da je bil razmeroma dobro zapisan pri oblasteh. V že omenjenem dopisu OLO Ljubljana beremo: *»Mi ne potrebujemo politične podpore klera, posebno ne kakih političnih uslug, zahtevamo le to, da se sprijaznijo z našim obstajanjem in da imajo do nas lojalen odnos.«*[26] Fajdiga je temu pogoju s svojo držo zadostil. Vendar osebnega razpoloženja profesorja Fajdige do povojne stvarnosti ni mogoče v globini razumeti brez upoštevanja njegove osebne teologije, ki jo bomo predstavili v zadnjem poglavju.

Iz zgornjega prikaza je na splošno razvidno, da v odnosu Fajdige do povojnih razmer ni šlo za posebno naklonjenost ali zagovor državnih oblasti. Kot duhovnik je bil v vsakem trenutku v nevarnosti, da pri predstavnikih oblasti pade v nemilost. To se je večkrat tudi zgodilo. V naslednjem poglavju bomo predstavili nekaj primerov, ki kažejo določene napetosti v odnosu med državo in Fajdigo ter potrjujejo, da Fajdiga nikakor ni bil režimski človek, čeprav bomo v poglavju zatem videli tudi pozitivne zglede njegovega družbenega sožitja in kooperativnosti s tedanjo oblastjo.

Napeti odnosi med Fajdigo in državnimi oblastmi

S pomočjo naslednjih primerov bomo pokazali, da v odnosu med Fajdigo in povojno politiko ni šlo vedno za mirno sožitje, temveč je Fajdiga s svojim zavzetim krščanskim in duhovniškim delovanjem naletel tudi na ovire ter prišel v nasprotje s pričakovanji državnih oblasti. Po likvidaciji sestre Vande (1944) je bil v vosovskih dokumentih označen za belogardista le zaradi svojega duhovniškega stanu: *»Njen brat je duhovnik in kot tak belogardist.«*[27]

Fajdiga je takoj po vojni prevzel vodenje uredništva verskega lista *Oznanilo*, tednika, ki ga je izdajal Škofijski ordinariat v Ljubljani in je izhajal do leta 1952. Pri svojem urednikovanju je bil ves čas povezan z generalnim vikarjem, poznejšim škofom Antonom Vovkom, ga seznanjal z vsebinami, gostil na družabnih srečanjih Oznanila v Martuljku ipd. Čeprav je Fajdiga vedel, da ne sme pisati o nasprotjih med vlado in Cerkvijo, je list že leta 1946 skoraj prenehal izhajati, ker je »zmanjkovalo papirja«.[28] Ozna je Vovku na zaslišanju 4. avgusta 1949 očitala, da Oznanilo ne objavlja ničesar v prid OF.[29] Publikacijo so v zapor ilegalno prejemali tudi obsojeni duhovniki. Zaradi vsega tega so delavci tiskarne *Slovenskega*

25 Krščansko razumevanje božjega izvora državne oblasti (Rim 13,1-7) izhaja iz dejstva človeka kot družbenega bitja, ki v skladu z božjim načrtom živi v skupnosti in oblikuje vodstvene službe za urejenost svojega življenja.

26 ZAL, Referat o naši politiki do Cerkve in klera, str. 8.

27 Smolik 1999, str. 47.

28 *Ave Maria*, Pet številk nabožnega lista, 1946, št. 3, str. 24–25.

29 Anton Vovk, *V spomin in opomin* (ur. Blaž Otrin), Ljubljana: Družina, 2003, str. 447.

poročevalca, kjer se je tiskalo Oznanilo, po sedmih letih izhajanja sklenili, da nočejo več tiskati reakcionarne literature.[30]

Fajdiga je v času urejanja omenjenega glasila v povojnih letih večkrat prišel navzkriž s predstavniki oblasti in socialistično mislečo družbo. Prvo zamero si je nakopal s pridigo v cerkvi sv. Krištofa v Ljubljani, kjer je septembra 1947 izjavil: *»Naj ženini, ki se nameravajo poročiti samo civilno, še nekoliko počakajo.«*[31] *Ljudska pravica* je to označila za hujskanje proti državi, ki je vpeljala civilno poroko in namigovanje o skorajšnjem koncu ljudske oblasti. *»Tako je postal gospod protiljudski duhovnik.«*[32]

Druga, še večja zamera oblasti je prišla leta 1948, ko se je celotno uredništvo Oznanila vpisalo v Cirilmetodijsko društvo (CMD) katoliških duhovnikov LRS, stanovsko društvo, s katerim je tedanja oblast želela razdvojiti Cerkev in omejiti vpliv Vatikana.[33] Le Fajdiga si je premislil in se ni pridružil CMD ter zato tudi ni mogel napredovati na TEOF, ki je bila tedaj še del univerze in javnega šolstva.[34] Pozneje je sicer moral po sili razmer vsaj posredno sodelovati s CMD, denimo, ko je maja 1952 škofu Vovku v imenu dekana Cajnkarja, enega od soustanoviteljev CMD,[35] prinesel izjavo CMD o tržaškem vprašanju v pregled in pridružitev.[36]

Fajdiga je bil v medijih znova napaden avgusta 1952, ko se je v Šmarju na Dolenjskem pripravljalo novomašno slavje, ki naj bi se ga udeležil kot nekdanji šmarski kaplan, kjer je deloval v letih 1929–30. Avtor zapisa v *Slovenskem poročevalcu* je dogodek povezoval z belogardizmom in Fajdigi očital, da je vzgojil tamkajšnjo mladino, ki se je *»tako krasno izkazala, ko je dorastla«,* in da si je s tem pridobil neslavne zasluge.[37] Pisec še spomni, da je imel Fajdiga leta 1942 pred dijaki spominski govor za Lambertom Ehrlichom, kar je bilo skoraj neodpustljivo.[38]

Verjetno je Ozna zaradi vsega navedenega in podobnega na zaslišanju Antona Vovka 4. avgusta 1949 izrekla: *»... nam dr. Fajdiga ni več všeč.«*[39]

---

30 Prav tam, str. 68.

31 *Ljudska pravica*, Izrabljanje vere za namigavanje na spremembe pri nas, 14. 9. 1947, str. 6.

32 *Ameriška domovina*, Dr. Vilko Fajdiga, 24. 10. 1947, str. 3.

33 Verjetno je šlo za pristop k predhodni organizacijski strukturi duhovnikov članov OF, iz katerih je 20. septembra 1949 formalno nastalo Cirilmetodijsko društvo (CMD). Glej: Tamara Griesser Pečar, Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS in »ljudska oblast« med najhujšo represijo, *Bogoslovni vestnik*, 77, 2017, št. 2, str. 426.

34 France Martin Dolinar, *Ljubljanska škofija v dokumentih (nad)škofa Antona Vovka Svetemu sedežu 1945–1963*, zb. Viri, 44, 2021, str. 36.

35 Med predavatelji na TEOF je v začetnih povojnih letih prišlo do vprašanja, kdo bo vstopil v CMD, da bi TEOF ohranila strateško pozicijo v odnosu do režima. Tak profesor pa si je tako zaprl pot do napredovanja ali odlikovanja v cerkvenem okviru. »Žrtvoval« se je Stanko Cajnkar, poznejši dolgoletni dekan, ki je bil nato v stalnem navzkrižju med pričakovanji oblasti in vesoljne, rimske Cerkve. Glej: Janez Juhant, Tranzicijsko poslanstvo Teološke fakultete, *Zaveza*, 27, 2017, št. 104, str. 99–105.

36 Vovk 2003, str. 231.

37 *Slovenski poročevalec*, Nova maša ali politična manifestacija, 23. 8. 1952, str. 8.

38 Prav tam.

39 Vovk 2003, str. 446.

Izrazi zaupanja oblasti do Fajdige

Kljub navedbam v prejšnjem poglavju se spomnimo, da Fajdiga na splošno velja za duhovnika, ki je v povojni stvarnosti uspešno sobival s predstavniki oblasti in celotno družbo. Res se je pogled državnih struktur nanj spreminjal in se je v nekaterih primerih pokazalo nezadovoljstvo z njegovimi posameznimi dejanji, vendar je bilo vrednotenje Fajdigove naklonjenosti povojni stvarnosti pretežno pozitivno. Znova navedimo nekaj zgodovinskih virov, ki to potrjujejo in imajo celo večjo težo od posameznih primerov negativnega pogleda na Fajdigo, saj kažejo na celovito in splošno podporo njegovi osebi.

Ker je Fajdiga pripadal krogu duhovnikov, ki naj bi po mnenju nekaterih avtorjev simpatizirali z OF,[40] je že takoj po vojni veljal za predstavnika Cerkve, ki mu oblast zaupa. Izrecno je omenjen kot eden od avtorjev osnutka novoletne poslanice iz decembra 1945, ki naj bi jo tedanji generalni vikar Vovk objavil za vernike. Prvi osnutek so sestavili Janez Fabijan, Vilko Fajdiga, Maks Miklavčič in Roman Tominec, drugega pa Finžgar. Generalni vikar Vovk je oba osnutka zavrnil.[41] Lahko si predstavljamo, da je šlo za vsebino, ki je pretežno sledila pogledom oblasti na delovanje Katoliške Cerkve med vojno in njeno vlogo v novi državi, saj so jo sestavili isti posamezniki kot že omenjeno lojalnostno izjavo iz julija 1945. Šlo je tudi za kritičnost do škofa dr. Gregorija Rožmana. Ozna je zadovoljno ugotavljala, da so Fajdiga in drugi menili, da bo moral Rožman po sodnem procesu odstopiti.[42] Omenjeni duhovniki Rožmanu niso bili naklonjeni[43] in so bili tudi zato »na pravi strani«.

Poseben izraz zaupanja oblasti do Fajdige se je pokazal ob večkratnih prizadevanjih za to, da bi postal ljubljanski škof. Ko je bila 14. septembra 1945 seja škofovske konference v Zagrebu, so nekateri mislili, da bo tedaj zaradi begunstva ordinarija Rožmana postavljen nov ljubljanski škof. Po Vovkovem pričevanju, ki je leto pozneje postal ljubljanski pomožni škof, si je Vlada LRS želela, da bi to postal *»dr. Miklavčič ali vsaj dr. Fajdiga«*.[44] To izkazuje visoko zaupanje do Fajdige, čeprav očitno šele v drugi vrsti za Miklavčičem. Potem ko oblast zaradi upornosti ni bila zadovoljna z delovanjem škofa Vovka, mu je Ozna na zaslišanju 11. avgusta 1949 predlagala odstop z mesta ljubljanskega škofa in mu rekla, da obstajajo še bolj inteligentni kandidati: *»... dr. Trstenjak,[45] dr. Janžekovič[46] in dr. Fajdiga, ki so lahko škofje.«*[47] Fajdiga je bil še jeseni 1962 med kandidati za ljubljanskega

40 Nikolaj Jeločnik, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945 I*, 2. izd., Ljubljana: samozaložba [Stane Kos], 1994, str. 219.
41 Vovk 2003, str. 449.
42 Prav tam, str. 448.
43 Griesser Pečar 2008, str. 27.
44 Vovk 2003, str. 71.
45 Anton Trstenjak (1906–1996), predavatelj psihologije na TEOF.
46 Janez Janžekovič (1901–1988), predavatelj filozofije na TEOF.
47 Vovk 2003, str. 453.

Teološka fakulteta v Ljubljani okoli leta 1975
(NŠAL, NŠAL 107, Fotografska zbirka, PK).

pomožnega škofa, kot je poročal Boris Kocjančič, predsednik komisije za verska vprašanja.[48]

Čeprav Fajdiga nikoli ni postal škof, je oblast vsaj posredno imela vpliv na njegovo vodstveno službo na TEOF. Svoje mesto prodekana je zasedel po tem, ko je Verska komisija leta 1950 uveljavljala veto na volitve vodstva TEOF in dosegla, da sta po ponovljenih volitvah vodstveni mesti zavzela Cajnkar in Fajdiga ter ustanovo v svojih vlogah vodila skoraj 20 let.[49] Pomenljivo je tudi to, da je škof Vovk potem, ko je oblast leta 1952 zahtevala zamenjavo v vodstvu ljubljanskega semenišča, službo prorektorja ponudil Fajdigi, ki bi zadostil pričakovanjem oblasti, vendar Fajdiga te službe, kot že omenjeno, ni sprejel.

Kako je na odnos med Cerkvijo in državo gledal sam, razberemo iz njegovega pogovora, objavljenega v *Slovenskem poročevalcu* decembra 1952. Pogovor sodi v čas po enostranski prekinitvi diplomatskih odnosov Jugoslavije z Vatikanom. Čeprav nastopi kot prodekan TEOF, vendarle do izraza pridejo tudi njegovi osebni pogledi. V svojem modrem, znova nekako »sredinskem« nastopu

48 Griesser Pečar 1997, str. 30.
49 Oražem 1984, str. 431.

poudari pomen medsebojnega zaupanja, priznanja napak na obeh straneh in pohvale drug drugega. Na eni strani poudari krščansko pripadnost državni oblasti, ko pravi, *»da tudi verniki ne smejo pozabiti, da se naše družbeno življenje razvija na temeljih, ki jih je položila socialistična revolucija in so formulirani z Ustavo ter so zato obvezni za vse državljane«*.[50] Na drugi strani pa zagovarja stališče do svobode veroizpovedi, ko poudari evangeljski načelo: *»Dajte torej cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je Božjega.«* (Mt 22,21b) Za tisti čas s skoraj tvegano izjavo pove: *»Četudi bi nosilci oblasti imeli drugačen svetovni nazor kakor verniki, jih je treba spoštovati in ubogati, dokler ne bi zahtevali pokorščine zakonom, ki bi bili nasprotni božjemu zakonu.«*[51] Čeprav bi njegov pozitiven nastop do tedanje oblasti v okviru tega pogovora lahko vrednotili z različnih zornih kotov, ni možno zanikati dejstva, da je načela, ki jih je zagovarjal kot teolog, udejanjal v svojem konkretnem delovanju. Kot praktični apologet je želel biti odprtega srca do drugačnih, neverujočih in jim tako v pozitivni luči predstaviti držo kristjana.

Praktična apologetika kot teološki okvir Fajdigovega odnosa do družbene stvarnosti

Fajdiga je bil eden prvih slovenskih teologov, ki je vero želel izraziti z večjim upoštevanjem sodobnih družbenih okvirov in je prepoznal pomen dialoga v njenem oznanjevanju. Prepričan je bil, da za uspešno širjenje vere v sodobnem času ni dovolj naštevati dokaze za resničnost verskih resnic, ampak se približati človeku v položaju, kjer je, in mu predstaviti vero kot vrednoto. Zato je priporočal širokosrčno komunikacijo z ljudmi, kar bo najboljša razlaga krščanstva. Če bo kristjan pristopal do konkretnega človeka z upoštevanjem njegovih posebnosti, mu bo lahko na bolj privlačen način predstavil krščansko vero. Komunikacija s svetom je bila v ospredju Fajdigove misli.[52]

Fajdiga je svoja teološka spoznanja razvijal kot predavatelj na TEOF, kjer je praktično apologetiko od leta 1950 predaval v okviru študijskega predmeta Krščansko in primerjalno veroslovje. Ob tem se je navdihoval pri tujih teologih, ki so že v prvi polovici 20. stoletja razvijali tako imenovano integralno apologetiko s teoretičnim in praktičnim (pastoralnim) razmislekom o človekovi veri. Njegova vizija je bila zlasti v našem prostoru pionirska, saj tedaj ni bilo običajno, da bi si teologi posebej prizadevali za sogovorniku naklonjeno metodo verskega oznanjevanja. Fajdiga je priporočal pozitiven odnos do sogovornikov v različnih kontekstih zunaj krščanstva, do neverujočih, pa tudi do nekatoliških kristjanov in nekristjanov.

50 *Slovenski poročevalec*, Prodekan teološke fakultete o odnošajih med državo in Cerkvijo, 25. 12. 1952, str. 2.

51 Prav tam.

52 Drago Ocvirk, Praktična apologetika Vilka Fajdiga, *Bogoslovni vestnik*, 44, 1984, št. 4, str. 428.

Težko je podati sodbo, zakaj je Fajdiga svoje najboljše akademske moči po drugi svetovni vojni namenil razvoju praktične apologetike. Ob tem se sprašujemo, ali je na to vplivala povojna resničnost, v kateri je živel. Pri pregledu njegove bibliografije je jasno, da najzgodnejša objava o praktični apologetiki sega v leto 1949, ko je pripravil slovensko izdajo študijske skripte teologa Sebastiaana Trompa z naslovom *Fundamentalna teologija*. V njej je prvič bežno predstavil pomen praktičnega delovanja pri dokazovanju resničnosti krščanstva.[53] Čez dve leti je izdal svoje največje delo *Pot do vere* (1951), ki je celovit prikaz praktične apologetike.[54] V naslednjih letih je objavil še več študijskega gradiva in člankov s tega področja.

Domnevamo, da je kot pravi apologet in fundamentalni teolog prepoznal izzive časa in je iskal način za prepričljivo predstavitev krščanske vere v danem družbenem okolju ter je pri tem izhajal iz osebnega humanizma in svoje notranjosti, v kateri je utripalo resnično katoliško srce.[55] Zaradi globokega osebnega socialnega in pastoralnega čuta, ki se ga je navzel od kardinala Jeana Verdiera v svojih pariških letih, je kot strokovnjak svojo pot našel v praktični apologetiki, za katero je menil, da bo najbolje oblikovala kristjana za življenje v tedanji družbeni stvarnosti.

Praktične smernice za oblikovanje kristjanove drže do povojne stvarnosti

Fajdigove smernice za oblikovanje drže kristjana v konkretnem življenju najdemo v njegovi knjigi *Pot do vere* (1951) s podnaslovom *Osebnost in delo praktičnega apologeta*.[56] Knjiga je bila namenjena slovenskemu kristjanu tistega časa, duhovnikom in vernikom. Cilj je bil opolnomočenje kristjanov za delovanje v družbi v znamenju dialoga in dobrodelnosti. V knjigi oriše ideje in pristope, ki naj bi kristjane vodili pri njihovem delovanju v svetu. Iz vsebine je možno razbrati, da je posebej upošteval izzive konkretnega okolja, v katerem je živel. Prav ta knjiga najbolje povzema njegov celotni program in predstavlja temelj za osebno delovanje v povojni stvarnosti. Izpostavimo nekaj vidikov, ki nam bodo pomagali razumeti osebno teologijo Vilka Fajdige.

---

53 Sebastiaan Tromp, *Fundamentalna teologija* (prir. Vilko Fajdiga), Ljubljana: Teološka fakulteta, 1949, str. 5.

54 V naslednjih letih je izdal več predelanih izdaj svojega dela. V tretji predelani izdaji (1971) je znova izrazil prepričanje, da so načela praktične apologetike prava pot za Cerkev v sodobnem svetu. Glej: Vilko Fajdiga, *Praktična apologetika: de appetibilitate revelationis christianae*, 3. pred. izd., Ljubljana: Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev, 1971, str. 313.

55 *Družina*, Nerazdružno povezan z življenjem Cerkve, 9. 8. 1984, str. 6.

56 Gre za publikacijo s preprosto vezavo 208 tiskanih strani, ki po videzu bolj spominja na študijsko skripto kot na knjižno delo.

Zgodovinskih razmer ni zanemaril ali olepševal, temveč se je trudil do njih zavzeti pozitivno stališče. V kristjanih je skušal prebuditi čut za narodno pripadnost in jim pokazati pomembno mesto, ki ga imajo v družbi. Na splošno se je zavedal, da je bil to čas religiozne revščine.[57] Prav zato je poslanstvo kristjana, da v svojo okolico prinaša krščanske vrednote, kot je na primer narodna požrtvovalnost, ki je človek po naravnem vzgibu ni zmožen. Kristjan s svojo vero dviguje celotno družbo.[58] Da bo to lahko storil, mora razumeti razmere, v katerih živi. Fajdiga meni, da se mora kristjan potopiti v resničnost svoje dobe in družbeno življenje ter čisto konkretna socialna gibanja, ki določajo človeka.[59] Fajdiga je mislil na komunizem in druga svetovna gibanja. Vernik se mora zanimati za gospodarske, politične in idejne značilnosti svojega naroda in države.[60] Le tako se bo lahko približal človeku na razumljiv način in skupnosti, od katere prejema, tudi vračal.[61]

Da v Fajdigovi misli ni šlo za prazen idealizem, je jasno iz njegovega osebnega delovanja pa tudi iz zapisov v omenjeni knjigi, kjer opozarja na previdnost pri vrednotenju družbenih sistemov: »*Opozoriti pa je treba, da mora biti praktični apologet v presoji socialnih gibanj in hotenj zelo nepristranski. Malo kje bi se namreč mogel tako motiti kakor v presoji vrednosti ali izgube pri posameznih socialnih gibanjih. Ta gibanja so namreč po svoji naravi, pa tudi zgodovina to potrjuje, redno najbližja tako imenovanim političnim gibanjem, pri politiki pa ne gre toliko za resnico in pravico kakor za zmago enega tabora nad drugim, in to z vsemi, dovoljenimi in nedovoljenimi sredstvi.*«[62]

Prav tako je dosledno poudarjal, da oznanjevalec v svojem delovanju kljub velikodušnemu pristopu nikoli ne sme sprejeti greha in zmote.[63]

Fajdigovo praktično apologetiko je treba razumeti v okviru strokovnega področja apologetike in osnovnega bogoslovja, ki ima od nekdaj nalogo, da izrazi krščansko vero in poveže versko življenje s konkretno kulturo, ki obdaja kristjane. Če kristjani ne bodo poznali okoliščin, bo njihov nastop nerazumljiv in tako bi, kot pravi Fajdiga, po pravici »*veljali za zaostale in konservativne ali reakcionarne*«.[64] S to sodbo posredno označi tiste, ki so za vsako ceno zavračali družbene spremembe.

Kako naj kristjani delujejo? Z držo ponižnosti. Fajdiga je veliko poudarjal, naj kristjan ne bo »gospod«. Laiki naj svoje službene obveznosti opravljajo nesebično in skromno. Posebej strog je do duhovnikov: »*Če pričakujemo od laika […],*

57 Vilko Fajdiga, *Pot do vere: osebnost in delo praktičnega apologeta*, Ljubljana: s. n., 1951, str. 138.
58 Prav tam, str. 114.
59 Prav tam, str. 50.
60 Prav tam, str. 27.
61 Prav tam, str. 41.
62 Prav tam, str. 50.
63 Prav tam, str. 24.
64 Prav tam, str. 44.

da je nesebičen in ves ubog, koliko bolj je treba to zahtevati od duhovnika-apologeta.«[65] Duhovniki naj v pridige ne vnašajo strankarsko političnih in gospodarskih zadev, temveč spregovorijo o krščanski resnici na način, da jo bodo poslušalci radi sprejeli.[66]

Fajdiga posebej poudari sočutje do neverujočih. S tistimi, ki so se »iz političnih, zmotno znanstvenih ali socialnih razlogov« oddaljili od vere in Cerkve, je treba biti usmiljen, saj je krivda za njihovo stanje tudi na strani vernikov in voditeljev Cerkve.[67] Kristjan je človek za vse, ne le za »naše«, ki hodijo v cerkev.[68] Zlasti to velja za duhovnike, ki jim morajo biti enako ljubi vsi ljudje, ne glede na to kateri stranki pripadajo in ali hodijo v cerkev ali ne.[69]

Sklep

Dr. Vilko Fajdiga je po drugi svetovni vojni veljal za zagovornika dialoga med novo oblastjo in Cerkvijo.[70] Vendar njegove drže ni mogoče razložiti zgolj z osebnim političnim prepričanjem, službeno diplomacijo ipd**.** Njegovo stališče in delovanje je mogoče pomembno povezati z osebno teologijo, ki jo je zavzeto razvijal ter je postala »*summa njegovega teološkega ustvarjanja in življenjsko delo*«.[71] To je bila tako imenovana praktična apologetika, ki je želela krščanstvo predstaviti kot dodano vrednost za družbeno in osebno življenje. Praktična apologetika je Fajdigi omogočala razmišljanje o krščanskem oznanjevanju v konkretnih družbenih razmerah ter je poudarjala poznavanje sodobnega človeka in odprtost za dialog. V tem smislu predstavlja pomemben ključ za razumevanje njegovega odnosa do povojne družbene stvarnosti. Uresničevanje praktične apologetike mu je omogočilo, da se je približal družbeni stvarnosti in je veljal celo za naklonjenega oblasti, čeprav je šlo v resnici predvsem za to, da je načela, ki jih je zagovarjal kot teolog, udejanjal v svojem konkretnem delovanju. Fajdigovo praktično apologetiko razumemo kot teološki okvir, znotraj katerega je mogoče bolje razumeti njegovo pripravljenost za sodelovanje s predstavniki socialistične oblasti. V praksi je bilo njegovo delovanje odvisno tudi od njegovega službenega položaja na TEOF in splošnih odnosov med Cerkvijo in državnimi oblastmi.

Državna oblast Fajdige ni razumela kot svojega podpornika ali sodelavca, ampak je v njem videla posameznika, ki lahko s svojo držo do neke mere

65 Prav tam, str. 37.
66 Prav tam, str. 138.
67 Prav tam, str. 24.
68 Prav tam, str. 40.
69 NŠAL, ŠAL Zapuščine Fajdiga Vilko, fasc. 191: Nekaj drobcev o zahtevah novega časa.
70 Bogdan Kolar, *V Gospoda zaupam: iz zapisov nadškofa Antona Vovka*, Ljubljana: Družina, 2000, str. 29.
71 Ocvirk 1984, str. 425.

odgovori na njena pričakovanja glede delovanja Cerkve in TEOF. Dogajanje v povojnih letih kaže, da med Fajdigo in oblastjo ni šlo za idilično povezavo. Fajdiga je znal biti kritičen in, denimo, negativno razpoložen do prevladujočega idejnega sistema in povojne stvarnosti, kar je prepoznala tudi oblast. Zaradi svojega načina razmišljanja pa je na splošno veljal za politično zmernega posameznika, ki si je prizadeval za uspešno sobivanje katoličanov s predstavniki nove socialistične stvarnosti. Fajdiga velja za krščanskega humanista, ki v povojnem stanju, čeprav nenaklonjenem verskemu življenju in delovanju Cerkve, ni videl ovire, ampak priložnost za prenovo krščanske istovetnosti.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in literatura

Arhivski viri

AMNZ – Arhiv ministrstva za notranje zadeve
Dokumenti Sove, II, 010721.
NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL 107, Fotografska zbirka, PK: Teološka fakulteta v Ljubljani, okoli leta 1975.
ŠAL Zapuščine Fajdiga Vilko, fasc. 191: Dnevni red 1. seje Škofijskega misijonskega sveta.
ŠAL Zapuščine Fajdiga Vilko, fasc. 191: Nekaj drobcev o zahtevah novega časa.
ŠAL Zapuščine Fajdiga Vilko, fasc. 191: Ob sliki sv. Cirila in Metoda.
ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 30 Okrajni ljudski odbor Ljubljana, fasc. 128: Referat o naši politiki do Cerkve in klera.

Časopisni viri

Ameriška domovina, Dr. Vilko Fajdiga, 24. 10. 1947, št. 209.
Ave Maria, Pet številk nabožnega lista, 1946, št. 3, str. 23–25.
Družina, Nerazdružno povezan z življenjem Cerkve, 9. 8. 1984, št. 33.
Griesser Pečar, Tamara: Vprašljivi osnutek pisma, *Družina*, 4. 5. 2008, št. 18.
Ljudska pravica, Izrabljanje vere za namigavanje na spremembe pri nas, 14. 9. 1947, št. 216.
Slovenski poročevalec, Nova maša ali politična manifestacija, 23. 8. 1952, št. 199.
Slovenski poročevalec, Prodekan teološke fakultete o odnošajih med državo in Cerkvijo, 25. 12. 1952, št. 304.
Svobodna Slovenija, Bogoslovno semenišče, 7. 8. 1952, št. 29.

Spletni viri

NUK, Zbirka upodobitev znanih Slovencev, https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-7JVNXLQG (pridobljeno: 28. 7. 2026)

Smolik, Marijan: Učiteljici verouka, žrtvi VOSA v Kamniku 1944, *Zaveza*, 1999, št. 2, str. 47. https://www.zaveza.si/zaveza/uciteljici-verouka-zrtvi-vosa-v-kamniku-1944/ (pridobljeno: 28. 7. 2026)

Trontelj, Nik: s. v. »Fajdiga, Vilko«, *Slovenska biografija*, Ljubljana: SAZU, 2023. https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1024840/ (pridobljeno: 16. 7. 2026)

Literatura

Bogataj, Janez, in Mihael Glavan, *Franc Saleški Finžgar: vera v resnico, lepoto in pravico*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021.

Dolinar, France Martin: *Ljubljanska škofija v dokumentih (nad)škofa Antona Vovka Svetemu sedežu 1945–1963*, zb. Viri, 44, 2021.

Fajdiga, Vilko: Ali je res Cerkev odpovedala, *Koledar Družbe sv. Mohorja: za navadno leto 1945*, 1944, str. 33–42.

Fajdiga, Vilko: *Pot do vere: osebnost in delo praktičnega apologeta*, Ljubljana: s. n., 1951.

Fajdiga, Vilko: *Praktična apologetika: de appetibilitate revelationis christianae*, 3. pred. izd., Ljubljana: Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev, 1971.

Gabrič, Aleš: Izključevanje Teološke fakultete iz Univerze v Ljubljani, *Bogoslovni vestnik*, 63, 2003, št. 2, str. 255–280.

Griesser Pečar, Tamara: *Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora*, Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1997.

Griesser Pečar, Tamara: Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS in »ljudska oblast« med najhujšo represijo, *Bogoslovni vestnik*, 77, 2017, št. 2, str. 423–437.

Jeločnik, Nikolaj: *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945 I*, 2. izd., Ljubljana: samozaložba [Stane Kos], 1994.

Jović, Dejan: *Yugoslavia: a State that Withered Away*, West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2009.

Juhant, Janez: Tranzicijsko poslanstvo Teološke fakultete, *Zaveza*, 27, 2017, št. 104, str. 99–105.

Kolar, Bogdan: *V Gospoda zaupam: iz zapisov nadškofa Antona Vovka*, Ljubljana: Družina, 2000.

Malmenvall, Simon: Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 2/3, str. 381–411.

Ocvirk, Drago: Praktična apologetika Vilka Fajdiga, *Bogoslovni vestnik*, 44, 1984, št. 4, str. 425–429.

Oražem, Janez: Vodstveno delovanje prof. V. Fajdiga, *Bogoslovni vestnik*, 44, 1984, št. 4, str. 431–434.

Pangerl, Viljem: Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Celje 1991, str. 235–251.

Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* , Koper: Lipa, 1995.

Rode, Franc: Spor in sprava, *Bogoslovni vestnik*, 55, 1995, št. 3, str. 257–270.

Stres, Anton: *Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode*, Ljubljana: Slovenska matica, 1987.

Tromp, Sebastiaan: *Fundamentalna teologija* (prir. Vilko Fajdiga), Ljubljana: Teološka fakulteta, 1949.

Trontelj, Nik, Janez Juhant, Tamara Griesser Pečar, Jernej Letnar Černič: *Težka pot do pravice: duhovniki, redovniki in redovnice v iskanju pravne rehabilitacije*, Ljubljana: Družina, 2025.

Vovk, Anton: *V spomin in opomin* (ur. Blaž Otrin), Ljubljana: Družina, 2003.

Avtorji prispevkov Šolske kronike št. 1, 35/LIX, 2026

Matic Batič, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.

Robert Devetak, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; doc., Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici.

David Hazemali, dr. zgodovinskih znanosti, doc., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Matic Intihar, mag. prof. zgodovine in geografije, kustos, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.

Simon Malmenvall, dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, kustos, SŠM; izr. prof., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Aleš Maver, dr. zgodovinskih znanosti, izr. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Nataša Maver Šoba, prof. zgodovine in sociologije, Osnovna šola Fram.

Renato Podbersič, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.

Barbara Riman, dr. zgodovinskih znanosti, izr. prof., Filozofski fakultet, Univerza na Reki; višja znanstvena sodelavka, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

Kristina Riman, dr. zgodovinskih znanosti, red. prof., Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Pulj.

Nik Trontelj, dr. teoloških znanosti, doc., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani; docent, Fakulteta za pravo in ekonomijo, Katoliški inštitut, Ljubljana.

Sodelavci Šolske kronike št. 1, 35/LIX, 2026

Anton Arko, prof. zgodovine in ruščine, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.
Marjetka Balkovec Debevec, mag. znanosti s področja etnologije in prof. zgod., muzejska svétnica, SŠM, Ljubljana.
Andreja Cigale, prof. slovenskega jezika, služba za odnose z javnostjo, SŠM, Ljubljana.
Darko Friš, dr. zgodovinskih znanosti, red. prof., dekan Filozofske fakultete, Univerza v Mariboru.
Gregor Gartner, mag. zgodovine, kustos, SŠM.
Boris Golec, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svétnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana.
Ksenija Guzej, prof. likovne umetnosti, poslovna sekretarka, SŠM, Ljubljana.
Milan Hladnik, izr. prof. v p., dr. matematičnih znanosti, Fakulteta za matematiko in fiziko, Univerza v Ljubljani.
Matic Intihar, mag. prof. zgodovine in geografije, kustos, SŠM, Ljubljana.
Marjan Javoršek, oblikovalec, zunanji sodelavec SŠM, Ljubljana.
Matjaž Kavar, računalniško oblikovanje, Brezovica, Kropa.
Klara Marija Keršič, mag. prof. grščine in latinščine, služba za projekte SŠM, Ljubljana.
Polona Koželj, prof. likovne umetnosti, višja bibliotekarka, vodja knjižnice SŠM, Ljubljana.
Marija Lesjak Reichenberg, mag. sociooloških znanosti, svétnica, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana.
Marko Ljubič, prof. zgodovine in univ. dipl. pedagog, muzejski svetovalec, SŠM, Ljubljana.
Simon Malmenvall, dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, kustos, SŠM; izr. prof., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani.
Zdenko Medveš, dr. pedagoških znanosti, zaslužni prof. v p., Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, direktor SŠM, Ljubljana.
Mojca Peček-Čuk, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
Andrej Peunik, fotograf, fotografske storitve Andrej Peunik s.p., Ljubljana.
Leopoldina Plut-Pregelj, dr. pedagoških znanosti, Research Associate, College of Education, University of Maryland, College Park, MD, Washington, ZDA.
Edvard Protner, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.
Mateja Pušnik, univ. dipl. umet. zgod., koordinatorka in organizatorka kulturnih programov SŠM, Ljubljana.
Mateja Ribarič, prof. zgodovine in sociologije, muzejska svétnica, SŠM, Ljubljana.
Paul Steed, lektoriranje angleškega jezika, Paul Steed, Logatec.
Alenka Ropret, univ. dipl. anglistka, prevajalka leposlovja in humanistike, Ljubljana.
Marjeta Žebovec, prof. slovenskega jezika s književnostjo, samozaposlena v kulturi, Smlednik.

Navodila avtorjem in avtoricam / Instructions to contributors

Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje, ki jo izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani, objavlja **znanstvene članke (izvirne in pregledne)** s področja zgodovine šolstva in pedagogike pa tudi knjižne ocene, poročila o posvetovanjih in razstavah s to tematiko. Geografski domet revije zajema tako nacionalni kakor tudi mednarodni vidik, pokriva zlasti območje današnje Slovenije, Srednje in Jugovzhodne Evrope. Jezika objavljanja sta slovenski ali angleški.

Članki so predmet dvojnega slepega recenzentskega pregleda, ki ga opravi uredniški odbor in presodi primernost objave. Po potrebi se prispevek s pripombami vrne avtorju v dopolnitev. Za trditve v prispevku odgovarjajo avtorji. Priporočeno je, da avtorji uporabljajo/citirajo članke iz prejšnjih številk *Šolske kronike*, zlasti zadnjih petih let.

Oblika prispevka

Vsa za objavo oddana besedila naj bodo v elektronski obliki, napisana v programu Word. Velikost pisave naj bo 12 z 1,5 razmikom med vrsticami. Prispevke pošljite glavnemu uredniku po elektronski pošti na naslov: anton.arko@solskimuzej.si

Znanstveni članki naj bodo v obsegu od 30 do 90 tisoč znakov s presledki. Avtorji morajo svoje v objavo oddane prispevke posredovati jezikovno ustrezne. Članek mora vsebovati tudi:

- **izvleček** (v obsegu do 20 vrstic) s predstavitvijo glavnih dognanj prispevka in
- **ključne besede** (3 do 6 besed).

Izvleček in ključne besede so objavljeni v slovenskem in angleškem jeziku.

Slikovne priloge (do 4 na članek, neobvezno)

Fotografije, skice in risbe naj bodo skenirane (ločljivost vsaj 300 dpi) in dodane z besedilom prispevkov v elektronski obliki, označene z zaporedno številko. V besedilu mora biti jasno razvidno, kam slikovne priloge sodijo. Slik ne vstavljajte v besedilo.

Podnapisi slik naj bodo s točno navedenim virom dodani na koncu besedila, ležeče.

Podnapis za slikovno gradivo iz publikacij:
Opis (Ime Priimek avtorja: Naslov, letnica, str., številka strani).
Primer: *Šolarji na vasi (Ferdinand Bobič: Preljubo Veselje, o kje si doma, 1939, str. 1).*

Podnapis za ostalo slikovno gradivo:
Opis (hrani ustanova/oseba, foto Ime Priimek).
Primer: *Delavnica lepopisja (hrani SŠM, fototeka, foto Marjan Javoršek).*
Primer: *Učitelj matematike (hrani Janez Novak).*

Navajanje opomb

Opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani, velikost pisave 10.

Navajanje virov
arhivski viri
Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva, sicer pa:
Arhiv/ustanova, oddelek, številka fascikla/škatle: Vsebina.
SŠM, arhivska zbirka, fasc. 9: Spisi trivialke v Trnovem v Ljubljani (1831–1870).

spletni viri

Če gre za knjižno delo v digitalni različici, potem navedemo tako, kot bi navedli ustrezno delo v tiskani obliki in za piko dodamo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto)

Za vsak drug spletni vir zapišemo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto)

Primer: http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=9 (pridobljeno: 12. 3. 2015)

Navajanje literature

monografije

Ime Priimek, *Naslov dela*, kraj: Založba, leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 123.

serijske publikacije

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov revije*, številka letnika, leto izdaje, št. številka zvezka, str. številka strani.

Primer: Tatjana Hojan, Nekaj stoletnih šol v letu 2013, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 23, 2013, št. 3, str. 542.

zborniki in katalogi

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov zbornika* (ur. Ime Priimek urednika), kraj (brez vejice) leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Mateja Ribarič, Zgodovina šolskih stavb na Slovenskem, *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah* (ur. Mateja Ribarič), Ljubljana 2006, str. 15.

ponovne opombe

Če se ponovna opomba sklicuje na isto delo kot opomba pred njo, se zapiše: Prav tam ali Ibid., številka strani. Če gre za isto stran: Prav tam ali Ibid.

Če se ponovna opomba sklicuje na delo, ki ni bilo omenjeno neposredno pred njo: Priimek avtorja (brez vejice) leto izida, str. številka strani.

Primer: Ciperle, Vovko 1987, str. 125.

Viri in literatura

V tem sklepnem poglavju morajo biti po abecednem vrstnem redu navedeni najprej vsi viri in nato vsa literatura, ki so v prispevku citirani v opombah.

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva (kot v opombah).

Literaturo navajamo tako, da najprej zapišemo: Priimek, Ime: – od tod naprej pišemo enako kot v opombah, le da ne navajamo strani.

Podatki o avtorju

Vsak pisec naj izpolni priložen obrazec s podatki o avtorju. Ob oddaji besedila prispevka naj **avtor posreduje izjavo**, da pošilja svoj izviren, še neobjavljen prispevek, ki ga ni poslal v objavo še kakšni drugi publikaciji. Poleg tiskane objave v Šolski kroniki se avtor strinja tudi s spletno objavo članka v odprtem dostopu (licenca Creative Commons BY 4.0) ter z objavo določenih podatkov o avtorju.

Uredništvo Šolske kronike